

I-2 KRONIKA 1998 46

časopis za slovensko krajevno zgodovino

46
I998

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor :

dr. Janez Cvirn, dr. Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Aleš Gabrič, dr. Ferdo Gestrin, dr. Stane Granda (odgovorni urednik), dr. Eva Holz (glavna urednica), dr. Olga Janša-Zorn, Janez Kopač, dr. Božo Otoresec, Kristina Šamperl-Purg, dr. Zmago Šmitek, dr. Peter Vodopivec, Majda Žontar in dr. Maja Žvanut

Prevodi :

AMIDAS, Cvetka Vode - angleščina
mag. Niko Hudelja - nemščina

Bibliografska obdelava :

Lojze Cindrič

Uredništvo in uprava :

Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, tel. 061 17 69 210

Sofinansirajo :

Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije,
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije

Računalniški prelom :

MEDIT d.o.o.

Tisk :

Grafika M - s.p.

Na naslovni strani :

Plemiška diploma Antona pl. Blažiča iz leta 1795.
Blažič je bil eden izmed ustanovnih članov
ljubljske prostozidarske lože "Dobrodelnost in
stanovitnost" (1792 - 1795).
Arhiv Republike Slovenije, Plemiške diplome, št. 7

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

Na podlagi mnenja Ministrstva za znanost in tehnologijo RS
štej. 415-4/92 z dne 5. 3. 1992 gre za proizvod, od katerega se
plačuje davek od prometa proizvodov v višini 5% po tarifni
številki 3 Zakona o prometnem davku (Ur. list RS, št. 5/92)

KAZALO

Matjaž Bizjak :	Posest župnije Svibno in urbar ljubljanskega kapitlja iz leta 1499	1
Miha Preinfalk :	Zemljiško gospostvo Turjak pod taktirko Hansa Mordaxa (1514 - 1515)	13
Metoda Kemperl :	Akadska bratovščina sv. Cecilije v župnijski cerkvi v Kamniku	34
Matevž Košir :	Prostozidarstvo v habsburški monarhiji v 18. stoletju ter prostozidarski loži "Združena srca" v Mariboru in "Dobrodelnost in stanovitnost" v Ljubljani	41
Mariam M. Kerimova :	Slovenija in Slovenci v delih Alekseja N. Haruzina in Vere N. Haruzin	66
Marjan Drnovšek :	Podoba Amerike na ilustracijah Ivana Vavpotiča	83
Anka Vidovič - Miklavčič :	Poglabljanje češkoslovaških in slovenskih odnosov ter oživljanje socialističnega gibanja v okviru "Masarykovih proslav" v letih 1937 in 1938	111
Anton Ratiznojnik :	Telovadno in kulturno društvo Sokol v Ljutomeru 1903 - 1941	119
Aleksander Lavrenčič :	Izraz "razrešeni" morda ni podan z italijanskim terminom "sospesi"	129

Gradivo

Zamišljena kronistka s Šentviške planote (<i>Albina Lapanja</i>)	139
--	-----

Poročila

Znanstveni posvet "Slovenija 1848 - 1998: Iskanje lastne poti" (<i>Barbara Šatej</i>)	171
Napovedana razstava o Janezu Puhu, izumitelju in industrialcu slovenskega rodu! (<i>Kristina Šamperl Purg</i>)	174
O delovanju Društva ljubiteljev soške fronte (<i>Davor Kernel</i>)	176

Ocene

Ljubno ob Savinji, 750 let, izdala in založila
Občina Ljubno ob Savinji, tisk Hren Grafika,
Ljubno 1997, 175 strani (*Slavica Pavlič*) 177

Šolska kronika, Zbornik za zgodovino šolstva
in vzgoje, Ljubljana 1997; št. 6 - XXX,
323 strani (*Vlasta Tul*) 179

Zbornik ob 50-letnici Višje pedagoške šole,
Pedagoške akademije in Pedagoške fakultete.
Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta,
Ljubljana, 1997, 255 strani (*Matija Zorn*) 180

Marko Tavčar, Egon Pelikan, Nevenka Troha,
Korespondenca Virgila Ščeka 1918 - 1947,
Viri št. 11, Arhivsko društvo Slovenije,
Ljubljana 1997, 215 strani (*Metka Gombac*) 182

Popravek kazala iz prejšnje številke

Mednarodni kulturno-zgodovinski simpozij
Modinci 1997 Trakoščan, 1. - 4. julij 1997
(*Olga Janša - Zorn*) 106

Matjaž Bizjak

Posest župnije Svibno in urbar ljubljanskega kapitlja iz leta 1499

Začetki svibenske fare domnevno segajo nekako v 12. stoletje, ko so svobodni gospodje istega imena (*de Scharfenberg*) ob južnem vzhodu strme skalnate vzpetine, Grajskega hriba, vrh katerega je stal njihov grad, sezidali lastniško cerkev.¹ Ta je polagoma prerasla v sedež župnije z ozemljem, izločenim iz obsežne prafare Laško, ki je tako le še z ozkim pasom radeškega vikariata segala preko Save.²

Tak razvoj je bil naravna posledica predhodnega izoblikovanja svibenskega gospostva. Ležalo je v mejah Savinjske marke, v 11. stoletju obsežnega aloda Heminega rodu, vendar ni čisto jasno, če je res kdaj spadalo v okvir njihove rodbinske posesti. Cesarske darovnice tega ozemlja ne omenjajo, genealoške raziskave pa ne kažejo zgodnjih povezav Svibenskih s Heminim rodovnim deblom. Na Hauptmanovem zemljevidu je svibensko gospostvo kot tujek obkoljeno s posestvi Heminega rodu.³ Vsekakor so Svibenski na njem gospodarili pred letom 1169, ko je oglejski patriarh stiškemu samostanu med drugim potrdil neko posest, darovano od Konrada Svibenskega.⁴

Prav tako skrivnostna kot njeni ustanovitelji je v prvih stoletjih svojega obstoja tudi sama cerkev, oziroma iz nje nastala župnija. Kdaj jo je oglejski patriarh vključil v svojo farno mrežo lahko le uganemo. Nesporen je njen obstoj od leta 1282 dalje, ko se v neki listini kot priča omenja *dominus Berhtoldus plebanus de Scherphenberch*,⁵ termi-

nus post quem pa le ohlapno predstavlja po končanem investiturnem boju začet trend ukinjanja lastniških cerkva.⁶

Tudi o župnijski posesti pred koncem 15. stoletja ne vemo praktično nič (niti ene listine ne poznam, ki bi govorila o tem) in verjetno je njena inkorporacija ljubljanskemu stolnemu kapitlju prekinila molk virov nekoliko prej kot bi sicer smeli pričakovati.⁷ Kapiteljska uprava verjetno ni dolgo odlašala s popisom pridobljenih posesti, vendar se je prvi ohranil iz leta 1499 v kodeksu, ki je služil splošni finančni dokumentaciji. Tu se nahaja med drugim tudi temeljni urbar za Svibno, kateremu je na začetku dodan desetinski register, ob koncu pa vsebuje nekaj pravnih določil ter desetinske in gorskopravne dajatve vinogradov.⁸

Osnovna enota urbarialne posesti je bila huba. Te so večinoma posamično raztresene po vaseh osmih katasterskih občin J od Save med Šmartnim pri Litiji in Radečami. V nekaterih vaseh (Zgornje Tepe, Zgornji Polšnik in Velika Goba) so še opazni ostanki vaške ureditve z županom na čelu, kot jo poznamo na širšem območju iz starejših urbarjev.⁹

ko premaknemo nekoliko nazaj, če upoštevamo Höflerjevo mnenje, da desetinski register oglejske dieceze iz leta 1296, kjer se župnija prvič izrecno omenja, reflektira nekoliko starejše stanje - morda iz 2. četrtine 13. stoletja (J. Höfler, O prvih cerkvah, str. 21, op. 13).

⁶ Sergij Vilfan, Zemljiška gospostva, GDZS II, Ljubljana 1980, str. 133.

⁷ Ob ustanovitvi ljubljanske škofije leta 1461 je bila župnija Svibno skupaj z nekaterimi drugimi inkorporirana stolnemu kapitlju. (Zgodovinski zbornik, priloga Ljubljanaer Diocesanalblatt-u 2/1888, kol. 19 in 8/1890, kol. 116, 117; J. Turk, O početkih ljubljanske škofije, ČZN 32/1937, str. 85.)

⁸ Kodeks s signaturo KAL U-1 v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani (= NAŠLj), ki je nekakšna kombinacija urbarja in računskih knjig, vsebuje popise kapitlja inkorporiranih posesti s predpisanimi in dejansko prejetimi dohodki za več zaporednih let, izdatke namenjene plačam kanonikov ter druge stroške, dolgove in letne obračune. Dohodke župnije Svibno prinaša na straneh 260 - 268. O njem Anton Koblar, Star urbar v ljubljanskem kapiteljskem arhivu, IMK, IX/1899, str. 141 - 144; na kratko ga omenja J. Koropec, Žebnik, Radeče in Svibno do 17. stoletja, ČZN 15 (L)/1979, str. 59.

⁹ Alfons Dopsch, Die landesfürstliche Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter (Österreichische Urbare I. Abt., Landesfürstliche Urbare, 2. Band), Wien 1910;

¹ Tako J. Höfler, O prvih cerkvah in prazupnijah na Slovenskem, Razprave FF, Ljubljana 1986, str. 36 in 55 - 56; domneve o starosti temeljijo na podlagi patrocinija sv. Križa, ki ga povezujejo s križarskimi vojnami.

² J. Höfler, O prvih cerkvah, str. 19.

³ Tu povzemam pri nas uveljavljeno Hauptmanovo mnenje (Ljudmil Hauptman, Grofovi Višnjegorski, Rad JAZU, 250/1935, str. 225 - 231 z zemljevidom in rodoslovnim deblom). Ostale hipoteze so, z navedbo literature zbrane v Janko Orožen, Ostrovrharji, Celjski zbornik 1965, str. 234 in 248, k temu še Dušan Kos, Med gradom in mestom, Ljubljana 1994, str. 38.

⁴ Metod Mikuž, Topografija stiške zemlje, Ljubljana 1946, str. 31, 91; glej tudi Janko Orožen, Ostrovrharji, str. 235.

⁵ Božo Otorepec, Gradivo za zgodovino ljubljane v srednjem veku, Ljubljana 1956 - 1968, VII/5; primerjaj tudi G. Kozina, Zur Geschichte des deutschen Ritter - Ordens in Krain, MHVK 1862, str. 78. Zgornjo mejo lah-

Dajatve županov so bile nekoliko višje kot pri ostalih podložnikih (od 25 do 50%), kar kaže na to, da so verjetno vsaj deloma ohranili večjo posest od ostalih kmetov (dvohubna župa se nikjer izrecno ne omenja!), olajšave pa so skupaj s privilegiranim položajem do tega časa že izginile. Te vasi so obenem tudi ene redkih, kjer je župnija posedovala več kot eno hubo. Ker poleg tega tudi ležijo na strnjem območju, na skrajnem zahodnem robu župnijske posesti, se je težko upreti misli, da bi lahko predstavljale neko staro jedro župnijskega beneficija, toliko bolj, ker je svetna posest na tem delu ozemlja morda mlajšega izvora (vasi istega imena s pridevki Spodnji, Srednji in samotne kmetije).

Opustelost je bila v tem času približno 30% (14 pustot od skupno 43 hub). V vseh primerih gre za t. i. pravne pustote, saj so bile v resnici vse vsaj delno obdelane. Služile so nekako pol toliko kot nastanjene, odsotnost male pravde pa kaže, da jih je obdeloval nekdo, ki je že sedel na svoji hubi.¹⁰ Leta 1545 se tak status izrecno omenja le še pri treh hubah (po ena pri Vodeniku, na Veliki Gobi in Plazu), dejansko pa je zvišanje dajatev opaziti le pri štirih bivših pustotah (pri tem gre samo na Borovku za normalno podvojitve, v ostalih primerih pa le za 12,5 - 30 % povečanje znižane dajatve). To kaže na očiten problem, da je namreč opustelost kmetij za zemljiškega gospoda predstavljala težak udarec, katerega posledic ni bilo mogoče odpraviti enostavno z vnovično nastanitvijo.¹¹

Glavnino dajatev so podložniki odrajtovali v denarju. To se v celoti nanaša na činž (*zinss, zinß*), katerega višina zelo variira, le pustote so bile obremenjene dokaj enotno (z marko ali polovico funta). Mala pravda se je omejevala na kokoši (na Ježevcu kopune) in jajca, le na Tepah so poleg tega oddajali tudi žito - v vzhodnem delu gospostva, okoli Svibnega in Podkuma, pa cerkvena gospoda te dajatve ni bila deležna. Desetina je popisana zgolj sumarno. Kjer so jo oddajali posamič se zneski nanašajo na eno vas, drugod predstavljajo zakupnino in pritičejo vsej posesti, ki jo je navedeni imel v zakupu.

Preden se lotimo analize obremenjenosti podložnikov, še nekaj o denarju in merah.

Wladimir Milkowicz, Beiträge zur Rechts- und Verwaltungsgeschichte Krains, MMK II/1899, str. 3 - 23; Milkos, Urbarji salzbürške nadškofije (SAZU, Viri za zgodovino Slovencev I. knj., Srednjeveški urbarji za Slovenijo 1. zv.), Ljubljana 1939; Ljudmil Hauptman, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu (SAZU, Dela 2), Ljubljana 1954, str. 7 - 74.

¹⁰ Glede terminologije glej Vasko Simoniti, Pustote v 14. In 15. stoletju, ZČ 48/1994, str. 187.

¹¹ Primerjaj spodaj objavljeni tekst in urbar 1545, NŠALj, KAL, spisi, fasc. 275/1.

a) Osnovni računski sistem temelji na črnem denarču (ϑ_c) in se odraža v naslednjih razmerjih:

1 funt (tl) = 120 soldov (ß) = 240 č. denaričev (ϑ_c)

1 marka (mr) = 80 soldov (ß) = 160 č. denaričev (ϑ_c)

Vzporedno s tem se pojavlja krajcer (kr) v vrednosti okoli 3,5 ϑ , izjemoma pa enkrat naletimo na "meren" denaričev (*meren ϑ*). Iz podatka v urbarju iz leta 1545 je mogoče ugotoviti, da gre za števno enoto v višini 40 ϑ , ki se tu običajno nanaša na črne denariče, omenja pa se tudi v zvezi z belimi: *meren ϑ 9 ist weiss mern 11 vnd 10 ϑ oder auf schwartz 1½ ducaten*.¹² Gre torej za severnoitalijansko-tirolski tip funta na podlagi veronskih novčičev, t. i. parvulov ali piccolov (p) - 1 lb = 20 ß = 240 p,¹³ ki je kot dvajsetkratnik solda zašel v kranjski računski sistem, njegovo ime pa spominja na tirolsko kovnico v Meranu.

Goldinar (*gld*) ali dukat (*ducatus*) je sicer lahko predstavljal dejanski zlatnik, iz številnih zapisov tekočega poravnavanja obveznosti kapitju v omenjenem kodeksu pa je razvidno, da se uporaba te oznake v urbarju omejuje na števno enoto.¹⁴ Vrednost računskega goldinarja je bila ob koncu 15. stoletja lokalno pogojena; kodeks namreč dokumentira različne vrednosti goldinarja v posameznih župnija, ki so v letih 1494 do 1499 konstantne. Na Svibnem so upoštevali kurs 1 funt in 5 soldov, torej 250 črnih denaričev. Sredi 16. stoletja je stvar nekoliko drugačna. Zgoraj navedeni citat enači *9 meren = 1½ računskega dukata*, kar nanesse 240 črnih denaričev na en dukat, to pa ustreza vrednosti 1 funta. V času prvega urbarja je črni denarič predstavljal 0,154 g srebra, v času drugega pa le še 0,128 g.¹⁵

Stoletje starejši urbar gospostva Svibno računa predvsem z oglejskimi denariči (ϑ_{Aq}), ki so v začetku 15. stol. vsebovali 0,64 grama srebra.¹⁶

b) Edina žitna mera, ki se omenja je *kißnickh* ali *hasnikh* (1545). Njegovo vrednost lahko določimo preko ljubljanskega starja, s katerim meri žito kapiteljski urbar iz leta 1582. Pri tem dobimo relacijo $1 \text{ kißnickh} = \frac{1}{12} \text{ starja}$. Mera, po kateri so

¹² To ustreza v tem času za urbarje običajnemu razmerju med belimi in črnimi denariči 4 : 5 (Sergij Vilfan., Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani, ZČ VI-VII/1952 - 53, str. 428; Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja, ZČ 40/1986, str. 404).

¹³ Sergij Vilfan, Temelji in razvoj, str. 401.

¹⁴ To se najlepše kaže v naslednjem zapisu: ... *20 ducatos in moneta per tl et 5 ß et 9 ducatos in auro ... ducatum (in auro, op. avtorja) pro tl et 10 ß computandum* (NŠALj, KAL, U-1, pag. 134).

¹⁵ Sergij Vilfan, Temelji in razvoj, str. 403.

¹⁶ Emil Werunsky, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, Wien 1894 - 1939, str. 412.

Posest župnije Svibno ob koncu srednjega veka (narisal M. Bizjak na osnovi vodne mreže)

oddajali žito v gospostvu Svibno se je leta 1400 imenovala *mes kastenmas*, 1571 in 1602 pa *schaff* ali *schaff*. Po ugotovitvah dr. Pavleta Blaznika na podlagi kontinuitete dajatev gre za eno in isto mero, ki je držala $\frac{1}{3}$ ljubljanskega starja.

Urbarji kažejo tale razmerja:¹⁷

	1571	1602
težka žita	schaff = $\frac{1}{3}$ starja	raženi schaff = 22 bokalov
oves	schaff = 0,3 starja	raženi schaff = 24 bokalov

Ob upoštevanju znanih vrednosti za ljubljanski star¹⁸ (1571: t.ž. - cca. 90 l, oves - 106 l; 1602: enotno - 106 l) in bokal (= $\frac{1}{64}$ starja - 1,65 l) dobimo za svibenski *mes* naslednje vrednosti:

1571: težka žita	30 l	1602: težka žita	36,3 l
oves	31,8 l	oves	39,6 l

Manjša razlika iz leta 1571 gre na račun približne litrske vrednosti, zato jo lahko zanemarimo;

do tega časa lahko torej govorimo o enotnem *schaflu* oziroma *mesu* s približno prostornino 30 litrov v letu 1571 in tendenco padanja po časovni lestvici navzdol. V drugem primeru sta meri podani v enotnem bokalu, torej imamo opraviti z različnima merama za oves in težka žita. Ker se izrecno navajata raženi meri, je očitno, da merilna posoda ni bila več ista. Ob spremembi načina merjenja so izdelali novo, ki je verjetno ustrezala zvrhani (nasuti) ali valjani količini žita v stari posodi. Ker se oves veliko bolje valja oziroma nasipa, je bilo treba izdelati dve posodi; od tod gornja razlika.¹⁹

Tudi leta 1582 moramo računati z že enotnim ljubljanskim starjem. V mernikih zapisane količine v kapiteljskem urbarju iz leta 1718 namreč povsem ustrezajo starejšim navedbam v starjih:

	1499	1582	1718
	12 kašnikov	1 star	6 mernikov
	18 kašnikov	1,5 starja	4 merniki

I.) Poglejmo si dajatve. Pravda, ki so jo podložniki odrajtovali v denarju, se je gibala med 50 in 340 denariči, pri čemer so skrajne vrednosti zelo redke.

¹⁷ Pavle Blaznik, Mere in uteži, poskus vzpostavitve zveze med srednjeveškimi in novoveškimi merami, tipkopis na ZIMK ZRC SAZU, str. 21 - 25.

¹⁸ Sergij Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, ZČ VIII/ 1958, str. 48 - 49.

¹⁹ O načinu merjenja in razvoju mer glej Sergij Vilfan, Prispevki, str. 31 - 33, 41 - 45.

<i>znesek (v ž)</i>	50	60	120	150	160	240	300	320	340
<i>št. hub</i>	1	1	10	1	1	11	1	2	1

Kot je razvidno iz tabele, sta bili najobičajnejši dajatvi en oziroma pol funta. Podrobnejši pretres pokaže, da je bil prvi znesek običajnejši v zahodnem delu posesti, drugi pa v vzhodnem.

	ZAHOD					VZHOD						
<i>znesek (v ž)</i>	120	150	160	240	320	50	60	120	160	240	300	340
<i>št. hub</i>	3	1	1	6	2	1	1	7	1	2	1	1

Meja med obema je potekala nekje Z od Podkuma in V od Jazbin in Sr. Osredka. Pri pustotah je ta dvojnost manj opazna, zato pa kaže nanjo druga dajatev, mala pravda. Največje breme je predstavljala v zgornjih Tepah, kjer so hasnovalci treh hub oddajali 12 kašnikov pšenice, 18 kašnikov ovsa, v povprečju 5 kokoši in 25 jajc. Četrty je oddajal le kokoš, zato pa je bil njegov cenzus občutno višji. Za ostali zahodni del je veljalo kokoš in 25 (redkeje 5) jajc, le v treh vaseh na skrajnem jugu župnijske posesti je zadostovala ena kokoš. Vzhodni del je bil, kot rečeno, te dajatve prost.

V slabega pol stoletja se dajatve skoraj v ničemer niso spremenile. Razen manjšega zvišanja činja z obnovljenim služenjem male pravde pri ponovno nastanjenih pustotah, beleži priročni urbar svibenske fare iz leta 1545 le dve olajšanji bremen (polovično na Jesenovi ravni in nezatno Na Potoku). Novost, ki je prejšni urbar ne pozna, pa je zapis tlake. To seveda ne pomeni, da je prej ni bilo, a njenega obsega vseeno ne gre prenašati v starejše obdobje, saj je ravno 16. stoletje čas, ko se tlačka bremena na splošno večajo.²⁰ Z veliko lažjim srcem to storimo pri vrstah del, ki jih je zajemala.

Lahko bi rekli, da so podložniki prejeli tlačanske obveznosti v "paketu"; posamezna dela so bila trajno povezana med seboj, tako da so se oblikovali trije tipi:

- 1) Priprava in prevoz 9 vozov šibja za ogrado in 14 *raiff stangen* (?).
- 2) Tri dni dela v vinogradu, en dan košnje, nošnja kolov v vinograd (9 bremen), priprava (?) 12 tovorov drv in sodelovanje pri odvozu mošta.
- 3) Štiri dni sekanja lesa, tri dni žaganja in tri dni cepljenja ter dva dni sekanje šibja.

* Na štiridnevno sečnjo lesa se je omejevala tlaka v Pretežju, podložnika v obeh Gobah pa sta bila dolžna izdelovati sode, kar je bilo očitno povezano z njuno kmečko-obrtno dejavnostjo.

Prvi tip tlake je manj pogost in ga najdemo na zahodnem obrobju župnijske posesti. Drugi združuje pretežno vinogradniška dela in se verjetno

navezuje na pridvorni vinograd. Glede na podatek o košnji je morala župnija posedovati vsaj še kakšen dominikalni travnik (leta 1499 je bila *zu dem pharhoff* priključena pusta huda v bližnjem Počakovem).²¹ Tretji tip je povsem zezan s pridobivanjem lesa. Hube, ki so mu pripadale, so ležale praviloma ob robu obsežnih gozdnih kompleksov, predvsem Jatne in Jagnjenice.

OBVEZNOSTI PODLOŽNIKOV ŽUPNIJE SVIBNO PO URBARJIH 1499 IN 1545*

KRAJ	O B V E Z N O S T I						
	število hub	denar (v ž)	pšenica (kašnik)	oves (kašnik)	kokoši	jajca	tlaka (tip)
Zg. Tepe (3)	120		12	18	5-4	25	1
župan (1)	150		12	18			1
Zg. Polšnik (1)	150				1	25	1
župan (1)	300				1	5	1
Končar (1)	240				1	5	2
Koprivnik (1)	240				1	25	2
Cimerman (1)	320				1	25	2
<i>Stranski vrh (4)</i>	<i>120 160</i>				<i>1</i>	<i>15-20</i>	<i>2</i>
Sladič (1)	240				1	5	2
Borovak (1)	<i>160 320</i>				<i>1</i>	<i>25</i>	<i>1</i>
<i>Ravne (pri K.) (1)</i>	<i>160 180</i>				<i>1</i>	<i>25</i>	<i>1</i>
Vodenik (1)	<i>160 180</i>				<i>1</i>	<i>25</i>	—
Višje (1)	120				1	25	2
Boriče (1)	240 120				1	25	2
Jesen. Raven (1)	240				1	25	3
Sr. Osredek (1)	320 160				1	25	2
<i>Ravne (pri P.) (1)</i>	<i>160</i>						3
Zg. Vodice (1)	240				1		—
V. Goba (1)	160						1
župan (1)	240				1		sodarstvo
<i>pustota (1)</i>	<i>120</i>						
M. Goba (1)	240				1		sodarstvo
<i>Ključevica (?)</i>	<i>120 120</i>				<i>1</i>	<i>25</i>	<i>2</i>
Lamovje (1)	120				1	25	3
Dol (1)	240						3
<i>Ščit (1)</i>	<i>160 200</i>						3
<i>Plaz (1)</i>	<i>60</i>						
Pretežje (1)	50						sečnja
Prelesje (1)	120						3
Magolnik (1)	120						3
Počakovo (1)	120						2
<i>pustota (1)</i>	<i>— 120</i>						
Breznik (1)	120						3
Srebrnica (1)	300						2
Ježevcevec (1)	120						—
Stari dvor (1)	240						2
Potok (1)	340 320						—
Jagnjenica (1)	60						—

* Podatek na levi je iz leta 1499, na desni pa iz leta 1545 (kjer ni sprememb se to posebej ne navaja). Leta 1499 puste hube so tiskane v kurzivi, krepko samo tiste, ki leta 1545 še niso bile ponovno umeščene.

²⁰ Pavle Blaznik, Podložniške obveznosti do zemljiškega gospostva, GDZS II, Ljubljana 1980, str. 262.

²¹ Glej spodaj str. 11.

*Urbarium ecclesie sancti Crucis
in Schaffenberg
zu Tepp.*

<i>azarn Duggan dunt Jurbich</i>	<i>77</i>
<i>Kyfmatt uny</i>	<i>77</i>
<i>Haderm</i>	<i>77</i>
<i>Guerner</i>	<i>77</i>
<i>Lyr</i>	<i>77</i>
<i>Jarod dunt Jurbich</i>	<i>86</i>
<i>Walt Jurbich</i>	<i>86</i>
<i>Haderm</i>	<i>86</i>
<i>Guerner</i>	<i>86</i>
<i>Lyr</i>	<i>86</i>
<i>Fasite pfeffer dunt Jurbich</i>	<i>86</i>
<i>Walt Jurbich</i>	<i>86</i>
<i>Haderm</i>	<i>86</i>
<i>Guerner</i>	<i>86</i>
<i>Lyr</i>	<i>86</i>

Urbar ljubljanskega stolnega kapitlja naslovna stran urbarja župnije Svibno iz leta 1499 (škofijski arhiv Ljubljana, KAL, 1 u)

Obremenjenost nekaterih kmetij lahko primerjamo s tistimi, ki so v isti vasi pripadale drugim gospodstvom. Tu imam predvsem v mislih gospodstvo Svibno, za katerega je ohranjen urbar iz okoli leta 1400.²² Slabih sto let kasneje je le v Tepah opaziti skladnost tako v strukturi kot v višini dajatev. V Srednjih in Spodnjih Tepah so v začetku 15. stoletja dajatev na hubo znašale:

- 75 oglejskih denaričev;
- 3 mese pšenice in 4 do 6 mesov ovsa;
- 5 kokoši in 25 jajc;
- 4 čehulje lanu.

Morda bi v isto skupino lahko uvrstili vasi, v katerih sta obe gospodstvi pobirali denarno dajatev v primerljivi višini²³ (leta 1400 80 ϑ_{Aq} v Lamovju in deloma v Počakovem, kjer trije kmetje dajejo le polovico tega zneska. Poleg tega v tej vasi navaja neko posest že žebniški urbar iz leta 1265 - 1267; huba je oddajala po 4 metrete pšenice in ovsa ter

13 ϑ).²⁴ Nekaj sorodnosti imajo tudi kmetije v obeh Polšnikih (v Spodnjem Polšniku znašajo dajatev gospodstvu Svibno 86 ϑ_{Aq} , 3 mese pšenice in 6 mesov ovsa, 8 kokoši in 25 jajc na hubo); oddajo žita in večjega števila kokoši na eni strani odtehta višja denarna dajatev na drugi. Drugod so obveznosti zaradi opustelosti (Ravne pri Podkumu in Ščit) ali različne strukture dajatev (pretežno odrajtovanje župniji v denarju; Pretežje, Stari dvor in Potok) manj primerljive.

Nastale razlike so lahko rezultat dolgoletne pripadnosti različnima gospodstvom, razlik v velikosti in kvaliteti zemljišča, pa tudi zapadanja v opustelost in ponovnega nastanjanja. Očitno je bila od obeh središč odmaknjena posest v Tepah za raznovrstne vplive najmanj dovzetna.

II.) Poseben problem predstavlja ugotavljanje višine desetini, ki so jih podložniki oddajali svibenski cerkvi. Kot že rečeno, so zneski navedeni sumarno za posamezne vasi ali za zakupe posameznikov. Primerjavo z mlajšimi desetinskimi registri, ki sicer v nekaterih krajih navajajo podložnike poimensko, otežuje nestalnost zakupov in ohlapnost toponimov (primerjaj topografski del). V ponazoritev samo en primer: Leta 1499 daje Škofja Riža 4 gld desetine, Pabolšaj pa od svojega zakupa 8 gld. Leta 1545 se kot njegov zakup (5 dukatov) omenja Završje, obenem pa je sam naveden med 16 individualnimi plačniki na Kumu; to oznako zamenja leta 1599 *Pischolffs Riß vnd Dobouitz vndterm Khum* (16 hub / 8 dukatov), Završje pa se brez zakupnika omenja skupaj z Lazom, od katerega je dajal leta 1545 neki Tomaž 2 dukata.

Kljub vsemu se je moč dokopati do neke povprečne vrednosti. Višine desetini na posamezno hubo se leta 1545 gibljejo med 100 in 20 krajcerji, velika večina vaških povprečji pa med 45 in 55. Kontinuiteta je najbolj očitna na primeru Matice, kjer je 16 hub obremenjenih leta 1599 z 8 dukati, pol stoletja prej pa z 940 krajcarji. Zneska sta enakovredna, saj je iz njih izračunani kurs dukata (117,5 kr) v tem času običajen,²⁵ torej se 8 gld leta 1499 prav tako nanaša na 16 kmetij, kar v povprečju pomeni 125 črnih denaričev na eno. Postopek lahko prevrčimo pri *Takhenhaw*, ki ga register iz l. 1599 ne navaja. Vsota enajstih hub znaša 576 kr, kar da po omenjenem tečaju 4,9 dukata, to pa skoraj natanko ustreza 5 funtom (4,8 gld) iz leta 1499 - povprečje na hubo je tukaj 109 ϑ_{c} . Žal drugod brez vratolomne telovadbe ne bi šlo.

Ob koncu želim opozoriti še na opažanja, ki so prišla na dan ob preučevanju topografije obravnavanega ozemlja.

²² Wladimir Milkowicz, *Beiträge*, str. 11, 15, 16 in 18.

²³ Če primerjamo zneske zgolj po vsebnosti srebra, so bile denarne dajatev župniji stoletje kasneje skoraj polovico manjše. Pri primerljivosti mislim tu predvsem na kontinuiteto dajatev, ki običajno ni sledila inflaciji; oglejski denarič je bil v začetku 15. stol. vreden 1/2 dunajskega denariča, od katerega se je proti koncu stoletja na slovenskem ozemlju "odcepil" črni denarič.

²⁴ Alfons Dopsch, *Gesamturbare*, str. 84 - 85.

²⁵ Alfred Pribram - Rudolf Geyer - Franz Koran, *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich*, str.75.

Svibno z Grajskim hribom (foto Vili Zupanc)

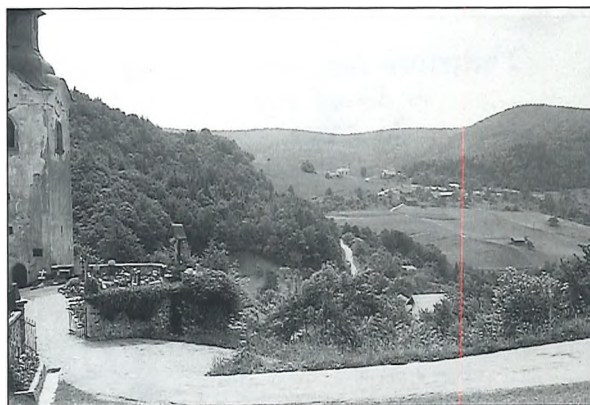
Medtem ko je ležala hubna posest v mejah gospostva Svibno, se je območje, kjer je bila župnija upravičena do desetine, raztezalo čez ozemlje dveh gospostev - svibenskega in žebniško-radeškega. In vendar so spadale vasi na severnem in hkrati zahodnem delu žebniškega gospostva (glej karto) v okvir župnije Svibno, prav tako pa se je na drugi strani, na zahodu, desetinska posest ustavila ob meji polšniške fare, dočim urbarialna te meja ne pozna.

Vzroki za tako razporeditev verjetno tičijo v različnem izvoru urbarialnih in desetinskih dajatev. Desetino je prvotno pobirala vsaka cerkev na svojem ozemlju, torej v okviru župnijskih meja. Urbarialna posest je kasnejšega izvora in je v faro pritekala postopno, največkrat s posameznimi volili. S tega vidika ni bila nujno ozemeljsko pogojena. Seveda je tudi desetina sčasoma postala realno breme; pogosto je prehajala v svetne roke in imela možnost z novimi volili preiti v posest druge župnije, vendar na Svibnem takega primera ni najti. Na drugi strani pa preseneča čistost podobe, ki jo daje urbarialna posest; izgleda namreč, kot bi jo župnija v celoti prejela (ali prejemale) iz rok svibenskih gospodov oziroma njihovih naslednikov. Kot kaže se je iz domnevnega prvotnega jedra na zahodnem robu gospostva s priložnostnimi volili širila na vzhod.

Topografija

Z lokalizacijo krajev, ki jih popisuje obravnavani urbar, se je doslej najtemeljiteje ukvarjal dr. Milko Kos v okviru dela na historični topografiji Kranjske.²⁶ Ker nekaj krajev ni našlo mesta v njej, nekateri drugi pa niso lokalizirani povsem točno, dodajam naslednje utemeljitve kot dopolnilo.

²⁶ Kos Milko, Gradivo za historično topografijo Slovenije, IONZ - SAZU Lj. 1975.

Svibno, pogled od cerkve proti Jatni (foto Vili Zupanc).

Uporabljene kratice²⁷

JVZ	jožefinski vojaški zemljevid
NT	napovedne tabele TK
TK	terezijanski kataster
FK	franciscejski kataster
SKR	Specialni krajevni repertorij
TTN	Temeljni topografski načrt
LO	Leksikon občin
LDB	Leksikon Dravske banovine

Urbar

Tepp - Omenjene štiri hube ležijo na Zgornjih Tepah.

Pillichperg - Obe kmetiji se nahajata na Zgornjem Polšniku, v vaškem jedru blizu cerkve, ki se še v SKR imenuje samo Polšnik.

²⁷ Za pogosto navajane vire uporabljam okrajšave, katerih pomen vsebuje zgornji seznam, podrobnejši citati pa so navedeni v tej opombi. Obravnavana urbar in desetinski register iz 1499 navajam brez letnice ali pridevka.

Nadškofijski arhiv Ljubljana:

Splošni urbarji ljubljanskega kapitlja (deloma) z desetinskimi registri (1581, 1582, 1718; nedatirani Stifregister) - KAL, U-2, 3, 33, 44/2; temeljni (1573, 1581) in priročni urbarji svibenske župnije (1545 - 48, 1549 - 52, 1560 - 69, 1668 - 87, 1716, 1802 - 33), desetinski registri (1545, 1549, 1560, 1573, 1599, 1790, 1793) in davčni register 1573 - KAL, spisi, fasc. 275/1, 2; Status animarum Svibno, 1 (1865 - 1867), 2 (1883 - 1892).

Arhiv republike Slovenije:

Terezijanski kataster, RDA, Novomeška kresija, fasc. 99 - 101; Jožefinski kataster, Svibno, k. o. Sv. Križ (123); Franciscejski kataster, mape in delovodniki, N 28, N 53, N 121, N 158, N 195.

Tiskani viri:

Vincenc Rajšp - Majda Ficko, Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763 - 1787, karte, sekcije 192, 201 in 202 ter opisi, 2. zvezek.

Gemeindelexikon der Reichsräte vertretenen Königreiche und Länder - VI. Krain, Wien 1905;

Spezialortsrepertorium der Österreichische Länder - VI. Krain, Wien 1919.

Am hartt - Ubar navaja na tej lokaciji nekega Končarja (*Khontzar*). V mlajših urbarjih se kraj imenuje *Am artt*, *Am ortt*, *Na kontzy*, *Na khonzi*, podobno tudi v NT - *Na kontze*. Priimek Končar se je do danes ohranil v domačem imenu samotne kmetije, ki se nahaja J od Koprivnika pri Polšniku.

Motschill - Dr. KOS meni da gre v tem primeru za Močilno JV od Jagnjenice. Glede na vrstni red v urbarju se mi to ne zdi verjetno. Kraj se nahaja v delu urbarja, ki popisuje izključno vasi zahodno od Svibnega, razen tega je mesto med Koprivnikom in Stranskim vrhom ohranjeno v vseh mlajših urbarjih, razvoj oblike imena *Motschill* ⇒ *Motschillar* ⇒ *Motschill* ⇒ *Mottschillardorff* ⇒ *Na mottschili*, pa kaže na istovetnost z *Na motsillo*, ki je v napovednih tabelah uvrščen med posamezne dele vasi Stranski vrh (glej spodaj), kar kaže na neposredno bližino. Urbar iz l. 1718 navaja: *Na motzcilach Michaël Mottschillär oder Zinerman*, podobno Stifftregister (*Zimermann*). Domačija se še danes imenuje tako (*Cimmerman*) in leži na levi strani potoka Koritnice, med Polšnikom in Stranskim vrhom, kakor je slutil že Koropec.²⁸

kapiteljski urbar za leto 1581, župnijski priročni urbar iz leta 1668 pa spet pozna le skupno ime *Stranski verh*. Že nekoliko spremenjeno stanje se kaže v NT, kjer pod lokacijo *Na selo* najdemo *Paula Hierman-a*, pod drugo, *Na sello* pa *Jury-a Seusheg-a* in *Andre-ja Boukh-a*; med obema se nahaja že omenjeni *Na motsillo*. Obe "Seli" je najti tudi v urbarju iz let 1802-1833, ki omogoča primerjavo z FK. Obakrat gre za samotni kmetiji; ena stoji pri cerkvi sv. Lovrenca pri današnjem zaselku Selo, druga je SV ležeči Sladič.

Nedvomno gre za današnje razloženo naselje Stranski vrh JV od Polšnika, glede na navedeno pa moramo razlikovati med ožjim in širšim pomenom tega imena. Pri tem naletimo na problem diskontinuitete priimkov, nastale v 2. polovici 18. stoletja, ki na videz onemogoča razločevanje dveh istoimenskih toponimov (Selo). Rešitev skriva popis cerkvenega premoženja iz 1526. Tam je cerkev sv. Lovrenca locirana na *Seltzy*.²⁹ Pod oznako *Stransperg* iz leta 1499 moramo torej šteti še današnji SZ ležeči zaselek Selo s cerkvijo, *Gartzaryauetz* pa je današnja domačija Sladič.

GRAFIČNI PRIKAZ

1499	1545	1573/u	1573/d	1581	1668
STRANSPERG	STRANSPERG	STRANSPERG }	STRANSPERG	{ STRANN&PERGER }	STRANSKI VERH
	Juri	Juri Vulckh	Juri Vulckh	Juri Volckh	Gasper Volk
	NA SELIZI	NARELTZI		NA SALTZI	
	Juri	Juri daselbs }	Juri Naßeltzi	{ Thomassch Sallear }	Rupart Selshagg
	Martin Khüss	Martin Chus	Martin Chus	Lucas Khuß	Paule Strainiak
	GERTSCHERYOWETZ			GORTTSCHERIAUETZ	
GARTZARYAUETZ		GERTSCHERIEUITZ	Petter Herman }	{ Andre Herman }	Clamen Hörman

Stransperg in *Gartzaryauetz* - Pri drugem kraju navaja urbar eno hubo, pri prvem pa 4 puste. Mlajši urbarji kažejo sledeč razvoj: Leta 1545 ima *Stransperg* le še 3 hube, ki niso več puste, med obema vasema pa se pojavita nova lokacija *Nasseliczý* z eno hubo in kmet *Martin Khüss* brez posebne navedbe kraja. Leta 1573 so v DR vsi ti kraji navedeni pod enotno oznako *Stransperg* s 4 hubami, ki jih obdelujejo *Juri Naßeltzi*, *Juri Vulckh*, *Martin Chus* in *Petter Herman*, medtem ko istočasni urbar strogo loči: *Stransperg* (*Juri Vulckh*), *Nä selczi* (*Juri in Martin Chus*) in *Gertscherieuitz* (*Petter Herman*). Iste razvrstitve se drži

Hude Rawny in *Jesenouatz* - V prvem primeru dr. Kos meni, da gre za Hude Ravne, S od Moravč, vendar to ne drži. Že leta 1545 je pustoto v "Jesenovcu" obdeloval *Blase zů Chůdi Raůni*. V urbarjih do srede 18. stoletja se lokaciji navajata ena za dugo. Stifftregister jih razdvaja, obenem pa se v "Jesenovcu" poleg hube začne pojavljati mlin. Preko urbarja iz leta 1802 je lokaciji obeh kmetiji mogoče prenesti na katastrsko mapo; prva se nahaja na Ravnah, J od Konjšice, druga pa, FK jo imenuje *Senerez*, je vzhodno ležeča domačija *Vodenik*.

²⁸ Jože Koropec, Žebnik, Radeče in Svibno, str. 59.

²⁹ Anton Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti, IMK V/1895, str. 199.

Bayxell - Razvoj imena do leta 1581 je sledeč: *Weychsell* ⇒ *Weÿxel* ⇒ *Weixel* ⇒ *Veichseldorf*. Tedaj se kot obdelovalec edine hube prvič omenja neki *Mattheus Vischnekher*. Priimek se je ohranil v 18. stoletje, kar je vplivalo na spremembo toponima; v urbarju iz leta 1718 se Višnikarjeva domačija imenuje z dvojnimi imenom *Weÿxel-Vishnah*, v NT pa samo še *Vishne*.

V DR najdemo *Caspar*-ja *Vischnikher*-ja že leta 1499, njegovega potomca pa slabih 300 let kasneje v kraju *Vishne* blizu cerkve sv. Brikcija. Danes se kmetija imenuje Višje in spada v okvir razložene naselja Rodež, SZ od Podkuma.

Woditz - Dr. Kos meni, da gre za Vodice JZ od Osredka pri Krmelju, kjer je *Jörg von Scherfenberch* leta 1359 prodal Frideriku Celjskemu sedem desetih, tri hube pa so v 15. stoletju imeli v posesti Auerspergi.³⁰ Kraj je omenjen v vseh mlajših urbarjih in primerjava med zadnjim (leta 1802 - 1833) s FK pokaže, da gre za kmetijo na Zgornjih Vodica pri Gabrovki (tako že Koropec, ki vse tri omembe postavlja v isti kraj³¹).

Gross in Klein Schbamberg - Teh dveh krajev v Kosovi topografiji ni najti, očitno pa gre za Veliko in Malo Gobo (Schwamm v nemščini pomeni goba) J od Polšnika. Na JVZ je vrisana le Velika Goba (*Schwamenberg oder Gobe*).³²

Toll - Po urbarju je tu ena huba, ki se leta 1545 navaja kot *Dolschackh*, prav tako v urbarju 1573, medtem ko je v DR zapisano *Thall*. Priimek *Dolschackh*, *Dolshak* se vseskozi ohranja, sam kraj pa se l. 1668 imenuje *V dulli*, 1775 pa *U Dolech*, in je istoveten z *Doll*-om franciscejskega katastra. Danes je kmetija zapuščena (na TTN je vrisana ruševina južno od Malega Kuma).

Ploß - Urbar tu navaja pustoto, ki je med leti 1573 in 1581 priključena Ščitu. Kasneje se ne omenja več. Dr. Kos kraj enači s *Plossenekg* iz urbarja gospostva Svibno, tega pa postavlja v Golo Vršje pri Podkumu, kjer je bila še leta 1905 samotna kmetija.³³

Pretterschneckh - V mlajših urbarjih se imenuje: *Prettersnegkh*, *Pretterschneckhar*, *Pretrsia*, *Pretesje*. Na JVZ je na mestu, ki ustreza vrstnemu redu urbarjev označena kmetija *Preteschnik*, ki nosi v FK ime *Per Uzlari*. Vendar se je toponim

ohranil vsaj do druge polovice 19. stoletja, ko navaja status animarum 1 *Vozlarja* v *Pretežju*. Omenjen je tudi v LO leta 1905, SKR iz leta 1919 pa ga že vodi pod rubriko starih, izginulih imen. Na topografski karti (TTN 1 : 5000, T-35) se je za njim izgubila vsakršna sled.

Srebernackh - Omenja se v večini mlajših urbarjev, običajno kot "Srebrnica", priimek pa se je ohranil vse do prve polovice 19. stoletja. Leta 1829 se na tem mestu omenja neki *Joseph Shunta*, katerega kmetija leži po FK na Spodnjem Počakovem.

Erlach - Dr. Kos ta kraj enači z Jelšami, ki jih SKR in LDB navajata kot del Svibnega. Glede na sliko, ki jo kažejo mlajši urbarji, se mi zdi to manj verjetno. Kraj se omenja vse do leta 1581, ko je v temeljnem urbarju pripisana opomba *diser ist von pfarhoff wekh khomen*, v kapitelskem urbarju pa *dieser vnderthan ist von den pharhoff entzog worden*, običajno vedno le v nemški različici (*Erlach*, *Oerlach*, *Örlach*), leta 1573 pa je dodana še slovenska oblika *Jelschewetz*. Medtem ko je l. 1545 stari vrstni red še do neke mere ohranjen, postavlja urbar iz leta 1549 kraj neposredno za Prelesje, kjer je ostal tudi kasneje. Taka sprememba v priročnem urbarju je prejkone posledica praktičnih vzrokov (bližine obeh naselji). Na JVZ najdemo JZ od Prelesja vas *Jeusche*, danes se imenuje Ježevce. Ta toponim je očitno popačena oblika domačega imena, ki ga dokumentira eden od urbarjev.

Am Pach - Dr. Kos se je nagibal v prid Potoku pri Šentjanžu, vendar o tem ni bil čisto prepričan; opremil ga je z vprašajem. Glede na redosled v urbarjih bi bila verjetnejša lokacija nekje okoli Jagnenice, Starega dvora in Breznika na Sopotu ali na enem od njenih pritokov v bližini. Zadnjič se omenja v urbarju 1718 (*Am pach, Marco Paynitsch*).

Desetinski register

Medueyschickh - Zakupnik desetine od štirih hiš v Gornjem Osredku, kakor je razvidno iz DR 1545.

Vernschitzer zu Osredickh - Zakupnik desetine. Kasneje se ne omenja več, leta 1545 pa se na njegovem mestu pojavita *Sluga vnd Sybratt*.

Vischnikher - Glej *Bayxell*.

Junetz - Verjetno zakupnik desetine. Mlajši viri ne nudijo paralel.

³⁰ Milko Kos, *Gradivo*, II, str. 714.

³¹ Jože Koropec, *Žebnik*, Radeče in Svibno do 17. stoletja, ČZN 15 (L)/1979, str. 56.

³² Vincenc Rajšp - Majda Ficko, Slovenija na vojaškem zemljevidu, 2. del, karte, sekcija 202.

³³ Milkowicz W., *Beiträge*, str. 13; *Gemeindelexikon*, str. 51.

Berischeckh - Dr. Kos ga enači s Perniškom (samotna kmetija J od Matice pri Dobovcu), vendar gre za "Boriška" v Boričah na Rodežu.³⁴ Dokaz za to ponuja DR 1793, ki *Worishe* navaja pod cerkvijo sv. Lenarta (na Rodežu).

Ambasser - V dveh novoveških DR (leta 1560 in 1573) najdemo oznako *Am Wasser vnd Brisch*. Temu ustrezno navajajo tudi NT med desetimi soseske Šentjurij (današnji Podkum) enega za drugim toponima *Na vode* in *U Brishash*. To nam v širšem kontekstu redosleda DR daje zadostno oporo, da kraja z gotovostjo lokaliziramo - nedaleč od Podkuma, V od Gorenje vasi, se danes nahajata sosednja zaselka Briše in Vode.

Bassenouetz - Namesto tega v novejših urbarjih naletimo na novo ime - *Wesgouetz*, *Wessgoüetz*, *Wesgoüetz*, *Weßgoüecz*. Vrtni red in višina desetine (še posebej ker gre za izredno visok znesek 8 dukatov) kažeta na to, da gre za isti kraj. Rešitev ponuja Valvasor; med filialami svibenske farne cerkve navaja med drugim *Sankt Georgen zu Besgauiza ligt gleich ober dem Schloßlein S. Jörgen genannt*.³⁵ Nedvomno gre za današnji Podkum (nekdaj Šentjurij pod Kumom), čeprav Koblar o tem rahlo dvomi - sam navaja obliko *Wasgarlez*.³⁶ Dokaz najdemo na JVZ, kjer sta cerkev in "gradič" pod njo opremljena z napisom *Hoff St Gorgen*, v opisu pa navedena kot *ein kleines Land Gebäu und Kirchen zu St. Georgen*.³⁷

Mitterdorff - se v vseh DR, če zanemarimo podvajanje konzonantov, omenja v nespremenjeni obliki, s tem da leta 1560 izrecno zajema še toponima *Wrebernu* in *Vürchkhoma*, ki se omenjata le še leta 1549, sicer neodvisno od "Srednje vasi" vendar neposredno ob njej. Spet nam skupina blizu ležečih krajevnih imen omogoča nesporno lokalizacijo. Najboljša oporna točka je vrh dominantnega, 1220 m visokega Kuma, od koder nedaleč, v JZZ smeri leži domačija Breberšek, med njima pa Gorenja vas. Pridevek "srednja" je očitno dobila v odnosu na naselji "Vrh Kuma" in Mali Kum (južneje), med katerima je ležala. Ob propadu oz. izgubi pomena naselbine na Kumu je srednja lega avtomatično prešla v gornjo, kar se odraža v današnjem imenu. Novo ime (Gorena vass) dokumentira že TK.³⁸

Pobulschay - Primerjava ustreznih delov DR 1499, 1545 in 1560 kaže naslednjo podobo:

1499	1545	1560
Bischolffriß		Pischolffriß vnd
	⇒ Khumb ⇒	
Pobulschay		Ddobouitz
Mathetz	Mattitz	Mattetz

Oznaka *Khumb*, kjer ima leta 1545 *zehendt ... ein yeder sein haüs für sich selbst*, zaznamuje širše območje vasi Škofja Riža in Dobovec, kot je razvidno iz mlajše navedbe. Pobošaj, ki je imel desetino dobovskega dela v zakupu, nastopa tu le še kot eden izmed plačnikov. Na Dobovcu je stala tudi njegova kmetija, kot je razvidno iz mlajših DR, ki obe vasi vodijo ločeno (npr. DR 1582).

Hemelperg - Kraj lahko z rahlimi variacijami zasledujemo pod istim imenom (*Hömelperg*, *Hömelperg*, *Himelperg*) v vseh mlajših DR, najstarejši zapis toponima, ki je danes v rabi, pa pri naša Valvasor (*zu Zhemernu oder Himelberg*).³⁹ Podobno navaja JVZ - *D(orf) Tschemerna oder Himelsberg* - vendar le na prvem izvodu karte. Razklenjene črke besedice *oder* so tako dobro skrite med drevesi, da jih je spregledal že prisovalec, in bralec kopije dobi vtis, da gre za dva različna kraja.

Podoben vtis daje tudi dr. Kos, ki navaja ločeno *Hemerperg* (prva ohranjena oblika imena iz okoli leta 1400) - Čimerno in *Hemelperg* - Nebeška gora. Dvoimenske oznake kažejo, da gre v obeh primerih za eno vas; Čimerno na manjši planoti pod vrhom Nebeške gore.

Fresach - Morda Brezovo pri Gabrovki, nekdanj Brezje.⁴⁰

Takhenhaw - V okviru tega naselja navaja DR 1545 naslednje kmete: *Khoderman*, *Andre Med-üed*, *Martin Gollob*, *Matheüs Kolschekh*, *Matheus Kränetz*, *Vütschäkhar*, *Mathias Mesnar*, *Khoballey*, *Martin Zolner*, *Paule Poušodt*, *Gratzar* in pustoto *Pilstain*. Nekateri med njimi (podčrtane) najdemo leta 1582 pod oznako *Tall*. V DR 1793 se omenja v okviru soseske sv. Margarete (Jagnjenica) *Gollobia*, kjer (*V Gollobie*) urbar iz leta 1718 navaja mdr. *Matheuß-a Medueth-a* in *Pangratz-a Gollob-a*. Na TTN v neposredni bližini Jagnjenice res najdemo griča Kobalijo in Golobinjek, hrib Gradec in pod njim domačijo Gracar. Obravnavani toponim je očitno v preteklosti zaznamoval širše območje, ki ga je treba iskati v tem okviru. Samo ime spominja

³⁴ Glej spodaj str. 20.

³⁵ J. W. Valvasor, *Die Ehre des Hertzogthums Krain*, Lj. 1689, 2. del, VIII. knj., str. 803.

³⁶ Anton Koblar, *Kranjske cerkvene dragocenosti*, IMK V, str. 199.

³⁷ Vincenc Rajšp - Majda Ficko, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 2. zv., sekcija 202, karta in str. 55.

³⁸ Kraj je pravilno lokaliziral že Koropec, Žebnik, Radeče in Svibno, str. 59.

³⁹ Glej op. 35.

⁴⁰ *Gemeindelexikon*, str. 93.

na Tahavino blizu Podkuma, kjer je še v začetku 20. stoletja stala samotna kmetija. Možno je, da se je staro ime ohranilo le na delčku ozemlja, ki ga je nekdanj zaznamovalo, kar upošteva tudi Dr. Kos.

Marcko Schuester - Nedvomno zakupnik neke desetine. V mlajših DR stoji na njegovem mestu zaselek *Schusye* ⇔ *Süschyē* ⇔ *Suschyē* ⇔ *Schuschie* (krajevno ime bi utegnilo imeti izvor v priimku?), ki se omenja že leta 1494 (*Sussye*) in 1602 (*Schuschie*) v popisu gozdnih pravic gospostva Svibno.⁴¹ Gre za Sušje, ki je nekdanj spadalo v okvir med drugo svetovno vojno izseljenega kraja Borje.

Newdorff in *Juri Salesina* - Leta 1545 je imel *Gregor Salesina* v zakupu desetino v vaseh *Neüdorf et Sagosdam*. Prva se leta 1499 omenja ločeno, torej se je takrat zakup nanašal le na drugo. Čeprav v registru ni izrecno navedena, je vendar že morala obstajati, pomenska skladnost imen (*Salesina* - nekdo ki živi za lesom (= gozdom)) pa dopušča možnost, da sta *Juri* in *Gregor* pobirala desetino v svoji vasi. Lokacijo razkriva JVZ, kjer sta druga ob drugi vrisana *Za Goizdami* in *Neudorff oder Za Verch*, današnja Zagozd in Zavrh, JV od Osredka.

Khschiess - enači Dr. Kos s Seli, V od Podkuma, kar bi bilo v primeru zelo popačenega zapisa toponima (nemški izraz za selo je *Geschies*) možno. Vendar razvoj oblike imena (v grobem. *Kössetz* ⇔ *Kesetz* ⇔ *Khösez* ⇔ *Khosiz*) kaže na današnjo Konjšico, S od Polšnika, ki se je še v začetku 20. stoletja imenovala *Košica/Koschza*.⁴² Tako lokalizacijo potrjujeta skupni zakup desetine leta 1599 v krajih *Khosiz*, *Hudarauan* in *Wortschatshah* (Vrtače) - zadnja dva ležita blizu Konjšice in dejstvo, da se omenjena Sela v istem desetinskem registru navajajo na drugem mestu skupaj z bližnjim Borovkom.

Priloga: Tekst urbarja župnije Svibno iz leta 1499

Registrum a) decimarum ecclesie sancte Crucis in Scharffenberg⁴³

Item Primoß Medueyschickh⁴⁴ hat ain zehent vmb 6 gld.

⁴¹ Za 1494 - Koropec prevaja s Sušje pri Borju, Isti, Žebnik, Radeče in Svibno str. 59; Za 1602 - ARS, zbirka urbarjev II/22-u.

⁴² Gemeindelexikon, str. 54.

a) Pag. 260.

b) Pag. 261.

⁴³ Svibno.

⁴⁴ Na Gornjem Osredku.

Item Vernschitzer hat ain zehent zu *Osredickh*⁴⁵ 4 gld.

Item Caspar Vischnikher⁴⁶ 3 gld.

Item Junetz⁴⁷ 3 gld.

Item Berischeckh⁴⁸ 3 gld.

Item *Ambasser*⁴⁹ 2 gld.

Item zu *Jaßbin*⁵⁰ 3 tl.

Item zu *Bassenouetz*⁵¹ 8 gld.

Item zu *Mitterdorff*⁵² 6 gld.

Item zu *Bischolffriß*⁵³ 4 gld.

Item *Pobulschay*⁵⁴ 8 gld.

Item zu *Mathetz*⁵⁵ 8 gld.

Item zu *Hemelperg*⁵⁶ 8 gld.

Item zu *Fresach*⁵⁷ 5 gld.

Item zu *Takhenhaw*⁵⁸ 5 tl.

Item b) zu *Sittnholl*⁵⁹ 2 ½ gld.

Item *Marcko Schuester*⁶⁰ 6 markh ø.

Item *Newendorf*⁶¹ 2 gld.

Item *Juri Salesina*⁶² 2 markh ø.

Item *Radigonitz*⁶³ 4 markh ø.

Item zu *Khschiess*⁶⁴ 10 meren ø.

Item zu *Schtikelperg*⁶⁵ 2 markh ø.

Item zu *Jessenouarauen*⁶⁶ 1 tl ø.

Item *Khlo dye*⁶⁷ ½ tl ø.

Vrbarium c) ecclesie sancte Crucis in Scharffenberg⁴³

*Zu Tepp*⁶⁸

Item *Marin suppan* dient jerlich zinssgelt 1 markh ø minus 10 ø, kißnickh waitz 12, haberenn 18; huenner 6, ayr 25.

Item *Jacob* dient zynszgelt 60 β, waitz kißnickh

⁴⁵ Osredek.

⁴⁶ Višje, samotna kmetija v sestavu razložene vasice Rodež pri Podkumu.

⁴⁷ Kje?

⁴⁸ Borišek v zaselku Boriče pri Podkumu.

⁴⁹ Zaselek Vode, Z od Gorenje vasi pri Podkumu.

⁵⁰ Jazbine pri Podkumu.

⁵¹ Podkum.

⁵² Gorenja vas.

⁵³ Škofja Riža.

⁵⁴ Kmet Pobošaj na Dobovcu.

⁵⁵ Matica, pri Župi.

⁵⁶ Čimerno.

⁵⁷ Morda Brezovo, pri Gabrovki.

⁵⁸ Nekje v bližini Jagnjenice.

⁵⁹ Sitni Kal, zaselek J od Ključevice.

⁶⁰ Sušje, med drugo svetovno vojno izseljeni zaselek pri Radgonici.

⁶¹ Zavrh, J od Podkuma.

⁶² V vasi Zagozd, J od Podkuma?

⁶³ Radgonica, J od Podkuma.

c) Pag. 262.

d) Pag. 263.

e) Pag. 264.

⁶⁴ Konjšica.

⁶⁵ Ključevica, razloženo naselje na V pobočju Kuma.

⁶⁶ Jesenova Ravan, zaselek pri Podkumu.

⁶⁷ Kladije pri Krmelju.

⁶⁸ Zgornje Tepe.

12, haberenn 18, huenner 4, ayr 25.

Item Paule pfeyffer dient zinssgelt ierlich 60 β , waytz kißnikh 12, haberenn 18, huenner 5, ayr 25.

Item ^{d)} Niclaw dient ierlich zinßgelt 1 tl ϑ , huenner 1.

Zu Pillichperg ⁶⁹ hieben

Item suppan dient zinsgelt ierlich 2 markh ϑ minus 10 β , huenner 1, ayr 5.

Item Juri messnar dient zynssgelt 1 markh ϑ minus 10 ϑ , huenner 1, ayr 25.

Am Hartt ⁷⁰

Item Khontzar dient jerlich zynßgelt 1 tl ϑ , huenner 1, ayr 5.

Kopriunýckh ⁷¹

Item Paule dient jerlich zynßgelt 1 tl ϑ , huenner 1, ayr 25.

Zu e) Motschill ⁷²

Item Juri dient jerlich zynßgelt 2 markh ϑ , huenner 1, ayr 25.

Stransperg ⁷³

Item da sein 4 od huebenn diennen all 2 tl ϑ .

Gartzaryauetz ⁷⁴ hieben

Item Matheus dient ierlich zynßgelt 1 tl ϑ , huenner 1, ayr 5.

Borouackh ⁷⁵ hieben

Item die ist od vnd dient 40 kr.

Hude Rawny ⁷⁶

Item da ist ain ode hueben dient 40 kr.

Jesenouatz ⁷⁷

Item da ist ain ode huebenn dient 1 markh ϑ .

Bayxell ⁴⁶ huebenn

Item Caspar daselb dient jerlich zynßgelt $\frac{1}{2}$ tl ϑ , huenner 1, ayr 25.

Boritsch ^{f)78} hieben

Item Borischeckh daselb dient jerlich zinß 1 tl ϑ , huenner 1, ayr 25.

Jesenouarauen ⁶⁵ hieben

Item Poglnyen ^{g)} daselbdient jerlich zynß 1 tl ϑ .

Mitter Osredeckh ⁷⁹ huebn

Item Clement dient ierlich zynßgelt 2 markh ϑ , huenner 1, ayr 25.

Zu Rauny ⁸⁰ hieben

Item da ist ain ode hueben dient 1 markh ϑ .

Wodtiz ⁸¹ hieben

Item Primoß dient jerlich zynssgelt 1 tl ϑ , huenner 1.

Gross Schbamberg ⁸²

Item suppan dient jerlich zynßgelt 1 tl ϑ , huenner 1.

Item Paule dient zynßgelt 80 β .

Item da ist auch ain ode huebn dient 60 β .

Klein ^{h)} *Schbamberg* ⁸³

Item Peter daselb dient zynssgelt 1 tl ϑ , huenner 1.

Schtickhelperg ⁵⁵

Item da sein 3 od hueben, dauon gibt Peter daselb zynßgelt $\frac{1}{2}$ tl ϑ .

Lumba ⁸⁴ hieben

Item Michel dient von ainer hueben $\frac{1}{2}$ tl ϑ .

Toll ⁸⁵ hieben

Item Martin daselb dient jerlich zynß 1 tl ϑ .

Schiltt ⁸⁶ hieben

Item da ist ain ode hueben dient 40 kr.

Ploß ⁸⁷ hieben

Item da ist ain ode hueben dient zynssgelt 60 ϑ .

Pretterschneckh ⁸⁸

Item Vrban daselb dient zynßgelt 50 ϑ .

Preleyss ⁸⁹

Item Fabe daselb dient zynssgelt $\frac{1}{2}$ tl ϑ .

Nepellperg ⁹⁰

Item Martin daselb dient jerlich zynß $\frac{1}{2}$ tl ϑ .

Potschokh ⁱ⁾⁹¹ hieben

Item Thamas daselb dient ierlich zynß $\frac{1}{2}$ tl ϑ .

Mer ist daselbs ain ode hueben die nutzt man zu dem pharhoff. Sunst dient sy $\frac{1}{2}$ tl ϑ .

Bressnickhar ⁹² hieben

Item witib Preyssnickherin daselb dient zynß $\frac{1}{2}$ tl ϑ .

Srebernackh ⁹³ hieben

Item Marin Srebernackh dient zynß 2 markh ϑ minus 10 β .

Erlach ⁹⁴

Item daselb diennt man ierlich zynß $\frac{1}{2}$ tl ϑ , hüenner 2 kapauner.

⁶⁹ Zgornji Polšnik.

⁷⁰ Končar, samotna kmetija pri Polšniku.

⁷¹ Koprivnik, zaselek pri Polšniku.

⁷² Kmet Cimerman med Stranskim Vrhom in Koprivnikom.

⁷³ Stranski Vrh, razloženo naselje V od Polšnika.

⁷⁴ Danes samotna kmetija Sladič v okviru Stranskega vrha.

^{f)} Pag. 265.

^{g)} Sic!

^{h)} Pag. 266.

⁷⁵ Borovak pri Polšniku.

⁷⁶ Ravne, razloženo naselje J od Konjšice.

⁷⁷ Kmet Vodenik, J od Konjšice.

⁷⁸ Boriče, zaselek v okviru razložene vasice Rodež, Z od Podkuma.

⁷⁹ Srednji Osredek.

⁸⁰ Ravne, zaselek pri Podkumu.

⁸¹ Zgornje Vodice pri Gabrovki.

⁸² Velika Goba.

⁸³ Mala Goba.

⁸⁴ Lamovje, zaselek pri Dobovici.

⁸⁵ Dol, danes ruševina Z od Ščita.

ⁱ⁾ Pag. 267.

^{j)} Pag. 268.

⁸⁶ Ščit, razloženo naselje pri Svibnem.

⁸⁷ Golo Vršje (Goli vrh), blizu Borovka pri Podkumu ali Blazina, ledinsko ime na območju Ščita?

⁸⁸ Pretežje, od začetka 20. stol. opustela samotna kmetija S od Jagnjenice.

⁸⁹ Prelesje, razloženo naselje JZ od Počakovega.

⁹⁰ Magolnik, zaselek pri Dobovici.

⁹¹ Počakovo.

⁹² Kmet Breznik, J od Čimerne.

⁹³ Kmetija v Spodnjem Počakovem.

⁹⁴ Ježevc, JV od Prelesja.

*Altnhoff*⁹⁵

Item Thomaß dient jerlich zynß 1 tl ø.

*Am Pach*⁹⁶

Item Matheus daselb dient zynß 2 markh 20 ø.

*Jagnenytz*⁹⁷

Mathias daselb dient ierlich zynß 60 ø.

Item j) von disem ob beschribnen czehenndten vnnnd hueb zynseren ist ierlich pension zu raichn 100 gld.

Item auch in der kirchen des heyligen Creutz zů *Scharffenberg*⁹⁸ im gantzen jar 4 liecht zepeleychten.

Item auch mer dauon dem capplan 4 tl ø ierlich zuraichen.

Item auch dauon sich mit 4 briesteren vnd ainem schuelmaister als selb funfftem mit dem tisch mit essen vnd trinckhen ausshalten.

Jus montanum

Item zu *Studenitz*⁹⁹ perg gantzen zehendt von 50 weingartten.

Item *Chruschitza*¹⁰⁰ perg von 4 weigarten zehendt.

Item *Vndterem Geschloss*¹⁰¹ von 8 weingart[en] k) zehendt.

Item perg recht 6 kapawner vnd 3 emper wein.

Item ein weingarten gehort zum pharhoff.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Besitz der Pfarre Svibno und das Urbar des Ljubljanaer Domkapitels aus dem Jahre 1499

Das Urbar aus dem Jahre 1499, stellt das erste erhaltene Besitzverzeichnis der damals bereits dem Ljubljanaer Domkapitel inkorporierten Pfarre Svibno (Scharfenberg) dar, die im 12. Jahrhundert

aus der Eigenkirche der Herren von Scharfenberg hervorgegangen sein dürfte. Der Besitz umfaßte die im weiteren Bereich südlich der Sava/Save zwischen Šmartno pri Litiji (St. Martin bei Littai) und Radeče (Ratschach) zerstreuten Huben sowie den Zehnt im Rahmen der Pfarrgrenzen. Beide Einnahmequellen waren unterschiedlichen Ursprungs, wovon die territoriale Abrundung und Abgrenzung einzelner Besitzteile zeugt. Das Zehntrecht bezieht sich auf den Besitz innerhalb der Pfarrgrenzen, der von Anfang an der Pfarre gehört haben dürfte, der urbariale Besitz dagegen lag in den Grenzen der Herrschaft Svibno und ging schrittweise in kirchliche Hand über.

Der Anteil von Ödhöfen lag im behandelten Zeitraum bei ungefähr 30%. Dabei handelt es sich um die sogenannten 'rechtlichen Wüstungen'. Dem Kapitel gelang es nämlich in den meisten Fällen, Ödhöfe den Anrainern als zusätzliche Grundstücke zur wirtschaftlichen Nutzung zu überlassen, doch diese lieferten in der Regel nicht die volle Rente ab.

Die Untertanen entrichteten ihre Abgaben meistens in Geld, dies gilt insbesondere für den Grundzins. Damals war in Krain als die übliche Münze der schwarze Pfennig im Umlauf, der den Wert eines halben venezianischen Solidus hatte, der lokale Währungskurs des Rechnungsdukaten betrug 250 Pfennige. Das Kleinrecht brachte den Kanonikern Geflügel und Eier und etwas Getreide ein, das mit dem "kašnik" gemessen wurde, einem lokalen Hohlmaß, das ein Zwölftel des Ljubljanaer Stärs (Stars) darstellte.

Verzeichnisse von Fronpflichten findet man in Urbaren des 16. Jahrhunderts. Sie umfaßten die Arbeiten in Weinbergen und Wäldern.

Eine historisch-topographische Studie am Ende des Beitrags füllt die Lücken, die die bisherigen Untersuchungen des behandelten Gebiets hinterließen. Sie stützt sich auf eine geschlossene Reihe der zu diesem Zweck noch nicht benutzten neuzeitlichen Urbare im Erzbischöflichen Archiv Ljubljana sowie auf andere einschlägige Quellen.

⁹⁵ Stari dvor, pri Jagnjenici.

⁹⁶ Kje?

⁹⁷ Jagnjenica.

⁹⁸ Cerkev sv. Križa na Svibnem.

k) Beseda je okrajšana z univerzalno vijugo -f, ki lahko nadomešča različne končnice.

⁹⁹ Studence, zaselek, del razloženega naselja Zagrad S od Svibnega.

¹⁰⁰ Hrušica, zaselek pri Svibnem.

¹⁰¹ Pod Gradom (Svibno).

Miha Preinfalk

Zemljiško gospodstvo Turjak pod taktirko Hansa Mordaxa (1514 - 1515)*

Zunanja in notranja podoba Mordaxove računске knjige

Računska knjiga Hansa Mordaxa, upravitelja gospodstva Turjak v začetku 16. stoletja, je bila v literaturi že večkrat omenjena,¹ a se je do danes ni podrobno lotil še nihče. Vir je zanimiv z več vidikov. Prinaša številne podatke o hrani, denarju, merah, o materialni in duhovni kulturi, ter mnoge druge malenkosti, ki pomagajo pri osvetlitvi vsakdanjih razmer v zgodnjem 16. stoletju. Z zgodovinarskega stališča pa je dobrodošlo tudi dejstvo, da je Mordaxova knjiga nastajala v letih 1514 - 1515, torej prav v letih, ko se je nezadovoljstvo med slovenskimi kmeti bližalo vrelišču in je kulminiralo v velikem slovenskem kmečkem uporu.

Izvirnik hranijo v Arhivu Republike Slovenije v zbirki urbarjev pod signaturo 46u. V arhiv je prišel verjetno z ostalimi turjaškimi urbarji po letu 1945.

Besedilo je nemško in pisano v gotski kurzivi. Nekajkrat je Mordax uporabil tudi slovenske besede, kar pomeni, da mu slovenščina ni bila neznana (npr. *menichen* ali *posselvolkh*). To je tudi razumljivo, saj je dokazano, da so plemiči v slovenskih deželah obvladali slovenščino. To je bil jezik ljudi, s katerimi je plemič odraščal, in ki mu je olajšal, če že ne omogočil tesne stike z okoljem, v katerem je živel.² Podobno je bilo tudi z Mordaxom, ki je imel vsakodnevne stike s kranjskimi kmeti in trgovci.

Številke so skoraj izključno rimske, arabske se pojavijo le šestkrat - petkrat v obliki letnice in enkrat kot denarni znesek. Večino besedila je napisal Mordax (R1), pojavljajo pa se tudi zapisi dveh drugih rok (R2 in R3).

Prva stran, ki ji lahko pogojno rečemo tudi naslovnica, prinaša podatke o vsebini knjige (*mein ausgab...zw hawsnotturfft*), njenem avtorju (*ich Hanns Mordax*) in datumu nastanka (*syder des*

mittichen vor sandt Maria Magdalena tag des XIII iar).

Naslovnica Mordaxove računске knjige

Sledi prazna pagina, nato pa petindvajset pagin o najrazličnejših izdatkih. Na dnu vsake leve page je napis *Suma facit* ter seštevek izdatkov za vsak folij posebej. Iz oblike črk in števil, ki se pojavljajo v seštevkih, je moč opaziti, da teh seštevčkov ni delal Mordax, temveč neka druga roka - R2. Izmed petnajstih obračunov je takšnih dvanajst, en obračun je napravil sam Mordax, zadnja dva pa sta od tretje roke - R3.

Ob vsem tem se postavlja vprašanje, kdo sta bila pisarja, ki ju označujemo z R2 in R3. Vsekakor sta to morali biti šolani osebi, čeprav ni nujno, da iz vrst plemstva. R2 je bil po vsej verjetnosti pisar turjaškega mladega gospodiča, ki se je takrat mudil v Ljubljani. Mordax namreč večkrat omenja, da je odšel k svojemu gospodiču v Ljubljano zaradi obračuna. Skoraj gotovo pa se z obračunavanjem ni ukvarjal gospodič sam, ampak je imel za to posebnega uradnika. Res pa je, da je te obračune kar trikrat popravljval nekdo tretji. Enkrat je preračunal renske goldinarje v solde in celotno vsoto izrazil v slovenskem denarnem sistemu, enkrat je popravil seštevek, pri katerem se je pisar

* Ta članek je povzetek moje diplomske naloge z naslovom *Računska knjiga Hansa Mordaxa: popis izdatkov na gospodstvu Turjak v letih 1514 - 1515*.

¹ B. Otorepec, *Iz zgodovine turjaškega gradu, Kronika 21, 1973*, str. 147 - 152. (Otorepec, *Iz zgodovine...*)

² M. Žvanut, *Od viteza do gospoda*, Ljubljana 1994, str. 32 - 35. (*Žvanut, Od viteza...*)

127 Was auf die Insurrektion in das Kloster für Bewegung
 gegeben und verkauft ist worden in der mittlung
 für Pflanzung Lokung und für Land Kumprecht

128 Simon Lutz gestiftet in der mittlung geben
 Selbenday für Bewegung ————— 9 B

129 Simon Witter gestiftet auf in der mittlung
 geben für Bewegung ————— xxx B
 als er für den Anker mal vermittelte was für
 die vom folgenden gestiftet ist für Bewegung gibt xxv B

130 Nicolaus in der mittlung gestiftet geben ———— B

131 Der Constat von Lokung gestiftet geben ———— B

132 Was den Pangeraten von Land Kumprecht in
 das Kloster gestiftet geben ————— xx B

133 Der Nicolaus für Bewegung gestiftet den vom
 für Massenfürs gegeben geben für Bewegung xxx B

Primer pagine, ki jo je popisal pisar R3

R2 zmotil, enkrat pa je prečrtal celoten zapis, ki govori o vsoti, namenjeni stiškem samostanu, in nato to vsoto odštel od končnega seštevka. Omenjena dejstva kažejo na to, da pisar R3 ni bil le boljši računar kot pisar R2, ampak da je bil morda tudi višje na službeni lestvici. Morda celo turjaški gospodič sam?

Vendar se zdi po drugi strani vprašljiva tudi ta domneva. Ista roka (R3) se namreč pojavi še večkrat in sicer pri zapisovanju podobnih izdatkov kot pri Mordaxu: potni stroški, nakup soli... Skoraj nemogoče si je zamisliti, da bi vodenje stroškov po Mordaxu prevzel kar njegov gospodič sam. Pri iskanju identitet neznanih pisarjev nam tudi Mor-

dax ni v nikakršno pomoč, saj nam v besedilu ne postreže z nobenim podatkom ali imenom, ki bi dal slutiti, kdo je bil tisti, ki je sešteval njegove stroške.

Lahko pa si na tem mestu dovolim domnevo, da je bil pisar R3 Mordaxov naslednik na mestu grajskega oskrbnika. Zapisi pisarja R3 sledijo Mordaxovim in vsi nosijo letnico 1515 (čeprav je res, da pisar R3 ne ponuja natančnejših datumov), pa tudi oblika črk daje slutiti, da je bil pisar R3 mlajši človek kot Mordax, saj je njegova pisava bolj novoveška kot Mordaxova. Razlika je opazna tudi pri številkah. Mordax je uporabljal izključno le rimske številke, R3 pa že tudi arabske.

Ob vsem tem se postavlja vprašanje, kaj se je zgodilo z Mordaxom poleti 1515, ko ga je očitno nadomestil nekdo drug. Morda ga je njegov gospodič premestil na kakšno drugo gospostvo ali pa se je sam umaknil s Turjaka. Med Mordaxovimi vpisi se namreč pojavijo že pred letom 1515 posamezni vstavki od pisarja R3, kar bi lahko razložili na ta način, da je Mordax pisarja R3 uvajal v upravljanje turjaškega gospostva in da se je torej že vsaj leto dni vedelo, da bo Mordaxovo mesto kmalu prosto.

Ob analizi obračunavanja stroškov pa je potrebno omeniti še neko zanimivost. Mordax je moral biti precej površen računar. Kar štirje izmed njegovih izračunov so napačni. Največ preglavic mu je delalo množenje, opaziti pa je tudi nekaj napak, ki jih imamo lahko za "lapsus calami". Če ne drugega, mu lahko očitamo nenatančnost, kar je za nekoga, ki se ukvarja z gospodarstvom, nedopustno.

Po drugi strani pa je tudi res, da se nihče od obračunovalcev R2 ali R3 ni potrudil in preveril Mordaxovih izračunov, ampak sta oba v končnem obračunu upoštevala tudi napačne Mordaxove zmnožke. Sicer pa so končni obračuni zelo zanesljivi, saj se je ob ponovnem obračunavanju pokazalo, da jih je od petnajstih enajst izračunanih do denariča natančno (tudi edini Mordaxov), le eden odstopa za kar precejšnjo vrednost 32 soldov in pol, medtem ko je pri treh moč zaslediti le manjša odstopanja. Med slednjimi se pri dveh nepravilnosti (pol denariča) pojavijo zaradi težav pri preračunavanju krajcarjev v solde, pri enem obračunu (pg. 11 in pg. 12) pa gre za že omenjeni odšteti znesek za stiški samostan.

Če se povrnemo k strukturi same knjige, lahko opazimo, da je 27. pagina zadnja pagina izdatkov, ki jih je zabeležil Mordax. Takoj ji namreč sledi pagina, ki jo je popisal pisar R3. Na žalost ta zapisovalec razen letnice 1515 na vrhu pagine ni zapisal natančnih datumov. Vendar bi lahko iz krajev, oseb in potnih stroškov, ki se omenjajo v zapisih, skleпали, da so nastali v prvi polovici novembra 1515. Leto poprej, med 5. in 13. novembrom 1514, je namreč Mordax poslal iste ljudi v iste kraje za skoraj enake potne stroške, da so izbrali vino in ga prepeljali na Turjak. Ta pagina ne prinaša seštevka vseh izdatkov (ta znaša tri funte denaričev in 55 soldov). Razlog je verjetno v tem, da je nameraval zapisovalec te izdatke sešteti z drugimi, ki bi sledili na naslednjih paginah. Naslednje štiri strani so namreč prazne, verjetno predvidene za kasnejše stroške.

Podatki o žitu, ki jih prinašajo pagine 33 - 43, so zabeleženi na posebnem sešitku in so tako tudi fizično ločeni od preostalih (denarnih) izdatkov. Tako se zdi, da je celotna knjiga razdeljena na dva

deli: prvi prinaša denarne izdatke za hrano, obleko, orodje, popravila in podobno; drugi del pa je bolj podoben pravemu urbarju. Vendar je tudi ta del razdeljen na tri vsebinske sklope.

Najprej je zabeležena količina žita in stročnic (oziroma natančneje pšenice, ječmena, ovs, graha, boba in prosa), ki je bilo *verfahrt*. Kakšno je bilo to žito, je težko reči. Morda je bilo namenjeno kakšni ustanovi (verjetno cerkveni) kot letni prispevek in je bilo kasneje odpeljano s turjaškega gradu. To bi se skladalo z dejstvom, da so navedene količine za 14., 15. in 16. leto, saj bi tako lahko pojav letnice 1516 (16. leto) upravičili s tem, da je bila navedena količina žita že vnaprej predvidena za oddajo. Ker sta oba zapisa za 15. in 16. leto prečrtana, lahko domnevamo, da do oddaje nato ni prišlo. Poleg tega bi se ta teorija ujemala z našo domnevo, da Mordaxa leta 1516 ni bilo več na Turjaku.

Možno pa je tudi, da se beseda *verfahrt* nanaša na tisto žito, ki se je med letom pokvarilo in so ga morali odpisati. A to bi potem pomenilo, da je bil Mordax turjaški oskrbnik tudi še leta 1516, saj so vsi trije zapisi delo njegove roke. Vendar pa si s to teorijo ne moremo pojasniti, zakaj sta zapisa za 15. in 16. leto prečrtana.

Ob vsem tem se pojavi tudi zanimivo vprašanje, kaj dejansko pomeni npr. 14. leto. Očitno se ta navedba ne nanaša na celotno koledarsko leto, temveč le na določeno sezono in je zato datacija od primera do primera drugačna. Mordax ob začetku navaja "14. leto", a se to leto začne z julijem 1514 in se konča z julijem 1515. Tudi urbar iz 1509 je označen kot urbar za deveto leto, a je v njem zajeto le obdobje med sv. Jurijem (24. april) in sv. Mihaelom (29. september) tega leta.

V Mordaxovi knjigi nato sledijo štiri strani podatkov o tem, koliko raznovrstnega žita je turjaško gospostvo porabilo oziroma odpeljalo v mlin v dvanajstih mesecih - od julija 1514 do julija 1515. Končni obračun je nameraval na 39. pagini narediti pisar R3, vendar tega iz neznanega razloga ni storil. Skoraj celotna 39. pagina in tudi naslednja, štirideseta, sta prazni. Na paginah 41 - 43 so podatki o količini ovs, ki so ga na Turjaku porabili prav tako v dvanajstih mesecih, začeni z julijem 1514.

Na povsem zadnjo pagino je pisar R3 zabeležil dva stroška, podobna Mordaxovim. Tudi tokrat nam zapisovalec ne postreže z natančnimi datumi, razen z letnico 1515. Vendar pa je tokrat (za razliko od pagine 28) naredil obračun - in to kar dva, za vsak izdatek posebej. Prvi obračun je povsem pravilen, drugi pa od pravilne vsote kar precej odstopa. V zapisu namreč pravi, da je za dvajset tovorov soli po šestnajst soldov plačal dva funta denaričev in 55 soldov in pol. Pravilna vsota bi seveda morala biti dva funta denaričev in 88 sol-

dov. Razlika tako znaša 32 soldov in pol in predstavlja edino večje odstopanje od pravih izračunov v celotni knjigi. Razlog za tako veliko napako je bodisi površnost ali pa je imel težave z množenjem ne le Mordax, ampak tudi njegov naslednik.

Kot je bilo omenjeno že zgoraj, so naslednji štirje foliji odrezani od pole, tako da se zapisi tu končajo. Najverjetnejša razlaga za to je, da so odrezane folije prerezali na manjše listke, na katere si je Mordax sproti, ob sami poravnavi računa na terenu, zapisal višino stroška in jo kasneje prepisal v knjigo. Neposrednih dokazov, ki bi potrjevali to teorijo, na žalost ni, je pa na takšen način poslovanja moč sklepati na podlagi starejših turjaških urbarjev iz let 1509 in 1510, v katerih so se takšni "pomožni" listki ohranili. Tej teoriji v prid govori tudi dejstvo, da je na začetku desete pagine prazen prostor za še približno dva vpisa. Če bi Mordax stroške beležil sproti, ne bi pustil praznega prostora. Edina možna razlaga zato je, da si je oba izdatka zapisal na listek, tega pa je izgubil in ker je mislil, da bo listek našel in izdatka pripisal kasneje, je na začetku pagine prihranil prazen prostor.

Pa tudi sicer si je težko zamišljati, da bi Mordax knjigo nosil s seboj in si vanjo sproti zapisoval izdatke. Knjiga bi morala biti tako veliko bolj poškodovana oziroma obrabljena, pa tudi pisava bi morala biti neenakomerna in manj čitljiva. Vendar je ravno nasprotno: že hitri pogled na pisavo nam razkrije, da si zapisi sledijo enakomerno drug za drugim, črke so čitljive, barva črnila pa se od zapisa do zapisa ne razlikuje. Vse to potrjuje predpostavko, da so bili izdatki v knjigo prepisani kasneje in da je bilo naenkrat vnešenih več zapisov. Večkrat je moč opaziti, da je Mordax ob koncu levih pagin pustil več praznega prostora, kot bi bilo potrebno, zato lahko sklepamo, da je predvidel, da bo na prazen prostor prišel skupni seštevek, ki ga bo kasneje naredil nekdo drug.

Posebno pozornost si zasluži tudi razpored nakupov po dnevih. Iz datumov, ki se pojavijo v besedilu, bi na prvi pogled sklepali, da je Mordax nakupe največkrat opravljal ob petkih. Izmed 75 različnih datumov jih namreč kar 32 pade na petek. Vendar ob natančnejšem pregledu izstopi zanimiv podatek: od 32 nakupov, ki jih je dokazano (z navedbo datuma) opravil na petek, je devetindvajsetkrat kupil ribe. Če pri tem upoštevamo dejstvo, da je bil petek postni dan in da so bile od mesa dovoljene le ribe, lahko iz povedanega zaključimo, da je Mordax ribe porabil še isti dan, ko jih je kupil. In še do enega zaključka nas pripelje analiza petkovih izdatkov: razen rib Mordax ob petkih ni nakupoval v pravem pomenu besede. Od preostalih treh petkovih izdatkov je bil eden

plačilo krojaču, enkrat je kupil sedem mladih psov, enkrat pa je z denarjem pokrtil potne stroške.

Tudi ob sobotah in nedeljah so "pravi" nakupi prej izjema kot pravilo. Ob teh dveh dnevih je imel stroške predvsem zaradi potovanj, na katera se je odpravljal bodisi sam bodisi kateri od njegovih pomočnikov. Ob sobotah je nekajkrat kupil tudi ribe in rake (predvsem ob velikih cerkvenih praznikih), med nedeljskimi stroški pa zasledimo še nakup ptičev in pasov (*gurtel*), dvakrat pa je plačal tudi obrtnike. Potrošne dobrine (hrana, obleka, orodje) je torej Mordax nabavljal predvsem med tednom. Med dnevi se ponedeljek in torek pojavita petkrat, sreda in četrtek pa devetkrat.

Seveda je potrebno še enkrat poudariti, da so v tem statističnem pregledu upoštevani le tisti dnevi, ki so določeni z natančnim datumom. Veliko zapisov je namreč brez datuma. Nekateri so opremljeni le s približnim časom (*auch die selbig zeyt*), večina pa ne. Možni sta dve razlagi. Po prvi bi lahko domnevali, da je imel Mordax na isti dan več stroškov in da je zato datiral samo prvi zapis, ostalih zapisov, ki sledijo prvemu do naslednjega zapisanega datuma, pa ni datiral, ker je sam pri sebi vedel, da so se zgodili na isti dan. Vendar ta teorija (če sploh) velja le za manjše število zapisov. Njeno verjetnost spodbijata dve dejstvi. Prvič: med dvema datiranima zapisoma je več nedatiranih (včasih tudi sedem ali osem). Zdi se nelogično, da bi Mordax na en in isti dan opravil osem povsem različnih poslov, nato pa cela dva tedna ne bi imel niti enega stroška. In drugič: nekajkrat je več različnih nakupov datiral z enim in istim datumom, čeprav zapisi sledijo drug drugemu in mu torej ne bi bilo potrebno datirati vseh, ampak le prvega.

Verjetnejša se zatorej zdi druga teorija, da je Mordax na datume preprosto pozabil. Ob samem nakupu si je zapisal le vsoto in artikel, datuma pa ne, in takšen nedatiran zapis je potem z listka romal pri prepisovanju tudi v knjigo. Kdaj je Mordax listke prepisoval v knjigo, ni mogoče natančno določiti, saj sta pisava in črnilo zelo enakomerna skozi vso knjigo in zato z njuno pomočjo ne moremo določiti začetka posameznih vpisovanj.

Vsekakor pa med zabeležko na listek in prepisom v knjigo ni moglo preteči veliko časa. Pogled na zapisane datume nam razkrije, da si sledijo v pravilnem kronološkem zaporedju (razen manjših nepravilnosti v začetku junija in v sredini julija 1515, o čemer bo v nadaljevanju še govora). Verjetno se Mordax ob prepisovanju ni mogel spomniti natančnega datuma; vedel je le za približen čas izdatka in je tako lahko nedatiran zapis pravilno umestil med dva datirana. Na ta način bi lahko razložili tudi nekaj nenavadno velikih časovnih presledkov, kot na primer med 15. septembrom in 13. oktobrom, 29. decembrom in 19. janu-

arjem ter 19. januarjem in 9. februarjem (v drugem presledku je kar trinajst nedatiranih zapisov).

Še enkrat pa je zanimivo omeniti, da je svoje zapise datiral le Mordax, medtem ko pri pisarju R3 razen letnice 1515 ne zasledimo natančnih datumov.

Organizacija in delovanje gospostva Turjak

Zemljiško gospostvo Turjak je, kot je znano, v odsotnosti gospoda leta 1514 in 1515 vodil oskrbnik Hans Mordax. Kot je razvidno iz strukture stroškov, ki jih je beležil, je opravljajal nakupe najraznovrstnejšega blaga, ki je bilo potrebno za nemoteno življenje gradu. Tako lahko zasledimo zapise o nakupu hrane, obleke, kuhinjske posode, kmečkega orodja, pa tudi papirja, voska in črnila. Poleg tega je Mordax plačeval tudi dolgove svojih gospodarjev, poravnava stroške za potovanja svojih pomočnikov, najemal je obrtnike ter plačeval kmetom za opravljena dela.

Vseh številnih opravkov seveda ni mogel postoriti sam. V zapisih najdemo imena sedmih mož, ki so opravljali nekatere funkcije biričev in valptov, a jim recimo raje kar pomočniki: Ivan Krabat, Hans Wolf, Hans Mittler, Nikolaj, Lenart, kuhar Simon in Pankrac. Ti pomočniki so v oddaljenih delih gospostva (Klevevž, Nadlišek) pobirali desetino, nadzirali mlačev in obrezovanje vinogradov ter po Mordaxovem naročilu odhajali v Ljubljano po nakupih in drugih opravkih. Nekateri izmed njih so zastopali zemljiškega gospoda na sojenjih. Hans Mittler je 9. septembra 1514 sodeloval na metliški veči, 3. novembra pa je Mordax poslal Nikolaja v Višnjo Goro na sojenje nekemu Mihelu Strassynu. Verjetno jih je vsaj nekaj stalno živelo na gradu, saj so bili očitno Mordaxu stalno na razpolago, poleg tega pa se v zapisih pojavlja le njihovo ime brez navedbe domačega kraja.

Na Mordaxovi plačilni listi je bilo še več ljudi. Novembra 1514 je plačal hlače hlapcu Venclju, Luki Prašniku, svinjskemu pastirju Matevžu in ovčarju Gregorju. Ob istem času je drugim poslom, hlapcem in pastirjem dal narediti dvanajst sukenj, deset hodnih in platnenih srajc. Okoli božiča zasledimo zapis, da je plačal 130 soldov *ofra* (*opffer gelt*) sedmim pomočnikom, dvema hlapcema, oskrbniku in oskrbnici, kuharici, dvema deklima, kravjemu pastirju in ovčarju, sirarki, dvema fantoma v hlevu ter svinjskemu pastirju in pastirju, ki je skrbel za teleta. Po grobi oceni naj bi bilo tako na gradu poleg Mordaxa zaposlenih še okoli dvajset ljudi. Koliko jih je stalno živelo na gradu, je težko reči. Stroški za hrano nam povedo le to, da je v grajskem gospodinjstvu živelo več ljudi, čeprav je po drugi strani zanimiv podatek, da je Mordax ob petkih skoraj vedno kupil le eno ribo.

Le redko omenja nakup dveh ali treh rib. To morda pomeni, da si je Mordax kot plemič ob petkih lahko privoščil ribo kot postni obrok, posli kot podložniki pa so se morali postiti bolj dobesedno.

Zanimivo je, da je Mordax okoliškim kmetom plačeval za opravljanje del, ki bi po svoji naravi pravzaprav sodila med tlako. Tako so kmetje dobili denar za mlatenje, ženske pa za mikanje in predenje lanu. Kot dajatev brez denarne odškodnine Mordax navaja le žito in stročnice. Žafran in poper, ki sta včasih sodila v malo pravdo, je Mordax kupil. Prav tako je od želimeljskega uradnika kupil jagnje in kozlička, od okoliških kmetov pa mlade kokoši. Edina dajatev od živine, ki jo Mordax omenja, je bil jurjevski prašiček, ki sta ga šla konec aprila v Nadlišek iskat Nikolaj in oskrbnik (*mayr*). Ta zapis sicer ni datiran, a ker nosi naslednji zapis datum 29. april 1515, lahko mirno zaključim, da je bil prašiček jurjevski in ne martinovski. Ta in še nekateri podobni zapisi dokazujejo, da so tudi nedatirani zapisi vstavljeni v pravilnem kronološkem zaporedju. Pobiranje desetine se je odvijalo konec poletja, obrezovanje vinograda v začetku februarja in podobno.

Omenil sem že denar, ki ga je Mordax izplačal poslom okoli božiča. V sredini marca je zabeležil, da je poslom dal tudi dvanajst soldov *peycht gelt*. Za kakšen denar je šlo, ni bilo mogoče ugotoviti. Morda se *peycht* nanaša na "der Beutel", kar pomeni možnjo. Morda je šlo za neke vrste žepnino? Pri izplačilih lahko omenim še zanimivost, da je Mordax kmetom za mlatenje plačal šele februarja, okoli pusta, čeprav se je mlačev po pravilih verjetno odvijala konec poletja ali v začetku jeseni. Dan mlatenja je veljal tri solde.

Enooki Hans in njegovi sodobniki

Rodbina najstarejših Turjačanov, ki se v virih prvič omenja leta 1162,³ je sredi 13. stoletja izumrla. Njeni nesvobodni ministeriali pa so prevzeli ime Auersperg in kot taki postali ena najpomembnejših in najuglednejših plemiških družin na Kranjskem. K temu je pripomogla tudi njihova številnost. Pankrac Turjaški je do svoje smrti 1496 s svojo ženo Ano Frankopansko zaplodil najmanj štirinajst otrok. Tudi sin Trojan ni veliko zaostajal za svojim očetom. Po navedbah Schönlebna je bil Trojan oče najmanj devetim otrokom.⁴

Prav Trojan in njegov brat Darij sta ključni osebi Mordaxove računske knjige. Mordax namreč neprestano omenja svojega "mladega gospodiča"

³ B. Otorepec, *Iz zgodovine...*, str. 147.

⁴ J. L. Schönleben, *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum et baronum ab Aursperg*, Labaci 1681, str. 10. (Schönleben, *Genealogia...*)

(*jungkherr*), vendar nam njegovega imena ne izda. Dvakrat sicer navede Darijevo ime, vendar zraven pristavi, da je pokojni (*seliger*). Zdi se, da je Mordaxov gospodič, h kateremu je večkrat jezdil v Ljubljano, Trojan. Poglejmo, zakaj.

Trojan in Darij sta imela po Schönlebnovi Genealogiji še štiri brate - Herkula, Godfrida, Oktavijana in Casparja. O Herkulu in Oktavijanu Schönleben pravi, da sta umrla *in infantia*.⁵ Za Herkula se je ohranilo celo datum - 8. avgust 1488 - in sicer v kodeksu iz turjaške knjižnice, kamor je oče Pankrac zapisoval rojstva in smrti svojih otrok.⁶ Poleg datuma je tudi zapisano, da so Herkula pokopali v kapeli sv. Servacija v Škočjanu pri Turjaku, kjer je že ležal njegov brat Godfrid. O Casparju ni bilo mogoče zaslediti nobenega podatka. Tako ostaneta le Darij in Trojan.

Čeprav njuni rojstni letnici nista ohranjeni, pa se zdi, da je bil Darij starejši od Trojana. V deželnozborskih spisih kranjskih stanov se namreč do leta 1510 omenja le Darij (in sicer 10. aprila 1510⁷ in 24. aprila 1510⁸), potem pa ni pet let več zaslediti nobenega od Turjaških. Trojanovo ime se nato pojavi 18. maja 1515.⁹ Tudi oba turjaška urbarja, ki sta po svojem nastanku še najbližje letu nastanka Mordaxove računske knjige (iz let 1509 in 1510), potrjujeta to domnevo. Prvi, starejši, prinaša naslednji tekst: *Vermerckht das urbar register gen Aursperg gehorund im den newndten jar, so vach ich an Darius von Aursperg...* (fol. 2) Mlajši urbar iz 1510 pa pravi, da je Darij že pokojni: *Vermerckht den auszug...gen Aursperg des jungkher Darius saligen...* (fol. 18) Ta podatek bi se torej ujemal z dejstvom, da se v deželnozborskih spisih Darijevo ime zadnjič pojavi prav leta 1510.

Samo Darijevo življenje je zavito v meglo. Schönleben pravi le, da je imel posest v Metliki in da o njegovi ženi ni znano nič.¹⁰

Drugače pa je s Trojanom. Letnica njegovega rojstva ni povsem zanesljiva. Vsekakor se je moral roditi pred letom 1496, ko je umrl njegov oče. Kot je bilo omenjeno že zgoraj, se Trojan v deželnozborskih spisih pojavi leta 1515, torej je moral do takrat že doseči svojo polnoletnost. Če upoštevam navedbo dr. Maje Žvanut, da so fantje v sredini 16. stoletja postali polnoletni z dvajsetim letom,¹¹ bi morala biti Trojanova rojstna letnica okoli 1495.¹² To bi bilo tudi v skladu s podatkom, da se

je Trojan poročil leta 1520, ko mu je bilo približno 25 let, še posebej, če pri tem upoštevamo izsledke nekaterih raziskav, da so bili ženini v avstrijskem prostoru v tistem času stari povprečno 27 let.¹³

Trojan Turjaški je bil torej v času, ko je njegovo gospostvo upravljal Hans Mordax, star okoli dvajset let. Vendar takrat ni živel na Turjaku, temveč že od potresa leta v letu 1511 na Dunaju, od koder se je večkrat vračal v Ljubljano.¹⁴ Po smrti cesarja Maksimilijana 1519 je bil skupaj z Jurijem Schnitzenpamerjem kot predstavnik kranjskega plemstva izbran v poslanstvo, ki se je šlo v Španijo poklonit bodočemu cesarju Karlu.¹⁵

24. avgusta 1520 se je Trojan poročil z Ano Egk,¹⁶ ki mu je rodila najmanj devet otrok.¹⁷ Najslavnejši izmed njegovih sinov je gotovo Herbart, ki se je proslavil v bitki s Turki pri Budačkem (1575), kjer je tudi padel.

Sicer pa je Trojan večino svojih let preživel na Dunaju. Leta 1531 je dobil naziv svobodni baron,¹⁸ štiri leta kasneje pa je postal namestnik spodnjeavstrijskih dežel. Umrl je razmeroma mlad - leta 1541¹⁹ oziroma po Schönlebnu 1540.²⁰ V oporoki je za skrbnike svojih otrok med drugimi določil tudi graščaka z Otočca Viljema Villandersa. Ta je bil med letoma 1533 in 1537 oskrbnik na Turjaku.²¹ Vendar je bil že njegov oče Žiga v službi Turjaških in se skupaj s sinom omenja med letoma 1518 in 1520.²² Bi bilo morda na tem mestu moč sklepati, da je bil neznani pisar R3 prav Viljem Villanders? Možno je, kajti njegov nagrobnik na Otočcu navaja, da je umrl na veliki petek 1547 (8. april), v starosti 54 let.²³ To pomeni, da se je rodil

o Herbartu Turjaškem. I. Steklasa, Herbart Turjaški, v: *Letopis Slovenske matice* (1889), str. 91. (Steklasi, Herbart...)

¹³ Žvanut, *Od viteza...*, str. 134.

¹⁴ J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1910 - 1916 [Reprint Celje 1992], str. 768. (Gruden: *Zgodovina...*)

¹⁵ J. Zahn (ur.), *Das Familienbuch Sigmunds von Herberstein*, v: *Archiv für österreichische Geschichte*, zv. 39, Wien 1868, str. 319. (Zahn, *Familienbuch...*)

¹⁶ M. Žvanut, Korespondenca dveh kranjskih plemičev iz sredine 16. stoletja, *Zgodovinski časopis* (ZČ) 43 (1989), str. 485. (Žvanut, *Korespondenca...*)

¹⁷ Ta podatek zasledimo pri Schönlebnu, medtem ko Steklasa navaja le sedem otrok. Prav tako si nasprotujejo podatki o prvorojenem otroku. Steklasa pravi, da je bil Herbart (r. 1528) najstarejši Trojanov otrok, medtem ko Schönleben pred Herbarta postavlja vsaj enega otroka - Poliksena (r. 1524).

¹⁸ Schönleben, *Genealogia...*, str. 10.

¹⁹ Žvanut, *Korespondenca...*, str. 486.

²⁰ Schönleben, *Genealogia...*, str. 10.

²¹ S. Vilfan, *Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja*, v: *SAZU, Viri za zgodovino Slovencev*, zv. 8, Ljubljana 1986, str. 119. (Vilfan, *Ljubljanski...*)

²² F. Kraus, *Urkunden des Collegiatcapitels in Rudolfs-werth*, v: *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 20 (1865), str. 76.

²³ J. Jarc, Franc Ant. pl. Breckerfeld. O Novem mestu ob koncu XVIII. stoletja, *Kronika* 5 (1938), str. 149.

⁵ Prav tam, str. 9.

⁶ F. Komatar, Ein Bruchteil der Familienchronik der Auerperge, *Mittheilungen des Musealvereins für Krain* (MMK) 13 (1900), str. 25. (Komatar, Bruchteil...)

⁷ M. Verbič, *Deželnozborski spisi kranjskih stanov*, Ljubljana 1980, str. 30. (Verbič, *Spisi...*)

⁸ Prav tam, str. 37.

⁹ Prav tam, str. 146.

¹⁰ Schönleben, *Genealogia...*, str. 9.

¹¹ Žvanut, *Od viteza...*, str. 134.

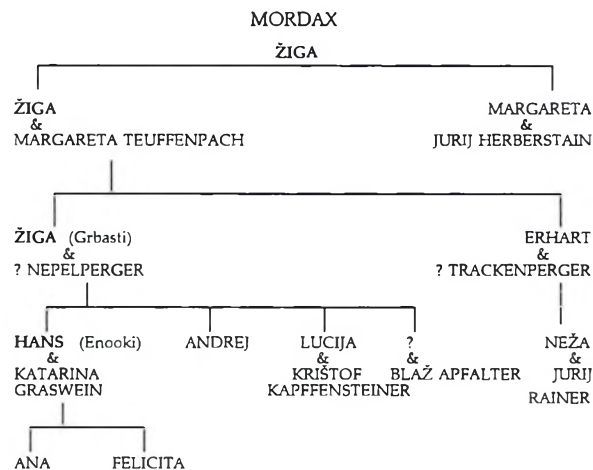
¹² Ta podatek prinaša tudi Ivan Steklasa v svojem članku

leta 1493. Kot 22-letni plemič bi tako ustrezal naši predpostavki o pomočniku Hansa Mordaxa. Poleg tega bi bilo morda umestno pričakovati, da bo vodenje nekega zemljiškega gospodarstva, kot je to storil Villanders 1533, prevzel nekdo, ki ima s tem že izkušnje. Vsekakor pa je potrebno priznati, da za naše domneve ni nikakršnega dokaza in da je kakršnakoli povezava Viljema Villandersa in pisarja R3 zgolj drzna domneva.

Posebej pa je zanimiv še nek podatek, ki v moje raziskovanje vnaša kar nekaj nejasnosti. Mordax ne omenja le svojega gospodiča, ampak tudi svojega "milostljivega gospoda". K temu gospodu v Ljubljano je na primer gospodič 22. aprila 1515 poslal Pavla (*[zw] meinem gnadigen heren Mawrochen*) in nato naslednji teden še trikrat. Kdo je bil ta gospod in ali se je res imenoval "Mawroch", ni jasno. Steklasa omenja, da je bil glava turjaške družine še 1511 Volkart (Trojanov stric), nato pa od 1515 Trojan.²⁴ Morda bi lahko iz tega zaključil, da je bil milostni gospod Volkart, mladi gospod pa Trojan, vendar je ta teorija zaradi omembe osebnega imena (*Mawroch*) pod velikim vprašanjem.

Ob analizi oseb, ki se pojavljajo v računski knjigi, seveda ne moremo mimo glavnega protagonista in avtorja našega vira - Hansa Mordaxa. Nekaj skopih podatkov o njem prinaša Žiga Herberstein v svoji *Družinski knjigi*,²⁵ kajti Herbersteini in Mordaxi so bili v sorodu. Stric Žige Herbersteina se je poročil z Margareto Mordax. Margaretin brat Žiga Mordax je imel z ženo Margareto Teuffenpach dva sinova - Žigo, ki je bil grbast (*Sigmund der puckhlat*) in Erharta. A grba ni bila ovira za zakon, saj se je grbasti Žiga priženil v družino Nepelperger in imel štiri otroke. Najstarejši izmed njih je bil Hans, ki pa je imel prav tako telesno hibo - imel je le eno oko (*Hans der ain- auget*). Letnic pri Herbersteinu na žalost ne zasledimo, a sodeč po sorodniških razmerjih in nekaterih drugih datumih lahko enoakega Hansa mirno poistovetimo s turjaškim oskrbnikom Hansom Mordaxom. O njegovi življenjski poti je znano le to, da je za ženo vzel Katarino Graswein ter da je imel dve hčerki, Ano in Felicito.

Hans torej z dvema hčerkama ni mogel nadaljevati družinskega imena. Pa tudi sicer ta veja Mordaxov na tem področju ni imela sreče. Hansov brat Andrej je umrl neporočen in brez otrok, njuni sestri pa sta s poroko izgubili dekleški priimek. Tudi Hansov stric Erhart je zapustil le eno hčer, Nežo, ki je postala žena Jurija Rainerja. Tako je ta veja Mordaxov izumrla.

Rodovnik družine Mordax

V viru, o katerem govorim, se med kranjskimi plemiški družinami omenjata tudi družini Ravbar s Kravjeka (Vinjeka) pri Muljavi ter Schnizenpamer (Schnizenbaum(er)) z izžanskega gradu.

Med plemiče lahko skoraj zagotovo štejemo tudi Matka s Čušperka. Mordax namreč pravi, da je 24. februarja 1515 pojezdil k svojemu gospodiču zaradi Matka (*von wegen des Matkho von Zobl- spergkh*). Zanimivo je, da viri Matka omenjajo že šestnajst let prej in to ne v najlepši luči. 12. oktobra 1499 se je stiški opat Martin pritožil deželnemu glavarju, da je Matko, oskrbnik na Čušperku, povzročil škodo dvema njegovima podložnika s tem, da je brez odškodnine odvezel enemu dva tovara vina, drugemu pa dva vola, ker sta zašla na pustote čušperškega gradu. Hkrati prosi opat deželnega glavarja za pomoč proti Matku.²⁶ Matko se omenja kot uslužbenec gospoda Volkarta Auersperga, saj je bil Čušperk kot cesarska zastavna gosposčina v posesti Turjaških.²⁷ Drugih podatkov o njem nisem zasledil. Očitno pa je bil čušperški oskrbnik tudi še leta 1515. Morda je znova povzročil kakšno nečednost, o kateri je moral Mordax poročati svojemu gospodiču.

Nekoliko skrivnostna oseba je bil tudi neki Pavle. Zapisi, v katerih se pojavlja njegovo ime, kažejo na to, da je imel na Turjaku poseben položaj. Mordax ga je h gospodiču v Ljubljano pošiljal relativno redko: za veliko noč in nato še štirikrat zadnji teden v aprilu. Poleg tega je moral zanj po naročilu gospodiča plačati še krojača, ki mu je naredil hlače in suknjo. Slednja je bila še enkrat dražja od suknj za hlapce. Pavlovega priimka od Mordaxa sicer ne izvemo, a morda je šlo za Pavla Freydenstaina, ki se leta 1510 v de-

²⁴ Steklasa, Herbart..., str. 91.

²⁵ Zahn, Familienbuch..., str. 341 - 342.

²⁶ F. Komatar, Das Schlossarchiv in Auersperg, *Carniola n.v.* 1 (1910), str. 242.

²⁷ Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem*, Ljubljana 1974, str. 52 (Grafenauer, *Boj...*).

želnozborskih spisih omenja poleg Darijevega imena.²⁸ Freydenstain je bil oproda, ki je Dariju storil neko krivico oziroma se je polastil fevda, ki je po deželnem pravu pripadal turjaškemu gospodu. Morda se je zadeva kasneje razrešila in je Freydenstain nekaj časa živel tudi na Turjaku. A tudi če Pavle ni bil Freydenstain, je bil skoraj gotovo več kot le navaden služabnik.

S trgovci Mordax ni imel vedno neposrednega stika. Mnogokrat so nakupe zanj opravljali njegovi pomočniki. Od širše znanih trgovcev Mordax najprej omeni nekega Hansa iz Nürnberga. Skoraj gotovo gre tu za nürnberškega meščana Hansa Schweigkherja, ki se v virih omenja med leti 1484 in 1527 in je trgoval tudi z ljubljanskim trgovcem iz prve polovice 16. stoletja Žigo Mospacherjem.²⁹ Očitno je tudi, da je s Schweigkherjem posloval sam Trojan, saj Mordax pravi, da je moral v Ljubljani po ukazu gospodiča trgovcu izplačati petnajst soldov in pol.

Od pravih trgovcev je omenjen še neki Jud, od katerega je Mordax kupil tri lote žafrana. Zapis o tem nakupu sicer ni datiran, a se je, sodeč po ostalih datumih, zgodil med 29. decembrom 1514 in 19. januarjem 1515. Če upoštevamo dejstvo, da so se morali Judje po ukazu cesarja Maksimiljana s Kranjske izseliti prav leta 1515, potem je moral biti to eden zadnjih poslov, v katerem je sodeloval kak kranjski Jud.

To sta tudi edina primera, ko je Mordax zapisal osebo, s katero je trgoval. Vsi ostali zapisi vsebujejo le vrsto blaga, količino in ceno. Precej je trgoval tudi z okoliškimi kmeti, od katerih je kupoval malo divjačino (z vevericami, jerebi in divjimi golobi sta ga najpogosteje oskrbovala neki Sernak in njegov sin iz Laz pri Turjaku), spomladi tudi jarice in mlade pse ter vsak petek seveda ribe. Slednje mu je največkrat prinašal izžanski ribič. Zagotovo je to moral biti ribič Jakob (*Jacob fischer*), ki ga Mordax enkrat omeni poimensko, zapisan pa je tudi v urbarjih iz let 1509 in 1510, kot hasnovalec na eni hubi na Igu.

Veliko "radodarnejši" je Mordax z imeni obrtnikov, katerih uslug se je posluževal. Za dela na gradu, ki ga je leta 1511 ogrozil potres, štiri leta pozneje pa še uporni kmetje, je najel več tesarjev, med njimi tudi nekega Rudolfa, ki je naredil dvoje vrat in več strelnih lin. Urbarja iz let 1509 in 1510 Matevža Šteblaja sicer ne navajata, pač pa se dva druga kmeta s tem priimkom omenjata v vasi Zapotok in Visoko, zato je zelo verjetno, da je tudi Matevž izhajal iz ene izmed teh vasi. Polir (*palbir(er)*), ki ga je Mordax izplačal julija 1514 v Ljubljani, je verjetno opravljal zaključna dela v

ljubljski hiši Auerspergov.

Sicer pa se poimensko v našem viru omenjata še krojač Peter in krznar Blaž z Iga. Pri prvem gre po vsej verjetnosti za krojača Petra s Starega trga v Ljubljani, ki se je pri trgovcu Mospacherju zadolževal za sukno in je še septembra 1517 delal za Trojana Turjaškega.³⁰ Prav tako se je pri Mospacherju zadolževal krznar Blaž, a na žalost ta zapis ni datiran.³¹ Mordax krznarja Blaža omenja v zvezi z zneskom enega funta denaričev, ki ga je pokojni Darij dolgoval Blažu. Mordax je dolg poravnal, omeniti pa je treba še, da je bil funt denaričev precej velika vsota.

Pri ostalih obrtnikih Mordax ne navaja osebnih imen. Tako lahko le ugibam, ali se je ljubljanski kovač, ki je podkoval gospodičeve konje, imenoval Jakob ali Urban (oba sta bila namreč s Starega trga in oba se omenjata v Mospacherjevi trgovski knjigi),³² prav tako ostaja anonimen zdravnik iz Višnje Gore.

Zanimiva oseba je tudi Hans Hertz(og)endorfer, o katerem pa ni bilo moč zaslediti niti enega samega podatka. Njegov priimek izdaja tudi njegov rodni kraj. Ta je lahko bodisi Udna vas (Hertzogendorf) južno od Mokronoga, ali pa kraj Hertzogsdorf severozahodno od Linza. Majda Smole sicer navaja, da je leta 1443 neka Frančiška Prager prodala dvorec Hertzogendorf Žigi Pyrschu,³³ a kakšnih podrobnejših podatkov o dvorcu ne prinaša. Prav tako dvorca Hertzogendorf ne omenja Jakič v svojem delu. Identiteta Hansa Hertzogendorferja ostaja zavita v temo, a skoraj zagotovo ni bil plemič, temveč kakšen uradnik, ki si je družbeni status pridobil z izobrazbo. Mordax omenja njegovo ime dvakrat. Enkrat je poslal k njemu Hansa Wolfa "zaradi Schnizenpamerja", drugič pa zaradi nekega zapornika, ki je umrl v zaporu. Iz narave obiskov, bi lahko domneval, da je Mordax od Hertzogendorferja potreboval pisarniške usluge.

Nekaj geografskih vidikov

Kljub dejstvu, da Mordaxovo računsko knjigo hranijo v zbirki urbarjev, to ni urbar v pravem pomenu besede in zato tudi ne prinaša natančnih podatkov o posesti Turjaških. Belokranjska posest je omenjena v zelo okrnjenem obsegu. V začetku novembra 1514 je Mordax poslal nekaj svojih ljudi na Metliško (*in Mettlinger poden*) po vino. Nekajkrat je omenjena tudi sama Metlika. Dvakrat se je tja odpravil Hans Mittler: v začetku septembra

²⁸ Verbič, *Spisi...*, str. 30.

²⁹ Vilfan, *Ljubljanski...*, str. 99 - 100.

³⁰ Prav tam, str. 48 - 49.

³¹ Prav tam, str. 138.

³² Prav tam, str. 137, 140.

³³ Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, Ljubljana 1982, str. 181. (Smole, *Graščine...*)

je sodeloval na metliški večji, v začetku februarja pa je nadzoroval obrezovanje vinogradov.

Mordax je svoje pomočnike pošiljal tudi na druga posestva Turjačanov, da so pobirali desetino. V tej zvezi se omenjata Nadlišek in Klevevž. Grad Nadlišek, imenovan tudi grad Zvezda, je konec 15. stoletja postal protiturški tabor.³⁴ Po Milku Kosu³⁵ pa ime Nadlišek ni označevalo le gradu, temveč tudi širšo pokrajino okoli njega. Verjetno je imel tudi Mordax v mislih vasi okrog gradu, saj pravi, da je od nadliškega župana kupoval vosek. Urbar iz leta 1509 kot župana v Nadlišku omenja nekega Urha in kasneje nekega Mihela.

Bolj kot Nadlišek je zanimiv Klevevž. Ta dolenski grad se omenja dvakrat: konec avgusta je Mordax tja poslal Nikolaja, da je pobral desetino, novembra pa še Lenarta, da je nadzoroval mlačev. Očitno je torej, da so imeli Turjačani nekaj posesti tudi okrog Klevevža, čeprav ni bilo mogoče ugotoviti, kje naj bi ta posest bila. Urbarja iz let 1509 in 1510 o tem molčita, prav tako podatkov ne prinaša uporabljena literatura. Res je sicer, da je freisinski škof Sikst kot lastnik klevevškega gospostva leta 1490 sklenil pogodbo s Krištofom Auerspergom kot bodočim klevevškim oskrbnikom, saj je upal, da bo na ta način rešil svojo posest, ki jo je bil zasedel kralj Matija Korvin. A že naslednje leto se kot upravnik Klevevža omenja Gašper Lamberger. V času, ko je nastajala Mordaxova računska knjiga, pa je bil lastnik Klevevža Jurij Thurn.³⁶ Znano je le, da so imeli Auerspergi v okolici Klevevža nekaj časa manjšo vinogradniško posest,³⁷ a je Mordax ne omenja.

Od krajev, iz katerih so na Turjak vozili vino, navaja poleg Metlike še Lokvico pri Metliki, Mokronog, Šentrupert in Mevce pri Šmarjeti (Milcperg), ki pa bi bil po mnenju dr. Dušana Kosa lahko tudi Mlada gora (Miltenberg), skrivnostni grad pri Trebnjem, ki pa se v zgodovinskih virih omenja le leta 1241 in 1242.³⁸

Ustaviti se je potrebno tudi pri Višnji Gori. Tam Turjačani sicer niso imeli posesti, a se kljub temu Višnja Gora večkrat omenja. 3. novembra 1514 je bilo v Višnji Gori sojenje nekemu Mihelu Strassynu, kamor je Mordax poslal Nikolaja. Od sredine junija 1515 pa vsaj do sredine julija se je v Višnji Gori mudil tudi Trojan. Verjetno se je iz Ljubljane na višnjegorski grad umaknil pred upor-

nimi kmeti. Samo ugibam lahko, zakaj takrat ni prišel na svoj grad, Turjak. Če bi bil grad res tako poškodovan še od potresa, da se Trojan v njem ne bi počutil varnega, bi ga skoraj gotovo zavzeli tudi uporni kmetje. A se to, kot vemo, ni zgodilo. Morda pa je pomembno vlogo pri tem spletu okoliščin igralo dejstvo, da je bil v tistem času zastavni gospod Višnje Gore Jurij Egk, oče prav tiste Ane, ki je pet let kasneje postala Trojanova žena.

Mordax v svoji računski knjigi prinaša tudi imena okoliških vasi. Ta so navedena ob imenih tistih kmetov, s katerimi je imel Mordax opravka v dobrem letu dni. Da pa je bil Turjak povezan tudi z bolj oddaljenimi kraji, priča dejstvo, da je plačal Mordax (verjetno) za maše³⁹ za pokojnim gospodičem Darijem tudi v krajih, kot so Ribnica, Ortnek, Lož, Vrhrka, Dobropolje in Bloke.

Ob koncu bi bilo zanimivo narediti še pregled potnih stroškov, torej denarja, ki ga je Mordax porabil zase ali za svoje pomočnike, ko jih je pošiljal naokrog. A žal je to praktično nemogoče, saj navedene vsote ponekod zelo odstopajo ena od druge, čeprav gre za iste kraje. Upoštevati je treba dejstvo, da je višina potnega stroška odvisna od marsičesa: pomemben je bil letni čas, namen, način in težavnost potovanja, število oseb na poti in število dni, ki so jih prebili v nekem kraju. Za primer vzemimo potovanje s Turjaka v Ljubljano. Razdalja med krajema znaša okrog 30 kilometrov. Sredi oktobra je Mordax poslal v Ljubljano Hansa Mittlerja. Stroški so znašali sedem soldov. Konec oktobra je Hans Wolf v Ljubljano pripotoval za šest soldov. 13. novembra je šel v Ljubljano sam Mordax in za to zapravil 29 soldov. V začetku januarja je moral Mordax v Ljubljano po vodi. V mestu je ostal en dan in eno noč ter za vse skupaj porabil 34 soldov. Dobro tri mesece kasneje je h gospodiču poslal Pavla in mu za stroške znova namenil le pet soldov.

Denar in mere

Kar se tiče plačilnega prometa, pri Mordaxu največkrat zasledimo t.i. slovenski računski sistem (funt denaričev (*fl den* ali *lb den*) = 120 soldov (*ß*) = 240 črnih denaričev (*den* ali *ϑ*), nekajkrat pa tudi avstrijskega (1 renški goldinar = 60 krajcarjev = 240 belih denaričev). Dilemo glede razmerij med obema sistemoma, lahko razrešimo že pri pregledu prvega obračuna: en renški goldinar znaša 105 soldov. Iz tega lahko nato izpeljemo naslednji razmerji:

1 renški goldinar = 105 soldov = 210 črnih denaričev

1 krajcar = 1,75 solda = 3,5 črnih denaričev

³⁴ I. Jakič, *Vsi slovenski gradovi: Leksikon Slovenske grajske zapuščine*, Ljubljana 1997, str. 218. (Jakič, *Vsi...*); Smole, *Graščine...*, str. 341.

³⁵ Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije /za Kranjsko do leta 1500/*, Ljubljana 1975, str. 386.

³⁶ P. Blaznik, *Zemljiška gospostva v območju freisinske dolenske posesti*, v: SAŽU, *Razprave IV/6*, Ljubljana 1958, str. 14.

³⁷ Prav tam, str. 79.

³⁸ Jakič, *Vsi...*, str. 211.

³⁹ Tu ni povsem gotovo, ali je Mordax res plačal za maše. Sam namreč pravi, da je plačal "*am peczenn nach meines iungkheren Daryus sallygen*". "*Peczenn*" pa verjetno pomeni "*pacem*", kar je poljub miru pri maši.

Razmerje beli denarič : črni denarič je torej 7: 8. Na ta način lahko popravimo Vilfanovo trditev, da "za dobo od 1506 do 1517 sicer nimamo neposrednega dokaza za to, da so razmerje 7: 8 že tedaj uporabljali".⁴⁰ Obračuni Mordaxovih stroškov, ki so bili opravljeni v letih 1514 - 1515 torej jasno dokazujejo, da je bilo razmerje 7: 8 v veljavi že pred letom 1517.

Enkrat samkrat se pojavi kot plačilno sredstvo tudi ogrski goldinar. Zasedimo ga lahko v predzadnjem obračunu na zadnji pagini. Tudi tu nam njegovo vrednost oziroma razmerje do drugih denarnih enot ponuja kar sam vir, ki pravi "*I gland. ung. oder LXXX kr.*". Ker se ogrski goldinar v dobrem letu dni, kolikor zajema naš vir, omenja le enkrat, lahko sklepamo, da ta denar ni bil prav pogosto plačilno sredstvo. Morda je ob tem zanimiv tudi podatek, da z ogrskim goldinarjem ni plačal Mordax, temveč pisar R3.

Sedaj se lahko vprašam, zakaj in kdaj je Mordax plačeval s krajcarji in zakaj ni vseh svojih stroškov poravnal s soldi in denariči. V celotni knjigi je 207 zapisov o izdatkih (199 jih je zabeležil Mordax, 8 pa pisar R3) in izmed vseh teh stroškov jih je le petnajst poravnal s krajcarji. Pri analizi omenjenih petnajstih izdatkov lahko ugotovim, da jih je bila skoraj polovica (7) namenjena za pot v druge kraje (Ljubljana, Metlika, Višnja Gora...). Na podlagi tega bi lahko sklepal, da je Mordax potne stroške s krajcarji poravnal takrat, kadar so bili cilj potovanja kraji, kjer je že bil bolj v veljavi avstrijski način plačevanja. Vendar ta teorija temelji na precej trhli podlagi, saj iz preostalih zapisov kaj hitro ugotovimo, da je pot v popolnoma iste kraje Mordax večkrat plačal s soldi kot s krajcarji.

Nadalje je s krajcarji nekajkrat kupoval stvari, ki jih je skoraj gotovo dobil od tujih trgovcev, bolj vajenih avstrijskega kot slovenskega denarnega sistema. Tako je za krajcarje kupil žafran od nekega Juda, vitriol za črnilo, polenovke in koledar. Vendar je tudi pri tej teoriji najti mnoge izjeme, ki so veliko preštevilne, da bi zgolj potrjevale pravilo.

Natančnega odgovora na vprašanje, čemu enkrat avstrijski, drugič slovenski denar, ne moremo dati. Ugotovitve dr. Vilfana glede dveh ljubljanskih trgovskih knjig, da "je vsak vpisovalec sproti izbiral sistem, ki se mu je zdel najbolj ustrezen",⁴¹ ne morem uporabiti tudi za Mordaxovo knjigo izdatkov. V tem primeru sta bila vpisovalca le dva (Mordax in pisar R3), ki sta dejansko tudi plačevala z avstrijskimi kovanci, ne le računala z njimi. Njuni zapisi o stroških, poravnanih z avstrijskim denarjem, so zabeleženi brez kakršnegakoli sistema in se, razen pri denarju, v ničemer ne razlikujejo od preostalih zapisov. Prav

tako je nesprijemljiva predpostavka, da so nekateri stroški, izraženi s soldi in denariči, že preračunani iz avstrijskega sistema zaradi lažjega računanja. V tem primeru bi namreč pričakoval, da bodo denarne vrednosti poenotene že prej, med samim zapisovanjem, in ne šele v končnem obračunu.

Morda sem še najbližje resnici, če to poglavje zaključim z naslednjim stavkom: "Različni kovanci in ustrezni računski sistemi so se v dnevnem prometu srečevali, kakor je pač glede na splošne trgovske in denarne razmere naneslo".⁴²

Podoba kot denar so bile tudi mere in utežne enote zgodnjega 16. stoletja zelo neenotne. Izmed utežnih enot se največkrat omenja beneška librica (*libriczen*). Ta mera je bila najbolj značilna prav za drugo desetletje 16. stoletja in je vnašala nemalo zmede v že tako pisan merski sistem. Ena librica je tehtala 301 gram. Na librice je Mordax kupoval poper (*pfeffer*) ter kadilo (*rauch*), riž (*reyss*), mandlje (*mandel*) in rozine (*weinperlein*). Zanimivo je, da je poper edina začimba, ki so jo tehtali na librice. Preostale, dražje začimbe, žafran (*soffrann*), ingver (*ynber*), cimet (*zimetrindten*), klinčki (*nagelein*) in muškati (*muschkat plue*), so izražene v lotih (*lot, laß*). Lot je kot dvaintrideseti del dunajskega funta tehtal 17,5 grama.

Od preostalih utežnih enot se omenjajo še funt (*pffundt* = 560 gramov) za fige (*feyggen*) in enkrat za rozine, četrtinka (*fiertail*)⁴³ za meso ter tovor (*sam*) za sol. Vendar pa slednji podatek vzbuja dvome. V viru se namreč omenja količina dvajsetih tovorov in pol soli. Teža tovara je sicer nihala glede na material, moč konja, ki je tovor nosil in težavnost poti, toda po dr. Kosu⁴⁴ je en tovor tehtal približno 150 kilogramov. Preprost izračun nam tako pokaže, da bi morala omenjena količina soli znašati kar okoli tri tone. Kaj naj bi na Turjaku počeli s tolikšno količino soli, ni čisto jasno. Ponujata se dve rešitvi. Povsem možno je, da je turjaški upravitelj (kdorkoli je to takrat bil) sol razdelil oziroma prodal okoliškim kmetom. To bi pomenilo, da svobodna kmečka trgovina s soljo, ki je bila takrat zelo razvita,⁴⁵ med turjaškimi podlož-

⁴² Prav tam, str. 183.

⁴³ Koliko je znašala četrtinka z današnjimi merskimi enotami, ni bilo moč ugotoviti. Vilfan omenja, da se je četrtinka uporabljala pri tkaninah (četrtinka dunajskega valla), žitu (okoli 10 litrov težkega žita) in pri tekočinah (bokal = 1,65 litra). Kot utežna mera bi četrtinka lahko predstavljala četrtinko funta (140 gramov) ali pa morda količino štirih lotov (*vierdung* = 70 gramov). Vendar so slednje količine tako majhne, da se zdijo skoraj nemožne.

⁴⁴ Kos, *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15. - 18. stoletje)*, v SAZU, Viri za zgodovino Slovencev, zv. 13, Novejši urbarji za Slovenijo I, Ljubljana 1991, str. 176. (Kos, *Urbarji...*).

⁴⁵ Grafenauer, *Boj...*, str. 19.

⁴⁰ Vilfan, *Ljubljanski...*, str. 176.

⁴¹ Prav tam, str. 184.

niki ni cvetela. Druga možnost pa pravi, da je moral tovor soli tehtati precej manj kot 150 kilogramov.

Zanimivo je tudi, da v celotnem viru praktično ni moč zaslediti prostorninskih mer. Edina navedena mera za tekočino je polič (*halbe*), pa še ta se omenja le v zvezi s črnilom. Koliko je v resnici meril en polič, je težko natančno reči. Dr. Vilfan omenja dilemo, ali je v prvi polovici 16. stoletja bokal meril 1,64 litra ali 1,76 litra.⁴⁶ Ker pa se nagiba bolj k prvi meri, lahko izračunamo, da je polič kot četrtnina bokala meril 0,41 litra.

Papir je Mordax kupoval v "knjigah" (*puech pappier*) po 24 pol. Pri platnu se omenja vatel (*elle*). Res je sicer, da se v 16. stoletju na Kranjskem pojavi posebna mera za platno - lakat, vendar se ta prvič omenja šele 1543,⁴⁷ tako da je imel Mordax leta 1514 z vatlom gotovo v mislih dunajski vatel, ki je meril od 77,3 do 77,775 centimetrov.

Precej nenavadno uporablja Mordax izraz "povesem" (*raysten*). Povesem je sicer bolj kot utežno enoto 28 gramov za predivo predstavljal način povezovanja lanu. Vendar Mordax uporablja besedo "povesem" v drugačnem pomenu. Na osmi pagini namreč pravi, da je dal narediti *XVII ellen raysteni leimbat*, ter *XX ellen rupffen*; na enajsti pagini pa je zapisal, da je dal za posle med drugim narediti *X ruffen pfaten und V raystenne*. Iz opisanega lahko vidimo, da *raysten* ni predstavljal niti utežne enote niti načina povezovanja lanu, temveč da je pomenil česani lan (torej boljše kvalitete) za razliko od hodnika (*ru(p)ffen*), ki je bil kot odpadek pri mehanski obdelavi (česanju) slabše kakovosti. Ob upoštevanju vsega povedanega nam zgoraj omenjeni zapisi postanejo jasnejši. Mordax je dal narediti sedemnajst vatlov platna iz česanega lanu in dvajset vatlov hodnika, ter deset srajc iz česanega lanu in pet srajc iz hodnika.

Od merskih enot lahko kot zanimivost omenim še tablice (*taffelein*) voska (*wagsch*). Vosek so ponavadi merili na tovore ali na funte, nikjer pa ni bilo moč zaslediti, kolikšno težo je predstavljala tablica voska.

Ob koncu se za hip ustavimo še pri žitnih merah. Edina enota, ki jo zasledimo pri Mordaxu, je kobal (*schaff*). Iz samega vira ni mogoče določiti z gotovostjo, ali so na Turjaku takrat uporabljali ljubljansko mero, mogoče je, da so, podobno kot drugod, navedene mere specifične za turjaško zemljiško gospostvo - so torej gosposčinske.⁴⁸ Vendar pa lahko kljub temu zatrdim, da Mordaxu ljubljanska mera ni bila neznana, še posebej, ker

urbar iz leta 1509 navaja, da morajo kmetje za izkoriščanje gozda oddati kobal ovsa ljubljanske mere (*laybach mass*). Iz povedanega je moč povleči sklep, da se tudi kobali, ki jih omenja Mordax verjetno nanašajo na ljubljansko mero. Če to drži, potem količine žita ni težko določiti. Za težje žito - pšenico (*waytz*), rž (*rocken*), proso (*hiers*), ječmen (*gersten*) in ajdo (*hayden*) - je kobal držal 90 litrov, kobal ovsa (*haber*), ki pa je lažje žito in se ga da s tlačenjem več spraviti v mersko posodo, pa je znašal 105 - 106 litrov.⁴⁹ Da so tudi na Turjaku uporabljali različna merila za težka žita in za oves, priča dejstvo, da je zapisnik o enoletni porabi ovsa ločen od zapisov za preostala žita.

Na kobale so merili tudi bob (*paun*) in grah (*orbays*) in tudi tu je zaradi različne specifične teže stročnic in žita težko reči, koliko je to znašalo v današnjih merskih enotah. A ker sta grah in bob zabeležena med preostalim žitom, si lahko dovolimo sklep, da je bil tudi kobal graha in boba enakovreden 90 litrom.

O skledah, motikah in še marsičem

Pokukajmo zdaj skozi zastore zgodovine v notranjost turjaškega gradu ter si skušajmo s pomočjo Mordaxovih zapisov ustvariti predstavo o bivalnih prostorih in okolju, ki so obdajali Hansa Mordaxa. Seveda lahko to storimo le na podlagi zapisanih izdatkov, zato bo ta podoba precej okrnjena in nepopolna.

V osrednjem bivalnem prostoru, kjer so se prebivalci gradu zadrževali največ časa, je stala peč in preganjala mrz iz vlažnih grajskih zidov. To ni bila več stara krušna peč, kakršno so poznali v srednjem veku, temveč modernejša, lepša peč, narejena iz pečnic oziroma kahlic. Takšne peči lahko zanesljivo zasledimo že v 15. stoletju.⁵⁰ Turjaška peč je bila postavljena ali vsaj obnovljena pred zimo leta 1514/1515, saj konec oktobra zasledimo nakup osemdesetih novih pečnic (*kachellinn*). Ena je stala približno pol solda.

Pot nas vodi naprej v kuhinjo, kjer bomo gotovo našli štiri lesene skleda (*hulczen schussel*) in tri rešeta (*reytteren*), ki jih je Mordax kupil septembra 1514. Posoda na gradu je bila še lesena, lahko pa le predvidevamo, da je bilo med kuhinjskim inventarjem moč najti tudi posodo iz keramike, medenine, železa in cina, ki se je vedno bolj uveljavljal od konca 15. stoletja dalje.⁵¹ Delo v kuhinji sta sredi decembra oziroma konec junija olajšala še sito (*syb*) za moko ter še neka nova skleda iz neznanega materiala.

V vseh teh posodah so pripravljali hrano,

⁴⁶ Vilfan, *Ljubljanski...*, str. 154.

⁴⁷ S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, *ZČ* 8 (1954), str. 62. (Vilfan, *Prispevki...*)

⁴⁸ Prim. Kos, *Urbarji...*, str. 170.

⁴⁹ Vilfan, *Prispevki...*, str. 48.

⁵⁰ Žvanut, *Od viteza...*, str. 175.

⁵¹ Prav tam, str. 183.

kakršna se je za grajsko kuhinjo tudi spodobila: ob petkih so kraljevali ribe in raki, druge dni pa so uživali zelenjavo, ki so jo dobili v obliki dajatev, ter najrazličnejše meso, od divjačine do domače živine. Vse jedi so začinili s takrat zelo priljubljenimi začimbami - s poprom, žafranom, muškatom, klinčki, ingverjem in cimetom. Ob postnih dneh so prevladovali jedi iz riža, fig, rozin in mandljev. Sicer pa bo o hrani v nadaljevanju še govora.

V Mordaxovi sobi je bila poleg postelje gotovo tudi miza, na kateri bi med drugim našli pole papirja, posodo s črnolom in gosje pero, s katerim si je ob večerih zapisoval izdatke. Črnilo je izdeloval sam, saj je dvakrat zabeležil, da je kupil sestavine za črnilo, med njimi vitriol oziroma žveplovo kislino.

Ko se je stemnilo, so si svetili s svečami, morda tudi z baklami. Nakup voska zasledimo trikrat - vosek za hišne potrebe (*zw haws notturfft*) in vosek za grajsko kapelo. Verjetno pa so vosek uporabljali tudi za pečenje.

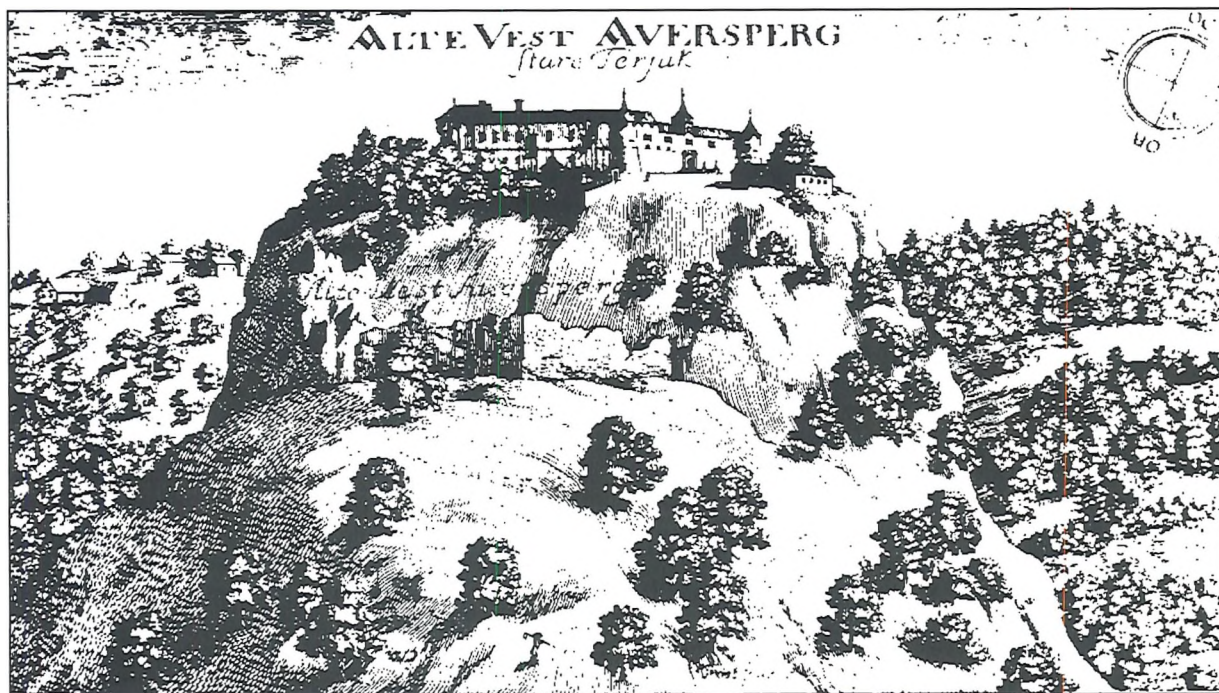
Čez dan je svetloba v grad prodirala skozi okna. Ali so bila ta okna že zasteklena ali pa so jih po stari navadi še zapirali s prislanjanjem desk, ne vemo. Dejstvo je, da se je zasteklitev v naših krajih začela širše uveljavljati konec 15. stoletja, ko se pojavijo prve steklarne v Mariboru in Ljubljani.⁵²

Dr. Maja Žvanut navaja, da sta bila peč in steklo okoli leta 1514 že vsakdanjost.⁵³ Steklena okna je vsekakor imela cerkev. O tem priča podatek, da je dal Mordax konec avgusta mežnarju 27 soldov za zasteklitev okna. Kot zanimivost naj navedem, da je bilo steklo le redko brezbarvno. Večinoma so ga z železom obarvali zeleno ali rjavo kot današnje pivske steklenice.⁵⁴

Glede oblačil nam Mordax ponuja podatke le za obleko hlapcev. Njihovo "opremo" so sestavljali srajca, hlače, suknja, pas in klobuk. Najbolj uporabljeni material je bilo navadno platno in hodnično platno. Blago je Mordax kupoval, nekaj pa so ga naredili tudi na gradu. Iz stroškov je namreč razvidno, da je Mordax plačal dvema ženskama, da sta poželi lan in ga mikali, sredi januarja pa je imel dva tedna na gradu tudi šest predic. Poleg tega mesec poprej med njegovimi izdatki zasledimo tudi nakup 34 preslic.

Drugega blaga, razen platna, Mordax ne omenja. Pač pa nas na oblačilno kulturo višjih slojev opozarja zapis, ki pravi, da je Mordax krznarju Blažu z Iga poravnal dolg svojega pokojnega gospodiča Darija. Krzno je bilo v tistem času zelo cenjen material in ni bil le statusni simbol, ampak je predstavljal tudi dobro zaščito pred mrazom in drugimi vremenskimi nevšečnostmi.

Za dobro poznavanje datumov in orientacijo v

Grad Turjak sredi 17. stoletja (J. V. Valvasor, *Topographia ducatus Carnioliae moderna*, 1679, št. 15)

⁵² Prav tam, str. 181.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ H. Gebelein, *Das Element Feuer in Haushalt und Familie*, v: *Haushalt und Familie in Mittelalter und früher Neuzeit*, Semering 1991, str. 147.

času je bil potreben koledar. Še posebej Mordax kot grajski oskrbnik ni mogel brez njega. In res lahko tik pred novim letom zasledimo nakup kole-darja v obliki table (*kolender taffell*), ki je omogočil nemoteno poslovanje tudi v novem letu.

Sredi marca, ob gregorjevem, je čas za prvo spomladansko obdelovanje polja. Mordax je ta čas označil z nakupom dveh motik (*hawen*). Ostalo poljedelsko orodje očitno še ni bilo potrebno za-menjave.

Ob koncu bi morda omenili še orožje. V začetku junija je Trojan kupil šest oklepnih (?) puščic (*harnasch pheil*). Ena puščica je bila relativno draga - okoli sedem soldov. Zakaj je Trojan kupil te puščice, lahko le ugibamo. Morda so bile name-njene zabavi ali lovu, lahko pa so bile mišljene kot obramba, saj je ravno v tistem času divjal kmečki upor. Ob vsem tem pa se ponuja še neka teorija, ki je prav tako ne gre metati v koš. Prav leta 1515 naj bi po naših podatkih mladi Trojan dopolnil dvajset let. Povsem verjetno je, da je bil zato tega leta povišan v viteza in si je kot tak lahko kupil oklep in orožje, ki pritiče viteški opremi. Še večjo trdnost dobi naša teorija, če upoštevamo avtobio-grafski podatek Žige Herbersteina, da je leta 1506, ko je dopolnil dvajset let, tudi on dobil svoj prvi oklep.⁵⁵ Poleg tega se zdi vsota sedmih soldov ve-liko za eno samo puščico. Zato lahko domnevam, da so bile te puščice večje, morda neke vrste kop-ja. Kljub temu, da je bilo viteštvo takrat v zatonu, pa njegova tradicija še ni povsem zamrla. Na ce-sarskem prestolu je vendar še sedel Maksimiljan I. - "poslednji vitez".

Pekel, vice ali nebesa

Duhovno kulturo tistega časa je krojil pred-vsem strah pred večnim pogubljenjem, ki je Cerkvi zagotavljal, da je cvetela in se razvijala vzpo-redno s posvetnim plemstvom. Tudi mogočni gos-podje Auerspergi s Turjaka so do pojava prote-stantizma živeli po normah, ki jih je narekovalo njihovo okolje. Že leta 1260 so ustanovili župnijo v Škocjanu pri Turjaku,⁵⁶ kjer še danes stoji cerkev sv. Kancijana in tovarišev. V Škocjanu so tudi po-kopavali Turjačane, ki so umrli kot otroci. V tej župniji so Turjačani sami postavljali župnika. Sredi 16. stoletja so tako kar tri desetletja škocjansko župnijo vodili protestantski predikanti, ki so jih imenovali protestantski Turjačani.⁵⁷

Škocjanski župnik je bil tudi tisti, ki je 13. de-cembra 1514 s Hansom Wolfom odnesel 26 funtov denaričev v Stično. Ta običaj je segal še v leto 1382, ko sta Peter in Volkart Turjaški darovala stiš-

ki ustanovi dohodke od enajstih kmetij. Te do-hodke so morali Turjačani prinesli v Stično prav na dan sv. Lucije, istočasno pa so se udeležili tudi obredov za pokojnimi družinskimi člani. Viri poro-čajo, da so denar v samostan prinesli Turjačani osebno.⁵⁸ Menihi so bili v zameno za dohodek dolžni brati mašo na omenjeni dan, če pa te dolž-nosti niso opravili, je denar pripadel škocjanskemu župniku, ki je moral nato sam poskrbeti za na-ročene obrede.⁵⁹ Morda se je leta 1514 zgodilo prav to, saj je bil v Mordaxovi knjigi ta znesek kasneje prečrtan in izvzet iz končnega obračuna. To pa tudi ni edina nenavadnost, ki je povezana s to turjaško tradicijo. Že sama omemba škocjan-skega župnika in Hansa Wolfa priča, da to leto de-narja ni samostanu predal nobeden od Auerspergov osebno. Poleg tega viri omenjajo, da je bila običajna vsota trinajst funtov denaričev.⁶⁰ Izpriča-na vsota za leto 1514 je torej še enkrat višja od običajne. To verjetno pomeni, da je zajemala obrok za še eno leto, najverjetneje preteklo (1513).

Sicer pa je imela Stična prav posebno mesto v turjaški tradiciji. Ne samo, da je turjaška posest mejila na stiško, zaradi česar je večkrat prišlo do sporov, v samem samostanu je bilo pokopanih tu-di več rodbinskih članov, med njimi Trojanov oče Pankrac, ter šumberški sorodnik Jurij.⁶¹

Leta 1485 sta Pankrac Turjaški in njegova žena Ana začela na hribu Ločnik graditi cerkev Matere Božje, ki je tesno povezana s turjaško zgodovino in zgodovino celotne Kranjske. Tako hrib kot cer-kev sta skozi zgodovino menjala ime. Hrib Ločnik se je preimenoval v Goro, a je še danes med ljudmi znan kot Sv. Ahac. Tudi cerkev Matere Božje je od zmage pri Sisku posvečena sv. Ahacu.

Kot je bilo že omenjeno, je Mordax plačal tudi za zasteklitev okna v cerkvi, katere imena pa ne omenja. Za razrešitev te uganke prideta v poštev dve cerkvi - cerkev Matere Božje ali pa cerkev sv. Kancijana v Škocjanu.

Veliko skrb za dušo, ki se je že ločila od telesa, nam lepo prikazuje primer pokojnega Darija Tur-jaškega. Kot je bilo že omenjeno, naj bi Darij umrl leta 1510. Ob koncu zapisov o običajnih izdatkih je Mordax zabeležil tudi vsote, ki jih je namenili bližnjim in malo bolj oddaljenim duhovnikom za maše za pokojnim Darijem. O vprašanju, ali gre v tem primeru res za maše zadušnice ali za kakšen drug obred, je bilo že govora. Kakorkoli že, ome-njenih je trideset duhovnikov najrazličnejših sto-penj, vsak od njih pa je dobil od 32 do 34 soldov, le štirje duhovniki v Škocjanu so dobili po 12 sol-

⁵⁵ Zahn, *Familienbuch...*, str. 319.

⁵⁶ L. Zupanc, *Turjačani*, Kočevje 1937, str. 22.

⁵⁷ Žvanut, *Od viteza...*, str. 126.

⁵⁸ J. Mlinarič, *Stiška opatija 1136 - 1784*, Novo mesto 1995, str. 235.

⁵⁹ Prav tam, str. 157.

⁶⁰ Prav tam, str. 235.

⁶¹ Komatar, *Bruchteil...*, str. 25.

dov. Poleg teh so navedeni še duhovniki iz Ribnice, Loža, Vrhkrke, Dobropolja, Šmarij in Blok, in več njihovih pomočnikov ter župnik iz Višnje Gore, kaplan iz Ortneka ter celo neki doktor (najbrž cerkvenega prava) z Iga. Navedenim duhovnikom sledi ob koncu še neki učitelj iz Šmarij, ki je s svojimi učenci prav tako dobil denar. Nekako ob istem času sta v Mospacherjevi trgovski knjigi zapisana tudi učitelja Gašper in Hieronim oba iz Šmarij.⁶² Verjetno je imel Mordax v mislih enega izmed njiju, čeprav nam natančnejših datumov ne ponujata niti Mordaxov niti Mospacherjev vir. Na tem mestu naj še omenim, da je bil učitelj takrat poseben klerik, ki ga je nastavil župnik, da je vodil šolo in skrbel za petje v cerkvi.⁶³ Verjetno je zato kot duhovniku del denarja pripadel tudi šmarškemu učitelju.

Istočasno in verjetno ob isti priložnosti je bila na Turjaku tudi pogostitev, morda neke vrste obletnica, saj je Mordax nakupil kar za več kot dva funta denaričev rib in rakov, za kuhanje pa je najel tudi kuharja Simona. Ne moremo sicer natančno vedeti, za kakšno vrsto pogostitve je šlo, saj se je odvijala leta 1514 ali najkasneje 1515, torej pet let po Darijevi smrti, dejstvo pa je, da so celotni stroški - za duhovnike, hrano in kuhanje - znašali kar osem funtov denaričev in 90 soldov, ali šestino vseh Mordaxovih izdatkov. To priča o tem, da je učinkovita skrb za blagor nesmrtni duše terjala visoka denarna sredstva, ki pa so jih bili premožnejši sloji tudi pripravljeni plačati.

Vendar pa denar ni bil edino, s čimer so plemiči zalagali cerkvene ustanove. V pošteve so prišle tudi naturalne dajatve. Iz Mordaxovih zapisov izvemo, da so šli s turjaškega gradu trije kobali pšenice bosonogim menihom (avguštincem) v Ljubljano. Temu zapisu takoj sledi zapis, ki pravi, da je dal Mordax na gospodičev ukaz še osem kobalov pšenice menihom iz Sv. Jakoba v Ljubljani. To pa so bili takrat prav tako avguštinci, ki so se najkasneje leta 1491 izpred Špitalskih vrat zatekli pred turško nevarnostjo v zavetje mestnega obzidja.⁶⁴ Ker si zapisa sledita eden za drugim, vendar eden omenja avguštince po imenu, drugi pa le kot menihe pri Sv. Jakobu, lahko sklepamo, da zapisa nista nastala istočasno, ampak z določenim časovnim zamikom.

Beseda ali dve o hrani

Mordaxovo računsko knjigo sestavljajo v pretežni meri zapisi o stroških za hrano. Vsakdanji jedilnik na turjaškem gradu vsaj na prvi pogled ni

bil tako razkošen kot jedilniki, ki jih predstavljajo nekateri sodobni viri (npr. Santonino), a se zdi, da Mordaxu in njegovim poslom kljub temu ni ničesar primanjkovalo. Mesa domače živali Mordax sicer ne omenja, a to je verjetno zgolj zato, ker je živina sodila med naturalne dajatve in kot taka nima mesta v knjigi nakupov. Poleg tega so redili živino tudi na samem gradu. Kot je bilo povedano že zgoraj, je imela vsaka vrsta živine svojega pastirja. Omenjeni so kravji in svinjski pastir, ovčar in pastir, ki je skrbel za teleta. Zasledimo lahko le omembo jurijevskega prašička, pa še to le zaradi potnih stroškov, ki jih je imel Nikolaj, da je šel po prašička v Nadlišek. Pač pa je Mordax kupoval drugačno meso. Od želimeljskega uradnika je kupil jagnje in kozlička, od okoliških kmetov mlade kokoši (od maja do julija je kupil 43 kokoši, a jih je nekaj poslal v Ljubljano h gospodiču), ki so sprva sicer nosila jajca, a so kasneje gotovo končale v loncu. Aprila je zabeležen nakup četrтинke mesa, vendar ne vemo, kakšne vrste je to meso bilo oziroma kateri živali je pripadalo.

Eden od glavnih virov beljakovin živalskega izvora je bila tudi divjačina. S to vrsto mesa sta Mordaxa zalagala neki Sernak in njegov sin iz Laz pri Turjaku. Kot hrana so na krožniku končale številne gozdne živali, od veveric, gozdnih jerebov in divjih golobov do zajcev in srnjaka. Večkrat je Mordax dobil tudi ptiče (*vogel in gross vogell*). Tudi o imenih teh lahko le ugibam. Kot kandidati bi na tem mestu prišli v pošteve ptiči, ki so še danes del kulinaricnih umetnin: fazani, race, gosi, grlice, pa tudi večje kot na primer labodi in žerjavi. A te ptice bi Mordax skoraj gotovo navedel poimensko. Po vsej verjetnosti je šlo v tem primeru za majhne gozdne in poljske ptice, ki so jih lovili z mrežami in limanicami⁶⁵ (Mordax je na primer v začetku septembra kupil vrv za obešanje ptičev). To potrjuje tudi razmerje med cenami: ena veverica je bila približno štirikrat dražja od "velike ptice" (*gross vogell*).

Petek je bil (in je še danes) dan, ko se kristjani spominjajo Jezusove smrti. Ob teh dneh je kakršnokoli meso prepovedano. Dovoljene so le ribe. Mordax pri tem ni bil nobena izjema. V letu dni je zabeležil kar 36 nakupov rib in spomladi tudi rakov. Tovrstni nakupi, razen nekaj izjem ob velikih cerkvenih praznikih,⁶⁶ so bili značilni za petke. Foster našteva imena rib, ki so jih pripravljali v samostanu St. Gallen.⁶⁷ Turjaški grad seveda ni imel na voljo tako bogate izbire, ki bi vključevala

⁶⁵ N. Foster, *Jelo iza samostanskih zidina*, Zagreb 1982, str. 58. (Foster, *Jelo...*)

⁶⁶ Tu je mišljena predvsem velika noč, kot zanimivost pa lahko omenimo, da je ribe kupil tudi v soboto, 12. maja 1515, ko se je v gradu odvijalo prošenje (*kirchwey im gschloss*).

⁶⁷ Foster, *Jelo...*, str. 56.

⁶² Vilfan, *Ljubljanski...*, str. 129.

⁶³ Gruđen, *Zgodovina...*, str. 496.

⁶⁴ D. Prelovšek, *Župnijska cerkev sv. Jakoba v Ljubljani, v: Cerkev sv. Jakoba v Ljubljani*, Ljubljana 1985, str. 4.

losose, jesetre in jegulje. Ker vemo, da so ribe na Turjak prihajale iz izanskih ribnikov, potem se je izbor sukal okoli postrvi, krapov, linjev, morda je prišla v poštev tudi kakšna ščuka, som ali smuč. Na različne vrste rib opozarjajo razlike v njihovih cenah. Za postne dni po pustu si je Mordax privoščil polenovke (*stockfisch*). Za enajst takšnih rib je plačal 65 krajcarjev, kar pomeni, da ena polenovka ni bila dosti dražja od rib, ki jih je običajno dobival z Iga.

Poleg mesa in rib so Mordaxov proračun obremenile tudi začimbe. Na prvem mestu je vsekakor poper. V letu dni je zabeleženih devet nakupov te začimbe, kar zneso skupaj deset libric ali v nam bolj razumljivi enoti - 3010 gramov. Hrana, ki jo je jedel Mordax, je morala biti zelo poprana in pekoča. Morda so skušali s poprom, ki ima zelo izrazit okus, zakriti neprijeten okus nekaj dni starega mesa, saj kaj dlje meso verjetno ni vzdržalo niti med hladnimi grajskimi zidovi. Poleg tega poper niti ni bil tako drag in so si ga lahko pogosteje privoščili.

Po drugi strani pa lahko domnevamo, da je Mordax podobno kot sol prodajal tudi poper. Morda navsezadnje relativno velike količine popra niso končale le v grajski kuhinji, ampak so to začimbo s Turjaka prodajali naprej okoliškim kmetom.

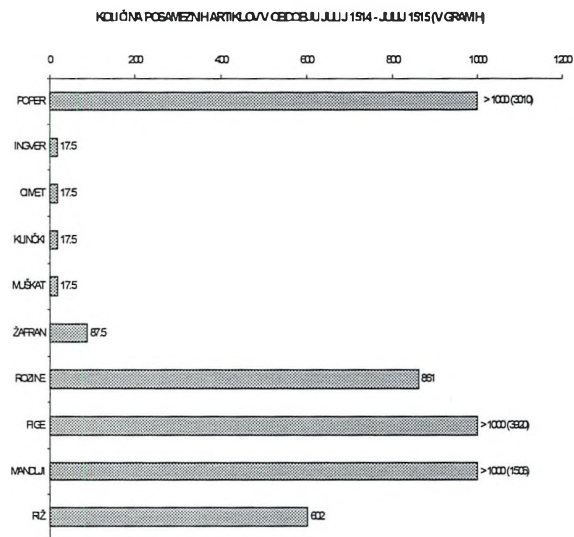
Nekoliko drugače je z žafranom. Žafran je bil med vsemi začimbami, ki jih je kupil Mordax, najdražji (več kot desetkrat dražji od popra), a kljub temu ne najredkejši v turjaški kuhinji. V enem letu je Mordax trikrat kupil žafran, skupno 87,5 grama. To začimbo so uporabljali največ za obarvanje jedi, a glede na porabljene količine lahko sklepamo, da je niso rabili v velikih količinah - približno osem gramov na mesec.

V še manjših količinah so uporabljali ostale začimbe - muškat, klinčke, cimet in ingver. Vse te začimbe je Mordax kupil le enkrat v letu (okoli novega leta) in sicer vsake le po en lot. Fosterjevi srednjeveški kuharski recepti predpisujejo na primer največ pol žličke ingverja na jed. Verjetno tudi z ostalimi začimbami ni bilo nič drugače. Sicer pa se je ingver uporabljal tako za glavne jedi kot tudi za sladice, poznan pa je bil tudi v zdravilstvu za lajšanje želodčnih težav. Tudi ostale tri začimbe so se dodajale ne le sladkim jedem, ampak tudi omakam, mesu... Za tiste čase je namreč znan nekoliko nenavaden sladko-kisli in sladko-grenki okus jedi.

Zanimivo je, da se prav te začimbe omenjajo v francoskih in angleških srednjeveških kuharskih knjigah, ki pravijo, da istočasna uporaba teh začimb izpopolnjuje vonj, okus in izgled jedi.⁶⁸

⁶⁸ D. Rieger, Par devant lui chantent li juggleor, v: *Essen und Trinken in Mittelalter und Neuzeit*, Sigmaringen 1990, str. 43. (*Essen und Trinken...*)

Sicer pa količino posameznih začimb, ki jih je Mordax kupil v letu dni, bolj plastično prikazuje naslednji diagram:

Količina posameznih artiklov v obdobju julij 1514 - julij 1515 (v gramih)

Kot vidimo, meso in začimbe niso bili edina hrana, za katero je moral Mordax plačati. Okoli novega leta je kupil mandlje, rozine in riž. Mandlje in rozine ter še fige, ki so služili kot postna hrana,⁶⁹ je znova nakupil v postu po pustu in sicer jih je tudi sam uvrstil med postne jedi (*fasten speyss*). Nakup mandljev in rozin znova zasledimo sredi marca. Sicer ne moremo vedeti, ali je Mordax te sadeže porabil za kuho ali jih je pojedel kot take, lahko pa si njihovo uporabo ogledamo na primeru prazničnega kosila, kot ga opisuje srednjeveška kuharska knjiga *Le Ménagier de Paris*.⁷⁰ Za predjed ponuja vino, poleg pa še pašteto, pečeno jabolko in sočne pečene fige s krešo in rožmarinom. Kot glavne jedi so omenjeni ribji raguji, začinjeni z mandlji, ingverjem, žafranom, cimetom in sladkorjem. Tudi v nadaljevanju sledijo ribe, potresene z rižem in praženimi mandlji. Sladica med drugim vsebuje fige, datlje, grozdje in lešnike. Očitno je, da so si mandlji in fige, podobno kot začimbe, našli mesto tako v glavnih jedeh kot tudi v poobedkih. Vse te sestavine so bile pokazatelji visokega življenjskega standarda. Glede na to, da so si vse to lahko privoščili tudi na Turjaku, lahko potrdim, da je bilo turjaško gospostvo bogato.

⁶⁹ F. Gestrin, *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*, v: *SAZU, Viri za zgodovino Slovencev*, zv. 5, Ljubljana 1972, str. 74. (Gestrin, *Mitninske...*)

⁷⁰ M. Zimmermann, *Kochkunst im Spätmittelalterlichen Frankreich: "Le Ménagier de Paris"*, v: *Essen und Trinken...*, str. 110.

Omemba sirarke (*kass macherin*) na Mordaxovi plačilni listi, nas opozarja, da so na Turjaku jedli tudi sir, ki so ga izdelali na samem gradu ali na kakšni izmed okoliških kmetij.

Zanimivo je, da Mordax ne omenja nobenega sladila, čeprav so v tistem času poznali in trgovali z navadnim, finim in kandiranim sladkorjem.⁷¹ Očitno so na Turjaku hrano sladili z medom, ki so ga dobili v obliki dajatev.

Kar se tiče pijače, lahko ugotovim le to, da so pili vino, ki so ga pripeljali iz dolenjskih in belokranjskih vinogradov.

Pri raziskovanju prehranjevalnih navad ne morem tudi mimo žita. Mordax ga je zabeležil v drugi polovici knjige in sicer glede na količino različnih vrst, ki so jih odpeljali v mlin. Zabeležke so narejene za vsak mesec posebej in se prav tako kot popis izdatkov v prvem delu knjige začnejo z julijem 1514 in končajo z julijem 1515.

Na prvem mestu je pšenica, ki se omenja v največjih količinah. V enomesečnem povprečju so pšenice zmleli okoli 30 kobalov, kar znaša okoli 2700 litrov. Proso in ječmen so v veliki meri porabili za živali - prvega predvsem za perutnino, drugega za prašiče. Prašiče so krmili tudi z ajdo. Relativno malo so porabili rži - v celem letu le 52 kobalov in pol (okoli 4700 litrov). To je po svoje tudi razumljivo, saj rž ni bila preveč priljubljena. Santonino na primer omenja, da so ljudje na Štajerskem jedli v glavnem le kruh iz čiste rži z dodatkom prosa, a to le zato, ker niso imeli na voljo nič boljšega.⁷² Turjaško gospodstvo, ki je bilo med večjimi, si je verjetno privoščilo pšenični kruh.

Pšenico so s Turjaka tudi dajali, na primer avguštincem, kar je bilo že omenjeno. Kobal pšenice pa je dobil tudi neki Matko iz Pušč pri Malih Laščah, ker je redil kopune.

Oves je zabeležen posebej, skoraj gotovo zaradi različnega načina merjenja. Tudi tu so zabeležke kronološko urejene kot pri ostalem žitu. Z ovsom so krmili predvsem konje, pa tudi perutnino, prašiče in celo pse (*auff die hund*).

Poleg žita nam opisani vir prinaša še dve stročnici - bob in grah, ki sta pred uveljavitvijo krompirja sodili med vsakodnevno hrano predvsem nižjih slojev.

Prikaz cenovnih razmerij

Cene, kot so navedene v besedilu, izražene zgolj s številkami, nam danes, po petstotih letih ne povedo kaj dosti. Še danes si s cenami v tujih valutah ne moremo ustvariti prave predstave o

tem, koliko je neka stvar zares vredna. To je moč storiti le s primerjanjem različnih vrednosti.

Diagrama nazorno prikazujeta razmerja med cenami različnih artiklov. Prvi diagram vsebuje začimbe in živali, ki so jih porabili za hrano, drugi diagram pa predstavlja predmete iz materialne kulture.

Najprej si oglejmo začimbe in postno hrano - riž, mandlje, rozine in fige. Vse vrednosti so preračunane v današnji merski sistem in izražene v količini 10 dekagramov. V skladu s tem so preračunani tudi denarni zneski. Za ta korak sem se odločil iz dveh razlogov: prvič je takšna količina lažje predstavljava današnjemu človeku, in drugič - za risanje samega diagrama so bile te vrednosti najprikladnejše.

Od začimb je bil daleč najcenejši poper. Njegova cena se je gibala od 30 do 34 soldov za librico oziroma od 9,9 do 11,3 soldov za 10 dag. Zanimivo je tudi, da je poper edina začimba, ki jo je Mordax kupoval na librice. Če upoštevamo, da je v enem letu kupil deset libric in da je librica tehtala 301 gram, lahko izračunamo, da je v treh mesecih povprečno porabil kar kilogram popra, razen če ga ni del prodal naprej.

Vse ostale začimbe je kupoval na lote. Daleč najdražji je bil žafran. Če je konec julija 1514 lot žafrana veljal 19 soldov in je bila v začetku januarja 1515 cena še za dva solda nižja (morda je na ceno vplivalo dejstvo, da je Mordax kupoval od Juda), pa je junija 1515 - torej sredi kmečkenga upora - cena poskočila na 22 soldov za lot. Žafran je bil torej kar desetkrat dražji od popra, petkrat dražji kot cimet in ingver in približno za četrtno dražji od muškata in klinčkov. Takšno razmerje pojasnjuje izvor fraze "drag kot žafran".

Takoj za žafranom se po ceni uvrščajo klinčki (13 soldov za lot), tem pa le z nekaj nižjo vrednostjo sledi muškat (12 soldov za lot). Cimet in ingver sta veljala enako (4 solde za lot), a sta bila kar trikrat cenejša od klinčkov in muškata.

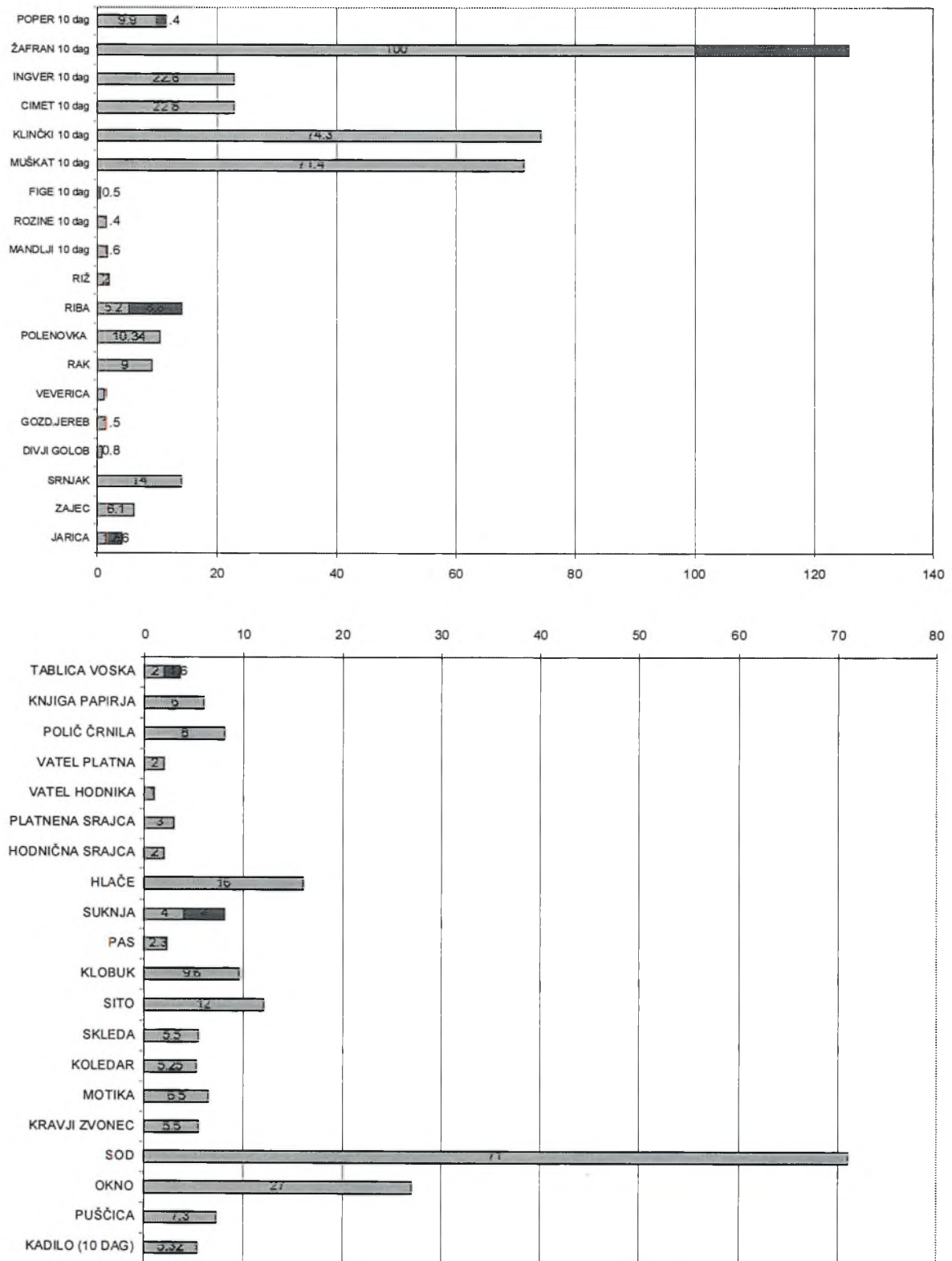
Riž, mandlji, rozine in fige so bili veliko cenejši od začimb. Cene prvih treh so se gibale približno na isti vrednosti - od poldrugega solda do dveh soldov za 10 dag. Pri tem je zanimivo veliko odstopanje pri rozinah. Ko jih je Mordax kupil okoli novega leta, je za eno librico plačal 12 soldov. Dva meseca kasneje pa je količino enega funta rozin (pol kilograma) plačal le z 8 soldi. Preračunano na skupni imenovalec to pomeni, da je cena rozin v pustnem času padla na 35 odstotkov letoletne cene.

Le fige, ki jih je Mordax vedno kupoval na funte, so bile nekoliko cenejše. Za pol kilograma je moral odšteti dva do tri solde. Kot zanimivo primerjavo lahko izračunamo, da bi za enako količino popra (pol kilograma) v tistem času dobil 20 kilogramov fig, za enako količino žafrana pa kar 200 kilogramov fig.

⁷¹ Gestrin, *Mitninske...*, str. 28.

⁷² P. Santonino, *Popotni dnevniki 1485 - 1487* (prev. P. Simoniti), Celovec; Dunaj; Ljubljana 1991, str. 44.

CENA POSAMEZNIH ARTIKLOV (V SOLDIH)

Cena posameznih artiklov (v soldih)

Cena rib je nihala glede na njihovo vrsto, a se je v povprečju gibala okoli 10 soldov za kos. To velja tudi za nekoliko redkejše polenovke in po točne rake. Tudi za divjačino je moral Mordax različno globoko poseči v mošnjček. Cena je bila odvisna od velikosti živali. Najdražji je bil srnjak, ki je stal 14 soldov, sledi mu zajec za katerega je bilo treba odšteti šest soldov, cena veverice, gozdnega jereba in divjega goloba pa je bila približno ista. Malce presenetljivo je, da je povprečna cena za ribo presegala ceno zajca za polovico, najdražja riba pa je celo dosegla ceno srnjaka.

Za jarice je moral Mordax iz nakupa v nakup odšteti več denarja. Sredi maja je dobil eno mlado kokoš za poldrugi sold, dva meseca kasneje pa se je podražila za cel sold ali za več kot 60 odstotkov. Na ceno je verjetno vplivala velikost kokoši in njihova nesnost.

Na drugem diagramu se najprej ustavimo pri blagu in obleki. Povsem razumljivo je, da je bilo platno iz česanega lanu dražje od hodnika. Za en vatel pravega platna si dobil dva vatla hodnika. Iz istega razloga je takšna razlika tudi pri srajcah, narejenih iz teh dveh vrst blaga. Hodnična srajca je bila za polovico cenejša od platnene.

Mordax sicer ne omenja, iz česa so bile narejene hlače, a kljub temu lahko vidimo, da so bile povsem navadne hlače za pastirje in hlapce kar petkrat dražje od platnene srajce. Hlače iz malo boljšega blaga, kakršne je verjetno nosil Mordax kot plemič ali celo Trojan Turjaški so morale stati celo premoženje.

Na ceno obleke je poleg kakovosti blaga vplival tudi kroj. Suknje, ki jih je dal Mordax izdelati za posle, je plačal s štirimi soldi za kos. Ko pa je krojač naredil suknjo za Pavla, je moral Mordax zanjo odšteti kar osem soldov, kar pomeni, da je bila Pavlova suknja še enkrat dražja od hlapčevske. Tudi to priča o posebnem položaju, ki ga je imel Pavle na Turjaku.

Od preostale obleke so navedeni še pasovi, ki so bili relativno poceni (okoli dva solda) in klobuki, ki so bili skoraj petkrat dražji od pasov. Vsa omenjena oblačila so bila namenjena hlapcem. Na podlagi navedenih vrednosti lahko izračunamo, da je Mordax za obleko enega hlapca odšteli okoli 35 soldov.

Od kuhinjske posode lahko naredimo primerjavo le za kuhinjsko skledo in sito. Slednje je bilo več kot enkrat dražje od posode. Nenazadnje je izdelava sita le zahtevnejša od izdelave skled.

Posebno pozornost zbuja cena soda (*vass*). Z 71 soldi je daleč najdražja stvar, ki je olajšala Mordaxov mošnjček. Pravzaprav soda ni kupil sam, ampak metliški uradnik; Mordax je le poravnal stroške. Visoka cena je po svoje razumljiva, saj je tesanje soda zahtevno opravilo, pa tudi sod lahko

kar nekaj desetletij služi svojemu namenu.

Precej draga je bila tudi zasteklitev okna. 27 soldov je dal Mordax mežnarju za novo okno v cerkvi. Kljub temu, da je bilo v zgodnjem 16. stoletju steklo še relativno redka dobrina in je bilo zato nekoliko dražje, ob primerjavi z današnjim časom kaj hitro ugotovimo, da se stvari na tem področju niso dosti spremenile. Tudi danes vstavljanje novih oken dodobra osuši denarnico.

Kadilo sem, prav tako kot začimbe, izrazil z dekagrami. Sicer je Mordax kadila kupil le eno librico in zanj plačal 16 soldov, kar pomeni, da je bilo kadilo še enkrat cenejše kot na primer poper. Dan nakupa tega artikla je logičen - 19. december, torej nekaj dni pred božičem.

Cena papirja je ostala nespremenjena skozi vse leto. Za eno knjigo oziroma 24 pol je bilo potrebno odšteti šest soldov. Pač pa se je glede na kvaliteto spreminjala cena voska. Tablica navadnega voska je veljala približno tri solde, tablica zelenega (morda tudi surovega - *gruen wagsch*) voska pa je bila cenejša za polovico.

Morda bi bilo zanimivo primerjati še vrednost posameznih kmečkih opravil. En dan mikanja lanu je ustrezal vrednosti treh soldov. Predenje je bilo cenejše. Za en teden dela je Mordax izplačal predici štiri solde, kar znese manj kot en denarič na dan. Podobno kot mikanje lanu je bilo ovrednoteno tudi mlatenje. Tudi mlatiči so dobili tri solde dne. A tudi nekoliko bolj obrtniška dela so imela približno enako vrednost. Tesar je za delanje odprtin v obrambnem stolpu dobil tri solde in pol na dan in tudi Matevž Šteblaj je za štiri dni dela na obrambnem stolpu dobil 18 soldov ali tri solde in pol na dan.

Končni izračun vseh stroškov, ki jih je imel Mordax za vzdrževanje turjaškega gospostva v obdobju dvanajstih mesecev od julija 1514 do julija 1515, znaša 47 funtov denaričev in 48 soldov. V to vsoto niso zajete Mordaxove napake pri računanju, izpuščen je znesek 26 funtov denaričev za Stično, prav tako pa nisem upošteval denarja, ki ga je porabil Mordaxov naslednik oziroma pisar R3. Ta vsota znaša še dodatnih 7 funtov denaričev ter 97 soldov in pol. Za primerjavo in lažjo predstavbo lahko navedem, da bi samo za Mordaxov letoletni odhodek v tistem času dobili 940 knjig papirja ali 2744 vatlov oziroma nekaj več kot dva kilometra platna ali pa 343 parov hlač.

Turjak v senci velikega slovenskega kmečkega upora

Dr. Božo Otorepec v svojem članku "Iz zgodovine turjaškega gradu" med drugim pravi: "Omenjeni so izdatki za dva tesarja, ki sta napravila odprtine v obrambnem stolpu ... Matevž

Šteblaj je naredil vrata skozi zidovje in več strelnih lin ... Ze julija 1514 - torej leto pred velikim slovenskim kmečkim uporom - so kmetje hoteli priti pred Turjak, zato je Mordax 19. julija poslal takoj sla v Ljubljano, verjetno da bi o tem obvestil svojega gospodarja in bila poslana eventualna pomoč. ... Turjak so torej skušali kar najbolj zavarovati pred mogočim kmečkim napadom in res je bil ta drugo leto med redkimi gradovi, ki ga kmetje ob uporju niso mogli zavzeti".⁷³

Vendar nam podrobnejša analiza besedila pokaže, da temu ni čisto tako. Navedeni izdatki namreč niso bili zabeleženi leta 1514, ampak leta 1515, torej v času, ko je upor že plamtel s polno močjo. Kot je bilo dokazano že zgoraj, se zapisi začnejo 19. julija 1514 in se končujejo 20. julija 1515. Na podlagi tega lahko izdatke, ki jih omenja dr. Otorepec, datiramo takole: tesarja sta odprtine v obrambnem stolpu naredila 6. maja 1515, Matevž Šteblaj pa je vrata in več strelnih lin napravil med 16. in 20. julijem. Ta zapis je sicer brez datuma, vendar lahko o približnem dnevu sklepamo na podlagi dveh naslednjih zapisov. Prvi je zaznamek o poskusu kmetov, da bi prišli pred Turjak in je zato Mordax poslal sla v Ljubljano (*mittich vor sandt Helias tag* - torej sredo, 18. julij in ne 19., kot misli dr. Otorepec), drugi pa je zapis o vsoti sedmih soldov, ki jih je Mordax izplačal tesarju Rudolfu, da je napravil dvoje vrat v obrambnem stolpu (tudi brez datuma).

Vsekakor pa je treba priznati, da je Mordax v tem obdobju svoje zapise datiral precej nenačelno, kar danes pri raziskovanju povzroča rahlo zmedo. Pagina 25 vsebuje sedem, pagina 26 pa pet zapisov o izdatkih. V četrtem zapisu na pagini 25 pravi, da se je na dan sv. Marjete mudil pri svojem gospodiču v Višnji Gori. Tu zdaj nastane vprašanje, ali je Mordax god sv. Marjete obhajal 12. ali 13. julija. Potrebno je namreč upoštevati, da ljubljanska škofija že od ustanovitve v letu 1461 ni sodila pod oglejski patriarhat, kamor bi po geografski legi morala, temveč je bila podrejena neposredno sveti stolici. Zatorej bi pričakovali, da bo Mordax, ki je živel na območju ljubljanske škofije, dan sv. Marjete postavil na petek, 13. julija in ne na četrtek, 12. julija (na ta dan so namreč sv. Marjeto častili v krajih, ki jih je pokrivala salzburška nadškofija). Vendar pa se v primeru, da je imel Mordax z datumom *an sandt Margarethen tag* res v mislih petek, 13. julij, poraja neka nelogičnost. V šestem zapisu na pagini 25 namreč Mordax pravi, da je v petek po dnevu sv. Marjete, torej teden dni kasneje - 20. julija - kupil dve ribi in zanju plačal 20 soldov. Istočasno pa tretji zapis na pagini 26 pravi, da je v petek pred dnevom sv.

Marije Magdalene kupil eno ribo za deset soldov. Omenjeni dan pa je prav tako padel na petek, 20. julija, saj je leta 1515 dan sv. Marije Magdalene (22. julij) prišel na nedeljo. Zatorej se zdi nelogično, da bi Mordax na isti dan dvakrat kupoval ribe, nato pa med zapisa o obeh nakupih vrinil še druge zapise z različnimi datumi. Tudi če upoštevamo domnevo, da je Mordax svoje izdatke na licu mesta najprej beležil na listke papirja in jih nato prepisoval v knjigo, bi težko verjeli, da je dvakrat v enem dnevu kupil eno in isto stvar, v našem primeru ribe.

Iz vsega povedanega se zatorej kar sam ponuja sklep, da je Mordax dan sv. Marjete postavil na četrtek, 12. julija. Tako je potem dve ribi za dvajset soldov kupil naslednjega dne, v petek, 13. julija; eno ribo za deset soldov pa naslednji petek, 20. julija.

Domnevi, da se Mordax pri datiranju ni vedno držal pravil in navad, ki so v tistem času veljale na območju Kranjske, govori v prid tudi zanimivost v prvem zapisu na pagini 26. Ta zapis, ki govori o poskusu kmetov, da bi napadli Turjak, nosi namreč datum "sreda pred dnevom sv. Elije". Sv. Elija je bil na območju Kranjske precej neznan zavetnik, saj mu ni tu posvečena niti ena sama cerkev. Na celotnem slovenskem prostoru zasledimo dve cerkvi z imenom sv. Elije na Primorskem, v Dragi in v Koprivi, ter eno v Beli krajini, v Planini pri Črnomlju. Tudi po Grotefendu so tega svetnika častili predvsem na Madžarskem in v Rusiji.⁷⁴ Prav nenavadno je torej, da se je Mordax pri datiranju naslonil prav na sv. Elijo, saj so mu bili "na voljo" tudi precej bolj znani svetniki, kot na primer že omenjeni sv. Marjeta (12. oziroma 13. julij) in sv. Marija Magdalena (22. julij) ter nenazadnje tudi sv. Jakob (25. julij) in sv. Ana (26. julij).

Če se povrnem k zapisom iz sredine julija 1515, lahko ponovno ugotovim, da si datumi ne sledijo v pravilnem kronološkem zaporedju. Med zapisoma iz 16. julija in 18. julija je vrinjen zapis, ki nosi datum 13. julij. Vzroka za takšno površnost seveda ne morem določiti povsem zagotovo, lahko pa si dovolim domnevo, da je Mordaxovi nenatančnosti botrovala zmeda in negotovost ob kmečki upornosti, ki ji takrat na Dolenjskem še ni bilo videti konca. Res je sicer, da so bili v tistem času koroški in štajerski kmetje v glavnem že poraženi, vendar pa kot pravi Grafenauer: "Pisma Janeza Turjaškega Herbersteinu iz junija in julija ... pričajo, da je bilo kljub kmečkim porazom na Koroškem in Štajerskem uporniško gibanje na Kranjskem še vedno v polnem zaletu".⁷⁵ Da je ta domneva vendarle pre-

⁷³ Otorepec, *Iz zgodovine...*, str. 150.

⁷⁴ H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover 1971, str. 50.

⁷⁵ B. Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*, Ljubljana 1962, str. 129.

cej verjetna, priča tudi dejstvo, da se prvo odstopanje od pravilnega kronološkega zaporedja, ki je značilno za skoraj celotno knjigo, pojavi v začetku junija, torej prav v času, ko je kmečki upor dosegel svoj vrhunec. V tem burnem mesecu Mordax ni le podrl kronološkega zaporedja, pač pa je tudi datiral nedosledno. Tako je na primer datum 1. junij določil kar dvakrat: prvič kot petek po dnevu sv. Kancijana in drugič kot petek pred telovim.

Datiranje pa ni edino, v čemer odseva nemirni čas upora. Med 22. in 27. aprilom je Mordax zabeležil, da je Pavla kar štirikrat poslal h gospodiču v Ljubljano. Je morda Pavle v Ljubljani poročal o dogodkih v okolici Turjaka, medtem ko je Mordax kot oskrbnik ostal na gradu in se pripravljaj na obrambo?

6. maja sta dva tesarja napravila odprtine v obrambnem stolpu, 8. maja je imel na gradu še tri tesarje. 25. maja je Mordax sam obiskal gospodiča v Ljubljani "zaradi Iga in Šmarij". V tem času so že padli prvi gradovi na Dolenjskem in prav gotovo so se tudi izanski in šmarski kmetje pridružili uporniškem gibanju. Je šel Mordax po navodila, kako naj ukrepa? Zelo verjetno, saj je bil v Ljubljani ponovno prvi teden v juniju, 15. junija pa je gospodič v Šmarje h kmetom poslal še Hansa Mittlerja in Pavla. Očitno naj bi skušala pomiriti upornike. Ali jima je uspelo ali ne, Mordax ne poroča. Pač pa je zabeležil, da si je njegov gospodič v začetku junija kupil šest pušic in da je dal 18. junija v Ljubljano prepeljati tri svoje konje in jih podkovati. Vsekakor se je potem nekaj časa mudil v Višnji Gori, kamor je 20. junija pojezdil Mordax sam, 6. julija pa je tja poslal še gospoda Martina. Pred tem najdemo tudi zapis, da je Mordax 1. julija starega Lenarta poslal k uradniku v Mokronog, da bi se tam pogovoril z ljudmi.

Ena izmed podrobnosti, ki morda tudi kaže na strah pred upornimi kmeti, je zapis o nakupu sedmih mladih psov 1. junija. Vendar je ta podatek potrebno upoštevati le z rezervo, saj so bili psi prav lahko namenjeni zgolj za lov na divjad, ne pa tudi za obrambo pred uporniki. Vsekakor pa o neredih pričata zapisa, da so 18. julija kmetje hoteli napasti grad ter da je tesar Rudolf v tistih dneh naredil še dvojce vratice v obrambnem stolpu.

To poglavje lahko torej sklenem z ugotovitvijo, da nekateri Mordaxovi zapisi nedvomno dokazujejo, da je njegova knjiga izdatkov nastajala tudi v času velikega slovenskega kmečkega upora in ne le leto pred njim. Nakup orožja in obrtniške predelave gradu so se odvijale med samim uporom, kar je navsezadnje tudi bolj logično, kot pa da bi do njih prišlo že celo leto prej. Poleti 1514 verjetno ni še nihče računal na tako množične nemire, kljub temu, da je nezadovoljstvo tlelo že dlje časa. In tudi dejstvo, da so bile nekatere obrambne

izboljšave na gradu opravljene šele julija 1515, ko je uporniški ogenj na Koroškem in Štajerskem že ugasnil, lahko razložimo s tem, da so bili kranjski kmetje takrat še zelo močni in da verjetno ni znal nihče z gotovostjo napovedati bližnjega konca upora tudi v tej, najbolj uporni deželi.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Grundherrschaft Auersperg (Turjak) zur Zeit des Pflegers Hans Mordax (1514 - 1515)

Der vorliegende Beitrag ist eine Zusammenfassung der Diplomarbeit und stellt das alltägliche Leben in Krain zu Anfang des 16. Jahrhunderts dar. Als grundlegende Quelle diente dabei das Ausgabenbuch von Hans Mordax, des Pflegers von Auersperg, der bei Abwesenheit seines Herrn, Trojanus Auerspergs, die Herrschaft Auersperg verwaltete.

In der Einleitung wird das äußere und innere Bild des Ausgabenbuches von Mordax beschrieben. Der Autor setzt sich mit der Rekonstruktion der Entstehung dieser Quelle und mit der Feststellung der Identität der Schreiber auseinander, die außer Mordax am Ausgabenbuch mitwirkten. Es wird ferner dargestellt, wie die Herrschaft Auersperg unter Hans Mordax organisiert war und wie dort der Betrieb ablief.

Im biographischen Teil der Familie Auersperg stechen vor allem zwei Persönlichkeiten hervor: Mordax' Herr Trojanus, der den überwiegenden Teil seines Lebens entweder in Ljubljana oder in Wien verbrachte, und sein Bruder Darius, bis zu seinem Tode im Jahre 1510 das Haupt der Auersperger. Angaben zur Familie von Hans Mordax sind vor allem durch die Autobiographie Sigismunds von Herberstein überliefert. Als Besonderheit sei an dieser Stelle erwähnt, daß Hans Mordax nur ein Auge hatte; in den Quellen wird er nämlich als "Hans der Ainauget" erwähnt. Unter den Kaufleuten werden vor allem der Nürnberger Bürger Hans Schweigkher sowie ein Jude erwähnt, mit dem Mordax zu Anfang des Jahres 1515 Handel trieb. Wenn man dabei die Tatsache in Betracht zieht, daß die Juden laut Befehl des Kaisers Maximilian gerade im Jahre 1515 aus Krain aussiedeln mußten, dann

muß es sich dabei um eines der letzten Geschäfte gehandelt haben, an dem ein krainischer Jude beteiligt gewesen war.

In der Quelle werden die meisten Dörfer aus der Umgebung des Schlosses Auersperg erwähnt, aber auch einige größere Ortschaften, vor allem in Unterkrain, wo die Auersperger ihre Besitzungen hatten und den Zehnt erhoben. Das Geld und die Maßeinheiten spiegeln auch bei Mordax die Uneinheitlichkeit wider, die damals in diesem Bereich herrschte. Im Geldverkehr trafen das slowenische und österreichische Münzwesen zusammen, in den Maßeinheiten tritt neben den üblichen vor allem die venezianische Liber hervor, die besonders in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts im Umlauf war.

Die materielle Kultur auf Schloß Auersperg bedeutete im behandelten Zeitraum eine Verflechtung von Altem und Neuem. Man kannte noch immer Holzgeschirr, aber auch Glasfenster und Kachelöfen. Im Bereich der geistigen Kultur lebten

Mordax und seine Herren noch dem Zeitgeist entsprechend. Einen Teil ihres Geld- und Naturalvermögens widmeten sie geistlichen Einrichtungen und sorgten damit einerseits für das Seelenheil der verstorbenen Verwandten, andererseits aber für das eigene ewige Heil im Jenseits.

Auch bei den Eßgewohnheiten hoben sich die Auersperger nicht von den damaligen Bräuchen ab. Es wurde viel Fisch und Wildpret gegessen, von Bedeutung waren auch Gewürze, vor allem Pfeffer und Safran. Das Verhältnis zwischen Mengen und Preisen wird mit Hilfe von drei Diagrammen anschaulich dargestellt.

Der Beitrag endet mit einer Darstellung der Verhältnisse auf Schloß Auersperg unmittelbar vor dem Bauernaufstand und während desselben. Aufgrund einer eingehenden chronologischen Analyse vermittelt der Autor in diesem Teil einige neue Angaben und Einsichten im Hinblick auf den Zusammenhang zwischen dem Ausgabenbuch von Mordax und dem Bauernaufstand.

Metoda Kemperl

Akademska bratovščina sv. Cecilije v župnijski cerkvi v Kamniku*

Cecilija je zgodnjekrščanka devica in mučenka, domnevno iz 3. stoletja, ki je kot svetnica češčena od 5. stoletja dalje. Svojega poganskega moža Valerijana je na poročno noč spreobrnila v krščansko čistost. Valerijan je pridobil za krščanstvo tudi svojega brata Tiburcija, s katerim sta zaradi tega umrla mučeniške smrti, kasneje pa so mučeniško usmrtili še Cecilijo. Papež Urban jo je pokopal v Kalistovih katakombah, od koder je leta 821 papež Paskal I. njene kosti prenesel v cerkev S. Cecilia in Trastevere in tu se je njen kult zelo razcvetel še zlasti potem, ko so leta 1599 odprli njen grob in našli nestrohnjeno truplo, po katerem naj bi Maderna ustvaril znamenito plastiko svetnice.¹ Takoj po presenetljivem dogodku so mrtvo Cecilijo upodobili tudi v grafiki in tako se je prizor hitro razširil po Evropi.²

Najstarejši vir njenega češčenja je *Passio sanctae Caeciliae* v *Martyrologium Hieronymianum* iz začetka 5. stoletja, ki ga povzema *Zlata legenda* (Legenda aurea Jakoba de Voragine iz 13. stoletja), v katerem se nahaja tudi stavek iz katerega je izpeljano njeno patronatstvo nad glasbo. Zaradi napačnega prepisa in razumevanja originalnega teksta kjer se v resnici bere, da se je svetnica odvrnila od inštrumentov in na svoji poroki pela le s srcem Bogu na čast, pa so jo od 15. stoletja naprej narobe postavljali v zvezo z glasbo.³

Do 15. stoletja je bila sv. Cecilija prepoznavna zaradi krone in križa ali žezla, njen kult pa je postal popularen v poznem srednjem veku, ko so

si obrtniki in cehi začeli za svoje zaščitnike izbirati zavetnike, ki so bili kakorkoli povezani z njihovim poklicem. Tako so sv. Cecilijo izbrali glasbeniki in ji za atribut pridali orgle, spet zaradi napačnega razumevanja besed "cantantibus organis", saj v 5. stoletju pojem "organa" označuje vse inštrumente in ne le orgle, deset stoletij kasneje pa le še orgle, brez ozira na nasproten pomen v originalnem kontekstu. V večini primerov predstavitev svetnice pa sploh ne gre za cerkvene orgle temveč za portativ, ki v srednjem veku pripada le posvetnemu svetu in tako še manj ustreza tradiciji legende.⁴

Najzgodnejšo upodobitev sv. Cecilije najdemo v vrsti svetnic v cerkvi S. Apollinare Nuovo v Raveni okrog leta 570, kjer je zaznamovana s krono v roki, prvič pa je kot zavetnica glasbe upodobljena leta 1420 na neki sliki severnonemškega porekla, ki jo hrani Zgodovinski muzej v Frankfurtu. V vrsti številnih upodobitev svetnice⁵ je gotovo najznamenitejša in najbolj posnemana Rafaelova slika iz leta 1514, hranjena v bolonjski Pinacoteci. Delo v zgodovini upodobitev sv. Cecilije zavzema posebno mesto, saj se loteva njene predstavitve v smislu prvotne legende: Cecilija se v družbi svetnikov res odvrta od inštrumentov (tudi portativ bo ravnokar odvrгла) in se posveča nebeški glasbi. Kljub temu pa je postala Rafaelova slika v prihodnosti simbol glasbe, še posebej cerkvene.⁶

Poleg orgel oziroma portativa so ji pogosto pridani tudi drugi inštrumenti, z njo najpogosteje upodobljeni svetniki pa so Valerijan in Tiburcij, papež Urban, Neža in Agata ter David, prav tako

* Članek je nastal v okviru podiplomskega študija, ki ga financira Ministrstvo za znanost. Za pomoč pri pisanju se zahvaljujem mentorju prof. Janezu Höflerju, kolegu Radovanu Škrjancu ter dr. Juriju Bizjaku.

¹ Maria - Barbara v. Stritzky, Caecilia, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 2. Freiburg 1994, str. 873.

² Ana Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Dela 32, Ljubljana 1988, str. 156.

³ Reinhold Hammerstein, Caecilia, *Die Music in Geschichte und Gegenwart, Allgemeine Enzyklopädie der Music*, 2., Kassel 1995, str. 310 - 318; to napačno razumevanje dobro kaže freska v karmeličanski cerkvi v Firencah iz začetka 15. stoletja, ki kaže Cecilijino poroko, na kateri igra orkester.

⁴ Hammerstein, kot opomba 3.

⁵ Najpomembnejše upodobitve sv. Cecilije so dela Michela Coxcia, Martena de Vosa, Carla Saracenijsa, Petra Paula Rubensa, Domenichina, Guida Renija, Bernarda Strozzijsa, Orazija Gentileschija in drugih. (Hammerstein, kot opomba 3, str. 313)

⁶ Stanislaw Mossakowski, Rafael's "St. Cecilia". An Iconographical Study, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, XXXI., 1968, str. 1 - 26; Reinhold Hammerstein, Raffaels heilige Caecilia. Bemerkungen eines Musikhistorikers, *Begegnungen, Festschrift P. A. Riedl*, Worms 1993, str. 69 - 79.

patron glasbe in glasbenikov.⁷

Prav z zadnjim svetnikom se sv. Cecilija pojavlja v slovenski umetnosti najpogosteje, saj je ta dvojica v 18. stoletju skoraj redna spremljevalka orgelskih omar.⁸ Največkrat sta upodobljena na notranjih straneh krilnih vrat, ki se zapirajo pred orgelskim prospektom. Skoraj praviloma je Cecilija postavljena na desno krilo, gledano od gledalčeve strani, kar kaže na pomembnejšo vlogo Davida.⁹ V 17. stoletju je svetnica še upodobljena stoje ob orglah in z mečem v roki, kar kaže na njeno mučeniško smrt - obglavljenje,¹⁰ tekem 18. stoletja pa praviloma sede, igraje na orgle. Poslikana krila so najbolj pogosta v prvi polovici 18. stoletja, saj je takrat orgelska omara še preprosteje oblikovana, z motivom akanta so okrašene le piščali v prospektu, ki še ni izbočen v prostor. Med njimi je najkvalitetnejša slika sv. Cecilije na krilu orgel v cervi v Polenškaku pri Ptujju iz druge četrtine 18. stoletja.¹¹ V drugi polovici 18. stoletja, ko dobi orgelska omara bolj razgibano obliko in se prospekt s piščalmi začne ukrivljati v prostor, pa krilna vrata odpadejo, zato je bolj aktualen kiparski okras. Ena takih najrazkošnejših omar se nahaja v cerkvi v Čermožišah pri Žetalah,¹² kjer angeli z inštrumenti tvorijo pravi orkester, ne manjkata pa tudi David s harfo in sv. Cecilija z orglami. Kipec sv. Cecilije, ki skupaj z angeli, Davidom in sv. Rozalijo krasi vrh orgelske omare v Mekinjah, ki se za ta čas zelo pogumno podaja v prostor, je delo frančiškanske delavnice okrog leta 1720.¹³ Samostojno, brez Davida, je svetnica upodobljena na orgelski omari cerkve v Jurjevici pri Ribnici iz leta 1772¹⁴ in na orgelski omari v cerkvi sv. Jošta nad Kranjem.¹⁵ Zlasti zadnja je upodobljena kot prava baročna dama v čednem oblačilu in bogato okrašena z biseri.

Bolj redko je sv. Cecilija v slovenskem prostoru zastopana kot patrona cerkve ali oltarja. Edina meni znana cerkev na Slovenskem, ki je posvečena

tej svetnici, je kapucinska cerkev v Celju, zgrajena med leti 1609 in 1615, ko jo je posvetil ljubljanski Tomaž Hren, ki je kapucinom tudi pomagal pri opremitvi cerkve.¹⁶ Za kapucine nenavadni izbiri patrocinija je lahko botrovalo le Hrenovo prizadevanje za boljše poznavanje in češčenje te svetnice, saj vemo, da je škof določene svetnike in svetnice še posebej propagiral, na primer sv. Tomaža in sv. Uršulo.¹⁷ Hren je leta 1613 sliko za glavni oltar kapucinske cerkve naročil pri Matiji Plainerju, a slika ni več ohranjena ali pa do izvedbe ni nikoli prišlo. Slikar naj bi kot centralni motiv naslikal Povišanje sv. križa, okrog katerega naj bi v spodnjem delu nanizal na eni strani sv. Cecilijo, Valerijana, Tiburcijo in papeža Urbana, na drugi strani pa Janeza Krstnika, apostola Tomaža, Hieronima in Frančiška Asiškega, nad prizorom pa naj bi plavala sv. Trojica. Na predeli naj upodobi sv. Cecilijo s tremi ranami na vratu tako, kakor so jo našli v Rimu, ko so odprli njen grob.¹⁸ Slika je bila prav gotovo stilno napredna in ikonografsko zelo zanimiva. Leta 1627 je za isto cerkev prav tako po Hrenovem naročilu sliko sv. Cecilije po grafični predlogi naslikal Krištof Weissmann.¹⁹ Bogato obležena svetnica je upodobljena sedeča kronana, s palmo v roki in vencem iz rož v desnici (po legendi so ji ga dali angeli na glavo), pod njo v kartuši upodobljena mrtva, zadaj je mesto in prizor iz njenega mučeništva, na njeni desni je portativ s harfo in dvema brenkali, na levi dve godali in rogova. Iz knjige, ki leži odprta na tleh, je moč razbrati antifono, s katero jo slavi Cerkev na njen praznik.²⁰ Slika velja za najstarejšo upodobitev sv. Cecilije na Slovenskem.²¹

Druga in edina meni znana baročna oltarna slika te svetnice na Slovenskem poleg celjske je slika sv. Marjete in Cecilije, hranjena v Kamniškem muzeju, ki jo je naslikal ljubljanski slikar Valentin Metzinger.²² Obe svetnici stojita, Cecilija ob orglah, Marjeta pa z zmajem na verigi. Cecilija se ozira v nebo, kjer dva angelčka držita palmovi vejici.

⁷ F. Werner, Caecilia von Rom, *Lexikon der christlichen Ikonographie* Band 5, Freiburg im Breisgau 1973, str. 456 - 460.

⁸ Milko Bizjak, Edo Škulj, *Orgle na Slovenskem*, Ljubljana 1985.

⁹ Ana Lavrič, O hierarhiji svetnikov na oltarnih nastavkih, *Bogoslovni vestnik* 1993, str. 337 - 343.

¹⁰ Tako je sv. Cecilija naslikana na krilu orgelske omare v podružnični cerkvi sv. Krištofa na Gramnu pri Strmci nad Laškimi. Orgle sodijo med najstarejše ohranjene v Sloveniji (Bizjak, kot opomba 8, str. 6, 7).

¹¹ Bizjak, kot opomba 8, str. 38, 39; drugi primeri iz 18. stoletja so še na Vinskem vrhu in Sotenskem pri Šmarju pri Jelšah ter v Studenicah (Bizjak, kot opomba 8, str. 16 - 19, 36, 37).

¹² Bizjak, kot opomba 8, str. 60, 61.

¹³ Bizjak, kot opomba 8, str. 26 - 29; Metoda Kemperl, *Barok na Kamniškem*, Ljubljana 1996, tipkopis diplomske naloge, (s starejšo literaturo) str. 30.

¹⁴ Bizjak, kot opomba 8, str. 74, 75.

¹⁵ Magda Miklavčič, *Sv. Jošt nad Kranjem*, Ljubljana 1994, tipkopis seminarske naloge, str. 10.

¹⁶ Lavrič, kot opomba 2, str. 75.

¹⁷ Uršula je bilo ime njegove mame in sestre in zato je vneto pospeševal zidanje cerkve sv. Uršule na Plešivcu, posvetil cerkev iste svetnice v Srednjih Bitnjah pri Kranju in za glavni oltar naročil sliko. (Emilijan Cevc, Slika iz leta 1616 v Srednjem Bitnju pri Kranju, *Kranjski zbornik* 1975, str. 217).

¹⁸ Lavrič, kot opomba 2, str. 106, 107.

¹⁹ Lavrič, kot opomba 2, str. 155 - 158; Edo Škulj, Najstarejša podoba sv. Cecilije na Slovenskem, *Glasba in likovna umetnost*, Ljubljana 1996, str. 217 - 226.

²⁰ Emilijan Cevc, Slikarstvo 17. stoletja, *Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem I*, Ljubljana 1968, razstavni katalog, str. 52; Lavrič, kot opomba 2, str. 106.

²¹ Škulj, kot opomba 19.

²² *Kulturne dragocenosti Kamnika*, Kamnik 1984, str. 23, 24, 44.

Slika sv. Cecilije na orgelski omari v cerkvi sv. Jošta nad Kranjem, 18. stoletje (foto Metoda Kemperl)

Prav gotovo je oltar sv. Cecilije v cerkvi sv. Križa v Iški vasi,²³ po podatkih iz vizitacij 17. stoletja edinem oltarju, posvečenem tej svetnici v nekdanji ljubljanski škofiji,²⁴ tudi krasila baročna slika ali kip te svetnice, a delo ni več ohranjeno.²⁵

Kakor bomo videli kasneje, si je sv. Cecilijo kot zavetnico izbrala ljubljanska *Academia philharmonicorum*, kot zavetnico glasbe pa so jo častili tudi v ljubljanskem jezuitskem kolegiju, v katerem so leta 1713 uprizorili zgodbo o Ceciliji in Valerijanu. Kolegij se je v tistem času lahko pohvalil z bogato gledališko dejavnostjo, v okviru katerega je deloval tudi poseben glasbeni seminar.²⁶

V Grafičnem kabinetu Narodnega muzeja hranijo podobico akademske bratovščine sv. Cecilije v Kamniku, ki jo je Maja Lozar Štamcar omenila v diplomski nalogi pri naštevanju svetniških podob.²⁷

V preprostem okvirju sta upodobljeni stoječi svetnici. Leva je sv. Marjeta, zavetnica kamniškega mesta, zaznamovana z zmajem, ki ga drži na verigi, v levici pa drži križ. Desna je sv. Cecilija, zavetnica glasbe in glasbenikov, ki ima desnico položeno na orgle, levico pa si polaga na prsi ter se ozira navzgor, kjer iz neberljive hebrejske besede na svetnici padajo žarki. Na zgornjem robu okvira sta na vsako stran položena bobna in trobili, okrašena z vencem rož in palminima vejicama. Pod okvirom je v baročni kartuši napis: "Insigne Confoederationis Accademicae sub invocatione S. CAECILIAE V. et M. Canonicae erectae in Archi=Parochiali Ecclesia B.M.V. in Stein Ducatus Carnioliae a Clemente P. XII. anno MDXXXI Confirmatae perpetuis 93 Indulg: Cumulatae.", kar v prevodu pomeni: "Znamenje akademske bratovščine sv. Cecilije device in mučenke, ki jo je po pravilih povzdignil v nadžupnijski cerkvi blažene device Marije v Kamniku, vojvodini Kranjski, papež Klement XII. leta 1531 in potrdil obilne večne odpustke."

Čeprav letnica na podobici postavlja ustanovitev bratovščine v leto 1531, je prišlo pri vrezovanju v bakreno ploščo do napake in je prava letnica najbrž 1731, saj je papež Klemen XII., ki je ustanovitev bratovščine potrdil, vladal od leta 1730 do 1740. Letnica 1531 že zaradi zgodnosti ni mogoča, saj se v nemškem cesarstvu začnejo taka združenja pojavljati šele v začetku 18. stoletja, prav gotovo pa bi bratovščino omenil Valvasor, če bi bila takrat že dejavna.

Do sedaj prva in ena najbolj znanih bratovščin je bila ustanovljena leta 1570 v Evreuxu, ki je delovala do leta 1790. Člani bratovščine niso bili le pevci in glasbeniki ampak tudi mestni odličniki. Za glavno opravilo so si šteli slavnostno praznovanje godu sv. Cecilije, sodelovanje pri mašah za umrle člane, prirejali pa so tudi tekmovanja v muziciranju pri katerih so bila glavna nagrada miniaturne orgle iz srebra.²⁸ Leta 1585 je Sikst V. v Rimu potrdil glasbeno bratovščino "sub invocatione visitationis beatae Mariae virginis ac sancti Gregorii ... et sanctae Caeciliae", ki je leta 1838 postala *Accademia di Santa Cecilia* in je še danes slavni rimski konservatorij. Združevala je tako cerkvene kot posvetne glasbenike, klerike in laike. Poleg negovanja muzike v smislu tridentinskega koncila so bile predpisane tudi karitativne in socialne naloge.²⁹ Po tem zgledu so nastajale nato največ v drugi polovici 16. stoletja take bratovščine

²³ Lavrič, kot opomba 2, str. 92.

²⁴ Kamnik je pred jožefinskimi reformami spadal pod oglejsko in kasneje pod goriško, Celje pa pod lavantinsko nadškofijo.

²⁵ Cerkev so po drugi vojni profanirali.

²⁶ Janez Höfler, *Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Slovenskem*, Ljubljana 1978, str. 57 - 76.

²⁷ Maja Lozar-Štamcar, *Božjepotne grafične podobe v 18.*

stoletju na Slovenskem, tipkopis diplomske naloge, Ljubljana 1986, str. 68.

²⁸ Hammerstein, kot opomba 3, str. 314.

²⁹ Hammerstein, kot opomba 3, str. 315. Član te bratovščine je bil tudi Palestrina, ki je tako kot Rafael v likovni umetnosti (nemški Nazarenci) bil ponovno odkrit in zelo vpliven v 19. stoletju, ko se izoblikuje glasbeno gibanje cecilijanizem.

tudi v Franciji, Nemčiji, Nizozemskem in Veliki Britaniji.³⁰ V zgodnjem 18. stoletju pa se začnejo ustanavljati bratovščine tudi v Avstriji in južni Nemčiji, na primer na Dunaju leta 1725.³¹

Doslej je bilo o kamniški bratovščini, ustanovljeni v župnijski cerkvi na Šutni, zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva znanega le toliko, da je ob praznikih ali vsaj enkrat na mesec izvedla vokalnoinstrumentalno mašo in da je bil njen član plodoviti skladatelj in eden najpomembnejših slovenskih glasbenikov v preteklosti, Jakob Frančišek Zupan. Ta je iz Zgornje Štajerske prišel v Kamnik pred letom 1757, ko se je poročil s hčerjo takratnega učitelja in organista v župnijski cerkvi Valentina Götzla, ki ga je leta 1760 kot "ludimagister in regens chori" tudi nasledil. Med leti 1762 in 1765, ko je spet nastopil službo v Kamniku, je bil domnevno nekaj let v Komendi, nato pa do svoje smrti leta 1810 živel v Kamniku.³² Pokorn dodaja, da je glasbeno združenje "morda odsev ljubljanske akademije, bolj verjetno pa prvo meščansko glasbeno združenje na slovenskih tleh, zraslo iz kulturne tradicije, ki je nastala v Kamniku za župnikovanja Leopolda Raspa,³³ Cvetko pa je predvideval, da je bil Zupan tisti, ki je bratovščino tudi osnoval.³⁴

Sedaj lahko brez dvoma rečemo, da je bila bratovščina ustanovljena že pred prihodom skladatelja Zupana v Kamnik, njen najverjetnejši pobudnik pa je bil Maksimiljan Leopold Rasp, župnik v Kamniku med leti 1700 do 1742.³⁵

Rasp je kot član ljubljanske umetniške *Academie Operosorum*, ki se je v svojih načelih naslanjala na rimsko, bila utemeljena leta 1693 in je leta 1701 vstopila v javnost, gmotno pomagal pri graditvi ljubljanske stolnice. Kakor so skušali člani te akademije spremeniti Ljubljano v baročno prestolnico, tako se je Rasp namenil storiti tudi s Kamnikom, kjer je na lastne stroške prenovil in na novo opremil vrsto cerkva.

³⁰ Maria Chiara Celletti, Sancta Cecilia, martire di Roma, Iconografia, *Biblioteca Sanctorum* III, Rim 1963, str. 1082 - 1086; Hammerstein, kot opomba 3, str. 314, 315.

³¹ Hammerstein, kot opomba 3, str. 315.

³² Ljudevit Stiasny, *Kamnik, Zemljepisno-zgodovinski opis*, Ljubljana 1894, str. 161 - 169; Dragotin Cvetko, *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem* I., Ljubljana 1958, str. 274 - 277; Janez Höfler, Glasbeno-zgodovinske najdbe XVIII. in XIX. stoletja v Novem Mestu, *Kronika*, 3, 1967, str. 139; Janez Höfler, *Tokovi glasbene kulture na Slovenskem, od začetkov do 19. stoletja*, Ljubljana 1970, str. 104 - 108, Danilo Pokorn, Jakob Frančišek Zupan, *Slovenski biografski leksikon*, 15. zvezek, Ljubljana 1991, str. 873, 874.

³³ Pokorn, kot opomba 32, str. 873.

³⁴ Dragotin Cvetko, *Slovenska glasba v evropskem prostoru*, Ljubljana 1991, str. 182.

³⁵ Za Raspovo življenje in delo glej Metoda Kemperl, Maksimiljan Leopold Rasp in vsebina poslikave v prezbiteniju župnijske cerkve na Šutni v Kamniku, *Zbornik za umetnostno zgodovino* n. v. XXXI/XXXII, 1995/1996, (s starejšo literaturo) str. 86 - 87.

Bratovščinska podobica akademske bratovščine sv. Cecilije v župnijski cerkvi v Kamniku, 18. stoletje, Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije (foto Tomaž Lauko)

Vzporedno z željo po ustanovitvi znanstvene *Academie Operosorum* (v istem kulturnem ozračju, le v drugem družbenem krogu) pa je v Ljubljani rasla tudi vnema za ustanovitev glasbene akademije, pri kateri so se pobudniki spet obrnili na italijanski zahod. Tako so vzporedno z operozi leta 1701 stopili v javnost tudi člani *Academie Philharmonicum* in bilo je ustanovljeno prvo glasbeno društvo na Slovenskem. Istega leta je članstvo, ki je do uradne ustanovitve združevalo glasbenike, kasneje pa tudi le ljubitelje glasbe, izdalo svoja pravila, za svoj simbol so si izbrali orgle sv. Cecilije. Poleg tega, da so z glasbo popestrili družabne dogodke, kot so bili obiski raznih odličnikov v Ljubljani, so sodelovali tudi pri cerkvenih slovesnostih. Za najpomembnejše dolžnosti so šteli vsakoletni koncert na večerni vožnji po ljubljani in najslovesnejše praznovanje godu sv. Cecilije, zavetnice akademije, in sicer z mašo, večericami in litanijami v avguštnski cerkvi, obenem pa so daro-

vali tudi trideset maš za srečno smrt živečih članov. V avguštnski cerkvi so opravljali tudi maše zadušnice za svojimi člani, pa tudi za drugimi imenitnejšimi osebami, na primer leta 1705 so se tako slavnostno poslovili od preminulega cesarja Leopolda I. Najbolj dejavno je bilo društvo pod vodstvom Janeza Bertolda Höfferja do leta 1718, ki je bil glavni pobudnik ustanovitve akademije in njen prvi direktor, leta 1769 pa najdemo o njej zadnji podatek. Akademija je bila tipično plemiško baročno združenje, ki je svoj stanovski interes delila med zasebnim in javnim in je ustvarila temelje na katerih je slonelo tudi kasnejše glasbeno življenje.³⁶

Kamniški župnik Rasp je bil kot operoz gotovo tudi v tesnih stikih s člani akademije filharmonikov in to mu je budilo željo po ustanovitvi takega združenja tudi v Kamniku. Že ob prihodu v Kamnik si je Rasp prizadeval dvigniti nivo glasbenega življenja, saj je ustanovil šolo, in v njej tudi sam aktivno sodeloval, kjer so nadarjene dečke poučevali tudi v latinščini in glasbi. Te dečke je nato pošiljal naprej v jezuitski kolegij in mnogi so kasneje postali organisti in učitelji.³⁷ Znano je Raspovo sodelovanje z generalnim vikarjem Jakobom Schillingom leta 1718 pri pogodbi z deželnimi trobentači v ljubljanski stolnici. Že takrat je prišlo iz Kamnika v Ljubljano precej glasbenikov.³⁸

Pred Raspovim prihodom v Kamnik je bila župnijska cerkev najbrž večladijska gotska dvorana z desetimi oltarji. Že Valvasorjev opis oltarjev s pripadajočimi bratovščinami nam pove, da glasbena akademija ni mogla nastati pred njim.³⁹ Z oltarjem Marijinega obiskovanja je bila združena bratovščina sv. rožnega venca, ustanovljena leta 1672 od mestnega starešinstva, oltar sv. Andreja in Miklavža je vzdrževala krojaška bratovščina, pri oltarju sv. Trojice je bil Pečaherjev beneficij, tesarski ceh je imel oltar Marijinega darovanja, čevlarska bratovščina oltar sv. Duha, pri oltarju sv. Janeza Krstnika je bil dober beneficij, pri oltarju sv. Marjete, ki je bila zavetnica mesta Kamnik, se je vsaki dve leti sestal mestni svet in izbral novega sodnika, osmi oltar je bil posvečen sv. Lenartu, Florijanu, Štefanu in Antonu opatu, pri oltarju sv. Ane je imel bratovščino pekovski, pri oltarju sv. Križa pa trgovski ceh. Tudi mašni repertorij župnijske cerkve iz leta 1717 še ne omenja glasbene bratovščine.⁴⁰

Ko je bila leta 1731 ustanovljena glasbena akademija sv. Cecilije ji je bil dodeljen oltar sv. Mar-

jete, kamniške zavetnice, ki ga je vzdrževalo mesto. Ali je bila bratovščina ustanovljena le za aktivno sodelovanje pri oblikovanju bogoslužja ali pa je akademija bila meščansko združenje in ustanova, ki je v župnijski cerkvi ustanovila tudi bratovščino, ostaja zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva odprto vprašanje. Zanimljivo pa ni podatek, da za organista Götzla vemo, da je bil leta 1754 in med leti 1757 in 1759 tudi mestni sodnik oziroma župan.⁴¹ Na tem oltarju sv. Marjete je postala sv. Cecilija sopatrona, kakor nam kaže bratovščinska podobica. Bakrorez za bratovščinske podobice je moral nastati po oltarni sliki oltarja sv. Marjete in sv. Cecilije, tu pa se nam kot ta oltarna slika ponuja slika Valentina Metzingerja, hranjena v Kamniškem muzeju, ki izhaja iz kaplanije ob župnijski cerkvi.⁴²

Valentin Metzinger, ki je zelo veliko delal za Kamnik in okolico, je po dosedanjih ugotovitvah prvo sliko za Kamnik naslikal leta 1731.⁴³ S to letnico je datirana slika družina sv. Ane v levem stranskem oltarju v cerkvi sv. Jožefa na Žalah nad Kamnikom, ki jo je pri slikarju naročilo kamniško mesto ali župnik Rasp. Med drugim je Metzinger s slikami opremil tudi župnijsko cerkev, ki je bila posvečena leta 1735. Rasp je namreč v času ustanovitve akademije župnijsko cerkev podrl in zgradil novo, ki je bila posvečena leta 1735, do takrat so po vsej verjetnosti v cerkvi tudi že stali novi oltarji, ki jih je okrog leta 1740 s slikami postopoma opremil Valentin Metzinger.⁴⁴ Če primerjamo sliko sv. Marjete in Cecilije z ostalimi oltarnimi slikami v cerkvi, pa opazimo določeno razliko v stilu, zato bi njen nastanek lahko premaknili v čas ustanovitve bratovščine. Figuri svetnic sta bolj monumentalni in plastični, prostor pa je odprtejši in zračnejši. Od drugih šutenskih oltarnih slik pa se ta slika razlikuje tudi po oblikovanju zgornjega dela. Prav verjetno je, da je bratovščinska slika nastala v času žalskih slik, oziroma še za staro gotsko cerkev.

Leta 1752 je kamniško župnijsko cerkev vizitiral goriški nadškof Karel Mihael Attems in našel v njej poleg glavnega še šest stranskih oltarjev in sicer sv. Janeza Krstnika, sv. Cecilije z glasbeno akademsko bratovščino, sv. Trojice in Lenarta, sv. Kri-

⁴¹ Stiasny, kot opomba 32, str. 63.

⁴² France Stele, *Politični okraj Kamnik, Topografski opis*, Ljubljana 1929, str. 103; *Kulturne dragocenosti Kamnika*, Kamnik 1984, str. 23, 24, 44; da je Metzingerjeva slika sv. Marjete in sv. Cecilije iz Kamniškega muzeja krasila bratovščinski oltar v cerkvi na Šutni, je domneval že Marko Lesar, najdba bratovščinske podobice pa je to domnevo potrdila.

⁴³ Stele, kot opomba 42, str. 35; Kemperl, kot opomba 13, str. 47.

⁴⁴ Slika sv. Andrej in Miklavž je datirana z letom 1739; za Metzingerjevo opremo šutnske cerkve glej Kemperl, kot opomba 13, str. 49 - 51.

³⁶ Höfler, kot opomba 26, str. 107 - 121.

³⁷ Cvetko, kot opomba 32, str. 310; Janez Höfler, *Tokovi glasbene kulture na Slovenskem, od začetkov do 19. stoletja*, Ljubljana 1970, str. 105.

³⁸ Höfler, kot opomba 37, str. 105.

³⁹ Johann Weichard Valvasor: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, Laybach 1689, II., str. 809.

⁴⁰ NŠAL, ŽA Kamnik: Rertorium missarum 1717.

ža, sv. Andreja in Miklavža z veliko bratovščino, ter oltar sv. Jerneja.⁴⁵

Torej je novi patrocinijski sv. Cecilije na oltarju sv. Marjete že čez dvajset let prevladal, in čeprav sta na oltarni sliki bili upodobljeni obe svetnici, se oltar imenuje le še po sv. Ceciliji.

Ta bratovščina glasbene akademije je leta 1783, ko so zaradi potrebe izvedbe jožefinske reforme popisovali bratovščine, še obstajala,⁴⁶ kmalu nato pa so jo tako, kot druge bratovščine, ukinili in njeno premoženje prepustili verskemu ali šolskemu skladu.

Vsi oltarji, ki jih popisuje vizitacija leta 1752, so bili sicer v drugi polovici 19. stoletja predelani, v cerkvi še stojijo, opremljeni z izvirnimi Metzingerjevimi slikami, le oltarja sv. Cecilije med njimi ne najdemo. Verjetno so ga odstranili v času predelave oltarjev in namesto njega postavili oltar Rožnovenske mati božje s kipom oblečene Marije z Jezusom, ki stoji danes v cerkvi kot drugi na levi strani.

V kamniški župnijski matrikuli,⁴⁷ ki jo je leta 1749 napisal Rasprov naslednik Janez Karel Barbo Waxenstein, kamniški župnik v letih 1743 - 55, za starejšega kaplana Kamničana Simona Tadeja Rajha zavzema akademija posebno mesto in po pomembnosti bratovščin ji je enaka le bratovščina sv. Rožnega venca, takrat očitno združena z glavnim oltarjem. Matrikula določa opravila, ki jih je bratovščina imela v cerkvi, ki so podobna pravilom bratovščine v Evreuxu, pa tudi cerkvenim dolžitvam ljubljanske glasbene akademije. Vsak mesec na en primeren dan je bila pri oltarju sv. Cecilije peta maša za člane akademije in sicer tako, da je bila en mesec za žive in naslednji mesec za umrle člane. Ta je bila vedno prej objavljena in se je pela vedno na ponedeljek, ki je bil privilegirani in po rekvizitemu so na koru peli psalme De profundis. Leta 1760, ko je bil kongres akademije, so bile maše te bratovščine podvojene tako, da je bila vsak mesec ena peta maša za žive in ena za rajne.

Bratovščina sv. Cecilije je imela štiri glavne praznike in sicer na drugo nedeljo po prazniku sv. treh kraljev, na tretjo nedeljo po veliki noči, 22. novembra - na praznik zavetnice ter na nedeljo po

tem prazniku. Na te praznike so člani bratovščine lahko prejeli odpustke za sedem let in prav toliko kvadragen, če so se spovedali, prejeli obhajilo in molili. Te dneve sta bili maši zjutraj z evangelijem in ob devetih s pridigo, pri katerih se izjemoma ni pelo v "kranjščini". Na praznik sv. Cecilije so bile zjutraj jutranjice z evangelijem pri katerih so zvonili z velikimi zvonovi, nato je bila ob devetih peta maša z glorio in kredom brez pridige. K tej maši so bili člani akademije še posebej povabljeni.

Poleg teh praznikov je bratovščina še posebej obhajala devetdnevnic med prvo in drugo nedeljo v novembru, ko je bil oltar vsak dan privilegirani.⁴⁸

Tako smo se s pomočjo novih arhivskih po-

48 NŠAL, ŽA Matrikula Kamnik, 1749: "Notandum 8.vo circa Missas Accademiae Sanctae Caeciliae V. et M. quovis Mense Die commodo cantatur una Missa ad Aram Sanctae Caeciliae pro Sodalibus Accademicis, ita tamen, ut uno Mense cantetur de Festo currenti applicanda pro vivis, altero Mense cantetur de Requiem quotidiana pro defunctis, et quidem haec pro Defunctis fiat in una feria secunda, utpote pro Defunctis privilegiata, non obstante, quod in talem Feriam cadat aliquod Festum duplex chori, finita hac Missa de requiem cantatur in Choro Psalmus de Profundis. Quando quidem vero praefata Accademia pro quolibet Sodale, cuius obitus innotescit unam cantatam Missam de Requiem peragi curat, videat Director promulgationum, ut talem Missam in Feria 2.^{nda} utpote privilegiata celebrandam fore promulgeat. A^o 1760 in Congressu Accademico duplicata sunt Missae hac Accademiae, ita, ut quovis mensae una fiat cantata pro vivis, altera cantata pro defunctis. ... Dom. 2.^{nda} post Epiphaniam Hac Dom. est etiam peractio sodalitatibus Accademiae S. Caeciliae cum Indulgentiae 7 Annorum, et totidem 40 genarum, et enim unum ex 4.^{tuor} Angarialibus Festis confraternitatis Accademiae Sanctae Caeciliae. Mane post Evangelium, et Hora 9.na post Concionem orator Pater, et Ave pro Sodalibus Accademicis. Hodie non est cantus carniol. ... Aprilis Quando Festum S. Georgii cadit in Dominicam 3.^{tiam} post Pascham, tunc Peractio Confraternitatis Accademiae S. Caeciliae habetur hic sub Missa matutina. Mane, et hora 9.na Peractio Domi, ob festum Angariale Accademiae S. Caeciliae cuius Sodalitatis Confratres habent Indulgentiam 7. Annorum et totidem quadragenarum si confitentur, comunicant, et solito orant. ... Dom. 1.ma et 2.^{nda} hujus promulgatur Rosariana Devotio et ordinaria Functio ad Normam hic duabus Dominicis in januario expositam. Tota hoc septimana sunt omni Die privilegiatae Altariae Majus, Sanctae Caeciliae, et S. Joannis Baptista. Majus Altare est privilegiatum pro omnibus Defunctis Confratribus Sacratissimi Rosarii et pro Defunctis Sodalibus Confraternitatis J. M. J. Altare S. Caeciliae est privilegiatum pro Solis Accademicis Sodalibus defunctis. ... Die 22.^{nda} hujus Festum devotionis S. Caeciliae V. et M. Patrona Musicorum, mane missa matutina cum Perlezione Sancti Evangelii, ad quam pulsatur majori campana, deinde hora 9.na Missa cantata cum Gloria, et Credo sine concione. Ad quam Accademici Sodales comparere specialiter invitantur. Dominica /: quae est proximior Festo S. Caeciliae sive sit antecedeus, sive subsequens Festum hujus sanctae:/ est titolare Festum Sodalitatis Accademiae S. Caeciliae V. et M. tota Divinorum Peractio Domi cum Indulgentiae Plenariae pro Accademicis Sodalibus, quam Confessi, Communicantes, et solito orantes Accademici consequuntur.

45 Nadškofijski arhiv Gorica, Vizitacija 1752 (Visite No. 7), Kamnik, ž.c. Mar. oznanjenja: "S. Caeciliae cum annexa confraternitas Accademica pro musicis."; podatek mi je posredoval prof. Höfler, ki se mu iskreno zahvaljujem.

46 AS, Dež. glavarstvo, ECCL., zap. št. 222, Lit F No. 8.: Consignation decem bis 25.ten August 783 annoch rückständigen Fassionen von den Bruderschaften im Herzogthum Krain, pod številko 29.: "Stain Pfarrkirch Musikalische confederation St. Caeciliae"; podatek mi je posredoval prof. Höfler, ki se mu iskreno zahvaljujem.

47 Matrikula je neke vrste liturgični koledar ali obrednik, kamor so župniki zapisovali katere naloge so na določen dan v letu v župniji morali opraviti. Tega niso pisali vsako leto posebej, ampak je ta razpored, ki so ga popisali v tem primeru leta 1749, veljal do jožefinskih reform; Kamniško matrikulo hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani.

Oltarna slika sv. Marjete in sv. Cecilije, Valentin Metzinger 1731 (?), Kamniški muzej, arhiv Restavratskega centra RS (foto Valentin Benedik)

datkov v zvezi z glasbeno bratovščino sv. Cecilije v Kamniku, o kateri je bilo do sedaj znanega le malo, dokaj dobro seznanili z njeno ustanovitvijo in delovanjem. Združenje je bilo ustanovljeno leta 1731 na pobudo župnika Raspa. Za zavetnico so si izbrali sv. Cecilijo, takrat že uveljavljeno patrono glasbenikov, za bratovščinski oltar pa jim je bil dodeljen oltar sv. Marjete, ki ga je vzdrževalo mesto in sv. Cecilija je na oltarju postala sopatrona. Novo sliko za oltar so naročili pri ljubljanskem slikarju Valentinu Metzingerju, po kateri so nastale tudi bratovščinske podobice. Župnijska matrikula nam natančno opisuje sodelovanje bratovščine pri mašnih obredih, o udeleževanju v posvetnih slavnostih pa nam arhivski viri za enkrat še molčijo.⁴⁹

⁴⁹ V času priprave članka za tisk sem našla spis o ustanovnikih svetih maš v župnijski cerkvi v Kamniku, kjer

ZUSAMMENFASSUNG

Die akademische Bruderschaft der Hl. Cäcilie in der Pfarrkirche in Kamnik

Im Jahre 1701 wurde unter dem Titel *Academia philharmonicum* in Ljubljana der erste Musikverein in Slowenien gegründet, die die Hl. Cäcilie zur Patronin wählte. Die Heilige war nämlich im Spätmittelalter aufgrund einer falschen Interpretation eines Originaltextes über ihr legendäres Leben irrtümlicherweise mit der Musik in Zusammenhang gebracht worden. Die ersten Bruderschaften der Hl. Cäcilie wurden in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts gegründet und erfaßten weltliche und geistliche Musiker sowie Musikliebhaber. Den Namenstag der Patronin beging man äußerst feierlich, und man nahm an zahlreichen kirchlichen und weltlichen Feierlichkeiten teil. Auch für Kamnik ist eine musikalische Bruderschaft in der Pfarrkirche in Šutna überliefert. Hier war auch einer der bedeutendsten slowenischen Musiker, Jakob Frančišek Zupan, Mitglied. Aus Mangel an Quellenmaterial lassen sich über die erwähnten Bruderschaften keine weiteren Aussagen machen. Nach der Entdeckung eines Bruderschaftsbildes, das im Graphischen Kabinett des Nationalmuseums in Ljubljana aufbewahrt wird, und aufgrund anderer Quellen konnte festgestellt werden, daß die Bruderschaft im Jahre 1731 gegründet wurde. Es war das Verdienst des hochgebildeten Kamniker Pfarrers Maximilian Leopold Rasp, der bereits vor der Gründung der Bruderschaft die Musik gepflegt hatte. Die Bruderschaft wurde beim Altar der Hl. Margareta, der Schutzpatronin der Stadt Kamnik, gegründet, der von der Stadt Kamnik erhalten wurde. Das doppelte Patrozinium ist auf dem bei der Gründung vom Ljubljanaer Maler Valentin Metzinger angefertigten Altarbild abgebildet, das heute im Museum von Kamnik aufbewahrt wird. Die Bruderschaft nahm, wie ähnliche Vereinigungen in Europa auch, an kirchlichen Feierlichkeiten teil, besonders am Tag der Hl. Cäcilie, ihrer Schutzpatronin, sowie an anderen Feierlichkeiten der Bruderschaft und an den heiligen Messen für verstorbene Mitglieder.

je zapisano, da je bila bratovščina sv. Cecilije ustanovljena 21. junija 1731 (NŠAL, ŽA Kamnik, razni spisi f. 16, Supplementum 18. 10. 1969: "... Weiter ist den 21 Junii 1731 durch einige Individua eine Confederation sub Invocatione S. Caeciliae Viet M. aufgerichtet von selber ein Kapital ..."

Matevž Košir

Prostozidarstvo v habsburški monarhiji v 18. stoletju ter prostozidarski loži "Združena srca" v Mariboru in "Dobrodelnost in stanovitnost" v Ljubljani

PROSTOZIDARSTVO V HABSBUŠKI MONARHIJI V 18. STOLETJU

Osemnajsto stoletje, posebno pa jožefinska doba je čas razcveta prostozidarskih lož v habsburški monarhiji. Do leta 1918, z izjemo Ilirskih provinc, za prostozidarstvo v monarhiji ni bilo tako ugodnih časov. Cesar Karel VI. nikakor ni bil sovražen prostozidarjem. Pri tem je nanj morda vplival vojvoda Franc Štefan Lotarinški, ki je bil med prostozidarje sprejet leta 1731 v Haagu in kasneje v Londonu povzdignjen v mojstra.¹ V habsburški monarhiji segajo začetki organiziranega prostozidarstva v leto 1726, ko je bila v Pragi organizirana loža "Pri treh zvezdah" (Zu den drei Sternen). Na Dunaju je v virih prva izpričana loža "Trije kánoni" (Aux trois Canons). Ustanovilo jo je septembra 1742 visoko plemstvo kot deputatsko ložo breslavske lože "Pri treh lobanjah" (Zu den drei Totengerippen). Delala je v francoskem jeziku.² Po ukazu Marije Terezije je bila že v marcu leta 1743 ukinjena in velik del njenih članov, sicer večinoma visokih dvornih uradnikov je bil za kratek čas zaprt.³ Po dvanajstih dneh so bili zaradi posredovanja cesaričinega moža izpuščeni. Tudi naslednja dunajska loža "Tri srca" (Aux trois coeurs), ki je bila deputatska loža hanoverske lože "Friedrich", je obstajala le kratek čas v letu 1754.⁴ Cesarica je leta 1762 prepovedala redove, ki so vodeni iz tujine, oziroma nakazovanje denarja tujim redovom. Leta 1766 je izdala še dvorni dekret, s katerim je določila, da prostozidarji oziroma rožnokrižarji ne smejo opravljati služb na dvoru.⁵ Vendar so pro-

stozidarji delovali naprej, le bolj prikrito. Cesarica je bila dosledno nenaklonjena prostozidarstvu, čeprav so bili med prostozidarji tako njen mož kot tudi drugi družinski člani (cesaričin zet nadvojvoda Albert Kazimir pl. Sachsen-Teschen, njihova zagovornica je bila tudi cesaričina najljubša hči Marija Kristina) in številni njeni svetovalci, ki so odigrali pomebno vlogo pri njenih reformah (Joseph pl. Sonnenfels, Gottfried pl. Swieten, Leopold grof Kollowrat itd.).⁶ Prostozidarje je na dvoru, še v času vladanja njegove matere, ščitil Jožef II., ki je gojil do njih posebno simpatijo. Vzrok za cesaričino nenaklonjenost prostozidarjem kaže iskati predvsem v slabih odnosih med Avstrijo in Prusijo, ki sta bili tudi v vojni (nasledstvena vojna 1740 - 48 in sedemletna vojna 1756 - 63). Pruski kralj Friderik II. Veliki je bil že od leta 1738 navdušen prostozidar in od takrat dalje tudi velik del družine Hohenzollern (prostozidarji so bili tudi njegovi bratje Wilhelm, Heinrich, Ferdinand, njegov nečak in naslednik Friedrich Wilhelm II. itd.). Friderik Veliki je javno zagovarjal in ščitil prostozidarje, zato pa si je bilo težko predstavljati, da bi bil on mojster starosta v kakšni dunajski loži, v času ko sta bili državi v vojni.

V šesdesetih letih je v avstrijskem prostozidarstvu igral pomebno vlogo prostozidar, član reda aziatskih bratov, rožnokrižar in alkimist grof J. F. Kuffstein.⁷ Bil je mojster dunajske lože "Dobrotnih" (Die Freigeibigen), ki je bila ustanovljena leta 1761. Delovala je na osnovi francoske konstitucije. Leta 1766 je dobila še dostavek "Loge Royale militaire". Loža je delovala po klermontskem sistemu in drugih francoskih sistemih ter se ni pridružila sistemu striktno observance, kar je imelo za posledico njen zaton (leta 1770).⁸

¹ E. Krivanec, Die Anfänge der Freimaurerei in Österreich, v: Helmut Reinalter, Freimaurer und Geheimbunde im 18. Jahrhundert in Mitteleuropa, Frankfurt am Main 1983, str. 179.

² I. Schandel, Die Freimaurerei in Österreich und ihre Auseinandersetzung mit katholische Kirche, Wien 1995, str. 4.

³ H. Siegbert, Österreich-Ungarn und die Freimaurerei, Aufklärung des Ordens der Freimaurer seiner Institutionen etc., Berlin 1875, str. 47.

⁴ E. Krivanec, nav.d. (navedeno delo), str. 182.

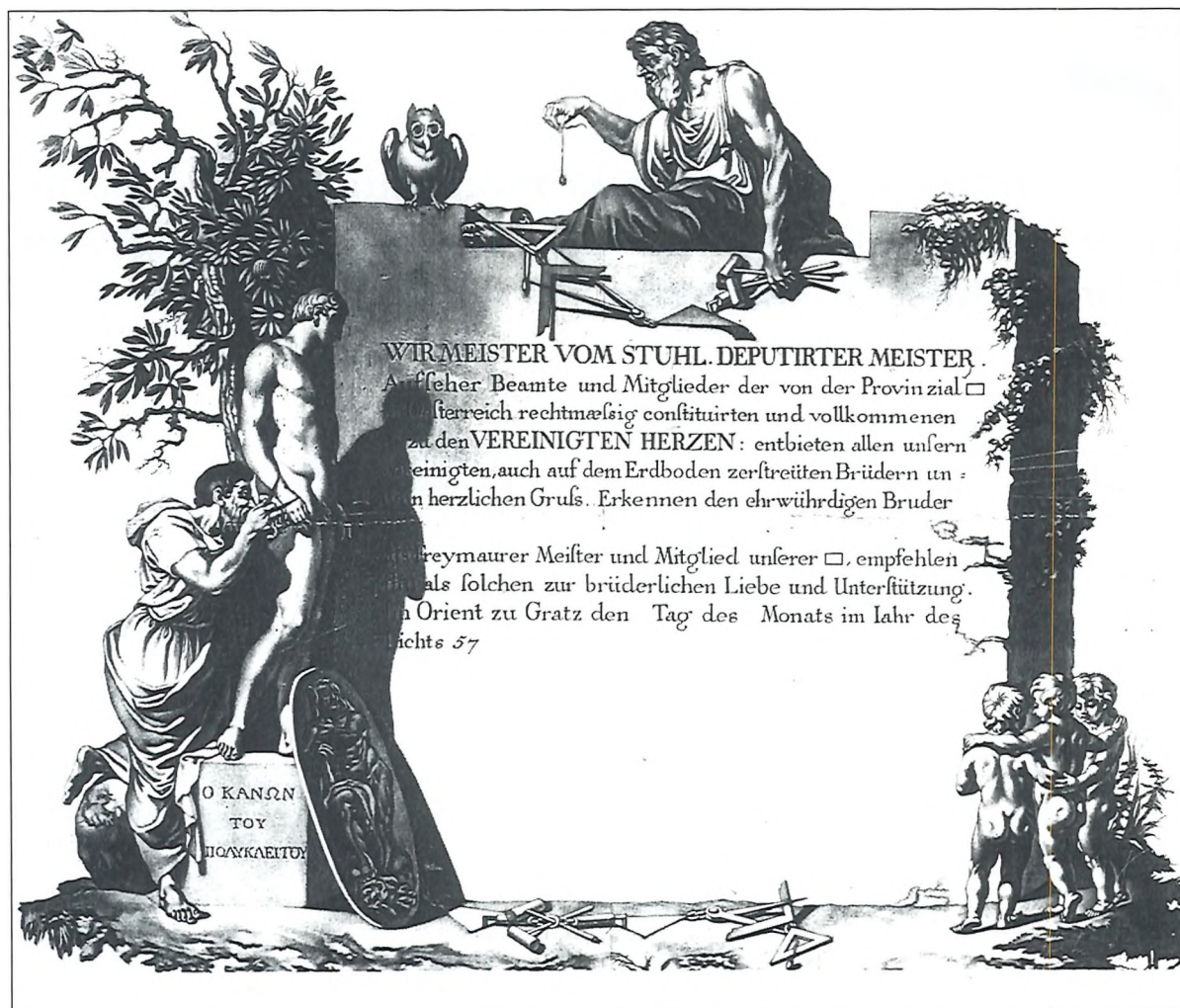
⁵ R. Cefarin, Kärnten und die Freimaurerei, Wien 1932,

str. 43 sl.

⁶ I. Schandel, nav.d., str. 10.

⁷ R. Cefarin, nav.d., str. 39.

⁸ L. Abafi (Aigner), Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn, 5 Bände, Budapest 1890 - 99, 1 Band, str. 233 sl.

Diploma prostozidarske lože "Združena srca" v Gradcu. Njena predhodnica je bila istoimenska loža v Mariboru (Steiermärkisches Landesarchiv Graz, Freimaurerakte)

Sčasoma naj bi tudi Marja Terezija postala bolj naklonjena prostozidarstvu. Tako so leta 1775 delovale na Dunaju štiri lože: "Pri treh orlih" (Zu den drei Adleren; od leta 1770; ustanovno pismo je dobila iz Dresdna), "Pri upanju" (Zur Hoffnung; od leta 1770; ustanovno pismo je dobila iz Regensburga), "Sveti Jožef" (Zum heiligen Joseph; od leta 1771) in "Pri treh srcih" (Zu dem drei Herzen; od leta 1772).⁹ Poleg teh je delovala tudi loža "Pri treh mečih" (Zu den drei Schwerden; od leta 1772 do 1780, ves čas brez konstitucije kot rožnokrižarska loža). Loži "Okronano upanje" in "Sveti Jožef" sta od leta 1776 delali po Zinendorfovem

sistemu, medtem, ko je večina lož sledila sistemu striktno observance. Lože so se ustanovljale tudi izven prestolnice, tako npr. loža "Pri treh gorah" (Zu den drei Bergen) (od leta 1778) v Innsbrucku. Prostozidarski center je postala tudi Praga z ložo "Pri treh okronanih zvezdah in treh okronanih stebrih" (s tem imenom od leta 1773, leta 1770 je dobila patent iz Londona) (Zu den drei gekrönten Sternen und den drei gekrönten Säulen). Loža "Pri treh orlih" je bila pod škotsko ložo v Pragi, loži "Sveti Jožef" in "Pri upanju" pa sta bili priključeni veliki loži v Berlinu.¹⁰ Leta 1776 je bila ustanovljena avstrijska provincialna loža, ki je spadala pod veliko berlinsko ložo.

Prostozidarstvo je v 18. stoletju pripadalo različnim smerem in tokovom od deističnih do kr-

⁹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (HHSt), Vertrauliche Akten (VA), karton 43; Alphabetische Verzeichniss aller bekanten Freimaurer Logen aus oeffentlichen Urkunden dieser ehrwürdigen Gesellschaft zusammen getragen bey Adam Friedrich Boehme, 1778 (v seznamu je pomensko navedenih 891 lož iz celega sveta, v uvodu pa avtor opozarja, da seznam ni popoln).

¹⁰ E. Huber, Zur Sozialstruktur der Wiener Freimaurerlogen im Josephinischen Jahrzehnt, v: Aufklärung und Geheimgesellschaften, München 1989, str. 173 - 189.

ščansko teozofskih. Deizem je črpal predvsem iz razsvetljenske filozofije, ki je temeljila prvenstveno na razumu. Prostožidarstvo je v 18. stoletju odigralo pomembno vlogo pri širjenju razsvetljenstva. Po drugi strani pa so na prostožidarstvo vplivali različni gnostični in rožnokrižarski tokovi ter "skrivnostne vede" kot alkimija ipd. Ti tokovi so vplivali na prostožidarstvo posebno preko drugih tajnih družb, ki so gradile na temeljih raznovrstnih ezoteričnih tradicij. Tudi pri oblikovanju ritualov so se mešali vplivi od severa (Nemčija), in z juga (Italija, južna Francija in habsburška monarhija).¹¹

V habsburški monarhiji so v 18. stoletju prostožidarji delali večinoma po treh sistemih. Najstarejši od teh je bil klermontski, ki je bil sestavljen iz 7 stopenj in je imel svoje korenine v gnozi, kabali in alkimiji, ki se je mešala z eklecticismom. Bil naj bi najstarejši sistem z tremi osnovnimi stopnjami.

Drugi sistem je bil sistem striktno observance. Pripadniki tega sistema so se smatrali za neposredne naslednike templarskega reda. Ime je dobil po prisegi popolne poslušnosti (strictam observantiam) do "nepoznanih" nadrejenih. Ta sistem se je začel širiti na Nemškem in je v kratkem času dosegel nepričakovano veliko razširjenost. Red je bil razdeljen v devet provinc, te pa so se delile v diocese. Prav tako je poznal sedem stopenj, od teh je bila šesta stopnja templarska. Prva komenda striktno observance v monarhiji je obsegala veliko komendo St. Pölten in stolno komendo v Ljubljani.¹² Velika komenda St. Pöllten je nosila kot visoka škotska loža ime "Albert pri zlatem šlemu" (Albert zu goldenen Helm; od 1776-1781).¹³ Ljubljanska komenda naj bi imela podrejene številne druge komende od Celovca ter Beljaka do Gorice in Trsta, vendar je bila ta razdelitev le teoretična, saj so bile komende v bistvu le častne službe ali nazivi.¹⁴

Tretji sistem je bil Zinendorfov ali švedski sistem. Ta sistem se je nekoliko spreminjal skozi 18. stoletje in je imel v osemdesetih letih 18. stoletja 11 stopenj. Pri tem sistemu so trem Janezovim stopnjam¹⁵ sledile Andrejeve, tem pa kapitelske.

Poleg teh treh sistemov se je na Hrvaškem in Ogrskem uveljavil Draškovičev sistem. Ta sistem je vpeljal grof Ivan Draškovič, ki je v sedemdesetih letih 18. stoletja iz sedmih lož (iz Hrvaške in Pešte) ustanovil svojo veliko ložo.¹⁶

Vsi sistemi so imeli večinoma za osnovo tri stopnje modrega Janezovega prostožidarstva.

Zagovornikom sistema striktno observance leta 1782 na prostožidarskem konventu v Wilhelmsbadu pri Hanauu v Nemčiji ni uspelo dokazati zveze med tem sistemom in vitezi templarji. To je imelo za posledico zaton sistema striktno observance. Kljub temu na konventu niso uspeli najti skupnega sistema.¹⁷

V času po nastopu Jožefa II. je prostožidarstvo v monarhiji doživelo svoj razcvet. Leta 1780 je na Dunaju delovalo šest lož (skupaj okoli 200 prostožidarjev), leta 1785 pa vsaj devet lož (s skupaj nad 700 prostožidarji). Najpomembnejši možje na dvoru so bili prostožidarji z izjemo cesarja, ki je odklonil ponudbo, da bi se jim pridružil kljub temu, da je užival med njimi veliko spoštovanje. Za večino prostožidarjev v takratni monarhiji je bilo značilno, da so bili izraziti jožefinci. Širjenje prostožidarstva je bilo ob nastopu Jožefa II. spodbujano tudi s strani dvora.¹⁸ Vladar je uporabljal njihov vpliv v svoji politiki in reformah. Jožef II. je sicer leta 1781 obnovil prepoved, ki jo je leta 1762 izdala njegova mati in prepovedal redovom, da bi priznavali nadrejene v tujini ter jim pošiljali denar. Ta prepoved je spodbudila prizadevanja za ustanovitev samostojne avstrijske velike lože, kar v času vladavine Marije Terezije ni bilo mogoče.¹⁹ V tem času so na Dunaju poleg že omenjenih delovale še lože "Pri pravi slogi" (Zur wahren Eintracht; od leta 1781), "Pri palmi" (Zum Palmbaum; od leta 1776), "Pri sedmih nebesih" (Zu den sieben Himmeln; od leta 1781, pod vplivom reda aziatskih bratov), "Stanovitnost" (Zur Beständigkeit; od leta 1779), "Pri treh ognjih" (Zu den drei Feueren; od leta 1783) in loža "Dobrodelnost" (Zur Wohltätigkeit; od leta 1783). Med letoma 1784 - 1786 je dunajska loža "Pri pravi slogi" izdajala tudi svoj časopis.²⁰

¹¹ K. R. H. Frick, Die Erleuchteten, Gnostisch-theosophische und alchemistischrosenkreuzerische Geheimgesellschaften bis zum Ende des 18. Jahrhunderts - ein Beitrag zur Geistesgeschichte der Neuzeit, Graz 1973, str. 233.

¹² R. Cefarin, nav.d., str. 27.

¹³ L. Abafi, nav.d., str. 219.

¹⁴ R. Cefarin, nav.d., str. 27.

¹⁵ Lože, ki so delovale po treh osnovnih stopnjah (vajenec, pomočnik, mojster) so označevali kot Janezove lože, ker je bila prva ustanovljena na praznik Janeza Krstnika (24. 6.) ali tudi modre lože, ker so člani lože nosili svoje znake na modrih praporih. Lože, ki so delovale na višjih stopnjah, so se imenovala škotske ali Andrejeve po svo-

jem zaščitniku ali po barvi rdeče. Med seboj so se razlikovale po različnih sistemih. Višje stopnje so imele viteško in mistično vsebino.

¹⁶ I. Schandl, nav.d., str. 8; I. Mužić, Masonstvo u Hrvata, Zagreb 1989, str. 15 sl.

¹⁷ R. Taute, Der Willhelmsbader Konvent und der Zusammenbruch der strikten Observanz, Berlin 1909, str. 90.

¹⁸ H. Reinaller, Joseph II. und die Freimaurer im Lichte zeitgenössischer Broschüren, Wien-Köln-Graz, 1987, str. 15.

¹⁹ G. Kuesz, B. Scheichelbauer, 200 Jahre Freimaurerei in Österreich, Wien 1959, str. 53 sl.

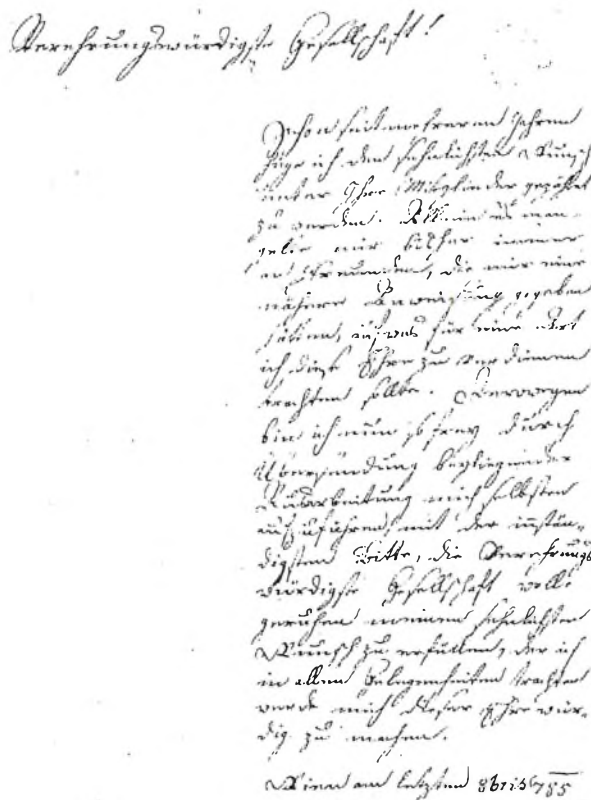
²⁰ H. Wagner, Freimaurerei um Joseph II., Rosenau 1980, str. 7 sl.

Pogajanja za ustanovitev samostojne avstrijske velike lože so potekala dlje kot tri leta in nikakor niso bila lahka. Tako dolgim pogajanjem so botrovali različni sistemi, ki so jih uporabljale posamezne lože. V monarhiji je bilo leta 1784 45 lož, ki so bile razdeljene v province. Aprila 1784 so se vse provincialne lože na Dunaju združile v Veliko ložo Avstrije (Große Landesloge von Österreich), ki je združevala vse lože v habsburški monarhiji z izjemo avstrijske Nizozemske. Za njenega velikega mojstra je bil izvoljen Janez Krstnik grof Dietrichstein. Druge pomembne funkcije pa so zasedli: Karel grof Palffy je postal deputacijski veliki mojster in veliki mojster Ogrske province, Jurij grof Banffy je postal prvi nadzornik in veliki mojster Sedmograške province, Franc Anton Stampach pa drugi nadzornik in veliki mojster Češke province, Ignac pl. Born, veliki sekretar, sicer na čelu lože "Pri pravi slogi". Do leta 1784 je bila večina lož podrejenih veliki nemški loži.²¹

Velika loža Avstrije je obsegala šest deželnih (provincialnih) lož: avstrijsko deželno ložo s sedemnajstimi ložami; češko deželno ložo s sedmimi ložami; deželno ložo Galicije s štirimi ložami; sedmograško deželno ložo z tremi ložami; lombardsko deželno ložo z dvema ložama in ogrsko deželno ložo z dvanajstimi ložami. Deželno ložo Avstrije so sestavljale naslednje lože: 1. "Pri okronanem upanju", 2. "Sveti Jožef", 3. "Pri treh orlih", 4. "Pri palmi", 5. "Pri pravi slogi", 6. "Stanovitnost", 7. "Dobrodelnost", 8. "Pri treh ognjih" (vse do tu navedene so delovale na Dunaju), 9. "Pri treh gorah", 10. "Pri treh simbolnih cilindrih" (obe v Innsbrucku), 11. "Združena srca" (Gradec), 12. "Pri dobrodelni Mariani" (Celovec), 13. "Pri sedmih modrih" (Linz), 14. "Pri plemenitih izgledih" (Freyburg), 15. "Pri univerzalni harmoniji in zvestobi" (Trst), 16. "Pri treh rekah" (Passau), 17. "Pogum" (Gorica).²²

Eden od ciljev združitve vseh Janezovih lož avstrijske monarhije, do katere je prišlo z vodenjem cesarja Jožefa II., v eno Veliko ložo, je bil izločitev vplivov iz tujine, za katere ni bilo vedno jasno, kje je njihov izvor.²³ S postavitvijo Velike lože naj bi se avstrijsko prostozidarstvo očistilo rožnokrižarjev, alkimistov, azijskih bratov²⁴ in neregularnih lož ter se zne bilo odvisnosti od tujine (Berlina).²⁵ Razcvet lož in različno razumevanje prostozidarstva je botrovalo sporom in kazalo na nujnost po reformi.²⁶ Po ustanovitvi velike lože

Avstrije so vse lože v prvih treh stopnjah delovale enotno in bile organizirane kot Janezove lože. Do poenotenja sistemov v drugih višjih stopnjah pa ni prišlo. Prostožidarji so upali, da se jim bo po ustanovitvi velike lože pridružil tudi cesar Jožef II., kar pa se ni zgodilo. Velika loža je obstajala le kratek čas, saj je začetek njenega konca pomenil že cesarski prostozidarski patent iz leta 1785. Po drugi strani pa so centralistične in nedemokratske tendence velike lože in njena toga drža v odnosu do samostojnega življenja posameznih lož naletele na njihov odpor.²⁷

George Vega
 Abolitionist und Lehrer
 der Mathematik bey dem
 k. k. Land. Schul. Rath. Regent.
 382

Prošnja barona Jurija Vege iz leta 1785 za sprejem v dunajsko ložo "Pri pravi slogi". (Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien, Vertrauliche Akten, karton 68)

²¹ R. Cefarin, nav.d., str. 46.

²² HHSt, VA, karton 72 (številke so navedene v enakem zaporedju kot na seznamu).

²³ E. Huber, Sozialstruktur der Wiener Freimaurer: 1780 - 1790, Wien, Univ., Diss., 1991, 6 Bd.; 1 Bd. str. 134.

²⁴ H. Reinaller, Joseph II., str. 14.

²⁵ I. Schandl, nav.d., str. 10.

²⁶ J. Sura, Zur Geschichte der Freimaurerei in Österreich

insbesondere zur "Grenzlogenzeit" unter Berücksichtigung der Sozialstruktur ihrer Mitglieder, Diplomarbeit, Wien 1989, str. 12.

²⁷ H. Reinaller, Joseph II. str. 15.

Najbolj znana loža iz tega časa je dunajska loža "Pri pravi slogi", ki velja za neke vrste elitno prostozidarsko ložo tega časa, podobno kot francoska loža "Aux neuf soeurs". Nekateri zgodovinarji menijo, da je njen pomen sicer velik, glede na zelo eminentno članstvo, in na številne tiske, ki jih je izdala, vendar pa je po mnenju Eve Huber precej njen pomen v primerjavi z drugimi dunajskimi ložami z mnogo daljšim stažem. Ložo "Pri pravi slogi", je leta 1781 ustanovil del lože "Okronano upanje". Že pri njenem ustanavljanju so želeli oblikovati posebno elitno ložo, ki bi predstavljala elitno zvezo z literarnimi in znanstvenimi tendencami, kot neke vrste prostozidarsko akademijo.²⁸ V njej so bili številni razsvetljenci, pisatelji, pesniki, skladatelji, (Alois Blumauer, Leopold grof Kollowrat, Franc grof Saurau, Joseph Hayden itd.). S časopisjem in publikacijami so želeli vplivati na javno mnenje in si prizadevali za odpravo praznoverja in predsodkov ter podpirali cesarjevo reformno politiko. V letih 1784 - 1786 je loža izdajala tudi svoj časopis, ki ga je urejal Alois Blumauer. Ložo je vodil dvorni svetnik Ignac pl. Born (1742 - 1791), ena od markantnejših oseb jožefinske dobe. Loža "Pri pravi slogi" je igrala pomebno vlogo tudi pri ustanavljanju novih lož v provincah monarhije. V loži je bilo število iluminatov ekstremno visoko - skoraj polovica članstva z Bornom na čelu.²⁹ Loža je bila močno razsvetljsko orientirana in je nastopala proti iracionalizmu znotraj prostozidarstva in proti sistemomom višjih stopenj, ki so se razbohotili. Povezava plemstva in meščanstva je bila v ložah različna. V loži "Pri pravi slogi" z visokim odstotkom izobraženega meščanstva in iluminatov lahko govorimo o zmagi meščanstva, saj je tudi aristokracija v njenih vrstah prevzela meščanske vrednote, kar pa za nekatere druge dunajske lože ne velja.³⁰

Med člani lože "Pri pravi slogi" srečamo iz naših dežel: barona Jurija Vego,³¹ barona Vincenca Jurija Strupija,³² barona Sigfrida Tauffererja.³³ Ložo so večkrat obiskovali tudi prostozidarji iz drugih lož, kot na primer Mozart, iz naših dežel pa brat ljubljanskega nadškofa grof Jožef Brigido,³⁴ ljubljanski stolni kanonik in kasnejši ljubljanski pomožni škof Ricci, itd.³⁵ Loža je vodila živahno

korespondenco z drugimi ložami, med njimi tudi z ložami v Gorici, Trstu in Mariboru. Loža je obstajala le do leta 1785, ko je bil izdan prostozidarski patent. Potem se je z več drugimi dunajskimi ložami združila v ložo "Pri resnici" (Zur Wahrheit).

O baronu Juriju Vego je med spisi omenjene lože, v Hišnem, dvornem in državnem arhivu na Dunaju ohranjena njegova prošnja za sprejem v ložo, napisana v oktobru 1785.³⁶ Sedmega novembra istega leta so v loži "Pri pravi slogi" prvič razpravljali o njegovi prošnji, odločanje o njej pa so odložili do naslednjega srečanja.³⁷ Teden dni kasneje je za njegov sprejem glasovalo vseh 30 prisotnih v loži.³⁸ Devetega decembra 1785 je bil Vega sprejet v omenjeno ložo s ceremonijo po prostozidarskem običaju.³⁹ Kasneje, ko se je loža "Pri pravi slogi" združila z drugimi dunajskimi ložami v ložo "Resnica", srečamo barona Vego v novi loži, kjer je v februarju 1786 napredoval v pomočnika in maja istega leta še v mojstra.⁴⁰

Z letom 1785 je doseglo prostozidarstvo v habsburški monarhiji svoj višek. Tako notranja razcepljenost avstrijskih prostozidarjev, kot številni

36 Njegova prošnja se glasi:

"Verehrungswürdigste Gesellschaft!

Schon seit mehreren Jahren hege ich den sehnlichen Wunsch unter Ihrer Mitglieder gezählet zu werden. Allein es mangelte mir bisher immer an Freunden, die mir eine nähere Anweisung gegeben hätten, auf was für eine Art ich diese Ehre zu verdienen trachten sollte. Derowegen bin ich nun so frey durch Übersendung beyligender Ausarbeitung mich selbst aufzuführen, mit der innständigsten Bitte, die verehrungswürdigste Gesellschaft wolle geruhen meinen sehnlichsten Wunsch zu erfüllen, der ich in allen Gelegenheiten trachten werde mich dieser Ehre würdig zu machen. Wien an letzten Oktobris 1785.

George Vega, m(anu) p(ropria) Oberlieutenant und Lehrer der Mathematik bey dem k.k. 2 (zwei)ten Feld Artill(erie) Regiment."

HHSt, VA, karton 68, fol. 382 - 383.

37 Die Protokolle, št. 425.

38 Die Protokolle, št. 427.

39 Die Protokolle, št. 433: "Nach geöffneter Lehrlings Loge wurde zur lezthin festgesetzten Aufnahme des fremden Suchenden Vega geschritten, solche mit den gewöhnlichen Ceremonien vollzogen und von mir in diese Protokoll eingetragen, wie folget: Im Jahr 5785 den 9 des 12 Monaths wurde zur Aufnahme vorgestellt der fremde Suchende Georg Vega, Bartholomäus Sohn, alt 31 Jahr, geboren den 23 Merz 1754, katholischer Religion, bürgerlicher Herkunft, jetzt Freymaurer, gebürtig von Morätsch in Krain, seines Amtes Ober Lieutenant und Professor der Mathematik bey den 2ten K.K. Artellerie Rgmt in keinen bekannten Orden aufgenommen, und aus aufrichtigen Trieb und Eifer in unseren, von uralten zeiten geehrten FreyMaurer Ritter Orden aufgenommen zu werden, ohne daß er dazu von einer Neugierde getrieben, vielweniger von jemand gelockt, gereizt oder veranlaßet worden, desfalls er auch denen Statuten des Ehrw. Ordens gemäß, vermittelst einer ballotirung gewählt und in diese St. Joh. (Loge) genannt zu wahren Eintracht eingeführt und zum Ritter, Lehrling und Bruder aufgenommen worden ist."

40 E. Huber, Sozialstruktur 1991, Vega.

28 H. Reinalter, Joseph II., str. 11.

29 E. Huber, Sozialstruktur, 1989, str. 179 - 180.

30 E. Huber, Sozialstruktur, 1989, str. 183.

31 Die Protokolle der Wiener Freimaurerloge "Zur wahren Eintracht" (1781 - 1785) /hrsg. von H.-J. Irmen in Zusammenarbeit mit F. Heß und H. Schuler/ Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1994 (Schriftreihe der Internationalen Forschungsstelle "Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa 1770 - 1850"; 15), št. 425, 427, 432, 433, 434 itd.

32 Die Protokolle, št. 385, 393, 394, 400, 402, 403 itd.

33 Die Protokolle, št. 61, 62, 63, 64, 65 itd.

34 Die Protokolle, št. 353, 355, 356, 366, 378.

35 Die Protokolle, št. 22, 41, 335, 337.

politični razlogi so pripeljali do izdaje tako imenovanega prostozidarskega patenta. Razlage, kaj je pripeljalo do izdaje tega akta, so različne. Po mnenju Sure⁴¹ naj bi zaradi sporov med prostozidarji cesar želel te vzeti pod svojo zaščito. Znotraj prostozidarstva je prišlo do razcepljenosti, tako na Dunaju prevsem med iluminati (Bornijanci) in rožnokrižarji, v Pragi pa med škotskimi ložami na eni in simboličnimi ložami na drugi strani. Posebno veliki mojster knez Dietrichstein, ki je užival naklonjenost pri vladarju, naj bi leta 1785 nastopil s predlogom, kako se ubraniti nepravilnih lož in nepravilnih prostozidarjev. Cesarjev svetovalec grof Kollowrat je menil, da bi se lože omejile na velika mesta, kjer bi bile lahko pod zaščito in nadzorom policije. Tudi Ignaz pl. Born naj bi prosil cesarja, da naj nastopi proti tajnim združbam rožnokrižarjev, azijskih bratov, alkimistov, kabalistov ipd. Abafi govori o tem, da naj bi prostozidarji iskali izhod iz situacije, ki jih je spravila na slab glas. Medtem ko Helmut Reinalter dvomi v teorijo, da naj bi prostozidarji sami prosili cesarja za izdajo odredbe, in da je le ta za njih prišla nepričakovano. Vendar je verjetno vsaj del prostozidarjev pričakoval cesarjev patent, seveda pa z vsaj delno drugačno vsebino. Spori okoli ritualov na višji stopnji in med različnimi pojavnimi oblikami tajnih družb so en vidik problematike. Novejše raziskave se nagibajo predvsem k mnenju, da je bil glavni vzrok za patent odpor lož proti od vrha vodeni reformi in odpor proti poziciji velike lože.⁴²

Eden od vzrokov za izdajo patenta naj bi bilo tudi široko uveljavljanje Draškovičevega sistema v ložah na Ogrskem in Hrvaškem, kar je imelo političen pomen, saj so te lože težile k temu, da bi se izvile hierarhičnega sistema. Znotraj lož, posebno ogrskih, se je vse bolj krepila politična opozicija nasproti cesarju.

Pomembno, morda celo odločilno vlogo je odigrala tudi politika. Jožef II. se je očitno bal tujih vplivov na avstrijske lože predvsem zaradi pruskega vladarja Friderika II. Velikega. Odnosi med Avstrijo in Prusijo se po koncu sedemletne vojne niso otoplili. Po izumrtju bavarske rodbine Wittelsbach (1777) so se politični odnosi med državama dodatno zapletli. Jožef II. je poskušal priti do Bavarske tako, da bi jo zamenjal za avstrijsko Belgijo. Pri zamenjavi je računal na podporo tajnih družb. Cesar je pri svojem političnem planu zamenjave⁴³ računal na podporo iluminatov. Iluminati so predstavljali najradikalnejšo smer v prostozidarstvu 18. stoletja. Zastopali so radikalno razsvetljenstvo in njihov končni cilj je bil sprememba

stanovsko in socialno razdrobljene družbe v skupnost svobodnih meščanov. Njihov vpliv se je širil predvsem iz Münchenske lože "Theodor zum guten Rath", na Dunaju pa predvsem iz lože "Pri pravi slogi", iz nje pa nato po drugih ložah v monarhiji. Iluminati so bili tudi veliki mojster velike avstrijske lože Dietrichstein, Born, Sonnenfels, in drugi. Bili so zelo konspirativni, kot iluminati so nosili tajna imena in imeli dobro organizacijsko mrežo. Jožefu II. je poskus zamenjave spodletel zaradi vohunske službe Friderika II., zato ni imel več osnove, da štiti prostozidarje.⁴⁴ Avstrijski cesar se je zato zbal, da bi bi se Friderik II. ne okoristil z ložami in njihovim vplivom v svojih političnih težnjah in ni več želel še naprej dopuščati delovanja lož brez državne kontrole. Na Bavarskem je volilni knez Karl Theodor leta 1784 red iluminatov prepovedal.

Tako iluminati, kot rožnokrižarji in azijski bratje so bili na Dunaju močno razširjeni. Rožnokrižarji so bili zastopani že v sedemdesetih letih posebno v loži "Stanovitnost". Rožnokrižar je bil tudi njen starosta baron Linden. Po letu 1782 so pridobili na vplivu iluminati, verjetno zaradi posebnega položaja v dunajski loži "Pri pravi slogi". Konec osemdesetih let je število iluminatov upadlo in v ložah so v devetdesetih letih 18. stoletja ponovno opazni rožnokrižarji. Vsaj tako številni kot rožnokrižarji so bili v ložah tudi azijski bratje. Veliki mojster azijskih bratov je bil grof Zinzen-dorf iz dunajske lože "Okronano upanje" in baron Ecker mojster starosta v dunajski loži "Pri sedmih nebesih". Rožnokrižarji in azijski bratje so širili svoj vpliv predvsem iz velike lože v Berlinu.⁴⁵

Rožnokrižarji ("Red zlatih in rožnih križarjev" - kot so se poimenovali v začetku 18. stoletja) so se ukvarjali z alkimijo in kabalo. V drugi polovici 18. stoletja so se v prostozidarskih ložah močno razširili. Poleg Dunaja je postal njihov center Berlin. Izvorno so se ukvarjali predvsem z ezoteriko, kasneje pa so postali močna politična sila, ki je skupaj z jezuiti zatrla red iluminatov.⁴⁶

Azijski bratje ("Vitezi in bratje sv. Janeza Evangelista iz Azije in Evrope") so imeli svoj sistem višjih stopenj, ki so ga izoblikovali leta 1782 in je posebno v avstrijskih dednih deželah dosegel velik razmah. Sistem se je naslanjal na kabalo, na višjih stopnjah pa so se ukvarjali tudi s klicanjem duhov. V sistemu so bile zastopane številne plemiške družine jožefinske dobe. Proti redu azijskih bratov sta se odločno borila iluminata Born in Dietrichstein.⁴⁷

⁴¹ J. Sura, nav.d., str. 12.

⁴² H. Reinalter, 1987, str. 18.

⁴³ Več o tem glej: P. P. Bernard, Joseph II. und Bavaria, Den Haag 1965.

⁴⁴ H. Reinalter, Josef II., str. 15.

⁴⁵ Freimaurer. Solange die Welt besteht, Wien 1992, str. 309.

⁴⁶ Nav.d., str. 309.

⁴⁷ Nav.d., str. 312; E. Lenhoff - O. Posner, Internationales Freimaurerlexikon (IFL), Wien 1932, str. 95 - 97.

Pismo Jožefa II., ki je bilo objavljeno 7. decembra leta 1785 v časopisu, je znano kot prostozidarški patent. Ta je med prostozidarji povzročil veliko razburjenja in razočaranje. Patent je imenoval prostozidarstvo za sleparstvo, zato je izključeno, da bi pri njegovem nastanku prostozidarji neposredno sodelovali. Po drugi strani pa naj bi cesar po mnenju E. Huber upošteval del stališč Dietrichsteina in prostozidarjev iz lože "Pri pravi slogi".⁴⁸ Prostozidarje je posebno motilo, ker Jožef II. ni razlikoval med pravimi in neregularnimi ložarni, iluminati, rožnokrižarji in aziatskimi brati. Patent je sprožil proteste in polemiko med prostozidarji, okrepil je javno polemiziranje preko številnih brošur. Plaz brošur se je sprožil že leta 1781, a je dobil s patentom nov obseg. Med prostozidarji so se začeli hudi spori posebno med Bornom in Sonnenfelsom in njunimi pristaši. Del prostozidarjev je bil še vedno lojalen in je kljub patentu izražal podporo cesarju, del pa se je postavil v ostro opozicijo nasproti patentu.

Jožef II. je s patentom drastično omejil število lož. Na Dunaju, Pragi in Pešti so bile dovoljene po tri lože in v vsaki deželi po ena v glavnem mestu. Lože so morale izročiti sezname svojih članov, ter navesti kraj ter čas (dan in uro) srečevanj. Vse lože, ki tega ne bi storile, naj bi bile razgnane, sicer pa naj bi uživale državno zaščito.

Patent je imel negativne učinke na prostozidarsko organizacijo, pripeljal je do novih sporov in do umika številnih prostozidarjev. Veliki mojster Dietrichstein se je postavil na čelo reforme lož. Dunajske lože so se kjub dovoljenim trem združile le v dve loži, ki naj bi imela vsaka le 180 članov, čeprav to v cesarskem patentu ni bilo tako strogo določeno. Dunajske lože "Pri treh orlih", "Pri palmi" in "Pri pravi slogi" so se združile v ložo "Pri resnici" (Zur Wahrheit). Pri združevanju teh lož je prišlo do velikega dvigovanja prahu in sporov. Lože "Okronano upanje", "Dobrodelnost" in "Pri treh ognjih" so se združile v ložo "Pri novo-okronanem upanju" (Zur neugekrönten Hoffnung).⁴⁹ Nekaj lož se je zaradi slabega obravnavanja njihovih izvoljenih funkcionarjev s strani Dietrichsteina in nosilcev reforme uspavalo v celoti: tako sta storili loži "Sveti Jožef" in "Stanovitnost".⁵⁰ Loža "Sveti Jožef" je leta 1786 delala na višjih stopnjah po klermontskem sistemu, bila pa je pod vplivom rožnokrižarjev in aziatskih bratov iz Berlina.⁵¹ Podobni problemi so bili tudi pri združevanju lož v Pragi. Kljub združevanju lož so bili znaki zatona prostozidarstva v monarhiji očitni. Število prostozidarjev se sicer v prvem letu po

reformi še ni bistveno zmanjšalo, leta 1785 je bilo na Dunaju 783 prostozidarjev, naslednje leto še vedno 641, leta 1787 pa je že opazen upad članstva na 262 prostozidarjev.⁵² Tudi drugje v monarhiji je vedno več lož uspavalo svoje delo.

Naslednik na prestolu Leopold II. (1790 - 1792) je še naprej nudil prostozidarjem določeno zaščito. Krepila pa se je tudi agitacija nasprotnikov prostozidarstva, ki si je prizadevala za njihovo prepoved. To je vodil prostozidarški renegat Alojz Hoffman, ki je prostozidarjem očital predvsem krivdo za francosko revolucijo. V konzervativnih krogih srednje Evrope se je v tem času vse bolj krepil strah pred francosko revolucijo, ki so ga še okrepile vojne s Francozi. S smrtjo Leopolda II. leta 1792 in vladarskim nastopom njegovega brata Franca so se začeli represivni ukrepi proti ložam. Tudi sicer se je pod cesarjem Francem poostrila cenzura in policijski režim. V decembru 1793 sta se uspavali tudi zadnji dunajski loži: "Sveti Jožef" (reaktivirala se je leta 1790) in loža "Pri novo-okronanem upanju". Nekateri prostozidarji so izgubili svoje službe na dvoru, kateremu so predstavljali vse bolj opozicijo.

Odnos dvora do prostozidarjev se je dokončno zaostрил leta 1794 po odkritju jakobinske zarote. Skoraj vsi jakobinci udeleženi v zaroti so bili tudi prostozidarji. Njihov vodja Ignac pl. Martinović pa je bil tudi iluminat. Proti jakobincem je bil organiziran sodni proces. Sedem so jih leta 1795 obglavili, med njimi tudi Martinovića. Dva sta umrla v ječi, ostali pa so bili obsojeni na dolgoletne zaporne kazni, vendar so bili leta 1802 pomiloščeni. Med obtoženimi jakobinci sta bila tudi kranjska plemiča: baron Siegfried Taufferer (od leta 1782 v dunajski loži "Pri pravi slogi") in grof Leopold Hohenwart. Taufferer je potem, ko so ga leta 1794 soobtožili jakobinske zarote, pobegnil preko Benetk k Francozom. Na francoski strani se je nato vojskoval proti Avstrijcem, ki so ga v vojaških operacijah novembra 1795 zajeli. Usmrtili so ga z obešenjem na Dunaju maja 1796.⁵³ Hohenwart pa je bil obsojen na zaporno kazen od koder mu je na prostost pomagalo vplivno sorodstvo.⁵⁴

Cesar Franc II. je 2. januarja 1795 s patentom prepovedal prostozidarska združenja. Prepoved je leta 1803 potrdil z dekretom. Kljub temu so prostozidarji ohranili skrivne stike med seboj.⁵⁵ Pre-

⁴⁸ E. Huber, Sozialstruktur, 1991, str. 149 - 150.

⁴⁹ HHSt, VA, karton 65/1.

⁵⁰ E. Huber, Sozialstruktur, 1991, str. 155.

⁵¹ E. Huber, Sozialstruktur, 1991, str. 56.

⁵² E. Huber, Sozialstruktur, 1991, str. 354.

⁵³ P. Vodopivec, Kranjski jakobinec baron Siegfried von Taufferer in Francija, Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, str. 3 sl.

⁵⁴ D. Zwitter - Tehovnik, Wirkungen der Französischen Revolution in Krain. Veröffentlichungen des historischen Instituts der Universität Salzburg, Wien-Salzburg 1975, str. 141 sl.

⁵⁵ H. Reinalter, Freimaurerei und Geheimbunde in Österreich im Einflussfeld der Französischen Revolution, Quator Coronati Berichte, Nr. 11, december 1986, str. 50 - 59.

poved je ostala v avstrijski polovici monarhije v veljavi do njenega propada leta 1918.

Leta 1785 je bilo v dunajskih ložah preko 700 prostozidarjev. Od tega jih je 42% pripadalo plemstvu, med njimi le 14% visoki aristokraciji. Od poklicev so bili najštevilčnejši tisti, ki so službovali v vojski, kar 22%, skoraj enak procent je bil iz vrst uradništva. Naslednja največja poklicna skupina je bila iz vrst obrtnikov in trgovcev in je obsegala le 7%, sledili so ji univerzitetni profesorji in učitelji z 6%.⁵⁶ Tudi sestava članstva vseh lož za vsa leta (3947 prostozidarjev) 18. stoletja da podobno sliko: 28,9% v državni upravi, 22,9% v vojski, 10,7% v trgovini, 6,3% umetnikov, 6,1% učiteljev, 5,2% zdravnikov, 5% publicistov, 4,3% duhovnikov itd.⁵⁷

LOŽE V NOTRANJI AVSTRIJI V 18. STOLETJU

Prva je v virih izpričana loža v Trstu leta 1773 z imenom "Sloga" (La Concordia), ki je štela leta 1774 dvanajst članov. Leta 1774 je kot prava škotska loža dobila iz Prage konstitucijo.⁵⁸ Nekaj let kasneje, najverjetneje leta 1776, je bila ustanovljena loža "Prava harmonija in sloga" ("Harmonie et Concorde universalle", oziroma "Zur wahren Eintracht und Harmonie"). Med njenimi člani srečamo tudi grofa Turjaškega.⁵⁹ V Trstu so verjetno občasno delovale tudi druge lože, vendar je po letu 1785 delovala najverjetneje samo še loža "Prava harmonija in sloga". Delovala je po sistemu eklektične zveze, ki je nastala leta 1783 po odcepitvi od sistema striktno observance. Sistem je nastal na Nemškem in je leta 1789 obsegal 30 lož, od tega v habsburški monarhiji le dve: v Salzburgu in Trstu.⁶⁰

Leta 1782 je bila v Mariboru postavljena loža "Združena srca" (Zu den vereinigten Herzen), ki se je leta 1783 preselila v Gradec, kjer je bila aktivna najverjetneje do konca osemdesetih oziroma začetka devetdesetih let.

V Celovcu je bila leta 1783 postavljena loža "Dobrodela Mariana" (Zur wohlthätigen Marianna). Pri postavitvi lože je odigrala pomebno vlogo nadvojvodinja Marija Ana, ki se je leta 1781 po smrti svoje matere cesarice Marije Terezije preselila v Celovec. Imela je tesne stike z ložo "Pri pravi slogi" posebno z Ignacom pl. Bornom. Celovška loža je prenehala z delom leta 1786 po izdaji prostozidarskega patenta.⁶¹

⁵⁶ E. Huber, Sozialstruktur, 1989, str. 143.

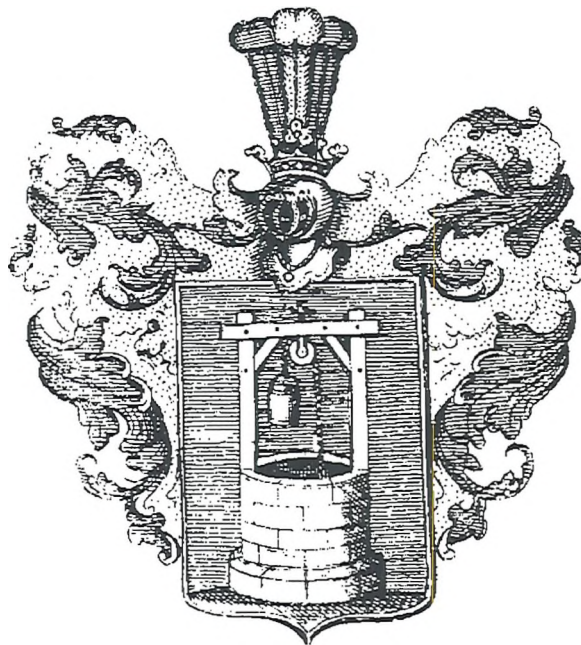
⁵⁷ E. Huber, Sozialstruktur, 1991, str. 229 sl.

⁵⁸ L. Abafi, nav.d., str. 197 - 208.

⁵⁹ L. Abafi, nav.d., str. 374 - 382.

⁶⁰ W. Dotzauer, Quellen zur Geschichte der deutschen Freimaurerei im 18. Jahrhundert, Peter Lang, Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris, Band 3, str. 29.

⁶¹ R. Cefarin, nav.d., str. 74 - 174, 118 sl.

Grb družine Desselbrunner, katere člane srečamo tako v graški prostozidarski loži "Združena srca" kot tudi v ljubljanski prostozidarski loži "Dobrodelnost in stanovitnost". (Arhiv Republike Slovenije, Graščinski arhiv I, Dol, fasc. 79)

V Gorici je delovala loža "Pri pogumu" (Zur Freimüthigkeit), ki je imela leta 1785 15 članov.⁶² Najverjetneje je bila postavljena leta 1784 in verjetno ni delovala dlje od leta 1786.

V Ljubljani pa je bila loža postavljena desetletje kasneje, leta 1792, z imenom "Dobrodelnost in stanovitnost" (Zur Wohlthätigkeit und Standhaftigkeit). Vse lože z izjemo ljubljanske so izpričane z izvirnimi arhivskimi dokumenti, ljubljanska pa z dovolj zanesljivimi poročili.

Nenezic piše naj bi v 18. stoletju obstajala tudi loža v Kopru,⁶³ vsekakor pa ne v času, ko je prišel Koper pod habsburško monarhijo.

LOŽA "ZDRUŽENA SRCA" MARIBOR

Pri postavitvi mariborske lože je odigral bistveno vlogo upokojeni svetnik uprave v Banatu Ivan Vaclav Maria grof pl. Pötting, ki je prišel leta 1782 v Maribor. Pötting je bil mojster starosta⁶⁴ v loži v Temišvaru in direktor rožnokrižarskega krožka na Češkem. Abafi meni, da je prišel v Maribor z namenom, da bi tu oblikoval rožnokrižarski krog. Pri tem naj bi si pomagal z ustanovitvijo

⁶² Seznam članov goriške lože ohranjen v HHSt, VA, karton 65/2.

⁶³ Z. D. Nenezic, Masoni u Jugoslaviji (1764 - 1980), Beograd 1984, str. 101.

⁶⁴ Mojster starosta je bil predsedujoči v loži.

prostozidarske lože. Dokaj na hitro je oblikoval ložo, ne da bi posebno izbiral njene člane.⁶⁵ Ložo je 15. novembra 1782⁶⁶ priznala dunajska loža "Pri pravi slogi", z imenom "Združena srca" (Zu dem vereinigten Herzen) kot pravo Loža sv. Janeza.⁶⁷ Mariborska loža je zaprosila tudi za ustanovni patent. Prostozidarji so se srečevali na gradu Radvanje nedaleč od Maribora. Sestavljalo jo je 14 prostozidarjev. Na seznamu⁶⁸ zapisanem 27. 3. 1783 so "pravično pravo in popolno" ložo sv. Janeza z imenom "Združena srca" v Mariboru, ki je bila potrjena s strani avstrijske deželne lože sestavljali naslednji člani:

1. Johan Wenzl grof pl. Pötting, upokojeni cesarsko kraljevi komornik in banatski svetnik kot veliki mojster

2. Johan Joachim Kleist, upokojeni namestnik okrožnega glavarja v mariborskem okrožju kot deputatski mojster starosta

3. Franc Anton pl. Siegenfeld, nadporočnik Terzijevega polka, kot prvi nadzornik

4. Janez Senčer (Sentscher), adjutant Terzijevega polka, kot drugi nadzornik

5. Franc markiz de Ville, bivši grenadir polka Riesischen, kot zakladnik

6. Maksimilijan Straube inšpektor adjunkt, kot sekretar

7. Amadeus Barbolani, kaplan v Terzijevem polku, kot govornik

8. Ignac Frohberger, kirurg v Mariboru, kot ceremonijalni mojster

9. Karl Schmidt pl. Ehrenberg mariborski okrožni komisar, kot prostozidarski mojster

10. Joseph baron pl. Kellerman, vojaški stotnik, kot prostozidarski mojster

11. Joseph pl. Catharin, Terzijev polk, kot prostozidarski vajenec

12. Anton Lufft, kirurg v Terzijevem polku, kot prostozidarski vajenec

Službujoči bratje:

13. Joseph Hoffer, korporal v Terzijevem polku, kot prostozidarski mojster

14. Joseph Schimeck puškonosec pri velikem mojstru, kot prostozidarski mojster

V loži so imeli največji delež aktivni vojaki, ki jih je bilo 5. Iz Terzijevega polka pa sta bila še kirurg in duhovnik. Poleg njih je bil v loži še en bivši vojak. Skupaj je bilo tako kar osem oseb, ki jih je plačevala vojska. Poleg teh sta bila še dva uradnika, dva upokojena uradnika, en kirurg, ena oseba pa je bil zaposlena pri velikem mojstru.

Terzijev polk iz katerega je bilo v loži sedem

prostozidarjev, se je imenoval "Ogrski pehotni polk". Od leta 1769 je nosil številko 16. V letih 1766 - 1806 je imel polk svoj naborni okraj na Švabskem, delno v škofiji Münster. Leta 1771 je dobil stalni naborni okraj na Štajerskem v Celjskem okrožju in en pomožni okraj v Galiciji. Sedež poveljstva je imel med leti 1775 - 1804 v Mariboru. Polk se je selil daleč okrog, vendar je bil od leta 1766 do 1800 ves čas na Štajerskem. Med letoma 1778 in 1800 je bil imetnik regimenta baron Ludvik pl. Terzy.⁶⁹

Seznam vseh mariborskih prostozidarjev iz lože "Združena srca" je loža skupaj s spremnim dopisom poslala 28. 3. 1783 na Dunaj. Dopis so podpisali Pötting, Kleist, Siegenfeld, Senčer in Straube.⁷⁰

Loža je imala svoj pečat v obliki heksagrama s tremi gorečimi srci v sredini nad katerimi dva psa držita napis "Triple union", nad njim je božje oko, pod njim pa kotnik in šestilo, vse skupaj pa obkroža še drugo šestilo.

Mojster starosta mariborske lože Pötting je prišel kmalu na slab glas, ker naj bi bil velik "blebetač in harlekin".⁷¹ Tudi v loži, ki je bila sestavljena dokaj na hitro, je prišlo do nesoglasij in nezaupanja do njenega vodje. O Pöttingu in "ceremonijah" na gradu naj bi razpravljala vsa mariborska okolica.⁷² Zato je Pötting avgusta 1783 sklenil, da prestavi ložo v Gradec. Odpotoval je v Gradec in preko gubernija zaprosil cesarja naj mu dovoli ustanoviti ložo v Gradcu. Državna pisarna mu je ložo dovolila ustanoviti pod pogojem, da jim razloži vse prostozidarske skrivnosti. Ali je sploh odgovoril in kaj je Pötting odgovoril, ni znano, jasno je le, da je konec leta 1783 na veliko veselje svojih nasprotnikov odstopil kot mojster starosta mariborske lože "Združena srca" in zapustil ložo. Kmalu nato je na Dunaju umrl.

Pri nadaljnji selitvi lože in njeni postavitvi v Gradcu je odigral pomembno vlogo artilerijski major Aleksander pl. Ender, ki je bil član dveh praških lož. Leta 1783 je prišel v Gradec ter priporočil Sauerja in Schwitzna, da so ju sprejeli v eno od praških lož. Ta dva sta nato odigrala vodilno vlogo pri nadaljnjem vodenju lože. V juniju 1783 je loža dobila iz Prage ustanovitveni patent in bila 24. junija 1783 svečano instalirana. Na čelu lože je bil Žiga baron Schwitzen.⁷³ Loža se je preselila v Gra-

⁶⁹ A. fr. von Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende XIX. Jahrhunderts, Wien 1898, I. Band, str. 226 - 227.

⁷⁰ HHSt, VA, karton 72, fol. 46.

⁷¹ L. Abafi, nav.d., str. 367.

⁷² L. Abafi, nav.d., str. 364 - 365.

⁷³ M. Schwaiger, Waren alle menschen Brüder? Eine personengeschichtliche Untersuchung über die Mitglieder der Freimaurerloge "Zu den vereinigten Herten im Orient zu Graz" in den Jahren 1785 und 1786, Graz 1993.

⁶⁵ L. Abafi, nav.d., str. 364.

⁶⁶ HHSt, VA, karton 72, fol. 46.

⁶⁷ A. Leskovec, Politični in kulturni razvoj Maribora 1752 - 1850 v: Maribor skozi stoletja, Maribor 1991, str. 200.

⁶⁸ HHSt, VA, karton 72, fol. 45.

dec, kjer je leta 1785, v času ko je bil izdan patent Jožefa II., imela že 82 članov. Prvi seznam članov graške lože je ohranjen ob praznovanju svečanosti ob drugem letu njenega obstoja.⁷⁴ Med njimi so bili tudi vsi člani mariborske lože razen Pöttinga, Kleista, Schmidta pl. Ehrenberga in Kellermana. Do junija 1785 je uspaval svoje članstvo še Straube. Decembra 1785 je štajerski guverner grof Franc Anton pl. Khevenhuller objavil reformni patent Jožefa II. Po objavi je ložo zaradi dejstva, da so bile lože dolžne cesarju poslati sezname svojih članov 21 prostozidarjev ložo zapustilo. V letu 1786 je imela loža 62 članov, od tega je bilo devet novih.

O delovanju lože v naslednjih letih ni veliko podatkov. Loža naj bi bila še aktivna zagotovo vsaj do leta 1788. Kdaj je prenehala z delovanjem, ni jasno, leta 1794 ni bila več aktivna in je tako delila tipično usodo lož v večjem delu habsburške monarhije. V letih 1785 - 86 je znanih 91 članov. Leta 1785 je bilo 16 vajencev, 10 pomočnikov in 56 mojstrov, v letu 1786 pa 8 vajencev, 1 pomočnik in 63 mojstrov. Glede na službo je bilo v loži 24 vojakov, 16 uradnikov, 12 duhovnikov, 7 trgovcev ali obrtnikov, 6 učiteljev, 6 uslužbencev, 5 jih je živelo od lastnih sredstev, 4 zdravniki, 4 upokojenci, 3 industrijalci, in po en advokat, umetnik, slikar in posestnik. Od vseh jih je bilo 41 plemičev, večinoma iz vrst nižjega plemstva. Med mojstri v loži je bil tudi Thadeus grof pl. Trattmansdorf sicer stolni korar v Olomucu, ki je bil leta 1794 imenovan za škofa in leta 1816 za kardinala. V loži "Združena srca" v Gradcu je bilo iz Slovenske Štrajerske 15 članov, dva pa sta bila iz Kranjske.⁷⁵

LOŽA "DOBRODELNOST IN STANOVITNOST LJUBLJANA"

Podatki o ljubljanski loži "Dobrodelnost in stanovitnost" so v razpravah zelo skopi. Ložo omenjajo Kidrič,⁷⁶ Vodopivec,⁷⁷ Nenezić⁷⁸ itd. Kidrič, ki omenja ložo na večih mestih,⁷⁹ piše da naj bi bila ustanovljena 5. aprila 1792, vendar naj bi njena aktivnost zamrla še preden je dobila konstitucijo iz Berlina.⁸⁰ Članov ljubljanske lože Kidrič ne omenja, razen domneve, da naj bi bil med njimi tudi Linhart. Nenezić napačno povzema Kidričevo razpravo o francosko ilirski loži ter šteje njene člane iz leta 1813 za člane lože "Dobrodelnost

in stanovitnost" iz leta 1792.⁸¹ Ta napaka je že na prvi pogled več kot očitna, saj ima za mojstra starosto ljubljanske lože iz leta 1792 Chabrola⁸² - se pravi intendanta Ilirskih provinc, ki je prišel v Ljubljano šele 24. septembra 1811. Chabrola policijski viri⁸³ postavljajo na čelo francoske ilirske lože, nima pa zveze z ložo "Dobrodelnost in stanovitnost".

Pričujoči do sedaj neznani podatki o ljubljanski loži "Dobrodelnost in stanovitnost" temeljijo predvsem na podlagi razprave Brabbéeja,⁸⁴ objavljene pred več kot sto leti. Njegova razprava, ki je bila do danes nepoznana, potrjuje Kidričeve domneve glede konstitucije iz Berlina, ne ujema pa se z njegovo domnevo, da naj bi bil med njenimi člani tudi Linhart. Brabbéeju, ki je bil poznavalec omenjene problematike, so bili dostopni nekateri izvirni dokumenti o ljubljanski loži, kot uvodoma tudi sam navaja.⁸⁵ Veliko zanesljivost podatkov, ki jih navaja Brabbée, na primer glede prejšnjega članstva ljubljanskih masonov, potrjujejo dokumenti posameznih lož tako v Hišnem, dvornem in državnem arhivu na Dunaju⁸⁶, kot tudi v Deželnem arhivu v Gradcu.⁸⁷ Nadalje Brabbéejeve navedbe potrjujejo sicer skopi podatki, ki jih je zbrala ljubljanska policija in so shranjeni v Arhivu Republike Slovenije,⁸⁸ ter v Splošnem upravnem arhivu na Dunaju. Vsi ti podatki, ki se med seboj dopolnjujejo, nam pričajo o življenju sicer majhne, a ene od poslednjih lož v habsburški monarhiji 18. stoletja. Nenazadnje potrjujejo prisotnost vseh ljubljanskih prostozidarjav na Kranjskem tudi drugi dokumenti: kranjski deželni šematizmi (ujemajo se z navedbami, ki jih iz dokumentov povzema Brabbée), matične knjige in drugo.

⁸¹ Z. D. Nenezić, nav.d., str. 101 - 102; res je, da tudi pri Kidriču na prvi pogled ni povsem očitno na katero ložo se nanaša spisek; glej F. Kidrič, Zbrano delo II, str. 214.

⁸² Z. D. Nenezić, nav.d., str. 110.

⁸³ HHSt, VA, karton 97.

⁸⁴ G. Brabbée, Die Loge "Zur Wohlthetigkeit und Standhaftigkeit" im Orient von Laibach (5793), Allgemeine österreichische Freimaurer Zeitung, III, Wien 1876, str. 30 - 35 (članek je podpisan le s psevdonimom, oziroma kraticami - Br. Gbr.); Uvodoma Brabbée navaja, da je razprava napisana na osnovi doslej še neuporabljenih rokopisnih virov.

⁸⁵ Gustav Brabbée (rojen 1822) je objavil precej zgodovinskih prispevkov o ložah v času Marije Terezije in Jožefa II. Bil je član družine, iz katere so bili prostozidarji že od leta 1781. Vire za svoje razprave je črpal iz zapuščine svojega deda, kot tudi iz drugih spisov, ki jih je sam vneta iskal. Gustav Brabbée je bil leta 1848 sprejet v dunajsko ložo "Sveti Jožef". Korespondenca te lože iz konca 18. stoletja je bila vir njegove razprave o ljubljanski loži "Dobrodelnost in stanovitnost" 1792 - 1795.

⁸⁶ HHSt, VA, karton 41, 72, itd.

⁸⁷ Steiermärkisches Landesarchiv Graz (StLA), Stadt 202 a, 639. (Freimaurerakte).

⁸⁸ AS, Preds. A., Repertorium über die geheimen Polizei Akten 1791 - 1800.

⁷⁴ HHSt, VA, karton 72.

⁷⁵ M. Schweiger, nav.d., str. 169 - 178.

⁷⁶ F. Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva, Ljubljana 1938, str. 259.

⁷⁷ P. Vodopivec, Prostožidarstvo v: Enciklopedija Slovenije, 9, Ljubljana 1995, str. 383.

⁷⁸ Z. D. Nenezić, nav.d., poglavje: Slobodni zidari u Sloveniji do zabrane 1795 godine, str. 101.

⁷⁹ F. Kidrič, Dobrovsky in slovenski preporod njegove dobe, Ljubljana 1930, str. 59 - 60.

⁸⁰ F. Kidrič, Zbrano delo II, Ljubljana, str. 214.

Verzeichniß 115. 27 / 3 83.

6
 Nos gerecht, ächt, Vollkommenen, und von der hochwürdigsten Provincial Haupt Landes
 Loge in Aufsehung bestätigten St. Joannis Throner im Staume der harringhaus
 Logen, der sich dazu nichtliche zugewöhnt in Aufsehung der 12ten Thl befinden.

Nr.	Namen	Charactere, und Dienst Chargen	Ordnungsgrad und Dienst
1	Johann Wenzel graf v. Potting	2. P. Hauptmann, junger Hauptmann auch, nun in quietesten Stande	1. Hauptmann
2	Johann Joachim von Kleist	junger Hauptmann in Aufsehung junger Hauptmann	2. Hauptmann
3	Franz Anton von Ligenfeld	junger Hauptmann in Aufsehung junger Hauptmann	3. Hauptmann
4	Johann Sontcher	adjutant des 1. Regiments Regiments	4. Hauptmann
5	Franz Margus de ville	junger Hauptmann in Aufsehung junger Hauptmann	5. Hauptmann
6	Karl Emil Strande	1. P. Hauptmann adjutant	6. Hauptmann
7	Emandur Bortolan	junger Hauptmann in Aufsehung junger Hauptmann	7. Hauptmann
8	Ignatz Frohberger v. Schmiedt v. K.	chirurgus in Aufsehung	8. Hauptmann
9	J. v. Gausberg	1. P. Hauptmann junger Hauptmann	9. Hauptmann
10	Junger v. Hellenmann	1. P. Hauptmann des Hauses	10. Hauptmann
11	Joseph v. Catharin	adjutant des 1. Regiments Regiments	11. Hauptmann
12	Anton Löffel	adjutant des 1. Regiments junger Hauptmann	12. Hauptmann
Ehrenre Linder			
1	Joseph Höffer	vize Oberst des 1. Regiments Regiments	1. Ehrenre
2	Jos. Rühmel	junger Hauptmann des Hauses	2. Ehrenre

Seznam članov lože "Združena srca" Maribor 1783
 (Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien, Vertrauliche Akten, karton 72)

Pobudo za ustanovitev lože v Ljubljani so dali nekateri tukajšnji prostozidarji in dunajska loža "Sveti Jožef". Dunajska loža "Sveti Jožef", ki se je leta 1785 ob izdaji cesarskega patenta zaradi sporov z veliko ložo Avstrije v celoti uspavala, se je leta 1790 skupaj z uspavanim članstvom reaktivirala, in dobila novo konstitucijo iz Berlina.⁸⁹ Njen motiv za ustanovitev lože v Ljubljani je bil v želji po obnovitvi Avstrijske deželne lože. Tudi ljubljanski prostozidarji so se za pridobitev konstitucije obrnili na veliko ložo Nemčije, ki je bila materinska loža dunajski loži "Sveti Jožef".⁹⁰

Dunajska loža "Sveti Jožef" je 1. maja 1792 pisala veliki nemški loži v Berlin, da vodijo vpelejanje lože "Stanovitnost in dobrodelnost v orientu v Ljubljani".

V Ljubljani se je, verjetno v aprilu leta 1792, sestalo več prostozidarjev in izrazilo željo, da bi v Ljubljani ustanovili regularno ložo. Vsak od prisotnih je moral predložiti izkaz, da je prostozidar, da je bil sprejet v regularno ložo in v katero stopnjo je bil posvečen. Najprej so podrobno preučili certifikate vseh prisotnih. Na srečanju je bilo 13 prostozidarskih bratov od tega 8 mojstrov, 1 pomočnik in 4 vajenci. Razpravljali so še o lokaciji lože in drugih z njo povezanih okoliščinah, ki bi omogočile ustanovitev regularne lože. Za provizoričnega mojstra starosto⁹¹ so imenovali barona Bernarda barona Rosettija, za provizoričnega sekretarja pa Alojza Kappusa pl. Pichelsteina. Originalni, vendar nedatiran protokol zasedanja so poslali dunajski loži "Sveti Jožef" z željo po prejemu konstitucije. V pismu so dunajske brate obvestili, da so mojstra starosto in uradnike že izvolili in pripravili vse potrebno. Zapisali so, da zavisi sedaj vse nadaljnje od bratovske ljubezni dunajskih prostozidarjev, da jih zastopajo očetovsko in materinsko, ter storijo vse, kar je potrebno, da bodo v Ljubljani dobili konstitucijo.⁹²

Priložili so tudi menico (z datumom 9. maj 1792)⁹³ v višini 81 goldinarjev (18 ducatov) za izdelavo dokumentov in konstitucije, namenjeno veliki loži Nemčije v Berlinu, ki so jo podpisali in pečatili vsi prisotni. Dopis so končali s prošnjo, da naj posredujejo za njih ter jih obvestili, da so pripravljene s hvaležnostjo kriti vse nadaljnje stroške.

V drugem dopisu so ljubljanski bratje ložo "Sveti Jožef" prosili, da jim predčasno pošlje dokumente za prvo stopnjo, ker brez tega ne morejo pričeti z delom, in "kako zelo težko je biti prostozidar brez dela."⁹⁴

Kot ustanovitelje ljubljanske lože "Dobrodelnost in stanovitnost" navaja zapisnik⁹⁵ naslednje brate:

Mojstri:

1. Bernard baron pl. Rosetti, cesarsko kraljevi komornik in kranjski deželni odbornik, sprejet in povišan v orientu v Trstu
2. Jožef pl. Desselbrunner, povišan v orientu v Gradcu.
3. Jožef Pichler, vojaški sodnik v polku grofa Turna, povišan v orientu "Pri ljubezni in resnici" na Dunaju.⁹⁶
4. Adalbert Vischer (Fischer) pl. Riselbach povišan v orientu "Pri okronanem upanju" na Dunaju, v Ljubljani kot cesarsko kraljevi sekretar pri administraciji tobačnih dohodkov in kolkovnem uradu v Ljubljani, pred tem protokolist bankalne direkcije.
5. Jožef Pinhak, stolni pridigar in direktor cerkvenega seminarja v Ljubljani, povišan leta 1788 v mojstra v orientu lože "Pri okronanem upanju" na Dunaju, ko je bil še župni vikar v Spodnji Avstriji.
6. Jožef pl. Foedransperg, sprejet in povišan v loži "Pri sedmih modrih" v Linzu, advokat dvornega sodišča, pasauski tajni svetnik.
7. Alojz Kappus pl. Pichelstein, mojster v dunajski loži "Sveti Jožef", sekretar in arhivar kranjskih deželnih stanov.
8. Karl Trockenbrod, kirurg v polku grofa Turna, član lože "De la posterite Union" v orientu v Luxemburgu.

Pomočnik:

9. Gospod Gross, stotnik v polku grofa Turna, iz lože "Dobrodela Mariana" v Celovcu.

Vajenci:

10. Anton Blažič, deželni svetnik, iz orienta v Trstu.
11. Friedrich von Reitenburg (Reichenberg) stotnik v polku grofa Turna iz lože "Združena srca" v Gradcu.
12. Zschischka pl. Trocsenau, poročnik v polku grofa Turna, iz orienta v Trstu.
13. Janez Evangelist pl. Desselbrunner, iz orienta v Münchnu.

Ložo je sestavljalo pet vojakov, prav toliko uradnikov, en duhovnik, dva trgovca oziroma tovarnarja (brata Desselbrunner). Vojaki so bili iz kranjsko-primorskega bataljona deželne brambe, ki je bil stacioniran v Ljubljani pod poveljstvom majorja Josepha grofa Thurna. Večina bataljona je leta 1809 v času vojne s Francozi prišla v francosko ujetništvo.⁹⁷

Rosetti je bil imenovan za mojstra starosto v

⁸⁹ E. Huber, Sozialstruktur, 1991, str. 155 sl., str. 180 sl.

⁹⁰ G. Brabbée, nav.d., str. 30.

⁹¹ Mojster starosta: nemško "Meister vom Stuhl", francosko "Vénérable". Mojster starosta je bil predsedujoči v loži.

⁹² G. Brabbée, nav.d., str. 31.

⁹³ To je 9. 5. 1792.

⁹⁴ G. Brabbée, nav.d., str. 31.

⁹⁵ G. Brabbée, nav.d., str. 35.

⁹⁶ Loža "Pri ljubezni in resnici" (Zur Liebe und Wahrheit) je bila ustanovljena leta 1789 na Dunaju, leta 1791 je dobila konstitucijo iz Regensburga. V bistvu je bila rožnokrižarska loža in pri drugih dveh dunajskih ložah ni bila preveč priljubljena. Več o njej glej: E. Huber, Sozialstruktur, 1991, str. 182 - 187.

⁹⁷ A. Wrede, nav.d., Band V., str. 120.

loži, Jožef Desselbruner za prvega nadzornika, Pichler za drugega nadzornika, Trockenbrod za ceremoniala, Fischer za zakladnika, Pinhak za govornika in Kappus za sekretarja v loži.

Dokument je pečatilo in podpisalo enajst bratov brez Foedrantsperga in Grossa, ki sta se morda v zadnjem trenutku umaknila.

Članstvo Jožefa Pichlerja, Jožefa Pinhaka, Jožefa pl. Foedrantsperga in Adalberta Riselbacha, v navedenih ložah potrjujejo dokumenti v Hišnem, dvornem in državnem arhivu na Dunaju.⁹⁸ Tudi oba prostozidarja, ki sta bila sprejeta v orientu v Gradcu srečamo na seznamih omenjene Graške lože.⁹⁹ Dva člana Tržaške lože (Rosettija in Blažiča), najverjetneje iz lože "Prava harmonija in sloga", srečamo v spisih ljubljanske policijske direkcije.¹⁰⁰ Več o ljubljanskih in drugih prostozidarjih na Slovenskem v 18. stoletju glej zadnje poglavje.

Dunajski bratje so 2. junija 1792 poslali prošnjo iz Ljubljane skupaj z menico za 18 dukatov veliki loži Nemčije v Berlin. Dokumentom iz Ljubljane so dodali še svoje priporočilo in izrazili odločno podporo ljubljanskim prošnjam. V Berlinu so bili do prispele prošnje zadržani in so v odgovoru 4. julija 1792 menili, da je ljubljanska loža le krak dunajske lože, ki si želi postati avstrijska provincialna loža.

Loža "Sveti Jožef" je pisala 6. decembra 1792 ponovno v Berlin, tokrat s predloženim odtisom pečata nove ljubljanske lože "Dobrodelnost in stanovitnost". Poleg odtisa je bil tudi osnutek drugega pečata ljubljanske lože z izraženo željo, da ljubljanski bratje potrpežljivo čakajo, kateri pečat je primernejši prvi, drugi ali morda kateri tretji. Dodali so, da se vsakega sklepa nova loža veseli in se tudi ne boji stroškov v dokaz svojega zaupanja nadrejenim. Ljubljanski bratje s hrepenenjem pričakujejo tudi izdelano konstitucijo in dokumente, na podlagi katerih bi lahko pričeli z regularnim delom. To si želijo čimprej bi bilo mogoče. Paket s spisi so z Dunaja v Berlin zaradi varnosti poslali brez prostozidarskih oznak.¹⁰¹

Ljubljanska loža je ime verjetno dobila po dveh dunajskih ložah, ki v tem času nista več delovali. Prva loža je bila dunajska loža "Stanovitnost", ki se je leta 1785 uspravala skupaj z ložo "Sveti Jožef" zaradi sporov ob izvajanju patenta, druga dunajska loža "Dobrodelnost" pa se je v tem času združila v ložo "Pri novookronanem upanju".

Velika loža Nemčije je 2. januarja 1793 odpisala, da je bila konstitucija iz Berlina za ljubljanske

brate skupaj z rituali za prve tri stopnje odposlana in da bo Anton Thomas Palmie poskrbel, da jo bodo dobili v Ljubljani. Palmie je bil zastopnik lože "Sveti Jožef" pri veliki nemški loži veselije. Glede pečata so bili v veliki nemški loži veseli, ker so jim ljubljanski prostozidarji prepustili v presojo njegovo primernost. Menili so, da je odtisnjeni pečat najprimernejši.¹⁰² S podelitvijo konstitucije ljubljanski loži je bila izpolnjena tudi želja dunajske lože "Sveti Jožef", da se ponovno aktivira avstrijska deželna loža. Loža "Sveti Jožef" je v tem času delala po Zinendorfovem sistemu, prizadevala pa si je tudi za delo na višjih stopnjah.¹⁰³

Prvega februarja 1793 je uspelo Antonu Thomasu Palmieju, da je izročil konstitucijo skupaj z drugimi dokumenti tajniku poslaništva Dreyerju.

Cesar je v tem času zahteval poostren nadzor nad prostozidarji. Verjetno so tudi na Dunaj prispele informacije o tem, da naj bi v Ljubljani obstajala prostozidarska loža. Tako je notranji minister zahteval tudi od ljubljanske policijske direkcije vsako četrletje seznam vseh lož in vseh prostozidarjev v deželi.¹⁰⁴ Podobna poročila je od leta 1793 zahteval cesar z dvornim dekretom tudi od vseh znanih lož. To je pospešilo usvajanje lož po monarhiji. Podatke, ki so jih prejeli od lož ali policije, je nato ministrstvo posredovalo vojaškim poveljstvom, če so bili prostozidarji vojaki, oziroma škofom, če so bili ti duhovniki.¹⁰⁵ Posledica tega dekreta je bila, da sta se 2. 12. 1793 uspravali poslednji dunajski loži "Novookronano upanje" in "Sveti Jožef". Mojstra starosti obeh lož sta 8. 12. 1793 osebno izročila cesarju izjavo o njihovem usvajanju zaradi "nevarnih časov", kar je cesar sprejel z odobravanjem. Prostozidarji so sicer menili, da gre za začasen ukrep.¹⁰⁶

17. decembra 1793 je poslal Palmie loži "Sveti Jožef" na Dunaj potem, ko je dunajska loža že 2. decembra prenehala z delom, prepis protokola iz dne 11. junija 1793 v katerem je veliki mojster velike nemške lože Karel Avgust pl. Beulwitz oznanil, da so 2. januarja 1793 na priporočilo lože "Sveti Jožef" z Dunaja podelili konstitucijo loži pod vodstvom barona Rosettija z imenom "Dobrodelnost in stanovitnost" v Ljubljani v vojvodini Kranjski.¹⁰⁷

Vendar pa so zadevo v zvezi z ljubljansko ložo jemali v Berlinu zelo ležerno. O tem ali so bili dokumenti zares izročeni naprej, v Berlinu ni bilo popolne gotovosti. Tako je 4. julija 1795 pisal Palmie Bödeckerju.¹⁰⁸ Bödecker je bil zastopnik

⁹⁸ HHSt, VA, karton 72; Primerjaj tudi: E. Huber, Sozialstruktur, 1991.

⁹⁹ HHSt, VA, karton, 72.

¹⁰⁰ AS, Preds. A., Repertorium über die geheimen Polizei Akten 1791 - 1800.

¹⁰¹ G. Brabbée, nav.d., str. 31, str. 33.

¹⁰² G. Brabbée, nav.d., str. 34.

¹⁰³ E. Huber, Sozialstruktur, 1991, str. 181.

¹⁰⁴ AS, Preds. A., Repertorium über geheimen Polizei Akten 1791 - 1800.

¹⁰⁵ E. Huber, Sozialstruktur, 1991, str. 189.

¹⁰⁶ E. Huber, Sozialstruktur, 1991, str. 195.

¹⁰⁷ G. Brabbée, nav.d., str. 34.

¹⁰⁸ Bödecker je bil dvorni svetnik, mojster v loži "Sveti Jo-

ljubljske lože pri dunajski loži "Sveti Jožef". Poleg članstva v omenjeni loži je bil tudi član reda azijskih bratov. Pismo se glasi: "Povod današnjega pisma je naročilo, ki sem ga dobil od častitljive velike lože, da pri vas poizvem, kaj se je zgodilo z dokumenti in konstitucijo, katero smo poslali od tu za ložo Dobrodelnost in stanovitnost v Ljubljani. Sam sem izročil paket 1. februarja 1793 tajniku tukajšnjega avstrijskega poslaništva gospodu pl. Dreyerju, ki mi je potrdil prejem in pismeno obljubil, da bo poskrbel, da bo paket odposlan. Ali je paket zares prišel v roke ljubljanske lože in bil izročen omenjeni loži, o tem ni Velika loža dobila nobenega sporočila in zato vas prosim, da mi sporočite ali ta loža deluje ali ne."¹⁰⁹

25. julija 1795 je Bödecker odpisal, da je paket, ki ga je izročil brat Palmie in nato odposlal brat Dreyer, prejel brat Franc Schwarzleitner, ki se pojavlja med člani lože Sveti Jožef od 1783 do 1793, čeprav je leta 1792 zaradi pritiska nadrejenih uspal svoje članstvo v loži. On je bil uradnik, ki je skrbel za odpošiljanje poštnih vozov. Paket je tako skupaj s pismom lože "Sveti Jožef" prejel mojster starosta ljubljanske lože "Dobrodelnost in stanovitnost" baron Rosetti, "ki vse dokumente hrani v skrinji s tremi ključavnicami". Bödecker je zapisal, da je lahko velika loža povsem pomirjena in da so dokumenti v dobrih rokah.¹¹⁰

Poleg tega, da je ljubljanska loža verjetno delovala bolj poredko, pa so bili ljubljanski prostožidarji tudi zelo konspirativni. Poleg že sicer nenaklonjenih okoliščin jih je k temu navedla izguba sicer nepomebnega pisma, ki ga je odposlala ljubljanska loža. Zato so ljubljanski prostožidarji sklenili, kot piše Bödecker, prenehati s kakršnokoli korenspondenco po pošti in so mu pošiljali sporočila le še ustno po enem od svojih članov, ki je bil občasno na Dunaju. Bödecker je menil, da so ljubljanski bratje dobri, vendar nekoliko plašni.

Komaj je ljubljanska loža začela z delom, je leta 1795 izšel dvorni dekret cesarja Franca o prepovedi prostožidarstva. Loža naj bi tudi že pred tem sicer delala poredko, ker je bil velik del njenih članov vojakov in so bili na pohodih. Leta 1795 loža verjetno ni več delovala saj je Bödecker zapisal, da bo konstitucija, ki je v dobrih rokah, zagotovo uporabljena po predpisih takoj, ko bodo obeti nekoliko boljši. Velika loža Nemčije je bila z odgovorom zadovoljna in ni zahtevala, da se ji dokumenti in konstitucija vrnejo, kar bi sicer lahko storila.

Obstoj samostojne lože v Ljubljani v devetde-

setih letih 18. stoletja je domnevala tudi policija, vendar je takratni kranjski guverner grof pl. Gaisruck pisal 23. 9. 1793 policijskemu ministru, da prostožidarji v deželi nimajo lože, kot tudi ne more sporočiti števila prostožidarjev v deželi.¹¹¹ Guverner očitno ni jemal resno denuncijacij, ki jih je prišla ljubljanska policijska direkcija, oziroma je morda celo ščitil denuncirano družbo. Mojster starosta v ljubljanski loži baron Rosetti je bil namreč evidentiran v policijskih seznamih kot prostožidar, vendar pa je bil tudi vplivna oseba v deželi. Prav tako je bil v tajnih policijskih spisih v Ljubljani kot prostožidar evidentiran tudi Blažič. Kljub temu je Blažič od cesarja v letu 1795 prejel plemiški naziv,¹¹² prav tako je bil tudi baron Rosetti vedno znova imenovan na zelo pomebne položaje v državni upravi. Zdi se, da pri tistih prostožidarjih, ki niso bili preveliki frankofili, članstvo v loži tudi po prepovedi lož leta 1795 ni negativno vplivalo na njihovo kariero.

V tem času je policija prejela tudi prijavo da se v Ljubljani ob ponedeljkih in petkih zvečer v neki določeni hiši zbira družba, ki drži nevarne nauke in bere prepovedane knjige. Teh srečanj naj bi se udeleževali profesor tukajšnje gimnazije, deželni sekretar, knjigovodja, advokat in meščan. Denunciant je domneval, naj bi šlo za prostožidarje, medtem ko deželni šef ni bil njegovega mnenja.¹¹³ Če primerjamo denunciacijo z Brabbéejevim seznamom, lahko ugotovimo, da se delno ujema, da pa denunciant ne omenja vojakov, ki pa bi bili lahko v času naznanitve na pohodu. Gimnazijski profesor bi bil lahko Pinhak, deželni sekretar Kappus, knjigovodja Riselbach in advokat Foedransperg.

Policijski minister je bil s poročilom iz Ljubljane, češ da tu ni prostožidarstva, zadovoljen in ni zahteval nadaljnjih ukrepov in poizvedovanj zaradi denunciacije ter je ukrepe prepustil v presojo deželnemu šefu.¹¹⁴ Kljub temu je dobila ljubljanska policijska direkcija v letu 1794 ukaz o nadaljnjih poizvedovanjih, saj se ne sme trpeti tajnih družb in njihovih srečevanj.¹¹⁵

Ljubljanska loža je bila postavljena v času, ki je bil zelo neugoden za prostožidarstvo. Bila je postavljena, kot zadnja prostožidarska loža v Avstriji v 18. stoletju, v času, ko so se uspravale tudi poslednje dunajske lože. Zaradi neugodnih razmer in zaradi dejstva, da so skoraj pol članstva predstavljali vojaki, je bila njena dejavnost verjetno skromna. Po drugi strani pa je bila prav ljubljanska loža ena od zadnjih delujočih lož v habsburški monarhiji 18. stoletja.

žef" je bil že leta 1780 in odposlanec avstrijske provincialne lože na konventu v Wilhelmsbadu. Bil je član reda azijskih bratov. (E. Huber, Sozialstruktur, 1989, str. 177).

¹⁰⁹ G. Brabbée, nav.d., str. 34.

¹¹⁰ G. Brabbée, nav.d., str. 34.

¹¹¹ D. Tehovnik-Zwitter, nav.d., str. 125.

¹¹² AS, plemiške diplome št. 7.

¹¹³ D. Zwitter-Tehovnik, nav.d., str. 125 - 126.

¹¹⁴ Nav.d., str. 126.

¹¹⁵ Prav tam.

Grb dunajske lože "Sveti Jožef", ki je vodila postavitev ljubljanske prostozidarske lože "Dobrodelnost in stanovitnost" (Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien, Vertrauliche Akten)

PROSTOZIDARJI NA SLOVENSKEM V 18. STOLETIJU

Predstavljeni so tisti prostozidarji, ki so bili rojeni v slovenskih deželah ali pa so bili večinoma tesneje povezani z njimi. Tukaj navajam približno štirideset izpričanih prostozidarjev iz 18. stoletja. V loži v Gradcu jih je bilo 24, v loži v Mariboru 14, v loži v Ljubljani 13, v različnih ložah na Dunaju 10, v loži v Trstu 3, v loži v Celovcu 2 in po en v loži v Budimpešti, Linzu, Pragi, Münchnu, Gentu, Ebenau in Amsterdamu - tisti, ki so bili v več ložah so šteti večkrat. Za prvi dve loži v Gradcu in Mariboru so sezname članov dobro ohranjeni, za mariborsko ložo za leto 1783, za graško pa za čas od 1784 - 1786.¹¹⁶ Sestava ljubljanske lože je po-

¹¹⁶ HHSt, VA, karton 41, 72; StLA, Stadt 202 a, 639, Freimaurerakte.

vzeta iz Brabbéejeve razprave. Za jožefinski čas so dobro ohranjeni tudi sezname nekaterih dunajskih lož.¹¹⁷ Velika verjetnost pa je, da bi pri podrobnem pregledu teh seznamov našli še kakšno osebo iz slovenskih dežel. Gradivo lož v Trstu, Celovcu in Gorici pa v ta pregled ni vključeno, tako da seznam še zdaleč ni dokončen.

Seznam po abecednem redu:

Grof Christian Anton pl. Attems (*1795).
 - 1785 pomočnik v dunajski loži "Pri pravi slogi".
 - 1786, 1787 mojster v dunajski loži "Pri resnici".¹¹⁸
 Stotnik v pehotnem polku Antona Esterhazya. Leta 1797 je prostovoljno zapustil vojsko. Od leta 1793 v malteškem redu. Od leta 1802 imetnik gradu in posesti Rogoza južno od Maribora.¹¹⁹

Leopold Barbo pl. Wachenstein (*Leskovec pri Krškem 1736, +Dunaj 1780).

- V loži "Pri zlatem kolesu" (Zum golden Rad) Ebenau.

- v loži "Pri zelenem levu" (Zum grünen Löwen) Praga.

- 1780 soustanovitelj škotske stopnje v Pragi.¹²⁰

Sin Jožefa Vilijema Barbo in Regine grofice rojene Rattkay. Njegov oče je bil od leta 1738 - 1786 lastnik gospostva in gradu Luknja na Dolenjskem.¹²¹

Karel Amadeus Barbolani, (*Celje 1745, +Langenwang 1806).

- 1782 soustanovitelj lože "Združena srca" Maribor.

- 1785, 1786 mojster v loži "Združena srca" Gradec.¹²²

Sin celjskega trgovca Leonharda Barbolana. Kot minorit je bil posvečen leta 1768. Leta 1778 je postal kaplan v cesarsko kraljevem pehotnem polku št. 16 (Terzijev polk), kjer je ostal do leta 1802. Nato je bil do smrti župnik v Langenwangu.¹²³

Anton pl. Blažič

- v tržaški loži (najverjetneje "Splošna sloga in harmonija").¹²⁴

- 1792 vajenec, med ustanovitelji ljubljanske lože "Dobrodelnost in stanovitnost".¹²⁵

Doktor prava. Leta 1778 je bil upravnik gospostva

¹¹⁷ HHSt, VA, karton 41, 44, 72 itd.

¹¹⁸ HHSt, VA, karton 68, 72.

¹¹⁹ E. Huber, Sozialstruktur, 1991, Attems.

¹²⁰ Die Protokolle, št. 378 sl.

¹²¹ Schwitz von Schvizhofen, Der Adel in den Matriken des Herzogthums Krain, Görz, 1905, str. 296; AS, Zbirka rodovnikov, Fascikel 1.

¹²² HHSt, VA, karton 72.

¹²³ M. Schweiger, nav.d., str. 38.

¹²⁴ AS, Preds. A., Repertorium über die geheimen Polizeien Akten 1791 - 1800.

¹²⁵ G. Brabbée, nav.d.

Pazin. Vsaj od leta 1791 (in do najverjetneje 1795, zagotovo pa do 1793) je bil svetnik pri deželnem sodišču v Ljubljani.¹²⁶ Od leta 1795 pa vsaj do leta 1803 je bil notranjeavstrijski apelacijski svetnik pri višjem kazenskem sodišču v Celovcu.¹²⁷ Leta 1795 mu je cesar Franc podelil plemiški naslov. Leta 1784 se je v cerkvi v Črnučah pri Ljubljani poročil z Marijo Ano pl. Rosenfeld iz Novega gradu v Mengšu,¹²⁸ ki ga je leta 1791 na dražbi kupil za 8200 goldinarjev.¹²⁹ Leta 1810 ga je na srečanje v celovško ložo povabil francoski general Rusca, vendar ker Blažič verjetno ni bil preveč naklonjen Francozom, se po razpravi pri generalu Ruscu lože ni udeležil.¹³⁰

Baron Mihael pl. Brigido (*Trst 1742, +Trst 1816).
- 1783 v loži "Velikodušnost" ("Zur Grossmuth" ali "Magnanimitas") iz Pešte.¹³¹
- leta 1788 se je pridružil striktnim observantom.¹³²

- domnevno tudi v eni od tržaških lož.
Član istrske rodbine baronov brezoviških in lupoglavskih. Študiral je teologijo pri jezuitih v Gradcu. Od leta 1788 do 1806 je bil prvi ljubljanski nadškof, nato do smrti spiški (Zips) škof. Bil je janzenist in jožefinec.¹³³ Zagrebškemu nadškofu Maksimiljanu Vrhovcu, ki je bil tudi prostozidar in se je zanimal za slovenščino, je leta 1803 poslal Japljev prevod biblije in dve slovenski slovnici ter dva slovarja.¹³⁴

Njegov brat Jožef baron Brigido pl. Breszovica (*Trst 1736, +Dunaj 1817).
- 1785 mojster v dunajski loži "Pri pravi slogi".
- 1786 - 87 mojster v dunajski loži "Pri resnici" iluminat.¹³⁵
Guberialni svetnik na Kranjskem, 1774 - 77 predsednik v Banatu, 1784 grof, 1793 guverner v Trstu.

Joseph pl. Catharin
- 1782 vajenec ustanovni član lože "Združena srca" Maribor.¹³⁶
Terzijev polk.

¹²⁶ Instanzkalender für das Herzogthum Krain auf das Jahr 1793 mit einem vollständigen Namenregister. Laibach, str. 48.

¹²⁷ Instanzen Schematismus von Herzogthume Krain, 1795, str. 73; Instanzen Schematismus, 1796, str. 78; Instanzen Schematismus 1803.

¹²⁸ Schviz von Schivizhofen, nav.d.

¹²⁹ M. Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, str. 290.

¹³⁰ R. Cefarin, nav.d., str. 169 - 170.

¹³¹ HHSt, VA, karton 72.

¹³² IFL, str. 222 - 223.

¹³³ F. M. Dolinar, Jožefizem in janzenizem, v: Zgodovina cerkve na Slovenskem, Celje 1991, str. 153 - 173.

¹³⁴ SBL, I, str. 60.

¹³⁵ HHSt, VA, karton 68, 72; E. Huber, Sozialstruktur, 1991, Brigido.

¹³⁶ HHSt, VA, karton 72.

Matija Dernošnik (*Maribor 1741, +Gradec 14. 10. 1808).

- 1785 mojster v loži "Združena srca" Gradec.¹³⁷

Leta 1757 je vstopil med graške dominikance, leta 1758 je bil posvečen v duhovnika. Med leti 1792 - 1808 je bil nastavljen kot predavatelj biblijskih študij na graškem liceju. V zadnjih letih svojega življenja je verjetno dobil plemiški naslov.¹³⁸

Jožef pl. Desselbrunner (predvidoma mlajši) (+Ljubljana 1792).

- 1785 v loži "Združena srca" v Gradcu.

- 1786 mojster v loži "Združena srca" v Gradcu.¹³⁹

- 1792 med ustanovitelji ljubljanske lože "Dobrodelnost in stanovitnost".¹⁴⁰

Jožef Desselbrunner mlajši je bil ljubljanski trgovec s suknom in tovarnar. Njegov oče, tudi Jožef Desselbrunner, je leta 1762 kupil ljubljansko sukarno skupaj z Ruardom. Ruard je izstopil iz družbe v letu 1768. Obrat je imel nato v času lastništva Jožefa Desselbrunnerja starejšega največji obseg in zmogljivost. Suknarna je imela okoli tisoč zaposlenih in je bila največji industrijski obrat na takratnem Kranjskem. Od leta 1781 sta očetu pomagala voditi obrat sinova Jožef in Ivan (Janez) Desselbrunner. V celoti pa sta prevzela njegovo vodstvo v letu 1788. S suknom je Desselbrunner zalagal vojsko v sedemletni vojni, imel trgovske stike z Judenburgom, Mariborom in Trstom.¹⁴¹ Jožef Desselbrunner mlajši, je bil Linhartov prijatelj ter simpatizer slovenskega preporoda. Sodeloval je tudi pri "jezikovnem, kulturnem revolucionarnem dejanju"¹⁴² - pri postavitvi Linhartove "Županove Micke" na oder kranjskih deželnih stanov. V njeni prvi izvedbi 28. decembra 1789 je igral Tulpenheima. Jožef Desselbrunner mlajši je umrl že decembra 1792, njegov oče pa julija 1794.

Janez Desselbrunner

- v eni od lož v Münchnu.

- 1792 vajenec, ustanovni član ljubljanske lože "Dobrodelnost in stanovitnost".¹⁴³

Od leta 1788 je skupaj z bratom Jožefom vodil ljubljansko tovarno sukna. Tovarna je šla leta 1805, v času njegovega vodstva, v stečaj.¹⁴⁴ Leta 1798 je bil kot stotnik tudi poveljnik ljubljanske mestne divizije.¹⁴⁵

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ M. Schweiger, nav.d., str. 49.

¹³⁹ HHSt, VA, karton 72.

¹⁴⁰ G. Brabbée, nav.d. str. 34.

¹⁴¹ SBL, I, 669; III, 153; Glej še: I. Slokar, J. Šorn, Ljubljanska suknarna, Zgodovinski časopis 9, Ljubljana 1955, 1962.

¹⁴² F. Kidrič, Zgodovina, str. 41 sl.; SBL I., str. 669.

¹⁴³ G. Brabbée, nav.d., str. 34.

¹⁴⁴ SBL, II 578.

¹⁴⁵ Instanzen Schematismus, 1798, str. 207.

Janez Legrad pl. Edelfeld (*okoli 1737, +Gradec 1817).

- 1785 vajenec, ki je zapustil ložo "Združena srca" Gradec.¹⁴⁶

Devet let vojak v varaždinskem polku. Leta 1775 je bil nastavljen v Mariboru, kjer je bil leta 1777 inšpektor in 1778 bančni inšpektor. Najkasneje leta 1794 je odšel v Gradec.

Karl Schmid pl. Ehrenberg (+Celje 1809).

- 1782 soustanovitelj lože "Združena srca" Maribor.
- 1785 pomočnik v loži "Združena srca" Gradec, je ložo istega leta zapustil.¹⁴⁷

Leta 1777 okrožni adjunkt, od 1784 okrajni komisar v Mariboru, od leta 1794 pa okrožni komisar v Celju.

Jožef pl. Födransperg

- 1784 - 91 vajenec, pomočnik in mojster v loži "Pri sedmih modrih" Linz.

- 1786 ceremonijalni mojster v loži "Pri sedmih modrih" Linz.¹⁴⁸

- 1792 mojster, soustanovitelj lože "Dobrodelnost in stanovitnost" Ljubljana.¹⁴⁹

Bil je doktor prava in do leta 1786 advokat dvornega sodišča. Od leta 1787 do 1791 je bil v Pasavu, kot pasavski svetnik. Od leta 1791 knežji pasavski tajni svetnik.¹⁵⁰ Od leta 1792 do 1835 ga večkrat srečamo v matrikah kranjskega plemstva ob krstu plemiških otrok ipd.¹⁵¹ Od leta 1796 do 1799 ga zasledimo kot poštnega mojstra v Novem mestu.¹⁵² Leta 1801 pa kot poštnega mojstra v Trebnjem.¹⁵³ Nova služba je malce nenavadna za pravnika in ni izključeno, da gre za dve različni osebi.

Ignaz Frohberger (Frauberger)

- 1782 mojster, ustanovni član lože "Združena srca" Maribor.

- 1785, 1786 mojster v loži "Združena srca" Gradec. Kirurg v Mariboru.¹⁵⁴

Janez Krstnik Gadolla (+grad Goričica, okrožje Celje 1832).

- 1785 vajenec v loži "Združena srca" Gradec.

- 1786 mojster v loži "Združena srca" Gradec.¹⁵⁵

V loži srečamo tudi tri člane trgovske dinastije Gadolla iz Gradca. V Innsbrucku je promoviral iz

prava in bil zaposlen kot advokat na Štajerskem. Bil je imetnik gospostva in gradu Goričica v celjskem okrožju. Leta 1784 je prejel plemiško diplomu. Kasneje je bil odbornik Štajerskih deželnih stanov, imetnik gospostev Reichenstein in Anderburg.¹⁵⁶

Joseph Hoffer

- 1782 mojster, ustanovni član lože "Združena srca" Maribor.

- 1785 mojster v loži "Združena srca" Gradec,¹⁵⁷ korporal v Terzijevem polku.

Jožef Ferdinand pl. Kalchberg (+1831).

- 1785 pomočnik, 1786 mojster v loži "Združena srca" Gradec.¹⁵⁸

Družina Kalchberg izvira iz zgornje doline Mure z gradu Pichl. Jožef Ferdinand Kalchberg je bil imetnik gospostev Mirna (od 1790 do 1831) in Galetovega gradu v Šiški (od 1811 - 1831).¹⁵⁹ Bil je član kranjskih deželnih stanov in še leta 1824 odbornik v Ljubljani.¹⁶⁰ Je brat dramatika in pesnika Janeza Nepomuka Kalchberga, ki je bil tudi član lože "Združena srca".¹⁶¹

Andrej Kaučič (*Kapela pri Ljutomeru 1752, +1826 Gradec).

- 1785 pomočnik v loži "Združena srca" Gradec.

- 1786 mojster v loži "Združena srca" Gradec.¹⁶²

Gimnazijo je obiskoval v Mariboru. Za doktorja filozofije in teologije je promoviral v Gradcu. V letih 1770 - 71 je potoval za 10 mesecev v Trst, Pulo in Rim. Nato je študiral pri graških jezuitih molinistično teologijo in bil leta 1775 posvečen v duhovnika. Po ukinitvi jezuitov je študiral pri dominikancih tomistično teologijo. Kratek čas je kaplanoval je v Radgoni, nato pa odšel študirat meščansko pravo na Dunaj. Septembra 1780 je postal duhovnik v Schladmingu, kjer si je pridobil tudi zaupanje protestantov. Leta 1782 je bil kaplan v Lipnici, nato župnik na Riegersburgu in leta 1784 postal zborovski mojster v Mariboru ter leta 1785 prevzel mariborsko mestno faro. Bil je dejaven posebno na področju skrbi za reveže in pri izobraževanju. Devet let je bil direktor mariborske gimnazije. Kot kanonik je v letih 1808 - 1810 vodil mariborsko semenišče.¹⁶³

¹⁴⁶ HHSt, VA, karton 72.

¹⁴⁷ Isto.

¹⁴⁸ Isto.

¹⁴⁹ G. Brabbée, nav.d., str. 34.

¹⁵⁰ G. Brabbée, nav.d., str. 35.

¹⁵¹ Schivizhoffen, nav.d.

¹⁵² Instanzen Schematismus, 1796, str. 68; 1799, str. 163.

¹⁵³ Instanzen Schematismus, 1801, str 175; 1803.

¹⁵⁴ HHSt, VA, karton 72.

¹⁵⁵ Isto.

¹⁵⁶ M. Schweiger, nav.d., str. 65 - 66.

¹⁵⁷ HHSt, VA, karton 72.

¹⁵⁸ Isto.

¹⁵⁹ M. Smole, nav.d.

¹⁶⁰ M. Schweiger, nav.d., str. 78.

¹⁶¹ M. Schweiger, nav.d., str. 74.

¹⁶² HHSt, VA, karton 72.

¹⁶³ M. Schweiger, str. 85.

Baron Joseph pl. Kellerman (*1737 Bruselj).
 - 1782 mojster, ustanovni član lože "Združena srca" Maribor.
 - 1785 mojster v loži "Združena srca" Gradec.¹⁶⁴
 Vojaški stotnik.
 - tudi v loži "Varnost" (Zur Sicherheit) Bratislava.

Ignac Alojz pl. Kleinmayer (*Celovec 1743, +Ljubljana 1802).
 - do leta 1785 v loži "Dobrodelna Mariana" Celovec.¹⁶⁵
 - 1786 mojster v loži "Združena srca" Gradec.¹⁶⁶
 Iz znane koroške tiskarske in knjigotrske družine. Imel je tiskarno v Celovcu, kjer je tudi izdajal časopis "Klagenfurter Zeitung" in knjigarno na Dunaju. Leta 1782 si je uredil tiskarno tudi v Ljubljani in pričel z izdajanjem časopisa "Laibacher Zeitung". V Žužemberku je imel svoj papirni mlin.¹⁶⁷

Johan Joachim Kleist
 - 1782 mojster ustanovni član lože "Združena srca" Maribor.
 Namestnik okrožnega glavarja v Mariboru. Leta 1782 že v pokojju.

Anton Lufft (*Dunaj 1747).
 - 1782 vajenec, ustanovni član lože "Združena srca" Maribor.
 - 1785, 1786 mojster v loži "Združena srca" Gradec.¹⁶⁸
 Od leta 1777 kirurg v Terzijevem polku.

Jožef Anton Mič (Mitsch) (*1754 Sv. Peter pri Celovcu, +Gurnitz 1848).
 - v loži "Dobrodelna Mariana" Celovec.¹⁶⁹
 Koroški Slovenec Jožef Mič je bil duhovnik, sicer pa navdušen filozof, razsvetljenec in jožefinec. Izdal je tudi več filozofskih razprav. Doživel je visoko starost 94 let.¹⁷⁰

Franc Ksaver Neupauer, (*Maribor 1753, +Gradec 1835).
 - 1785 pomočnik v loži "Združena srca" Gradec.¹⁷¹
 Sin mariborskega mestnega upravnika. Po šolanju v Mariboru je študiral v Gradcu pravo in filozofijo. Od leta 1780 je bil izredni profesor nemškega prava, od leta 1783 pa redni profesor pravoznanstva na graški in kasneje dunajski univerzi. Na Dunaju je imel stike z jakobinci, zaradi česar se je moral zagovarjati pred državno komisijo.

¹⁶⁴ HHSI, VA, karton 72.

¹⁶⁵ R. Cefarin, nav.d., str. 102.

¹⁶⁶ HHSI, VA, karton 72.

¹⁶⁷ R. Cefarin, nav.d., str. 102 - 103.

¹⁶⁸ HHSI, VA, karton 72.

¹⁶⁹ R. Cefarin, nav.d., str. 87 sl.

¹⁷⁰ R. Cefarin, str. 87 - 91.

¹⁷¹ HHSI, VA, karton 72.

Alojz Kappus pl. Pichelstein (+Ljubljana 1803).¹⁷²
 - v loži "Sveti Jožef" Dunaj (verjetno od 1790).
 - 1792 mojster, ustanovni član ljubljanske lože "Dobrodelnost in stanovitnost".¹⁷³
 Bil je doktor prava. Od leta 1782 ga srečamo kot zapriseženega advokata deželnega glavarstva na Kranjskem.¹⁷⁴ Od leta 1793 je bil deželni sekretar kranjskih deželnih stanov.¹⁷⁵ Od leta 1796 do 1803 je bil kranjski stanovski sekretar in direktor pisarne kranjskih deželnih stanov,¹⁷⁶ istočasno tudi svetnik pri odboru kranjskih deželnih stanov.¹⁷⁷

Jožef Pichler
 - 1790 v dunajski loži "Pri ljubezni in resnici".¹⁷⁸
 - 1792 mojster med ustanovnimi člani ljubljanske lože "Dobrodelnost in stanovitnost".¹⁷⁹
 Vojaški sodnik v polku grofa Turna.¹⁸⁰ Iz policijskega zaznamka ljubljanske policije bi lahko domnevali, da je bil Jud.¹⁸¹

Jožef Pinhak (*Zweckendorf 1755, +Ljubljana 1814).

- 1787 - 1790 mojster v loži "Novookronano upanje" Dunaj.¹⁸²
 - 1792 mojster med ustanovnimi člani ljubljanske lože "Dobrodelnost in stanovitnost".¹⁸³

Na Dunaju je študiral bogoslovje, pristopil k benediktinskemu redu. Leta 1785 je duhovnik v kraju Gars. Leta 1789 je nastopil službo stolnega pridigarja v Ljubljani. Verjetno je prišel v Ljubljano tudi zaradi vpliva znancev nadškofa Brigida in kononikov Riccija in Raigersfelda. Službo stolnega pridigarja je v Ljubljani opravljal do leta 1797. Od leta 1793 do 1797 je bil tudi ravnatelj bogoslovnega semenišča, med letom 1794 - 99 je bil prvi profesor verouka na ljubljanski gimnaziji. Od leta 1797 je bil šentjakobski župnik, leta 1810 je postal ljubljanski kanonik. Prijateljeval je z Zoisom, Linhartom, Debevcem in Vodnikom. Po Linhartovi smrti je leta 1798 kupil od njegove vdove hišo, in še Kastelčevo posestvo ter tu postavil tovarno vitriola in poletno vilo. Tovarna je šla leta 1803 v

¹⁷² Schivizhoffen, nav.d., str. 209.

¹⁷³ G. Brabbée, nav.d., str. 34.

¹⁷⁴ Neuer Instanzkalender auf das Jahr 1782 ... dises Herzogthums Krain, Laibach, str. 66.

¹⁷⁵ Instanzkalender für das herzogthums Krain auf das Jahr 1793 mit einem vollständigen Namenregister, Laibach, str. 54.

¹⁷⁶ Instanzen Schematismus 1796 str. 94; 1803.

¹⁷⁷ Prav tam.

¹⁷⁸ HHSI, VA, karton 72.

¹⁷⁹ G. Brabbée, nav.d., str. 34.

¹⁸⁰ G. Brabbée, nav.d., str. 34.

¹⁸¹ AS, Preds. A., Repertorium über die geheimen Polizei Akten 1791 - 1800.

¹⁸² HHSI, VA, karton 72; E. Huber, Sozialstruktur 1991, Pinhang.

¹⁸³ G. Brabbée, nav.d., str. 34; njegovo članstvo v ljubljanski loži domneva tudi F. Kidrič, SBL II, 339 - 341.

stečaj. Bil je prosvetljeni janzenist in izrazit jože-finec.¹⁸⁴

Johan Wenzel grof pl. Pötting (+Dunaj 1783).

- mojster starosta v loži v Temišvaru.
- 1782 veliki mojster, ustanovni član lože "Združena srca" Maribor.¹⁸⁵

V času ustanovitve bivši svetnik v Banatu.

Janez Anton Ricci (*Krmin 1745, +Naklo 1818).

- 1781 - 1783 mojster v loži "Okronano upanje" Dunaj.
- 1784 višja stopnja v loži "Okronano upanje" Dunaj.

- 1785 mojster v loži "Okronano upanje" Dunaj.¹⁸⁶ Kidrič domneva, da naj bi bil član dunajske lože "Okronano upanje" že leta 1778 in da je organiziral ljubljansko ložo "Dobrodelnost in stanovitnost". Ni izključeno, da je sodeloval pri postavljanju ljubljanske lože, vendar ni bil med njenimi ustanovnimi člani. Ricci pa je poznal Bödeckerja saj ju leta 1781 skupaj srečamo med obiskovalci lože "Pri pravi Slogi".¹⁸⁷ Kidrič mu nadalje na osnovi dunajskih policijskih poročil pripisuje tudi članstvo v ljubljanski loži "Prijatelji kralja rimskega in Napoleona".¹⁸⁸ Vendar pa so bile policijske domneve napačne.¹⁸⁹

Ricci je bil duhovnik. Leta 1772 je postal kanonik pri ljubljanski škofiji, kamor ga je poklical škof Karel Herberstein. Bil je deležen številnih cerkvenih dostojanstev: 1788 stolni dekan, 1796 komendnik malteškega viteškega reda v Polstu na Koroškem, 1808 stolni prošt in župnik v Radovljici kjer je imel vikariat, 1801 je dobil mesto generalnega vikarja in pomožnega ljubljanskega škofa. Bil je simpatizer slovenskega prepovednega gibanja in je leta 1782 dvornemu poetu Metastasiju na Dunaju v slovenščini zapel neko Linhartovo pesem. Sicer pa je bil janzenist.

Adalbert Fischer pl. Riselbach (*1753 - +Dunaj 1795).

- 1789 vajenec v loži "Pri novookronanem upanju" Dunaj; 1790 pomočnik v isti loži.¹⁹⁰
- 1791 - 1793 mojster v loži "Pri novookronanem upanju" Dunaj.¹⁹¹
- 1792 soustanovitelj lože "Dobrodelnost in stanovitnost" Ljubljana.¹⁹²

¹⁸⁴ SBL, II, str. 341.

¹⁸⁵ HHSt, VA, karton 72.

¹⁸⁶ HHSt, VA, karton 72; Die Protokolle; E. Huber, Sozialstruktur 1991, Ricci.

¹⁸⁷ Die Protokolle, št. 22.

¹⁸⁸ SBL, III, str. 97; F. Kidrič, Zbrani spisi II, str. 53.

¹⁸⁹ P. Vodopivec, Prostožidarska loža "Prijateljev kralja rimskega ...", Kronika 36, 1988, str. 19 sl.

¹⁹⁰ HHSt, VA, karton 72.

¹⁹¹ Isto.

¹⁹² G. Brabbée, nav.d., str. 34.

Leta 1789 protoklist cesarsko kraljeve bankalne direkcije. Vsaj od leta 1791 sekretar cesarsko kraljevega tobačnega in kolkovnega urada v Ljubljani. V šematizmu ga zasledimo še leta 1793, kasneje pa ne več.¹⁹³

Friedrich pl. Reitenberg (Reichenburg) (*München 1747, +Novo mesto 1819).

- 1785, 1786 mojster v loži "Združena srca" Gradec.¹⁹⁴

- 1792 mojster med ustanovnimi člani ljubljanske lože "Dobrodelnost in stanovitnost".¹⁹⁵

Vsaj od konca osemdesetih let 18. stoletja dalje je bil nadporočnik v polku grofa Turna. Umril je leta 1819 v starosti 72 let v Novem mestu kot upokojeni nadporočnik.¹⁹⁶

Baron Bernard pl. Rosetti (*Ljubljana 1756, +Trst (campagna Pontini) 1817).

- sprejet v orientu v Trstu.¹⁹⁷

- 1792 mojster starosta ljubljanske lože "Dobrodelnost in stanovitnost".¹⁹⁸

Rosettiji so bili kranjski deželani od leta 1655. Poleg gradu Rosenek pri Vipavi je družina imela še gospostva Prestranek, Orehek pri Postojni, Na Školu pri Divači in Šekule. Baron Bernard pl. Rosetti, sin Janeza Karla Leopolda kranjskega odbornika, je bil v drugi polovici 18. stoletja zelo ugledna osebnost. Bernard je bil cesarski komornik, kranjski stanovski odbornik,¹⁹⁹ deželno glavarovski svetnik v Ljubljani, od leta 1796 zakupnik loškega gospostva. V času prve francoske okupacije leta 1797 je bil imenovan v desetčlanski gubernij na Kranjskem, 1803 - 05 avstrijski guverner v Kotoru, 1801, 1808 - 1809 deželni glavar na Kranjskem, 1809 ob prihodu Francozov guverner v Trstu, nato vladni predstavnik v Galiciji, od konca oktobra 1815 provizorični vodja primorskega gubernija v Trstu, od 1816 do smrti guverner v Trstu.²⁰⁰ Rosetti je bil imetnik gospostev Razdrto, Orehek (od leta 1785), Podbrje, Šilentabor (od leta 1801), Na Školu (od leta 1784) in Šikulje (od 1802). Vsa omenjena gospostva je leta 1809 prodal.²⁰¹

Joseph Schimeck

- 1782 mojster, ustanovni član lože "Združena srca" Maribor.

¹⁹³ Instanzkalender für das Herzogthum Krain auf das Jahr 1793, str. 84.

¹⁹⁴ HHSt, VA, karton 72.

¹⁹⁵ G. Brabbée, nav.d., str. 34.

¹⁹⁶ Schivizhoffen, str. 383.

¹⁹⁷ AS, Preds. A., Repertorium über die geheimen Polizeien, Akten 1791 - 1800.

¹⁹⁸ G. Brabbée, nav.d., str. 34.

¹⁹⁹ Instanzkalender für das Herzogthum Krain auf das Jahr 1793, str. 52; Instanzkalender, 1796, str. 93.

²⁰⁰ SBL, III, str. 133.

²⁰¹ M. Smole, nav.d.

Hochwürdiger Großmeister!

Hochwürdiger Deputirter Meister!

Sehr ehrwürdige Brüder Aufseher, und Beamte!

Hoch- und verehrungswürdige Brüder!

Wenn dem lebhaften Antheil, den Sie H. u. B. B. an dem Fortgang unseres Ordens nehmen, überzeugt, erinnern wir Ihnen die vierte Feuer unseres Konstitutions Festes, und das mit so freudigerem Gefühle, als es eben das Jahr ist, in welchem unsere königliche Kunst in den allhierigen Staaten gleich den aufgeklärtesten in Europa das Recht erhalten hat, unter dem Schutz der Befehle an dem Wohl der Menschheit öffentlich arbeiten zu dürfen, — ein Vorrecht, welches zur Schande der verflohenen Jahrhunderte gleich den schändlichsten Verbrüderungen auf das schärfste verboten war. — Wir versprechen uns durch unsere Arbeiten eben so Ihrer brüderlichen Liebe immer würdiger zu werden, als wir uns befeissen werden, den Erwartungen einer duldbaren, ja sogar schützenden Staatsverfassung zu entsprechen. In diesem schmeichelnden Selbstvertrauen haben wir die Ehre mit wärmster Bruderliebe zu fern.

Hoch und verehrungswürdige Brüder!

In der vollkommenen u. äch:
ten St. Joh. zu den ver:
einigten Herzen im Orient von
Graz. $\frac{24}{VI}$ 1786.

Ihre treuerbundenen Brüder.
Sigmund *[Signature]*
Wiederholer *[Signature]*
Brauhaspar Dobler *[Signature]*
[Signature]
[Signature]

[Signature]
Seckair.

Uvodni del seznama članov lože "Združena srca". Gradec 1786. (Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien, Vertrauliche Akten, karton 72)

- 1785 mojster v loži "Združena srca" Gradec.²⁰²
Puškonosec pri pl. Pöttingu.

Jožef Schöller (*Slovenj Gradec 1757, +Gradec 1836).

- 1785 v loži "Združena srca" Gradec.

- 1786 vajenec v loži "Združena srca" Gradec.²⁰³

Leta 1784 si je na Dunaju pridobil naziv doktorja medicine. Opravljal doktorsko službo v Gradcu in drugih krajih po Štajerski. Leta 1817 je prejel ple-miško diplomu, v šolskem letu 1829/30 je bil rektor graške univerze.

Krištof baron pl. Schwitzen (*Gradec 1754, +Gradec 1796).

- 1785, 1786 mojster v loži "Združena srca" Gradec.²⁰⁴

Med drugim je bil tudi okrožni komisar v Mariboru do leta 1786, ko je postal okrožni komisar v Gradcu.

Žiga baron Schwitzen (*Gradec 1747, +Valdek 1834).

- 1785, 1786 mojster starosta v loži "Združena srca" Gradec.²⁰⁵

Bil je vsaj tri leta mojster starosta lože "Združena srca" v Gradcu. Bil je državni uradnik večinoma v Gradcu, leta 1788 je postal resnični administrator državnih imenj v Notranji Avstriji, kasneje pa je postal dvorni svetnik dvorne pisarne na Dunaju. Leta 1793 je bil poslan kot komisar v Galicijo. Najverjetneje v osemdesetih letih 18. stoletja je bil okrožni glavar v Ljubljani.²⁰⁶

Janez Senčer (Sentscher) (*Radgona 1752, +1789)

- 1782 soustanovitelj lože "Združena srca" Maribor

- 1785, 1786 mojster v loži "Združena srca" Gradec.²⁰⁷

Leta 1778 je bil adjutant, od leta 1783 pa podporočnik v Terzijevega polku.

Franc Anton pl. Siegenfeld (*1756 Češke Budjeweice).

- mojster 1782 ustanovni član lože "Združena srca" Maribor.

- 1785, 1786 mojster v loži "Združena srca" Gradec.²⁰⁸

Nadporočnik Terzijevega polka, kasneje nadporočnik liškega polka.

Fortunat Spöck (*Škofja Loka 1747, +Gradec 1813).
- 1785, 1786 mojster v loži "Združena srca" v Gradcu.²⁰⁹

Frančiškan in duhovnik, kurat v cerkvi v Leechu, kasneje pa zaposlen kot uradnik pri nemškem viteškem redu v komendi v Leechu. Intenzivno se je ukvarjal z naravnimi načini zdravljenja.

Janez Nepomuk Steiner

- 1785 vajenec v loži "Združena srca" Gradec, je še istega leta zapustil ložo.²¹⁰

Leta 1777 je bil kanclist pri mariborskem inšpektoratu, kjer je bil pisar še leta 1784. V letih 1794 - 1811 je bil prejemnik v carinskem uradu v Brežicah, v letih 1812 - 13 pa kot uradnik v Slovenski Bistrici.

Maksimilijan Straube

- 1982 mojster, soustanovitelj lože "Združena srca" Maribor.

- 1785 mojster v loži "Združena srca" Gradec, je še istega leta zapustil ložo.²¹¹

Od leta 1777 zaposlen v Mariborskem inšpektoratu, od leta 1784 adjunkt v istem uradu.

Baron Vincenc Jurij Strupi (*Ljubljana 1733, +Dunaj 1810).

- 1. julij vajenec; 5. avgust pomočnik; 2. september 1785 mojster v dunajski loži "Pri pravi slogi".

- 1786 mojster v dunajski loži "Pri resnici".²¹²

Rojen v Ljubljani, meščanskega porekla, strokovnjak za utrdbe in prekope. Po končanih študijah je stopil leta 1756 v vojaško službo k inženirski stroki, se odlikoval v sedemletni vojni. Leta 1763 je postal gradbeni direktor trdnjave Cheb, vodil tudi gradnjo utrdbe v Kraljevem Gradcu. Jožef II. ga je imenoval za stotnika in pomorskega gradbenega direktorja v Trstu. Uspešno je osuševal močvirje pri Ogleju in leta 1772 napredoval v cesarskega svetnika. Gradil je "jožefinsko cesto" po težkem terenu od Senja do Karlovca. Leta 1779 je bil pobaronjen, leta 1782 imenovan za dvornega svetnika in referenta pri dvornem gradbenem svetu na Dunaju. Ko je leta 1771 bival v Ljubljani, ga je kranjski deželni glavar pl. Turjaški seznanil z načrti Leechija in Gruberja za osušitev ljubljanskega barja. Leta 1779 je po Gruberjevem odhodu nadaljeval z gradnjo Gruberjevega prekopa in ga leta 1780 končal. Do leta 1782 je še delal pri osuševanju ljubljanskega barja, nato pa je odšel na Dunaj.²¹³

²⁰² HHSt, VA, karton 72.

²⁰³ Isto.

²⁰⁴ Isto.

²⁰⁵ Isto.

²⁰⁶ M. Schweiger, nav.d., str. 145 - 146.

²⁰⁷ HHSt, VA, karton 72.

²⁰⁸ Isto.

²⁰⁹ Isto.

²¹⁰ Isto.

²¹¹ Isto.

²¹² HHSt, VA, karton 72, 68; Die Protokolle; E. Huber,

Sozialstruktur 1991.

²¹³ SBL, III, 531.

Siegfried pl. Taufferer (*Ljubljana 1750, +Dunaj 1796).

- sprejet v ložo v Gentu (Belgija).

- 1782 - 1785 mojster v dunajski loži "Pri pravi slogi".²¹⁴

Iz ene od najuglednejših kranjskih plemiških družin. Mladost je preživel v Ljubljani in na očetovem gospostvu v Višnji Gori. Že z devetnajstimi leti je obvladal veliko jezikov (latinščino, francoščino, angleščino, italijansko, hrvaščino, nemščino in slovensko). Študiral je na dunajskem Terezijanu. Služboval je v Vojni Krajini (1772 - 1787). Poleg tega je trgoval z lesom in se ukvarjal z ladjedelstvom. Večkrat se je prekršil zoper vojaško disciplino in je leta 1787 izstopil iz vojske. Istega leta je šlo v stečaj tudi njegovo podjetje. Pomoč za nove posle je iskal pri grofu Cobenzlu in zagrebškem škofu Vrhovcu. Od leta 1793 je bil v stikih z dunajskimi jakobinci, medtem ko naj bi se z voditeljem jakobinske zarote Martinovcem srečal že leta 1787. Potem, ko je bil soobtožen jakobinske zarote, se je umaknil v Benetke in nato k Francozom, katerim se je pridružil v bojih zoper Avstrijo. Leta 1795 so ga Avstriji v bojih zajeli in naslednje leto na Dunaju obesili.²¹⁵

O Tauffererjevem navdušenju za prostozidarstvo priča njegovo pismo iz leta 1783, ki ga je pisal Bornu mojstru starosti dunajske lože "Pri pravi slogi", kjer mu sporoča, da bo v čast lože po njej poimenoval eno svojih ladij.²¹⁶

Jurij Vega, (*Zagorica pri Dolskem 1754, Dunaj +1802).

- sprejet v dunajsko ložo "Pri pravi slogi" 9. decembra 1785.

- leta 1786 pomočnik in mojster v loži "Pri resnici".

- leta 1787 mojster v loži "Pri resnici".²¹⁷

V Ljubljani je leta 1767 obiskoval jezuitsko gimnazijo. Solanje je nadaljeval na ljubljanskem liceju, kjer sta na njegovo šolanje vplivala profesorja Maffei de Glatford in Gruber. Leta 1775 je na liceju diplomiral. Po študiju je dobil mesto cesarsko kraljevega navigacijskega inženirja v Notranji Avstriji. Leta 1780 je odšel na Dunaj, kjer se je vpisal med topičarje cesarske armade. Postal je podporočnik in kmalu učitelj matematike na topničarski šoli. Leta 1784 so ga povišali v poročnika in v tem času je napisal že dva matematična učbenika. Leta 1785, ko je bil nadporočnik, je bil sprejet v dunajsko ložo "Pri pravi slogi". Leta 1789 je prvič kot stotnik sodeloval pri avstrijskem osvajanju

Beograda, ki je bil takrat v turških rokah. Nato je sodeloval še v številnih bitkah kjer se je izkazal z izrednim balističnim znanjem. Leta 1793 je izšel njegov logaritemsko-trigonometrijski priročnik. Leta 1800 je bil priročnik prvič ponatisnjen nato pa še večkrat v 19. stoletju v številnih evropskih deželah. Leta 1794 je izšel še njegov desetdecimalni logaritmovnik. Zadnji ponatis je ta logaritmovnik doživel leta 1962 v Združenih državah Amerike. Leta 1795 so po Vegovih načrtih izdelali možnar, ki je imel bistveno večji domet kot stari možnarji. Z novimi možnarji je vodil istega leta obleganje Mannheima, ki so ga Avstrici po zaslugi novega orožja zasedli z zelo majhnimi izgubami. Zato je kljub spletkam prejel viteški red Marije Terezije. Leta 1800 je bil pobaronjen, leta 1801 sprejet med kranjske stanove, član akademije v Erfurtu, Göttingenu, Mainzu in Pragi. Leta 1802 je bil na Dunaju ubit.²¹⁸

Franz markiz de Ville (*Nancy Lotaringija 1735).

- mojster 1782 ustanovni član lože "Združena srca" Maribor.

- 1785, 1786 mojster v loži "Združena srca" Gradec.²¹⁹

Bivši grenadir, Riesische polk.

Jožef baron Zois pl. Edelstein (*1741, +1813).

- 1783 - 85 vajenec v dunajski loži "Pri okronanem upanju".

- 1786 vajenec v dunajski loži "Pri novookronanem upanju".

- 1788 mojster v dunajski loži "Pri novookronanem upanju".²²⁰

Jožef Zois je bil brat mnogo bolj znanega Žige Zoisa. Bil je imetnik naslednjih gospostev na Kranjskem: Kompolje pri Muljavi (1773 - 1813), Podpeč (1773 - 1813) in Selo pri Št. Pavlu (1773 - 1801).

Žiga baron pl. Zois (*Trst 1747, +Ljubljana 1819).

- v ložo je stopil v Amsterdamu na svojem potovanju po Nizozemskem.²²¹

Gospodarstvenik, naravoslovec in razsvetljenec. Leta 1761 se je šolal v Reggio Emilii. Leta 1765 se je vrnil v Ljubljano in študiral naravoslovje pri Gruberju in Maffeiu. Po očetu je podedoval železarno v Mislinji (1770). Fužino v Javorniku pa mu je oče podaril (1771), čez dve leti pa še fužini v Bohinjski Bistrici in Stari Fužini. Od leta 1772 je bil imetnik gospostva Brdo pri Kranju. V začetku leta

²¹⁴ HHSt, VA, karton 68, 72; Die Protokolle 61 sl.

²¹⁵ D. Zwitter Tehovnik, nav.d.; P. Vodopivec, Kranjski jakobinec, Prispevki XXX, 1990; SBL IV, 21 - 25.

²¹⁶ D. Zwitter-Tehovnik, nav.d., str. 266.

²¹⁷ HHSt, VA, karton 68, 72; Die Protokolle; E. Huber, Sozialstruktur, 1991, Vega.

²¹⁸ SBL, IV, 380 - 6; S. Sitar, Jurij Vega, Ljubljana 1983.

²¹⁹ HHSt, VA, karton 72.

²²⁰ HHSt, VA, karton 72; E. Huber, Sozialstruktur 1991, Zois.

²²¹ P. Vodopivec, Prostozidarstvo; Enciklopedija Slovenije 9, Ljubljana 1995, str. 383. Po izjavi P. Vodopivca naj bi sam Zois pisal o svojem vstopu v ložo v Amsterdamu.

1779 se je podal na dolgo potovanje od Nemčije, Holandije, Švice, Francije do Rima od koder se je leta 1780 vrnil. Leta 1782 je bil v Belgiji na zdravljenju, obiskal pa je tudi Amsterdam. Od leta 1793 so mu ohromele noge in se je po stanovanju prevažal z vozičkom. Ukvarjal se je z mineralogijo, kemijo, metalurgijo, geologijo in rudarstvom. Bil je član številnih povečini naravoslovnih združenj. Slovenščine ga je naučila mati. Razsvetljska miselnost pa ga je privedla med slovenske preporoditelje. V Ljubljani si je ustvaril eno največjih in najbolj dragocenih knjižnic na Kranjskem. Prijem se je zbirala stalna družba: Japelj, Kumerdej, Linhart, Ricci, Makovic, Kuralt, Breckerfeld, kasneje še Penzel in Vodnik. Od ljubljanskih prostozidarjev je Zois prijateljeval z Riccijem in Pinhakom. Zois je bil velikodušen in pripravljen pomagati pri mnogih kulturnih načrtih.²²²

Poleg izpričanih prostozidarjev se pripisuje članstvo v loži tudi drugim. Od domnevnih prostozidarjev tu navajam le dva: Antona Tomaža Linharta in ljubljanskega škofa Karla pl. Herbersteina.

Anton Tomaž Linhart (*Radovljica 1765, +Ljubljana 1795).

Številni avtorji mu pripisujejo članstvo v prostozidarski loži. Tako Kidrič kot Nenezič menita, da je bil med ustanovnimi člani ljubljanske lože "Dobrodelnost in stanovitnost", kar pa ne drži. O njegovem članstvu med prostozidarji je Kidrič leta 1914 zapisal, da Linharta zgodovinarji avstrijskega framazonstva sicer ne omenjajo, toda Kopitar ga je v svoji avtobiografiji iz leta 1839 zmerjal s prostozidarjem, in ni izključeno, da je bil Linhart v svojih dunajskih časih včlanjen v kaki loži.²²³ Nenezič navaja iste podatke kot Kidrič, le da Linharta z gotovostjo postavlja med prostozidarje, med katere naj bi stopil na Dunaju v letih 1778 - 79. To ni izključeno, ni pa podatkov, ki bi to potrjevali. Za omenjena leta so sezname članov dunajskih lož slabo ohranjeni. Iz Nenezičeve knjige je razvidno, da povzema Kidriča, vendar je pri tem nenančen. Brabbéejeva razprava zanika trditev, da bi bil Linhart med ustanovitelji ljubljanske lože.

Netočne so tudi domneve, da naj bi bil Linhart član dunajske lože "Pri pravi slogi".²²⁴ Loža, ki je bila ustanovljena leta 1781, ima zelo dobro ohranjene svoje protokole. Do domneve, da naj bi bil Anton Tomaž Linhart član te lože, je prišlo verjetno zaradi netočnega branja seznama obiskovalcev omenjene lože. Med občasnimi obiskovalci lože "Pri pravi slogi" srečamo tudi F. Linharta iz du-

najske lože "Pri treh ognjih" (ustanovljena leta 1783). Protokoli lože nam razkrijejo, da gre za Franca Linharta, peka slaščic pri grofu Leopoldu pl. Kolowratu.²²⁵ Članstvo Antona Tomaža Linharta v loži "Pri pravi slogi" je izključeno. Ime Antona Tomaža Linharta zaenkrat ni bilo odkrito v seznamu kakšne druge dunajske lože, zato se le domneva o njegovem članstvu v loži.

Nesporno dejstvo pa je, da je imel Linhart tesne stike s številnimi tako ljubljanskimi kot dunajskimi in drugimi prostozidarji. Od članov ljubljanske lože je prijateljeval posebno z Jožefom Pinhakom, prijatelj je tudi z Jožefom Desselbrunnerjem, na Dunaju je živel pri dunajskem prostozidarju Herbersteinu Moltkeju,²²⁶ študiral je pri Sonnefelsu, s katerim se sicer ni strinjal v pogledih na gledališče, dopisoval si je s prostozidarjem lužičkim Srbom, ustanoviteljem lože v Zgorelcu, Karlom Gottlibom Antonom, poznal je grofa Brigida iz lože "Pri pravi slogi", njegov portret je izdelal bakrorezec Kauperz, prostozidar v graški loži "Združena srca", ki je izdeloval tudi diplome za nove in povišane prostozidarje. Linhart se je v Ljubljano vrnil z domnevnim masonom deželnim glavarjem Turjaškim, se zaposlil prav tako domnevnem prostozidarju ljubljanskem škofu Herbersteinu. Svobodomiselní Linhart je kasneje negativno sodil o Herbersteinu kot tudi o njegovem nasledniku Brigidu. Tudi Linhartovov drugi zaščitnik Janez Nepomuk grof Edling, naj bi bil po domnevah nekaterih prostozidar.²²⁷

Vendar pa vsi ti stiki še ne potrjujejo njegovega članstva v loži in čisto možno je, da so Linhartu pripisovali prostozidarstvo preprosto zaradi njegove izrazite in dosledne svobodomiselnosti in prosvetljenosti.

Bolj kot zanimivost pa kaže omeniti, da je bil Linhart v jezuitskem kolegiju sošolec Vege in Jožefa Desselbrunnerja. Leta 1769 sta v Linhartovi igri Alexis igrala tako Vega kot Desselbrunner, ki je igral nato še leta 1789 v igri Matiček se ženi.²²⁸

Karel Janez pl. Herberstein (*Gradec 1719, +Ljubljana 1787).

Družina Herberstein je bila lastnica številnih posesti v slovenskih deželah. Karlov oče je bil imetnik gospostva Hrastovec, kjer je Karel preživel mlada leta. Karel je bil duhovnik, ki mu je pripadnost ugledni družini omogočila sijajno kariero. Leta 1743 je bil ustoličen za korarja v Tridentu. V letih 1757 - 61 je bil gojenec praške nadškofije v Rimu. Leta 1769 je postal koadjutor ljubljanskega škofa in bil leta 1772 bil imenovan za ljubljanskega

²²² Več o njem glej SBL, IV, str. 832 - 46.

²²³ F. Kidrič, izbrani spisi II, str. 51.

²²⁴ P. Vodopivec, Kranjski jakobinec, Prispevki XXX, 1999, str. 4.

²²⁵ Die Protokolle, 346, 349, 354 itd.

²²⁶ F. Kalan, nav.d., str. 40.

²²⁷ F. Kalan, nav.d., 87 - 90, 111.

²²⁸ F. Kalan, nav.d., str. 61 - 62.

škofa in bil leta 1772 bil imenovan za ljubljanskega škofa. Herberstein je bil po nazorih izrazit jansenist. V času njegovega škofovanja je prišel v Ljubljano za kanonika tudi Goričan Ricci. V Ljubljani se je lotil številnih reform, reforme bogoslovnega pouka in podpiral reforme Jožefa II. ter se zagovarjal za nove škofijske meje. Svoje ideje je zagovarjal v pastirskem pismu v začetku osemdesetih let 18. stoletja. Zavzemal se je za toleranco, pri tem pa je naletel na odpor papeža, ki ga zato ni hotel imenovati za nadškofa.²²⁹ Prostožidarstva so ga obtoževali že v času njegovega škofovanja. Med prostožidarje ga prištevajo tudi številni raziskovalci.²³⁰ Njegovo članstvo v loži pa ni izpričano z arhivskimi viri.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Freimaurerei in der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert mit besonderer Berücksichtigung der Freimaurerlogen "Zu den vereinigten Herzen" in Maribor und "Zur Wohlthätigkeit und Standhaftigkeit" in Ljubljana

Das 18. Jahrhundert, besonders aber das josephinische Zeitalter, ist die Blütezeit der Freimaurerlogen in der Habsburgermonarchie. Die Anfänge der Freimaurerei reichen in das Jahr 1726, als in Prag die Loge "Zu den drei Sternen" errichtet wurde. Kaiser Karl VI. war den Freimaurern keineswegs feindlich gesinnt. Kaiserin Maria Theresia dagegen war der Freimaurerei nicht zugeneigt, obwohl sowohl ihre Familienmitglieder als auch zahlreichen Räte Freimaurer waren. Die Ursache für ihre Abneigung gegenüber der Freimaurerei ist wahrscheinlich in den schlechten Beziehungen zwischen Österreich und Preußen zu suchen. In den siebziger Jahren nahm die Zahl der Logen in der Monarchie zu. Nach dem Regierungsantritt Josephs II. erlebte die Freimaurerei in der Monarchie eine Blütezeit. Die Freimaurerei entwickelte sich im 18. Jahrhundert im Rahmen verschiedener Richtungen und Strömungen, die von den deistischen bis zu den christlich-theosophischen reichten. Die Logen in der Monarchie gehörten im 18. Jahrhundert ver-

schiedenen Systemen an. Das älteste war das "Clermontsche System", später war das System der "Strikten Observanz" sehr stark verbreitet, das dritte war das "Zinnendorfsche oder Schwedische System". Außer den drei genannten fand in Kroatien und Ungarn das "Drašković-System" weite Verbreitung. In den Logen machte sich auch der Einfluß anderer Geheimgesellschaften wie die der Illuminaten, Rosenkreuzer und Asiatischen Brüder geltend. Im Jahre 1784 vereinigten sich sechs Provinziallogen in Wien zur "Großen Landesloge von Österreich". Die "Große Landesloge von Österreich" umfaßte 45 Logen, davon 17 in der österreichischen Provinzialloge. Mit der Gründung der Großloge wirkten alle Logen in den ersten drei Hochgraden einheitlich. Im Jahre 1785 erreichte die Freimaurerei in der Habsburgermonarchie ihren Höhepunkt. Die Großloge existierte nur kurze Zeit, ihr Ende kündigte bereits das 1785 erlassene kaiserliche Freimaurerpatent an. Die Beweggründe für den Erlaß waren unterschiedlicher Natur und sind sowohl in der Politik (der mißlungene Versuch eines Tausches der österreichischen Niederlande gegen Bayern) als auch in Streitigkeiten zwischen verschiedenen Strömungen innerhalb der Freimaurerei zu suchen. Das Patent hatte negative Folgen auf die Freimaurerorganisation, löste es doch neue Streitigkeiten aus und führte dazu, daß sich zahlreiche Freimaurer zurückzogen. Leopold II. bot den Freimaurern noch einen gewissen Schutz, während unter der Herrschaft seines Bruders Franz repressive Maßnahmen gegen die Logen eingeführt wurden. Der Konflikt spitzte sich 1794 nach der Entdeckung der "Jakobinischen Verschwörung" in Wien äußerst zu, worauf ein totales Verbot der Freimaurerverbindungen erfolgte.

In Innerösterreich ist als erste Loge die Triester "La concordia" im Jahre 1773 überliefert. Höchstwahrscheinlich im Jahre 1776 wurde die Loge "Harmonie et Concorde universalle" gegründet. In Triest dürften auch andere Logen gewirkt haben, nach 1785 zweifelsohne nur noch die Loge "Hamonie et Concorde universalle". Im Jahre 1782 wurde in Maribor (Marburg) die Loge "Zu den vereinigten Herzen" errichtet, die 1783 nach Graz umsiedelte, wo sie höchstwahrscheinlich bis Ende der achtziger Jahre des 18. Jahrhunderts aktiv blieb. In Klagenfurt wurde im Jahre 1783 die Loge "Zur wohlthätigen Marianna" gegründet, die jedoch 1786 nach dem Erlaß des Freimaurerpatents ihre Aktivität einstellte. In Görz wirkte höchstwahrscheinlich von 1784 bis 1786 die Loge "Zur Freimüthigkeit". In Ljubljana (Laibach) wurde im Jahre 1792 eine Loge mit dem Namen "Zur Wohlthätigkeit und Standhaftigkeit" errichtet. Eine bedeutende Rolle bei der Gründung der Mariborer

²²⁹ Več o njem glej SBL, I str. 303 - 13.

²³⁰ R. Cefarin, nav.d., str. 139; F. Kalan, nav.d., 88 - 90; Z. D. Nenezic, nav.d., str. 102.

Loge spielte der Rat a.D. bei der Verwaltung des Banats Graf Johann Wazlaw Maria Edler von Pötting, der 1782 nach Maribor kam. Er war der "Meister vom Stuhl" der Loge in Temesvar und Direktor des Rosenkreuzzirkels in Böhmen. Die Mariborer Loge mit dem Namen "Zu den vereinigten Herzen" wurde am 15. November 1782 als echte Loge des Hl. Johannes von der Wiener Loge "Zu wahrer Eintracht" anerkannt. Sie setzte sich bei ihrer Gründung aus 14 Freimaurern zusammen, die auf Schloß Radvanje (Rotwein) unweit von Maribor zusammentrafen. In der Loge waren fünf Soldaten, aus dem Terzyschen Regiment stammten noch ein Chirurg und ein Geistlicher. Darüber hinaus gehörten der Loge noch ein ehemaliger Soldat, zwei Beamte, zwei pensionierte Beamte an sowie eine Person, die bei Pötting angestellt war. Pötting geriet bald in schlechten Ruf, innerhalb der Loge kam es zu Streitigkeiten, deswegen trat er als "Meister vom Stuhl" zurück und verließ die Loge. Nach der Übersiedlung der Loge nach Graz schlossen sich die meisten Freimaurer der Mariborer Loge der gleichnamigen Loge in Graz an.

Mit der Gründung der Loge in Ljubljana begann man im April 1792 auf Anregung der Ljubljanaer Freimaurer und der Wiener Loge "Zum heiligen Joseph". Auf der Gründungssitzung der Ljubljanaer Loge waren 13 Freimaurer anwesend. Die Loge bestand aus fünf Soldaten, fünf Beamten, einem Geistlichen und zwei Kaufleuten bzw. Fabrikanten. Zum "Meister vom Stuhl" wurde Bernhard Edler von Rosetti, Verordneter von Krain, gewählt, zum ersten Aufseher der bekannte

Ljubljanaer Fabrikant und Sympathisant der slowenischen Wiedergeburt Joseph Edler von Dessebrunner. Die Konstitution der Ljubljanaer Loge seitens der Großloge in Berlin wurde durch Vermittlung der Wiener Loge "Zum heiligen Joseph" erwirkt. Die Großloge verlieh die Konstitution an die Ljubljanaer Loge "Zur Wohlthätigkeit und Standhaftigkeit" am 2. Januar 1793. Es dauerte ziemlich lange bis die Dokumente aus Berlin in die Hände von Baron Rosetti gelangten. Die Ljubljanaer Loge dürfte jedoch nicht lange gewirkt haben, wurde doch im Jahre 1795 das Hofdekret über das Verbot der Freimaurerei erlassen. Die Ljubljanaer Loge war somit eine der letzten bestehenden Logen in der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert.

Im 18. Jahrhundert sind in den slowenischen Ländern an die vierzig Freimaurer überliefert. Die Zahl ist nicht endgültig, wurde doch das Archivgut der benachbarten Logen (Triest, Görz usw.) noch nicht untersucht. Die Grazer Loge zählte 24 Mitglieder, die in Maribor 14, die Loge in Ljubljana 13, die verschiedenen Logen in Wien 10 (nach dem jetzigen Forschungsstand, sonst dürfte die Mitgliederzahl größer gewesen sein), die Loge in Triest 3, die Loge in Klagenfurt 2 und die Logen in Budapest, Prag, Linz, München, Gent, Eberau und Amsterdam je ein Mitglied. Dabei wurden die Mitglieder mehrerer Logen mehrfach gezählt (die Gesamtzahl beträgt 40 Mitglieder). Der bekannteste unter den Mitgliedern aus den slowenischen Ländern war zweifellos der Mathematiker Georg Freiherr von Vega, ferner der Ljubljanaer Erzbischof Baron Michael Bridigo u.a.

Mariam M. Kerimova

Slovenija in Slovenci v delih Alekseja N. Haruzina in Vere N. Haruzin

Aleksej Nikolajevič (1864 - 1932) in Vera Nikolajevna (1866 - 1931) Haruzin sta pripadala na nek način neponovljivi družini nadarjenih ruskih znanstvenikov. Čeprav so trije bratje - Mihail, Nikolaj in Aleksej, in njihova sestra Vera¹ izhajali iz bogate trgovske rodbine, so si izbrali nelahko pot učenosti. Vsi štirje so se zapisali etnologiji in antropologiji in prispevali neprecenljiv delež v zakladnico ruske znanstvene misli. O vsakem izmed njih bi lahko napisali razpravo, kar doslej, na žalost, še ni narejeno. Haruzinovi si zaslužijo temeljito monografijo tudi zato, ker njihovo življenje in delo nista bila povezana samo s tragično zgodovino Rusije na prelomu stoletja, temveč sta razkrivala tudi njihovo globoko zanimanje za ruski pa tudi za številne neruske narode in etnične skupine v ruskem cesarstvu ter za druge slovanske narode.

Tudi če ne upoštevamo njihovih poznanstev s tako vidnimi ruskimi političnimi in kulturnimi delavci kot P. A. Stolypin, V. K. Pleve, M. M. Kovalovski, V. F. Miller, D. N. Anučin, A. N. Pypin, M. M. Speranski, M. P. Pogodin, A. N. Veselovski, A. A. Šahmatov, A. V. Viskovatov idr. je bila velika in složna družina Haruzinovih vselej v središču kulturnega življenja v Moskvi, kjer so se rodili in preživeli velik del svojega življenja.

Znanstvena zapuščina Haruzinovih šteje več kot tristo objavljenih del, njihova knjižnica, ki se hrani v Oddelku redkih knjig Moskvske državne univerze, pa obsega 7.449 enot, ki zajemajo različno znanstveno literaturo, umetniška dela v ruskem, francoskem in nemškem jeziku, ruske in tuje časopise ter odtise iz različnih periodičnih izdaj.²

Velikanske vrednosti so arhivski dokumenti Haruzinovih iz različnih let (spomini, dopisovanja idr.), ki so shranjeni na Oddelku rokopisnih virov

Državnega zgodovinskega muzeja (ORV DZM. F. 81 - Otdel pis'mennyh istočnikov Gosudarstvennogo istoričeskogo muzeja - OPI GIM).

Aleksej Nikolajevič Haruzin (1864 - 1832)
(fotografija iz leta 1901)

Leta 1995 sem skupaj z O. B. Naumovo odkrila osebni arhiv A. N. Haruzina,³ ki je bil dotedaj neurejen v Oddelku redkih knjig knjižnice Moskvske državne univerze (sèm ga je leta 1906 oddal A. N. Haruzin; o tej izročitvi obstaja doku-

¹ Pri Haruzinovih sta bili še dve sestri - Elena Nikolajevna Haruzin (poročena Arandorenko) in Olga, ki je umrla stara štiri leta. OPI GIM. F. 81. Ed. hr. 77. 78. - V. N. Haruzina. Preteklost. Spomini iz zgodnjih in poznejših otroških let. (Prošloe. Vospominanija detskih i otročeskij let).

² Verjetno je del knjižnice Haruzinovih zgorel v požaru njihove vile na vogalu Krečetnikovske in Borisoglebske ulice leta 1919. (Ta hiša št. 3. ki je bila sezidana 1812 po načrtih arhitekta O. I. Bove, se do danes ni ohranila.)

³ V knjigi Slavjanovedenie v dorevolucionnoj Rossii. Biobibliografičeskij slovar' (Moskva, 1979) pa se v članku o A. N. Haruzinu trdi, da njegov arhiv sploh še ni odkrit (str. 352 - 354).

ment). S pripravo arhivskega materiala A. N. Haruzina za popis je bilo veliko dela - delo poteka vzporedno z restavracijo arhivskega fonda in z njegovo obdelavo, ki ju opravljajo sodelavci Ruskega državnega arhiva literature in umetnosti (RDALU - RGALI "Rossijskij gosudarstvennyj arhiv literatury i iskusstva").⁴

Preden preidem na analizo materiala Alekseja in Vere Haruzin o Sloveniji in Slovencih, moram nekaj povedati tudi o starejših bratih - o Mihailu in o Nikolaju, ki sta Alekseja in Vero uvajala v etnološki študij.

Mihail Nikolajevič Haruzin (1860 - 1888) je v 28-tih letih svojega življenja precej naredil. Vneto je proučeval običajno pravo narodov Rusije in zapustil nekaj pomembnih objav. V času študija na Moskovski univerzi je postal tajnik Etnološkega oddelka Cesarskega Društva ljubiteljev prirodoslovja, antropologije in etnologije (DLPAE - OLEAE - "Obščestvo ljubitelej estestvovanja, antropologij i etnografii").

Nikolaj Nikolajevič Haruzin (1865 - 1900) je bil človek različnih interesov in je požel gigantske uspehe v znanosti. Skoraj vsa njegova dela, ki jih ni malo, so posvečena proučevanju arheologije, vsakdanjega življenja in šeg narodov ruskega Severa, Zakavkazja in Severnega Kavkaza. Njegova monografija Ruski Laponci, Oris preteklega in sedanjega vsakdanjega življenja (1890) je dobila zlato medaljo OLEAE. Ta monografija je v marsičem pomenila odkritje ruske etnološke znanosti. Skupaj z V. Millerjem je sodeloval pri začetkih izdajanja revije Etnografičeskoe obozrenie (od leta 1889), bil njen tehnični urednik (z lastnimi denarnimi sredstvi je omogočil izid prvih zvezkov te revije). Bil je tudi pobudnik uvedbe predavanja etnologije na visokih šolah Rusije. Prvi je na Moskovski univerzi in na Lazarevskem inštitutu za vzhodne jezike predaval etnologijo narodov sveta in zgodovino praskupnosti. Vpliv etnološkega zanimanja zgodaj preminulih starejših dveh bratov na znanstveno delo Alekseja in Vere je naravnost neprecenljiv.

Življenje Alekseja Nikolajeviča Haruzina je bilo intenzivno in tudi zelo težko. Spisek njegovih služb je namreč obširen in zelo raznovrsten. V začetku 90-tih let je bil uradnik za posebne naloge pri gubernatorju za Estlandijo, vodja pisarne vilenskega general-gubernatorja, gubernator Besarabije, častni mirovni sodnik akermanskega okraja, direktor oddelka za duhovne zadeve za tuje veroizpovedi, namestnik ministra notranjih del Rusije A. A. Makarova (od leta 1911 dalje), imel visoki

naslov dvornega mojstra na cesarskem dvoru (od leta 1913 dalje). A. N. Haruzin je bil častni meščan mnogih mest v Besarabski guberniji; imel je tudi ruska, bolgarska in buharska odlikovanja in medalje. Po pričevanju nedavno umrle sorodnice Haruzinovih - I. E. Ognjeve⁵ je Aleksej Nikolajevič nekaj let pred revolucijo leta 1917 dal ostavko zaradi "nestrinjanja s takratno carsko politiko, med drugim s politiko ministra Makarova", in izstopil iz državne službe. Leta 1927 ga je GPU aretirala skupaj z ljudmi, ki so bili označeni kot "bivši ljudje, povezani s carsko administracijo - veletrgovci, bivši oficirji carske vojske, tovarnarji, iz vrst inteligence pa odvetniki, zdravniki, inženirji" (iz zapisov I. E. Ognjeve). Čez nekaj časa so ga izpustili, ne da bi vložili obtožnico. Drugič so ga zaprli 21. februarja 1932 skupaj s sinom Vsevolodom in ga obtožili protisovjetske agitacije. Ker smo želeli razjasniti končno usodo znanstvenika, smo se obrnili na Centralni arhiv Zvezne protiobveščevalne službe Ruske federacije (CAFSK - "Central'nyj arhiv Federal'noj služby kontrrazvedki"). V odgovoru iz arhiva je napisano, da je do aretacije v letu 1932 A. N. Haruzin delal kot strokovni svetovalec v založbi Selhozgiza za področje vrtnarstva. Tretjega aprila 1932 ga je Posebno posvetovanje pri kolegiju OGPU po členu 58-10 KZ obsodilo na izgon za tri leta, in 8. maja istega leta je zaradi insuficience umrl v bolnici pri Butyrski kaznilnici.⁶ Rehabilitiran je bil leta 1989. V arhivu FSK ni bilo vpisanih nikakršnih dokumentov in rokopisov A. N. Haruzina.

Z njegovo tragično smrtjo pa se še niso končale nesreče za družino. Njegov sin Vsevolod je bil 5. maja 1932 poslan v taborišče Belomorsko-Baltiškega kanala, predčasno je bil izpuščen zaradi "udarniškega dela", toda leta 1935 so ga ponovno prijeli in mu dodelili še deset let. Represije pa so zajele tudi soprogo A. N. Haruzina - rojeno baronico N. V. von der Hoven (hčerko kontraadmirala V. Hovena). Leta 1932 so ji vzeli notranji potni list in zanj določili izgon izven stokilometerske cone okoli Moskve. Bolezen N. V. Haruzine in njena skrb za sina, ki je bil izgnan "brez pravice dopisovanja", pa tudi prizadevanja I. E. Ognjeve za njo pri OGPU so nekoliko prestavili njen odhod iz Moskve. V jeseni leta 1937 pa je bila kot "mati sovražnika naroda" izgnana v Malojaroslavac, kjer je leta 1943 umrla.

⁴ Predhodni podatki o vsebini arhiva A. N. Haruzina v knjižnici MGU, so navedeni v zapisu M. M. Kerimove in O. M. Naumove Arhiv A. N. Haruzina v knjižnici MGU. Etnografičeskoe obozrenie - v nadaljevanju EO, 1995. št. 6.

⁵ Inna Evgrafovna Ognjeva (v prvem zakonu Haruzin) - žena Olega Haruzina, sina A. N. Haruzina. E. P. Krjukova, nečakinja I. E. Ognjeve, mi je gradivo (zapiske in fotografije) iz družinskega arhiva Haruzinovih ljubeznivo dala na vpogled, za kar se ji najlepše zahvaljujem.

⁶ V vseh leksikonih datuma smrti A. N. Haruzina bodisi sploh ni ali pa je napačen - npr. 1931. Gl. npr. Slavjanovedenie v dorevoljucionnoj Rossii, str. 352; S. A. Tokarev, Istorija ruskoj etnografii, Moskva, 1966, na str. 424.

Aleksej Nikolajevič Haruzin s soprogo, rojeno baronico von Hoven

Takšne so življenjske postaje A. N. Haruzina. Njegova znanstvena pot pa se je začela kmalu po končanem naravoslovnem študiju na oddelku fizikalno-matematične fakultete Moskovske univerze (1884 - 1889), in po magisteriju zoologije na Derptski univerzi (1892). Že kot študent prvega letnika pa je sodeloval v znanstveni ekspediciji v Zakavkazje, ki sta jo organizirala IOLEAE in Cesarsko rusko geografsko društvo (IRGO - "Imperatorskoe russkoe geografičeskoe občestvo"). Leta 1886 ga je zoološki oddelek Društva ljubiteljev naravoslovja pri Moskovski univerzi poslal na Krim, Bospor in na Egejsko morje. Naslednje leto pa ga je Društvo ljubiteljev naravoslovja poslalo v Srednjo Azijo - v kirgiško Bukejevsko stepo, da bi proučil etnologijo in antropologijo območja (nazorno gradivo o pticah, plazilcih in žuželkah, ki je bilo prineseno iz te ekspedicije, je shranjeno v zoološkem muzeju MGU). Drugič je Bukejevsko stepo obiskal leta 1888, v letih 1889 in 1891 pa še Krim in Kavkaz.

Leta 1889 je bil izvoljen za tajnika antropološkega oddelka IOLEAE, in urejal njegov Dnevnik. Za monografijo Kirgizi Bukejevske horde (dva dela - Moskva 1889, 1891) je dobil nagrado A. P. Razcvetova, od IRGO pa veliko zlato medaljo.

A. N. Haruzin ima več kot petdeset objavljenih

del z zelo raznoliko problematiko. Vmes so tudi etnološka in antropološka dela o Kazahih, Tatarih, Osetincih, dela o zgodovini, etnologiji in antropologiji prebivalstva Estlandske gubernije in številna druga. Pomembno področje njegovega raziskovanja je slovanska tematika (o njej bomo podrobneje pisali v nadaljevanju). Tu naj samo omenimo, da so na podlagi osebnih vtisov in pa tankovestnega proučevanja znanstvene literature nastajali zgodovinsko-etnološki opisi Bosne, Hercegovine in Slovenije. Pod vplivom brata Nikolaja se je tudi pri A. N. Haruzinu prebudil močan interes za proučevanje bivališč slovanskih narodov. Uporabil je lastne raziskave bivališč Rusov, Ukrajincev, Belorusov v različnih gubernijah, pa tudi prebivalstva Galicije, Šlezije, Štajerske, Koroške, Kranjske, Istre, Bosne in Hercegovine in Črne Gore. Obsežno primerjalno gradivo je opremljeno še z več kot tristo fotografijami in skicami in ga vse do danes uporabljajo etnologi, ki proučujejo bivališča evropskih narodov. A. N. Haruzin se je s slovansko problematiko nepretrgoma ukvarjal v letih 1901 - 1907 in eno za drugim izdal zanimiva dela.

Znanstvena dejavnost Haruzina je na začetku dvajsetega stoletja nekoliko upadla, ker je imel različne državne funkcije. Revolucija leta 1917 ga je ogradila od državne in znanstvene dejavnosti. Šele konec dvajsetih in v začetku tridesetih let, ko je bil vodja preizkusne postaje v kaluški guberniji in bil svetovalec za vrtninarstvo v Selhozgizu (Kmetijska državna založba), je izdal okrog dvajset del o gojenju semen in vrtnarstvu, ki pričajo o vztrajni delavnosti in raznolikosti znanstvenih interesov A. N. Haruzina.

Zanimanje Alekseja Nikolajeviča za zgodovino in etnologijo jugoslovanskih narodov se je porodilo že konec 19. stoletja. Leta 1899 je napisal prošnjo v IRGO za dodelitev denarne pomoči za potovanje v Črno goro, Bosno, Hercegovino in v Dalmacijo.⁷ Pri utemeljevanju svoje prošnje je A. N. Haruzin poudarjal, da je "stoletno življenje Balkanskega polotoka in z njim povezana zapletenost etnoloških dejavnikov že zdavnaj vzbujalo znanstveno zanimanje druge Evrope za ta del naše celine.⁸ Delež ruskih znanstvenikov pri proučevanju zgodovine in etnologije jugoslovanskih narodov se je zdel Haruzinu skrajno neznamenit.⁹ Menil pa je, da ima usoda balkanskih Slovanov, ki so na meji dveh kultur - zahodne in vzhodne, določene podobnosti z usodo ruske države in "izoblikovanja

⁷ A. N. Haruzin, Svet Cesarskega RGO. Izjava A. N. Haruzina.// Izvestija IRGO. SPb. 1899. T. 35.

⁸ Izvestija IRGO. SPb., 1899. T. 35, str. 760.

⁹ Tu se je zmotil. Gl. M. M. Kerimova, Jugoslavjanske narody i Rossija, Etnografičeskije sjužety v russkikh publikacijah i dokumentah pervoj poloviny XIX v., Moskva, 1997.

naše narodnosti", zato zahteva natančnejše proučevanje. O tem so ga prepričevale tudi povezave Rusije - verske, kulturne, etnične, ki so segale stoletja nazaj, in so se okrepile v 19. stoletju. "Zanimanje za balkanske Slované," je zatrajeval A. N. Haruzin, "je naravno in nujno".¹⁰

Prosil je Svet IRGO za materialno pomoč v višini 500 rubljev za potovanje v Črno goro, Dalmacijo in v slovanske dežele avstrijske monarhije poleti 1899, "zaradi proučevanja imenovanih krajev v etnološkem in antropološkem pogledu".¹¹

Iz dnevnikov V. N. Haruzinove lahko razberemo, da sta z Aleksejem obiskala Slovenijo v avgustu in septembru 1901.¹² Aleksej ja nato drugič Slovenijo obiskal leta 1902.

Po teh potovanjih je A. N. Haruzin napisal dela Bosna in Hercegovina, Opisi okupirane avstro-ogrške province (SPb., 1901), članke Religija, cerkve in šola v Bosni in Hercegovini (brez kraja in leta izdaje), Nacionalna evolucija Slovencev, Avstrijska Kranjska, Kranjski kras in njegovi čudoviti pojavi, Kmet na avstrijskem Kranjskem in njegove stavbe, Bivališče Slovenca na Gorenjskem.¹³

Vsi ti članki so izšli leta 1902 v revijah Živaja starina in Russkij vestnik, in pričali o živahnem zanimanju A. N. Haruzina za zgodovino in kulturo Slovencev.

Nastanek opisa Avstrijska Kranjska avtor utemeljuje s tem, da je bilo v Rusiji dotedaj o Slovencih zelo malo napisanega. To najbrž kaže na določeno podcenjevanje dotedanjih obravnav o slovenskih deželah, ki so jih prispevali Haruzinovi predhodniki. Etnokulturni opisi Slovencev so se namreč periodično pojavljali v vseh izdajah 19. stoletja, pisali pa so jih znani slavisti kot I. I. Sreznevski, I. S. Aksakov, V. I. Lamanski, J. Baudouin de Courtenay idr., ki so v različnih časih obiskovali slovensko ozemlje.

V naslednjih desetletjih 19. stoletja in v začetku dvajsetega stoletja so se stiki med ruskimi in slovenskimi znanstveniki razširili. To je bilo povezano tudi z udeležbo Matije Majarja na Etnografski razstavi leta 1867 v Moskvi. Odboru za razstavo je M. Majar poslal fotografije in slike Slovencev, in poročilo, ki je bilo po mnenju M. N. Speranskega cela razprava o slovenskih šegah in preteklosti. Navdušeni odzivi so bili obojestranski, s slovenske strani M. Majarja, J. Majcigerja in J. Vošnjaka, z ruske strani pa P. A. Lavrovskega, V. I. Lamanskega idr. Tako so se na prelomu stoletja okrepile vezi in dopisovanje M. Majarja z M. F.

¹⁰ Izvestija IRGO, str. 760.

¹¹ Prav tam.

¹² OPI GIM. F. 81. Ed. hr. 67. L. 113. - Dnevnik V. N. Haruzin.

¹³ V ruski znanosti 19. in v začetku 20. stoletja sta se termina Slovinci in slovinski pomensko prekrivala s terminoma Slovenci in slovenski.

Rajevskim, M. P. Pogodinom, N. A. Popovom; J. Trdina z I. S. Aksakovom; V. N. Lamanskega z D. Trstenjakom, F. Lestikom; G. Kreka z A. N. Pypinom; F. Celestina, J. Pajka in O. Cafu z Baudouinom de Courtenayjem idr.¹⁴

Kranjska je zanimala Alekseja in Vero Haruzin, tako kot že njune ruske predhodnike, ker je bila izmed vseh slovenskih dežel pod Habsburžani še najmanj ponemčena, in prebivalstvo je skrbno ohranjalo svoj jezik, нрав in šege.¹⁵

Opis Haruzina Avstrijska Kranjska je obsegal kratek zgodovinski opis Slovencev, njihove vere, gospodarskih značilnosti, geografskih razmer in podnebja na Dolenjskem, Gorenjskem in Notranjskem. Avtor se zadrži tudi pri pozitivnih značajskih lastnostih slovenskega kmeta in ugotavlja njegovo delavnost, podjetnost, in vztrajnost pri doseganju zastavljenih ciljev.

Zanimal ga je tudi odnos Kranjcev do Rusov. "Obnašajo se (Slovenci - op. M. K.) do Rusov kot do naroda istega plemena in krvi, in se vselej trudijo, da ruskim bratom izrazijo svoje iskrene simpatije in svojo naklonjenost."¹⁶

A. N. Haruzin je ruske bralce seznanil tudi s kulturnim razvojem Slovencev. Piše, da je bilo na Kranjskem že v 18. stoletju opaziti zametke "narodnega preporoda", "ostrega zasuka od starega k novemu".¹⁷ Avtor piše tudi o prvih tiskanih delih v slovenskem jeziku, o prvi tiskarni v Ljubljani, o Slovenski Matici in njenem Letopisu. Navaja podatke o delu slovenskih pesnikov in pisateljev kot so V. Vodnik, F. Prešeren, A. Aškerc, I. Cankar idr. ter poudarja, da je središče družabnega in kulturnega življenja Kranjske Ljubljana.

Opis je opremljen z devetintridesetimi fotografijami s krajevno in etnološko tematiko, tako da niso le za okras in za nazornejšo sliko dežele, temveč predstavljajo veliko dragocenost za rusko znanost.

A. N. Haruzin je bil tako kot njegova sestra očaran nad lepotami Kranjske. O njej živopisno piše v člankih Kranjski kras in njegovi čudoviti pojavi in Nacionalna evolucija Slovencev.¹⁸ Zadnji

¹⁴ I. V. Čurkina, Russkie i sloveny. Moskva, 1986, str. 74 - 126.

¹⁵ A. N. Haruzin je navedel število Slovencev v začetku 20. stoletja - en milijon dvesto tisoč duš, str. 1.

¹⁶ Prav tam, str. 12.

¹⁷ Prav tam, str. 23.

¹⁸ Haruzin A. N. Krainskij krjaž i ego čudesnye javlenija// Russkij vestnik (dalje RV.), SPb., 1902, št. 3 - 4; isti, Nacionalna evolucija slovencev // RV., SPb., 2 t. 280, št. 7. Slednji je objavljen v enem izmed osrednjih ruskih časopisov Russkij vestnik, julija 1902: "Kar nehote se čudiš, kako bogato je narava obdarila Kranjsko. Tu se dvigajo divje sive in nedostopne skale, okrašene z večnim snegom, tam spet vabi čudovit stoletni neskončni bukov gozd, na drugem mestu pa veličastne, nekoliko mračne smreke pokrivajo strma pobočja in nedostopne skale; gozd ponekod preseka široke poljane, nežno

članek je še posebej zanimiv, ker skuša avtor v njem opisati sodobni gospodarski in etnokulturni položaj Kranjske, ki je obenem tudi "center slovenskega ljudstva", kjer se "je krepil nacionalni duh Slovencev in so zoreli elementi za politični boj, ki se danes ponaša z vidnimi uspehi".¹⁹ A. N. Haruzin se čuti dolžnega, da ruskega bralca podrobneje seznanja tudi z zgodovino slovenskih dežel, predvsem Kranjske. Po mnenju avtorja nemška kolonizacija od 6. stoletja dalje zmanjšuje ozemlje Slovencev in s tem tudi njihovo število.

Zasužnjenost in zatiranje povzročata ljudske upore, predvsem v 16. in 17. stoletju. Še bolj pa je poslabšala položaj ljudi razdelitev Koroške, Kranjske in Primorja v letu 1849. A. N. Haruzin podrobno opisuje tudi boj kranjskega kmeta s surovo naravo. V pomoč mu je to, da ima zemljo v svoji lasti, poljedelstvo pa je zmeraj bilo podlaga za bogastvo dežele;²⁰ pridobivanje železove rude in tranzitna trgovina pa ga še množita.

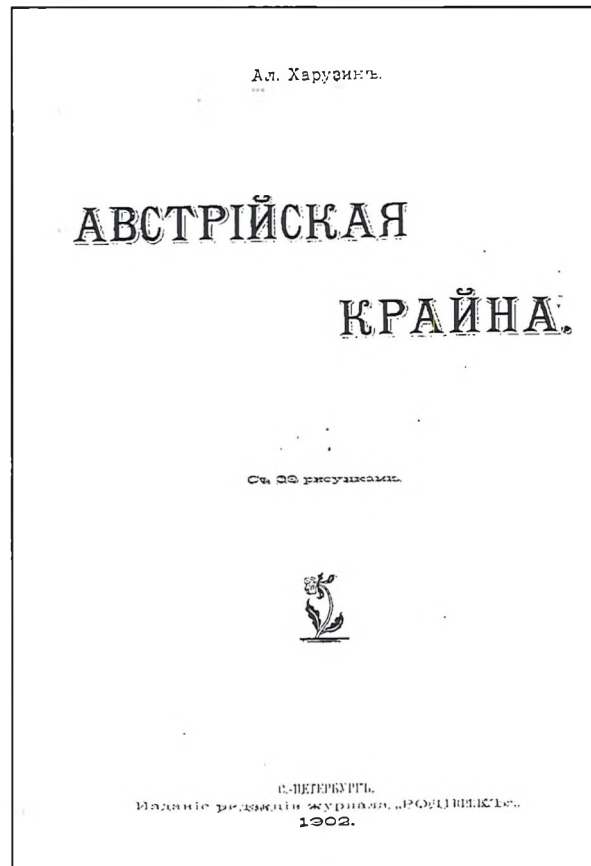
Avtor meni, da Kranjska v začetku 20. stoletja preživlja težko gospodarsko krizo. Konkurenca nemških industrijalcev in trgovcev, zmanjšanje števila zaposlenih, upadanje obrtniških dejavnosti - to so "osnovne značilnosti časa". Kmetje so bili prisiljeni prodajati svoje že tako in tako majhne parcele in se preživljati kot mezdni delavci ali pa odhajati v tujino. A. N. Haruzin omenja kot narodnostno pogubno tudi ponemčevanje dela slovenske inteligence, obrtnikov in kmetov. Vendar obenem poudarja, da Slovenci nadaljujejo svoj narodnostni boj, tako da ustanavljajo kmečka, trgovska in industrijska združenja, tako "da se avstrijski vladi ne posreči niti zavreti narodnostnega razvoja slovanskih narodnosti habsburške monarhije".²¹ Pomembno je avtorjevo spoznanje, da "prepoved slovenskega jezika v ustanovah in šolah in zatiranje narodnostne literature nista preprečila narodovega samobitnega razvoja". Avtor zamenjuje svoje želje z resničnostjo, ko pravi, da je bil konec 19. in v začetku 20. stoletja nemški jezik izrinjen iz ljudskih šol na Kranjskem, ki jih je bilo takrat že okrog tristo. Piše tudi, da se slovensčina uvaja v gimnazije, na sodišča in v urade. Avtor pretirava, ko trdi, da "na Kranjskem ni več slovensko - nemškega boja, obstaja pa še na Koroškem in Štajerskem". Podrobno opisuje tudi življenje Slovencev v Primorju. Meni, da je zaradi šibkejšje romanizacije omogočeno odprtje južnoslovenske univerze v Trstu.

zelenje poživlja najrazličnejše dišeče alpsko cvetje." A. N. Haruzin, Nacional'naja evolucija slovencev, RV. SPb., 1902, T. 280. Št. 7, str. 76.

¹⁹ Prav tam, str. 78.

²⁰ A. N. Haruzin ocenjuje, da se med petsto tisoči prebivalci Kranjske 360 tisoč ljudi ukvarja s poljedelstvom. Prav tam, str. 81.

²¹ A. N. Haruzin, Nacional'naja evolucija slovencev... str. 87.

Naslovnica knjige A. N. Haruzina: *Avstrijska Kranjska, S. Peterburg 1902*

A. Aškerc je A. N. Haruzina označil kot "dobrosrčnega prijatelja", ki seznanja Ruse s slovenskim narodom, obenem pa je ostro kritiziral njegovo idealizirano podobo kulturnega razvoja na Kranjskem. Avtorju je očital, da pretirava z vlogo slovensčine v srednjih šolah in na ljubljanskem učiteljskišču, kjer je v resnici prevladovala nemščina.²²

Nikolaj N. Haruzin, ki je napisal nekaj del o bivališčih turkotatarskih in mongolskih ljudstev v Rusiji in tudi o bivališčih Fincev, je s to problematiko "okužil" Alekseja Nikolajeviča. Tako je ta leta 1902 sestavil in objavil Navodilo za zbiranje podatkov o kmečkih stavbah.²³ V uvodu avtor piše, da Etnografski oddelek IRGO "priznava nujnost zbiranja in obdelave zgodovinskega gradiva o razvoju kmečkih poslopij v Rusiji (tako domačega

²² Gl. M. I. Ryžova, Pis'ma Antona Aškercu A. V. Suvorovu, P. E. Koršu, A. L. Volynskomu, D. N. Vurgunu, Literatura slavjanskih narodov. Moskva, 1960. Vyp. 5., str. 212; na odzive A. Aškercu v časopisu Ljubljanski zvon (1902/9 in 1903/12) se sklicuje I. V. Čurkina v knjigi Russkie i sloveny, Moskva 1986., str. 126.

²³ Navodila za zbiranje podatkov o kmečkih stavbah. Izdaja Cesarskega Ruskega geografskega društva. SPb., 1902.

prebivalstva kot tujerodnega), in tudi v drugih deželah, naseljenih s Slovani".²⁴ Etnografski oddelek, ki ga pooseblja A. N. Haruzin, se obrača na vse, ki jih ta problematika zanima, naj pošljejo svoje gradivo. "Navodilo" pa mora s svojimi vprašanji etnologu olajšati opise bivališč v različnih okoljih, "glede na posebnosti tal, podnebja, vrsto gradbenega materiala, bivalne pogoje, splošno blagostanje ipd."²⁵ Avtor ugotavlja, da lastnosti stavb izpričujejo ljudski okus in navade še iz časov pred novjšimi kulturnimi vplivi. Poudarja pomembnost poimenovanj za posamezne dele bivališč - meni, da je nujno označiti predvsem njihovo namembnost in gradbeni material, treba je biti pozoren na temelje (lahko jih tudi ni), vhodna vrata, število in razpored oken, okrasitev okenskih okvirjev (ta je pomembna zaradi oznake umetniškega okusa prebivalstva), obliko strehe, način izdelave ostrešja, posebnosti ograj itd.

Haruzin je presodil, da je pomembno podrobno opisati stanovanjsko stavbo (vežo, sobe, kletne prostore, podstrešje, kuhinjo, ognjišče, kurjenje peči, stropove in tla itd.) in gospodarska poslopja (konjski hlev, hlev, skedenj, ruska savna). Zanimali so ga tudi začasni objekti kot so koliba, zemljanka, lopa, zasilna streha. Menil je, da skice, načrti ali fotografije omogočajo večjo natančnost in nazornost teh opisov. "Navodila A. N. Haruzina so obsegala sedemindvajset konkretnih vprašanj, ki naj bi prihodnjim raziskovalcem olajšala nelahko delo. Priloga je vsebovala vzorce načrtov stanovanjskih prostorov in gospodarskih poslopij. V bistvu je to bil prvi ruski program, posvečen prav bivališčem. Moramo omeniti tudi to, da si je IRGO postavil za cilj izdelavo specializiranih programov za različna etnografska področja. Med drugim naj omenimo Program za zbiranje podatkov o pravnih običajih (Moskva, 1887) M. N. Haruzina in Program za zbiranje podatkov o rojstnih in krstnih obredih pri ruskih kmetih in drugorodcih (Moskva, 1905) V. N. Haruzinove.

"Navodila" A. N. Haruzina pričajo o tem, da je bil skrbno pripravljen za raziskovanje bivališča slovenskih narodov, med njimi tudi Slovencev. V reviji *Živaja starina*²⁶ je v letu 1902 izdal članka *Kmet na avstrijskem Kranjskem* in njegove stavbe (s skicami) in *Gradivo za zgodovino slovenskih bivališč*, *Bivališče Slovenca na Gorenjskem*. Članka pa se razlikujeta po ciljeh in po značaju. Prvi je pregledni, njegova naloga pa je bila ugotoviti položaj kmetov na Kranjskem ter posebnosti njihovih stanovanjskih in gospodarskih poslopij. Drugi članek je zelo obsežen (obsega več kot sto strani) in

ima za cilj primerjalno obravnavo zgodovine slovenskih bivališč na osnovi slovenskega gradiva izključno z Gorenjskega.

Kranjski kmet je, kot upravičeno meni A. N. Haruzin, dal svojemu narodu trgovski stan, predstavnik cerkvenega in posvetnega izobraženstva. Slovenski kmet za razliko od kmetov drugih evropskih dežel ni najemnik, temveč popolni lastnik zemlje (kmetom je pripadalo 80% celotne površine Kranjske). V lasti je imel tudi velike gozdne površine oz. tri četrtine gozdov je bilo ali v lasti kmečkih srenj ali v lasti posameznikov.²⁷ Na Kranjskem prevladuje drobna zemljiška lastnina, živinoreja in sadjarstvo. Vendar so kljub bogastvu kranjske zemlje kmetje čedalje revnejši (avtor prilaga spiske prihodkov in odhodkov v različnih kmečkih gospodarstvih, ki jih je očitno izračunal sam). A. N. Haruzin upravičeno zatrjuje, da se v kmečkih poslopijih izražajo "ustvarjalna načela vsakega naroda".²⁸ Zato tudi skuša ugotoviti specifiko slovenskih stanovanj in gospodarskih poslopij, in v podrobnostih primerja starejše in novejše zgradbe (lesene, kamnite, enoprostorske, dvoprostorske, pritlične in enonadstropne).

Avtor prihaja do sklepa, da je starejši tip kmečke hiše lesen z ognjiščem in s prizidanimi gospodarskimi prostori. Pozneje ga v večini območij Kranjske izrinjajo kamnite stavbe, ki so okrašene z zelenjem ali s poslikavami verske vsebine. Haruzin skuša pokazati specifiko bivališč na Dolenjskem in Notranjskem, v kraških predelih Gorenjske in tudi v Istri, pri čemer opozarja na vpliv tal in podnebja na značaj in lego zgradb.

V prvem članku, ki je bil posvečen slovenskemu bivališču, A. N. Haruzin proučuje zelo razširjeno takratno hišo s 5 - 6 prostori (dodaja načrt take hiše s slovenskimi poimenovanji).²⁹ Avtor je prizadevno in skrbno izdelal podrobne načrte hiš različnih tipov v gorenjskih vaseh, upoštevajoč tudi stanovsko oznako. Članek je bil opremljen z devetnajstimi skicami in načrti hiš s prikazom različnih tipov v vseh območjih Kranjske.

A. N. Haruzin uvaja drugi članek *Gradivo za zgodovino razvoja slovenskih bivališč Bivališče Slovenca na Gorenjskem*³⁰ s 57 fotografijami stanovanjskih in gospodarskih poslopij v različnih naselbinah Gorenjske. Na številnih slikah je bila označena tudi letnica izgradnje, kar je za raziskovalca

²⁷ A. N. Haruzin, *Krest'janin Avstrijskoj Krajny i ego postrojki*, ŽS. SPb., 1902. vyp. 1, str. 6.

²⁸ Prav tam, str. 11.

²⁹ Prav tam, str. 25.

³⁰ Gl. A. N. Haruzin, *Materialy po istorii razvitija slavjanskijh žilišč. Žilišče slovinca Verhnej Krajny. Živaja starina*. SPb. 1903. Otd. I. Vyp. III, IV. Str. 259 - 357. V reviji *Etnografičeskoe obozrenie* 1903/3, knjiga LVIII. str. 213 je objavljena anonimna notica o tem članku.

²⁴ Prav tam, str. 3.

²⁵ Prav tam, str. 5.

²⁶ Revija je bila periodično glasilo *Oddelka za etnografijo IRGO*, njegov urednik je bil prof. V. I. Lamanski.

zelo važno. Ta članek je nastal na podlagi njegovih osebnih raziskovanj v letih 1901 in 1902, v 34-tih vaseh in trgih Gorenjske, začeni z Bitnjami pa do gorske vasice Stol. Avtor se je trudil, da ne bi ponavljal gradiva iz prvega članka. Ugotavljal je, da vasi na Gorenjskem - za razliko od ruskih vasi, ki imajo marsikdaj do tisoč prebivalcev - štejejo praviloma nekaj deset hiš, ki so precej strnjene. Stanovanjska hiša, drvarnica, vodnjak in druga gospodarska poslopja stojijo poleg sadovnjaka. Pogosto je v vaseh gostilna z jedilnico in sobami za prenočitev. Skoraj v vsaki vasi je trgovina, kovačnica, vodni mlin, včasih tudi žaga.³¹

V gorskih vaseh so se ohranile arhaične stavbe, v katerih navadno živijo pastirji, mlekarji in sirarji. Stojijo na nadmorski višini tisoč metrov in so za raziskovalce izjemno zanimive z vidika proučevanja zgodovine bivališč nasploh.³² Začasna bivališča za pastirje so kočje, stanovi ali bajte - to so kočje približno istega tipa, različna poimenovanja pa so odvisna od kraja. Najpreprostejša bivališča, ki so tudi najstarejša, so pri Slovencih kočje - brunarice, ki niso višje od človeka. Slovenci razlikujejo pomena besed kočja (kočna) in kuča. Prvo poimenovanje označuje kočjo, drugo poimenovanje pa hišo. Haruzin v obširni opombi primerjalno analizira iste korenske besede pri Srbih, Črnogorcih in pri Bosancih. Avtor navaja tudi poimenovanja, znana v mnogih ruskih gubernijah kot kut, kuť in kutnik. Vsi ti termini, domneva Haruzin, vsebujejo pojmovanje najstarejših bivališč pri vseh Slovanih.³³

Pri opisih hiš in gospodarskih poslopij (hleva, nadhleva, kevdra, paštbe, šupe, drvarnice idr.) se je Haruzin opiral na svoje skice - načrte (vseh je 36), ki jih je navajal v samem besedilu in tako nazorneje predstavil različne tipe stavb v različnih delih Gorenjske. Pri razmišljanju o evoluciji slovenske kmečke hiše in gospodarskih pritliklin od najprimitivnejših oblik (koliba, kočja..) do večprostorskih in enonadstropnih poslopij je skušal najti povezavo med to evolucijo in naravnimi in klimatskimi pogoji, razvojem družine in njenega gospodarstva. V tem članku, ki je obširnejši od prvega, je razpolagal tudi z bolj obsežnimi in z bolj raznolikimi podatki.

Obravnava različne dvoprostorske stavbe v vaseh Zazero, Mlino, Bela Peč in Rateče. Še posebno pozornost posveča povezavi med notranjostjo hiše in premožnostjo gospodarja. Navaja tudi podrobne načrte različnih tipov troprostorskih hiš v vaseh Bled, Spodnje in Zgornje Gorje, v Rečici in v drugih; tipe štiriprostorskih hiš v Begunjah, Slamniku, Tržiču in v drugih. Posebno pozorno obrav-

nava hiše, ki so bile sezidane v letih 1748, 1766 in 1783. Njegovi podrobni opisi posebnosti so zelo pomembni za razumevanje poznejše arhitekture in notranjosti slovenskih kmečkih hiš.

Haruzin je na Gorenjskem opazil pritlične hiše z dvokapno streho. Navedel je tudi mnenje svojega slovenskega znanca Ljudevita Jenka, češ, da so za slovenske kmete tipične enonadstropne hiše (spodaj hlev, zgoraj bivalni prostor) s štirikapno streho. Takšna prostorska razporeditev pa ni značilna samo za Gorenjsko, ampak tudi za Bosno, Hercegovino, Črno goro in Dalmacijo. Primerjalno gradivo, ki ga navaja A. N. Haruzin, je zelo dragoceno za razumevanje principov gradnje kmečkega bivališča po tipu kolibe s štirikapno streho, kar je bilo značilno za prvotna slovenska in sploh slovanska bivališča.

V začetku 20. stoletja je bila večina slovenskih kmečkih hiš kamnitih. Toda uvajanje kamna je potekalo postopoma - v začetku so bili kamniti samo temelji, potem tudi že hlev, konjušnica, shramba, medtem ko je zgornje nadstropje bilo še leseno (take hiše je videl v Spodnjih in Zgornjih Gorjah). Novo v Haruzinovem drugem članku o slovenskem bivališču je to, da se ni omejil samo na opis zunanosti, ampak je podrobno opisal tudi njihovo notranjost. Podrobnosti notranje zgradbe bivališč so za raziskovalce namreč zelo pomembne. Dajejo možnost primerjanja podrobnosti, omogočajo sklepanje o tem, kdaj so bile uvedene, o arhaičnih in novih potezah. Zato je Haruzin še posebno natančno raziskoval predvsem hišo, ki je pomenila stanovanjsko hišo, preneseno pa tudi ognjišče. Poskusil je tudi z etimološko razlago besede hiša (hiža /pri Srbih/, chyža /pri Slovaki/, hižina /pri Rusih/). Haruzin sklepa, da so Slovenci dobili hišo v času naselitve, čeprav ni jasno, kako je nastajala. V začetku 20. stoletja je slovenska hiša bila prizidek k veži - osnovnemu prostoru, kjer je bilo ognjišče. S tem prizidkom je stavba postala dvoprostorska. V hiši je po navadi obedna miza in razpelo; skoraj vedno sta dve okni, ki sta obrnjeni na čelno stran, še dve pa proti vhodnim vratom. Izjeme so, po mnenju Haruzina, zelo redke.³⁴

Za starejše hiše na Gorenjskem je značilna leva - niša v steni, ki se ne dotika peči in deli hišo od veže. Spodnji rob leve ima obliko police, nad levo je napušč, in pod njim odprtina za dimnik - dimnika kranjska peč ni imela.

Peč se je v slovenskih hišah na Gorenjskem kurila iz kuhinje ali iz veže. V sodobnejšem bivališču Slovencev je veža prostor z ognjiščem v dvoprostorskem ali večjem poslopiju. Prvotno pa je bila veža brez ognjišča. Hiša pa je postala stanovanje v pravem pomenu besede.³⁵ Velikost peči je bila

³¹ Prav tam, str. 259 - 336.

³² Prav tam, str. 263.

³³ Prav tam, str. 264, 345.

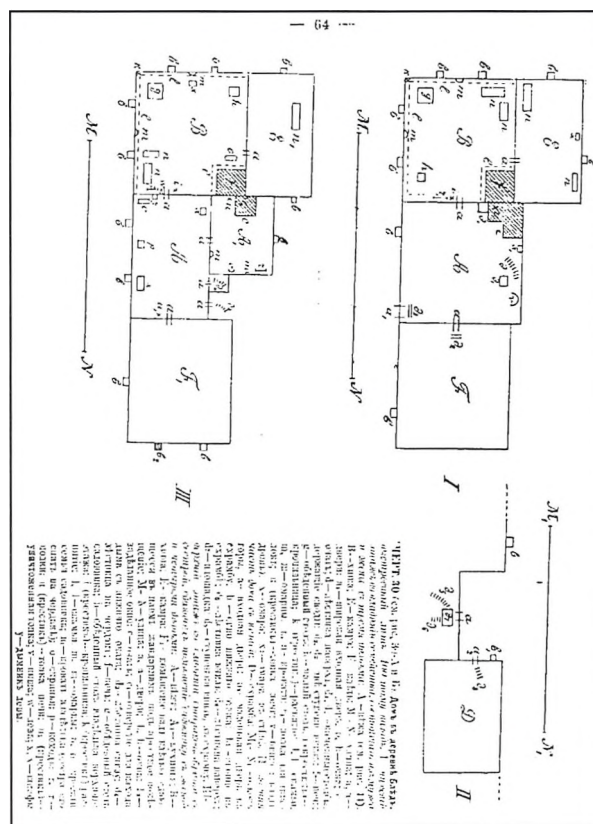
³⁴ Prav tam, str. 300 - 301.

³⁵ Prav tam, str. 349.

odvisna od velikosti hiše. Spodnji opečnati del peči je večji od lončenega; med obema je zapeček, ki je bil pozimi za posteljo. Pečnice so bile skoraj vedno temnozelene in so imele obliko štirobnih piramid.³⁶

Včasih so hišo razširili s kamro na tri prostore. Po raziskavah A. N. Haruzina je bila kamra v mnogih hišah po Gorenjskem del izbe, ločena od nje s pregrado, ki ni segala do stropa. Avtor je sklepal, da je kamra nastala s prizidavo novega prostora k hiši (pri Moravcih je kamora, pri Slovakih komora, in pri Črnogorcih kamara). Kamra je bila navadno za eno, dve stopnici nižja od hiše. Značilno za kamro je bilo, da je imela eno okno na čelni strani hiše in da ni bila ogrevana. V mnogih hišah, celo pri premožnih kmetih, pa kamre ni. Po Haruzinu je vzrok v tem, da je šel razvoj slovenske hiše v dveh smereh - k izbi se je prizidala kamra, k veži - prostoru z ognjiščem, pa bivalna soba (čumnata; pri Rusih je komnata, pri Ukrajincih je kimnata, in pri Slovakih komnata). S čumnato se stavba ni širila (kot je bilo to v primeru kamre), ampak se je samo podaljševala. Čumnata se je navadno uporabljala kot spalnica in bila namenjena mladoporočencema. Kamra je za razliko od čumnate poznejšega izvora. Pojavila se je pri uvedbi kamna kot gradbenega materiala. Na Kranjskem se je celo v lesenih hišah prizidavala, srečujemo pa jo predvsem v troprostorskih in štiroprostorskih hišah.³⁷ Avtor meni, da je potrebno razložiti tudi pomen zgornjega nadstropja v skupni arhitektoniki hiše. Navadno so ga nameenjali odraslim otrokom ali pa so ga dajali v najem. Gornje nadstropje je bilo iz ene ali več sob, imenovanih gornja hiša. Ta del hiše je narejen iz brun in le redko je v njem ognjišče. Če hiša ni imela gornjega nadstropja, so stopnice iz veže vodile naravnost na podstrešje. V večini primerov podstrešje ni imelo svojega stropa, in je bilo neposredno pod streho. Največkrat je bila na podstrešjih skrinja za shranjevanje obleke (v srbsčini pomeni skrinja omaro). Navadno so bile skrinje zeleno in rdeče pobarvane in poslikane, motiv je bil previloma cvet vrtnice. Po Haruzinu je bil razvoj slovenske hiše iz navadne dvoprostorske stavbe v štiroprostorsko in dvonadstropno odvisen od razvoja družine. Del družine, ki se je prvotno gnetla v hiši, je uporabljal za prenočišče tudi hlev in klet, ki je prišla na njegovo mesto. Ta je tako kot pri Rusih tudi pri Slovencih pogosto bila prostor za mladoporočence (pozneje je to vlogo dobila čumnata). V številčnih družinah so odrasli otroci prenočevali na podstrešju, kar je pripeljalo do nastanka gornje hiše. Sobe v zgornjem nadstropju

so očitno uporabljali oženjeni sinovi, ki so ostali na domu in z družino staršev tvorili zadrugo (veliko družino).³⁸ Glede na osamosvajanje mlade družine se je zgoraj zgradilo ognjišče (ali 2 - 3 ognjišči). Navadno se je nadstropje pojavilo v štiroprostorskih hišah. A. N. Haruzin za štiroprostorske enonadstropne hiše prilaga risbe in načrte, podrobno opisuje in prikazuje njihovo evolucijo, med katero se je v nadstropju pojavilo ognjišče, narasla družina pa je dobila dve ločeni gospodinjstvi.³⁹ V hiši na Bledu, ki je bila stara okoli štiristo let, sta živeli dve različni družini, katerih predniki pa so bili mogoče v sorodstvu (skica 30 A).

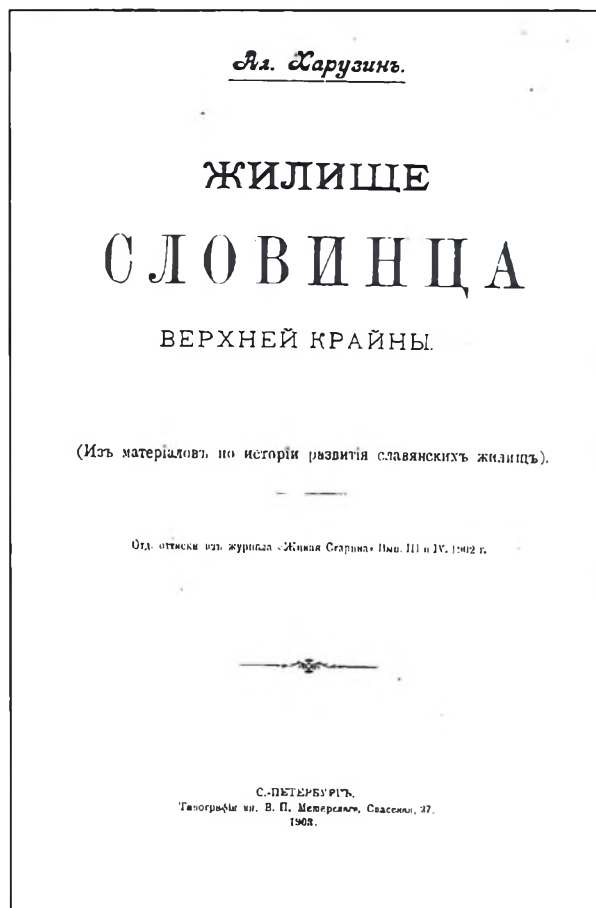
Tloris štiristo let stare kmečke hiše na Bledu (Bivališča Slovenca na Gorenjskem, S. Peterburg 1903, 64). V knjigi je 35 skic tlorisov in 57 fotografij kmečkih hiš na Gorenjskem

³⁶ Prav tam, str. 303.

³⁷ Prav tam, str. 306.

³⁸ Zadruga so pri Slovencih obstajale v času zgodnjega srednjega veka, vendar so posebnosti socialno-gospodarskega razvoja tega območja pripeljale do njihovega izginjanja v večini pokrajin, mnogo prej kot v drugih jugoslovanskih deželah. Gl. Ju. V. Bromlej, M. S. Kašuba, Brak i sem'ja u narodov Jugoslavii. Moskva, 1982, str. 86.

³⁹ Prav tam, str. 334.

Naslovnica knjige Al. Haruzina: Bivališče Slovence na Gorenjskem, S. Peterburg 1903, 99 strani.

Avtor je po vsem tem sklepal, da so se na Gorenjskem ohranile hiše na različnih stopnjah razvoja - enoprostorske, pogosto tudi brez oken, stropa in poda, in prostori (med drugim sirarnice) z ognjiščem in bivalnim delom s pogradi, sodobne stavbe z dvema ali štirimi sobami, z vhodom na daljši strani. Hiša z začetka 19. stoletja na Gorenjskem ima po Haruzinovem mnenju za osnovo starodavno bivališče z dvokapno streho in z vhodom s čelne strani.⁴⁰

Članek avtor končuje s primerjalnim gradivom za stavbe v Avstriji (Salzburg), Bosni, na Moravskem, v Galiciji in v Litvi, kjer se je avtor tudi mudil med potovanjem v letih 1901 - 1902. A. N. Haruzin ne zanemara tudi nemškega vpliva na slovensko bivališče (posebno na kranjsko triprostorsko hišo), vendar zanj ostajajo najpomembnejše tako genetsko skupne slovanske poteze stanovanjskih in gospodarskih poslopij, kot tudi nacionalno specifične lastnosti prav slovenskih stavb.

V razvoju gospodarskih prostorov (shramba,

klet, kevder) je prihajalo do centralizacije, vsi ti prostori se združujejo pod isto streho. Vendar njihova evolucija pri različnih narodih ni tekla sinhrono. To pomembno opažanje Haruzina kaže na njegov zgodovinski pristop k vprašanju razvoja slovenskega bivališča. Njegovi članki so bili pri slovenskih raziskovalcih sprejeti z odobravanjem. Tako je F. Ilešič napisal, da je A. N. Haruzin opazil in podrobno opisal to, čemur sami Slovenci niso posvetili potrebne pozornosti. Po Ilešičevem mnenju je točno opisal slovensko knečko bivališče, zato moramo biti Slovenci hvaležni "Haruzinu, ne samo za opis naše hiše, ampak tudi za slikovni material, ki ga je pokazal celemu svetu".⁴¹

Sinhroni in diahroni pristop k raziskovanju bivališč je značilen tudi za Haruzinovo poznejše temeljno delo Slovansko bivališče v Severo-Zahodni pokrajini, iz gradiva za zgodovino razvoja slovanskih bivališč, objavljeno v publikaciji Vilenskiy vremennik za leto 1907. Delo temelji na šestletnih "osebnih raziskavah beloruskih, velikoruskih, maloruskih in poljskih bivališč v guberniji Vilenski, Kovenski, Grodnenski, Vitebski, Mogiljovski in Minski, pa tudi v različnih velikoruskih in maloruskih gubernijah, poleg tega pa še v Priviselski pokrajini, v Galiciji, Šleziji, na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, v Istri, v Avstrijskem in Ogrskem primorju, na Hrvaškem, v Bosni, Hercegovini, v Dalmaciji in Črni gori."⁴²

A. N. Haruzin se je v tem delu opiral tudi na gradivo, ki ga je dobil od drugih, za kar se jim v predgovoru zahvaljuje. Tako raziskovalci kot ljubitelji pa so delali po programu, ki ga je izdelal A. N. Haruzin (gl. zgoraj o njegovih Navodilih), razposlala pa IRGO ali on osebno. Avtor je uporabljal tudi zbirke modelov slovanskih stavb iz Daškovskega etnografskega muzeja v Moskvi, iz etnografskega muzeja v Varšavi, iz narodnih muzejev v Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu. Pomagal si je tudi z gradivom, ki je bilo zbrano v okviru programa kneza V. N. Teniševa, in z neobjavljenimi članki zgodaj umrlega brata N. N. Haruzina.

Viri, na katere se je naslanjal A. N. Haruzin, so bili izpod peresa znanstvenikov kot so bili V. V. Suslov, N. I. Kostomarov, N. D. Čečulin, I. E. Zabelin, S. V. Maksimov, N. A. Jančuk, P. V. Šejn, P. A. Rovinski, pa tudi V. Matlakovski, R. Mehlinger, D. Marinov in mnogi drugi.

Za "dopolnjevanje nomenklature stavb in njihovih posameznih delov, izdelane na podlagi osebnih raziskav na terenu in izvlečkov iz dostavljenega gradiva ter literarnih virov", je uporabljal slovarje ruskega jezika in slovarje drugih

⁴¹ Glej Ljubljanski zvon, 1904/10.

⁴² A. N. Haruzin, Slavjanskoe žilišče v Severo-Zapadnom krae. Iz materialov po istorii razvitija slavjanskih žilišč. Vil'na 1907, str. 86.

⁴⁰ Prav tam, str. 338.

slovanskih jezikov.⁴³

A. N. Haruzin dalje pravi, da je uporabljal tudi slovarje I. I. Sreznjevskega, P. A. Lavrova, I. I. Nosoviča, V. I. Dalja, E. K. Timčenka, N. Gerova, J. Ž. Popoviča, A. Janežiča idr. Celotno delo A. N. Haruzina obsega 337 strani besedila, 60 načrtov različnih bivališč in 202 fotografij, ki jih je posnel avtor. Njegov cilj je ugotovitev tako po izvoru in razvoju skupnih potez bivališč slovanskih narodov in njihovo medsebojno vplivanje, kot tudi samosvojih nacionalno samoniklih posebnosti vsakega naroda.⁴⁴ Zelo pomembno je abecedno kazalo terminov (z ruskim in latinskim registrom).

Zgradba dela je posebna, ker se je avtor odpovedal kopičenju lastnosti bivališč v okviru posameznih narodov, ampak je raje uporabil primerjalno analizo. Primerjal je bivalna in gospodarska poslopja slovanskih in drugih evropskih narodov. Prvi del monografije je posvečen statistiki prebivalstva Severo-Zahodne pokrajine, drugi del pa poslopljem. Ločuje paragrafe glede na gradbeni material, temelje, ogrodje, streho, okna, bivalno hišo, skedenj, svisli, senik, klet, rusko savno itd.

Tako ima eden izmed razdelkov knjige naslov Vas in samotna kmetija in ga sestavljajo deli: vas, kmetija, plot, dvoriščna vrata, samotna kmetija. Naslednji je posvečen analizi razvoja bivališča. Vsebuje oznako sestavin stanovanjske hiše kot so kmečka izba, veža, shramba, čumnata in podstrešna sobica, spalnica, kuhinja, podstrešje, pa tudi tipe stanovanjskih hiš (enoprostorske, dvoprostorske, triprostorske, izločitev spalnice, kuhinje; sestavine hiše in razvoj stavbe z vhodom na čelni strani).

Gradivo za zgodovino bivališč jugoslovanskih narodov, tudi slovensko, se v knjigi bogato priteguje. Lahko rečemo, da to gradivo predstavlja pomemben del podatkov za Haruzinovo raziskavo in mu pomaga oblikovati hipoteze ter delati znanstvene sklepe. Ni naključje, da recenzenti navajajo, da je poglobljena vrlina Haruzinove knjige izjemno bogato gradivo za primerjalno analizo vseh tipov slovanskih bivališč. Znani ruski znanstvenik D. K. Zelenin v svoji recenziji piše: "Knjiga g. Haruzina spada med... redke knjige našega časa, ki nudijo pregledne izsledke raziskav." Recenzent poudarja, da je glede na obilico slik in risb bivališč to edinstvena knjiga med tovrstnimi. "Z veseljem in s pridom jo bo prebral vsak, ki ga zanimajo vsakdanje življenje ruskega ljudstva, prvobitna slovanska kultura in ljudska arhitektura."⁴⁵

Knjiga Haruzina resnično presega njen naslov - vsebuje primerjalno analizo najpomembnejših sestavin materialne kulture mnogih slovanskih narodov. Analiza temelji na novem gradivu, ki je avtorju omogočalo za slovansko etnologijo zanimive ugotovitve o zgodovinskem razvoju slovanskega bivališča, o skupnem izvoru mnogih njegovih elementov in njihovih medsebojnih vplivih. Pomembno je, da je že v začetku 20. stoletja A. N. Haruzin gradil sistematično bivališča na njegovem horizontalnem in vertikalnem razvoju, pri čemer je določil funkcijo in mesto prvotnega jedra v celotni zasnovi tradicionalnega bivališča. Poudariti moramo tudi, da si je Haruzin prizadeval določiti tipologijo slovanskega bivališča, od arhaičnih enoprostorskih stavb do štiriprostorskih. Ob tem pa ni upošteval samo konkretnih naravnih pogojev določene regije (relief, podnebje, obstoj različnih gradbenih materialov), ampak tudi vplive načina gospodarjenja, socialne razslojitve, in spremembe bivališča glede na evolucijo družinskih oblik.

Vera Nikolajevna Haruzin

Vera Nikolajevna Haruzin je bila izredna osebnost, človek neuklonljive volje, izjemne vztrajnosti in neusahljive vneme pri svojem pedagoškem in znanstvenem delu. Usojeno ji je bilo veliko duševno in telesno trpljenje. Najprej očetova prezgodnja smrt, potem smrt dveh sester in dveh bratov, matere, nečakov Mstislava in Olega - sinov njenega brata Alekseja, na koncu pa še prva aretacija A. N. Haruzina. Po požaru v njihovi hiši leta 1919, iz katerega se je po čudežu rešila, so ji ostale "zastrašujoče brazgotine od opeklin".⁴⁶ Od leta 1908 je bila zaradi paralize priklenjena na invalidski voziček. Vendar je kljub vsemu predavala študentom, delala z njimi doma in pisala znanstvena dela.

Bila je prva ženska - profesorica etnologije. Od leta 1907 naprej je predavala zgodovino etnologije na Moskovskem arheološkem inštitutu in na višjih deklških tečajih, v sovjetskem času pa na Moskovski univerzi.

Za razliko od brata Alekseja, ki se je poleg etnologije in antropologije ukvarjal še z zoologijo (ornitologijo)⁴⁷ in uporabno botaniko, se je Vera popolnoma posvetila etnologiji. Za etnologijo se je začela zanimati že zelo zgodaj. Še kot otrok je rada poslušala znanstvene diskusije svojih bratov. V svojem rokopisu *Preteklost*. Spomini iz zgodnjega in poznejšega otroštva se spominja, kako je v pogovorih z bratom Mihailom odkrivala nov svet prvobitnih živali in začetkov življenja človeka

⁴³ Prav tam, str. 169.

⁴⁴ Prav tam, str. 172 - 173.

⁴⁵ D. K. Zelenin. Recenzija knjige A. N. Haruzina *Silavjanskoe žilišče v Severo-Zapadnom krae*. Vil'na 1907. *Istoričeskij vestnik*. SPb., 1908/4, str. 353.

⁴⁶ Iz spominov Inne Evgrafovne Ognjeve o Haruzinovih. Rokopis mi je ljubeznivo posodila E. A. Krjukova.

⁴⁷ Ornitolološke zbirke A. N. Haruzina še danes hrani Darwinov muzej v Moskvi.

na zemlji. "Do znanosti, ki nam odkrivajo ta svet, nisem čutila samo golo zanimanje, ampak ljubezen... pri branju me je prevzemalo spoštljivo drhtenje".⁴⁸ Obisk Antropološke razstave v Moskvi leta 1878 pa je enajstletni Veri, kot se ga sama spominja, "dal pobudo... za moja intelektualna zanimanja".⁴⁹

Od otroških let je vedela za Mihailovo navduševanje za etnološka dela Hilferdinga, Ribnikova, Majnova idr.⁵⁰ Zanimala se je tudi za etnološke odprave Mihaila in Nikolaja. V letu 1887 pa je "uresničila svojo željo" - z bratom Nikolajem je opravila znanstveno potovanje po Olonecki in Arhangelški guberniji.⁵¹ Gradivo te ekspedicije je bilo podlaga za njeno prvo tiskano delo Na severu, Popotni spomini (Moskva, 1890). Z Nikolajem je bila tudi v Sibiriji, na Krimu, v Novorusiji in v Pribaltiku.

Vera Nikolajevna Haruzin (1866 - 1931)

V obdobju 1889 - 1892 je proučevala etnografske muzeje v Nemčiji, Franciji in Avstriji, leta 1892

pa je v Parizu z bratom Nikolajem poslušala predavanja o zgodovini družine, vere, cerkve in o zahodnoevropski etnologiji.

Tako so ji bile dane osnove etnološke izobrazbe, ki jo je nadaljevala do konca življenja. Bogato znanje evropskih jezikov ji je omogočalo, da je sledila vsem najnovejšim dosežkom na področju etnologije tudi v zahodnih deželah. Veliko so ji pomenili tudi stalni stiki s takratnimi najvidnejšimi predstavniki znanstvenega in umetniškega življenja Rusije. Vera in njeni bratje so se stalno srečevali z V. F. Millerjem, A. A. Šahmatovom, D. P. Botkinom (in z njegovo družino), s P. M. Tretjakovom, z A. A. Fetom, D. V. Grigoričevom, I. E. Cvetkovom, F. E. Koršem in z mnogimi drugimi. Vera je tako bila vedno v središču kulturnega in znanstvenega življenja v Moskvi.

Kot predavateljica visoke šole in kot avtorica številnih znanstvenih del je bila V. N. Haruzin, ugotavlja D. K. Zelenin, zvesta svojemu glavnemu poslanstvu - seznanjati rusko družbo z najnovejšimi dosežki in tokovi zahodnoevropske etnologije.

Tako ni bilo niti enega kolikor toliko znanega evropskega etnologa, na dela katerega se ne bi V. Nikolajevna odzvala s svojimi številnimi recenzijami: te recenzije so bile objavljene v moskovski reviji Etnografičeskoe obozrenie od leta 1890 naprej.⁵² Njena dela Gradivo za bibliografijo etnološke literature (Moskva, 1904), Etnografija, Verovanja malokulturnih narodov (Moskva, 1909, 1. zv.) Etnografija, Pristopi k proučevanju pojavov materialne kulture (bivališče, obleka, okras, hrana) (Moskva, 1914, 2. zv.), Uvod v etnografijo, Opis in razdelitev narodov sveta (Moskva, 1914), in še mnoga druga pričajo o tem, da se je V. N. Haruzin opirala na obsežno zahodnoevropsko literaturo, predvsem J. Fraserja, A. Langa, F. Müllerja, M. Schmidta in na desetine drugih. Zaradi korektnosti⁵³ je potrebno omeniti tudi, da je V. N. Haruzin dobro poznala tovrstno rusko literaturo in za svoja dela črpala tudi iz obsežne ruske zgodovinske in etnološke literature, med drugim iz del takšnih avtorjev kot so M. M. Kovalevski, D. N. Anučin, A. N. Afanasjev, V. V. Stasov, A. N. Veselovski, C. P. Krašeninnikov, P. A. Rovinski, P. V. Šejn idr. V. N. Haruzin je opravila orjaško delo za popularizacijo takratnih najsodobnejših dosežkov v svetovni etnologiji. Njena bibliografija in pa tematska kazala virov v učbenikih in v predavanjih so še danes dragocena vodila za ruske etnologe.

In vendar se Vera Nikolajevna nikoli ni štela za teoretičarko v etnologiji in si ni zastavljala nikakr-

⁴⁸ OPI GIM. F. 81. V. N. Haruzin, Prošloe... Ed. hr. 81. L. 12.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Prav tam. Ed. hr. 77 - 78. Št. 5. L. 72.

⁵¹ Prav tam. Ed. hr. 82. L. 73.

⁵² D. K. Zelenin, V. N. Haruzina. Lud Slowiański. T. II 1931/2, str. 276.

⁵³ D. K. Zelenin po našem mnenju zmanjšuje zasluge V. N. Haruzin, ko jo imenuje popularizatoriko samo zahodnoevropskih raziskav.

šnih teoretičnih nalog. V predgovoru k svojim predavanjem, ki jih je imela na moskovskem arheološkem inštitutu,⁵⁴ piše, da ima namen "ljudem, ki se želijo praktično ukvarjati z etnologijo, dati navodila za zbiranje etnološkega gradiva na poglavitnih področjih materialne kulture". Poskušala je dati znanstveno razlago posameznim pojavom materialne kulture, pokazati njihov razvoj in pomen. In upravičeno je menila, da se morajo celo najvišje teorije preizkušati z neposrednim opazovanjem vsakdanjega življenja, predvsem na podeželju, ruskem, slovanskem ali zahodnoevropskem.⁵⁵ Menila je tudi, da ima slepo ukvarjanje s teorijami pogubne posledice za zbiranje etnološkega gradiva. V. N. Haruzin je navdušeno učila svoje slušatelje, kako razvijati opazovalne metode, spomin, kako se lotiti raziskovanja prebivalstva, kako natančno in skrbno voditi etnološke zapise, kako izdelovati skice in fotografije. Svoja predavanja, ki so bila nasičena z bogatim primerjalnim gradivom iz različnih dežel, je obogatila še z diapozitivi in z ilustracijami iz zbirk Moskovskega Rumjancevskega muzeja⁵⁶ in iz muzeja kneginje M. K. Teniševe iz Smolenska.⁵⁷ Znanstvene raziskave V. N. Haruzin so bile nadvse raznolike. Je avtorica vrste prikazov narodov ruskega severa (Laponcev, Tunguzov in Jukagirov), o kmečkih bivališčih, o primitivnih oblikah dramske umetnosti, o igrah in igračah pri "malokulturnih narodih". Obširno delo V. N. Haruzin K vprašanju čaščenja ognja⁵⁸ se končuje z anketo z dvesto devetdesetimi vprašanji s podnaslovom Uvod v program zbiranja pričevanj o čaščenju ognja pri ruskih kmetih in tujerodcih (s priloženim programom).

Še danes je za etnologue zelo dragocen njen Program za zbiranje poročil o porodnih in krstnih obredih pri ruskih kmetih in drugorodcih.⁵⁹ V njem avtorica ponuja raziskovalcem 256 vprašanj o rojstvih in krstih, s predhodnim obsežnejšim znanstvenim uvodom.

V rokopisu so ostali članki V. N. Haruzin Pošastno v fantastiki in v kulturnih predstavah malokulturnih narodov, Miti Južne Amerike, Izročila različnih narodov o vstopu smrti na svet idr.

Prikrajšana za svojo lastno družino je V. N. Haruzin veliko premišljevala o otrocih in o problemih, ki so z njimi povezani. Napisala je deli Udeležba otrok v verskoobrednem življenju (Mo-

skva, 1911), O predavanju etnologije v srednji šoli (Moskva, 1909) idr.

Zelo jo je zanimala tudi slovstvena folklor. Sestavila in objavila je zbornike pravljic različnih narodov: Pravlјice ruskih tujerodcev (Moskva, 1898, s kratkimi etnološkimi opisi in ilustracijami), Afriške pravljice (Moskva, 1919) idr.

Vera Nikolajevna je razodela svojo nadarjenost ne le kot etnologinja - zbirateljica in raziskovalka pravljic in mitov, temveč tudi kot prozaistka. Je avtorica pripovedi in pravljicnih povesti Carična - kamnito srce (SPb. 1899; izšlo je nekaj izdaj), Odzi in Oles, Pripoved iz življenja Laponcev (Moskva, 1903), Tungušček Mihajlo (Moskva, 1928), Prijatelji. Podobe iz življenja slovenskih otrok (Moskva, 1909)⁶⁰ idr.

Vera Nikolajevna se je že v mladih letih pretežno pod vplivom brata Mihaila začela zanimati za zgodovino in življenje slovanskih narodov. Brat je bil namreč goreč pristaš slovanofilskih idej. V svojem rokopisu Preteklost, Spomini iz zgodnjih in poznejših otroških let V. N. Haruzin piše, da je Mihail zelo visoko cenil I. S. Aksakova in je bil srečen, da ga je osebno poznal. Tudi Aksakov "je spoštoval Miša... podaril mu je enega izmed svojih spisov z Mišo dragim posvetilom: Zadnjemu slovanofilu M. N. Haruzinu. In imel je na žalost, prav" - dodaja Vera Nikolajevna - "plemenita in idealistična smer v slovanofilski misli je takrat zamirala".⁶¹

Vero je v slovanofilstvu pritegovalo predvsem sočutje do južnih in zahodnih Slovanov, ki so trpeli pod tujim jarmom. V njenih dnevnikih je pogosto misel, da bi ruski narod moral pomagati slovanskim narodom. Pisala je na primer, da bi bilo vsekakor treba "imeti dobrega ruskega konzula" v Ljubljani. Podpirala je rusko-slovanske znanstvene in kulturne povezave, ker je v njih videla enega od načinov zблиževanja duhovno blizkih narodov. Hkrati pa je ob idealizmu in nacionalizmu prepričan svojega brata Mihaila intuitivno čutila utopičnost mnogih slovanofilskih idej, čeprav jih ni neposredno obsojala. Sama pa je hotela svojo ljubezen in spoštovanje do slovanskih bratov pokazati s konkretnim delom.

Vzdušje v domu Haruzinovich je precej prispevalo k njenemu zanimanju za slovanske teme. Tu so se mudili tudi urednik Serbskega Vestnika Radovič, slovenski filolog L. Jenko in njegova soproga T. M. Jenko, pa še bolgarski študentje B. N. Bonča - Bojev, H. M. Bončev idr.

To zanimanje se ji je še okrepilo v času potovanja z bratom Aleksejem na Kranjsko (njegovo

⁵⁴ V. N. Haruzina, Etnografija... Moskva, 1914. 2 vvp., str. V.

⁵⁵ V. N. Haruzina, Etnografija... 2 vvp. Uvod, str. 3.

⁵⁶ Predmeti iz vsakdanjega življenja, ki so bili zbrani med odpravami po Rusiji in v drugih slovanskih deželah ter v Nemčiji, so bili izročeni v fond Rumjancevskega muzeja.

⁵⁷ V. N. Haruzina, Etnografija... 2 vvp., str. V - VI.

⁵⁸ EO. Moskva, 1906/3 - 4, str. 68 - 205.

⁵⁹ EO. Moskva, 1904/4, str. 120 - 156.

⁶⁰ Ta pripoved je bila z desetimi fotografijami natisnjena v časopisu Biblioteka sem'i i školy. Moskva, 1909/1, str. 1 - 48. Te pripovedi ni doslej še nihče omenil.

⁶¹ OPI GIM. F. 81. V. N. Haruzina. Prošloe... Ed. hr. 82. L. 144.

prvo potovanje). Iz njenega Dnevnika lahko razberemo, da sta se tam mudila od 7. avgusta do 1. septembra 1901.⁶² Na potovanju po vaseh in trgih na Kranjskem sta jima pomagala L. Jenko in njegova soproga Terezina Mihajlovna. Posebno toplo se Jenkove soproge spominja Vera 31. 8. 1901: "Nama je tukaj dobro, domače in udobno. Jenkova sta tako prijazna".⁶³ Posebno občudovanje je pri njej vzbujala Jenkova goreča dejavnost - bil je pobudnik za ustanovitev Ruskega krožka 1899 v Ljubljani. Doktor L. Jenko je v njem brezplačno učil ruski jezik. Zaradi njegovega prizadevanja so bili ustanovljeni ruski krožki še v Celju, Mariboru, v Gorici, Idriji, in v drugih mestih. "Neutrudno dela," pravi o njem V. Haruzin. Njegova žena mu pomaga že dvajset let. Pred T. M. (Terezino Mihajlovno - op. M. K.) se nehote priklanjam."⁶⁴

Vera je navdušeno pisala tudi o drugih članih Ruskega krožka. Vse je označila kot "trdne bodoče borce... prijetno je gledati v njihove čiste dobre oči".⁶⁵

Od leve proti desni sedijo N. V. Haruzin (žena Alekseja N. Haruzina), Vera Nikolajevna Haruzin in Elena Nikolajevna Arandorenko (sestra V. N. in A. N. Haruzina)

Opisala je enega izmed večerov, preživetih s svojimi novimi slovenskimi prijatelji: "Pili smo slovensko vino - v prsih mi je zadrhtelo. Od srca sem pila za to močno, pogumno žensko (op.: mislila je soprogo L. Jenka).. za to slavno mladino prihodnjih borcev."⁶⁶ Slovenska tematika v znanstveno delo Vere Nikolajevne potemtakem ni prišla slučajno. Potovanje z bratom po slovenskih deželah, zlasti po Kranjski, je v njej pustilo neizbrisne sledi. V. N. Haruzin ne pove, zakaj se je odločila, da je vzporedno z bratovimi objavami (objavami A. N. Haruzina) o Slovencih na Kranjskem tudi sama objavila v reviji *Estestvoznanie i geografija* za leto 1902 (št. 3 - 6, 8) precej temeljit opis Kranjske. Avtorica pripominja le, da je spis nastal na podlagi osebnih vtisov in na podlagi del J. V. Valvasorja, S. Šumana, L. Niederla, pa tudi zbirke Daškoveškega etnografskega muzeja.

Vsebina članka je ostala v okvirih tradicije revije. Vendar je Vera Nikolajevna, za razliko od A. N. Haruzina, v svoj opis vnesla tudi novo gradivo (tj. opis zemljepisnih značilnosti, obleke, zakonsko-družinskih odnosov, nekaterih vraž) in tako razširila obzorje ruske javnosti o čudoviti slovenski deželi. "Dežela, ki je mnogo pretrpela.., in vendar je prekrasna," piše Vera. "Narava je veličastna in obenem mehka in prijazna."⁶⁷ Avtorici se je zdelo zlasti pomembno predstaviti arheološke najdbe na Ljubljanskem barju, ki dajejo predstavo o značaju predzgodovinskega načina življenja prebivalstva teh krajev. Dotaknila se je halštatskega obdobja v zgodovini Kranjske, in poznejšega, ki je pripeljal do spopada z Rimom, z Vzhodnimi Goti, z Langobardi, Bavarci, Avari. V 8. stoletju je bila Karantanija (v katero je spadal večji del Kranjske) vključena v obsežno frankovsko cesarstvo. Cesarji so zemljo z darovnicami podelili v fevd cerkvenim vladarjem in nemškemu plemstvu. Tako se je utrdila "železna oblast tujih prišlekov", je z bridkostjo pisala V. N. Haruzin.⁶⁸

V 13. stoletju je Kranjska dokončno prišla pod oblast Habsburžanov: Prvi del opisa je posvečen kratki zgodovini kranjske dežele. V drugem delu pa je V. N. Haruzin podala precej podrobno oznako zemljepisnih značilnosti treh delov Kranjske - Gorenjske, Dolenjske in Notranjske. Avtorica živo slika veličastne in surove Julijske Alpe in njihove vrhove - "velikane". Mangart, Jalovec, Razor, Veliko Tičarico, Bogatin, in nad vsemi - "opevan v mitoloških pripovedkah - Triglav". "Njegov skalnati vrh, ožarjen z vzhajajočim soncem, izkazuje ne-

⁶² Prav tam. Dnevnik V. N. Haruzin. Ed. hr. 67. L. 113.

⁶³ Prav tam. L. 113, 114.

⁶⁴ Prav tam. L. 114.

⁶⁵ Prav tam. L. 113.

⁶⁶ Prav tam. L. 113v, 114. - 22. IV. 1902 je T. M. Jenko obiskala V. N. Haruzin in A. N. Haruzina. OPI GIM. F. 81. Ed. hr. 68. L. 11, 12.

⁶⁷ V. N. Haruzina, *Krajna* (očerk), *Estestvoznanie i geografija*. Moskva, 1902/3, str. 38.

⁶⁸ Prav tam, str. 43.

popisno veličino in lepoto.⁶⁹

Nič manj niso slikovite Karavanke, ki delijo Koroško in Kranjsko. V njihovem zavetju so gorske vasice, gradovi, kapelice in cerkvice. Na jugozahodu se jim priključijo Kamniške Alpe. Z Grintovca, kjer se stikajo Štajerska, Koroška in Kranjska, se odpira pogled na tri rečne doline - Bistrice, Bele in Save. Zahodni del Dolenjske ostro spreminja svoj značaj - nastopijo kredne formacije - čuti se prehod na kras.⁷⁰

Na Notranjskem V. N. Haruzin opisuje "terasasto Kraško planoto, ki se vleče skoraj do Jadranskega morja". Najznamenitejši pojav na Krasu je Postojnska jama, ki je dolga štiri kilometre. Avtorica zelo živo opisuje reke in jezera (Kokro, Bistrice, Krko, Kolpo, Unico in Ljubljano ter Cerkljansko jezero idr.). Slednje spada "v skupino čudes, s katerimi je Kranjska tako bogata": "Je zdaj svetlo in hladno, drugič pa mračno in veličastno; periodično presiha in takrat na njegovem dnu pred ponovno pojavitvijo vode zraste gosta trava."⁷¹

Ravno tako presenetljiva v svoji različnosti so sedmera triglavska jezera. Zgornje Belopeško npr. "je kot dragoceno zrcalo za velikana Mangarta, ki se gleda v njegovo svetlo gladino".⁷²

Izmed ruskih znanstvenikov je samo V. N. Haruzin znala tako poetično opisati naravo Kranjske. Kot prava geografinja je predstavila tudi njeno glavno bogastvo - bukove, hrastove in smrekove gozdove. Les je tako predmet izvoza kot poglaviti gradbeni material, in kot material za različne kmečke izdelke. Podrobno je obdelala floro in favno kranjskih gozdov - piše o medvedih, lisicah, srnah, polhah; o lovu, čebelarstvu, ribolovu, konjereji pa govori kot o vejah slovenskega gospodarstva. Podrobno opisuje osnovno dejavnost Slovencev na Kranjskem - poljedelstvo, in poudarja nenehni razvoj poljedelske kulture. Za ruske bralce je zanimiva predstavitev t. i. stoga ali kozolca - bistroumne slovenske iznajdbe za sušenje kmetijskih pridelkov. Na kratko ga je omenjal tudi A. N. Haruzin, ko je opisoval dejavnosti slovenskih kmetov.

Za razliko od brata Alekseja pa se je Vera Nikolajevna dotaknila tudi slovenske hrane - opisala je ričet z bobom, fižolom, in z odrezki gnjati, s koščki klobase, svinjske slanine; kisló zelje, žganje, slivovko, in še druge jedi in žgane pijače.

Zelo stara gospodarska dejavnost slovenskega kmeta je vinogradništvo. Rudarstvo (pridobivanje rud, premoga in živega srebra) je posebno razvito

v Idriji. Skoraj vsi prebivalci - 85% so rudarji.⁷³ Izdelava platna, izdelkov iz konjske žime, gline, lesa, slame, kleklanje - vse to, kot upravičeno trdi V. N. Haruzin, priča o tem, da je "v energičnem in delovnem narodu gospodarski duh zelo razvit".⁷⁴

V tretjem delu opisa V. N. Haruzin obširno opisuje Blejsko jezero in njegov grad, in še gradove kot turjaški, ljubljanski, njihovo lego in zgodovino, ter verovanja in legende, ki so povezane z njimi.

Opis jezer in gradov vedno znova opozarja na pisateljski dar V. N. Haruzin. "Tam je vas Zagorica (nem. Aurich) vsa bela, vesela, s svojimi mlini, ki so postavljeni vzdolž večno šumeče reke. Tu je zelena gora Straža, in naprej Osojnica, s katere je prekrasen razgled na jezero. Če pogledate skozi drugo grajsko okno, je pred vami veriga Julijskih Alp - in tam za gorskimi vrhovi, če je jasno, se pokaže veličastni Triglav."⁷⁵

Nič manj slikovito Vera ne opiše vasi Rečico, Zasip, Radovljico, Bled, arhitekturo cerkva in njihovo notranjost s starinskimi in sodobnimi elementi. Mnogo cerkva je propadlo v 15. stoletju, v času turških vpadov. Cerkev na Bledu je po njenem mnenju "priča junaškega vzpona duha pri ljudstvu, ki je do zadnje kaplje krvi branilo svojo domovino, vero in družino".⁷⁶

Četrti del tega obsežnega spisa Kranjska pa je čisto etnološki. Posvečen je nacionalnim posebnostim različnih delov Kranjske, posebnostim slovenske obleke in bivališča.

V. Haruzin prebivalce Gorenjske označuje kot "energične, delovne, in radovedne."⁷⁷

Prijazna narava Dolenjske "je dala pečat mehкости in določene brezskrbnosti tudi svojim sinovom".⁷⁸ Boj s surovo naravo na Notranjskem pa je porodil zaprtost in odločnost - "nezlomljiva moč veje iz prekaljenih in utrjenih postav".

Poleg podnebnih vplivov pa so vsem Slovincem skupne značajske poteze: nedružabnost, čeprav "o bogastvu njegovega (Slovenca - op. M. K.) notranjega življenja govori izrazno polni obraz; previdnost je posledica tujih pritiskov; podjetnost in prizadevanje razširiti svoje obzorje; gostoljubje v povezavi z varčnostjo; odsotnost "brezskrbne lahkovernosti do tujcev" - v povezavi z resnicoljubnostjo v govorjenju in z nagnjenostjo "k razmišljanju in preiščenemu odnosu do življenja".⁷⁹

"Vredno je pogledati te visoke in prožne postave, junaško močne in ne brez prefinjenosti, te obraze s pečatom zavestnega mišljenja...", z ljubez-

⁶⁹ Prav tam. Št. 4, str. 2.

⁷⁰ Prav tam, str. 3.

⁷¹ Prav tam, str. 4.

⁷² Prav tam.

⁷³ Prav tam, str. 11.

⁷⁴ Prav tam, str. 12.

⁷⁵ Prav tam, str. 52.

⁷⁶ Prav tam. Št. 5, str. 58.

⁷⁷ Prav tam. Št. 8, str. 1.

⁷⁸ Prav tam.

⁷⁹ Prav tam, str. 2.

nijo piše V. N. Haruzin, "in dojel boš, da je ta narod krepek, življenjsko sposoben in da mu pripada bodočnost, ki si jo bo znal sam priboriti".⁸⁰

Če izbrskamo iz spomina, kaj so o Slovencih izjavili njeni predhodniki, vidimo, da je ona nemara prva v ruski etnologiji po resnici (kolikor sta dopuščala dar opazovanja in znanje) orisala nekatere glavne poteze nacionalnega značaja Slovencev, in jih povezala z zgodovinsko usodo celega naroda, z naravnimi pogoji in z značilnostmi gospodarskega načina življenja v različnih predelih dežele. Njene zanimive ugotovitve lahko uporabijo tudi sodobni etnologi, ki proučujejo etnično zgodovino narodov sveta.

V. N. Haruzin v svoj opis vključuje tudi novo gradivo o oblačilih Slovencev. V zvezi s tem ugotavlja, da tradicionalna oblačila na Kranjskem precej hitro izginjajo. Slikovito narodno nošo, piše, lahko vidiš samo ob velikih praznikih. Vendar vseeno opaza, da so slovenski možje še vedno obdržali navado nositi ozke irhaste hlače, zatakneje v škornje ali z na kolenih napuščenimi belimi spodnjimi dolgimi hlačami, žametni telovnik žive barve z vrsto tesno skupaj prišitih "srebrnih gumbov, okroglih in ploskih ali kroglastih".⁸¹

Opazila je tudi to, da "so se srebrni gumbi v zadnjem času začeli nadomeščati s školjkami" (po zahtevah mode). Klobuk je mehak, iz jagnječje volne različnih barv, zanj pa je zataknjeno perje. Poleti pogosto nosijo samo telovnik ("škerlat laibelc") in srajco z ležečim ovratnikom. Razširjeni so suknjiči (kamižole) iz temnega sukna, pozimi pa beli kožuhi, podloženi s črno ovčjo kožo, na hrbtu so našiti progasti vzorci. Prva desetletja 19. stoletja so rdeče suknjiče (kamižole) nosili samski možje, oženjeni pa modre s stoječim ovratnikom. Opise moške noše je avtorica opremila s fotografijami.⁸²

Pasovi so bili nujno dopolnilo obleki. Nekoč so bili usnjeni s svetlimi žeblički in zakovicami, vdelanimi v obliki vzorca. V začetku 20. stoletja pa so bili usnjeni pasovi navadno rdeči.

Vsakdanja noša Slovenke je preprosta in, po mnenju V. N. Haruzin, na prvi pogled spominja na nošo ruske kmetice. Sestavlja jo kratka bluza (ošpetelj) s širokim vratnim izrezom. Narejena je iz domačega platna ali iz bombažnega belega blaga. Nabrana je na zatilju, spredaj pa je nabrana v drobne gube. Rokavi so nabrani in spuščeni z ram, nabrani so tudi na zapestju, zavihek pa se šiva kake tri palce dolg. Rokav se zapenja samo z enim gumbom, nakar se manšeta zapogiba. Krilo (čikla) je zelo nabrano, padajoče, in našito na utesnjen životec. Životec, močno izrezan pri vratu in roka-

vih, tesno objema telo.⁸³ Spredaj se obe polovici životca spenjata. V začetku 20. stoletja so životce zamenjavale po životu sešite jopice. Nad dolgim krilom nosijo predpasnik iz katuna. Naglavna ruta pa je zavezana pod brado, redkeje na zatilju. Nošo dopolnjuje čezramna ruta, njena konca pa se v pasu stikata; navadno je svetlorumena z živordečim obšivom in tako precej poživlja moder ali temnorjav odtенок obleke. Na nogah ima nizke usnjene čevlje. Praznična stara obleka je zelo lepa - ima iste sestavine kot vsakdanja, le da je sešita in tanjšega tkanega blaga ali svile. Srajca z izredno širokim rokavi ali obleka, ki je tudi zelo široka s prav takim svilenim predpasnikom, na glavi pa je ruta z dolgimi resicami. Včasih je na glavi čepica in peča - štirioglata bela ruta, obrobljena in še obšita s čipko, ki spredaj tesno objema glavo, se na vrhu glave oblikuje v greben, nazaj pa prosto pada. Drugo naglavno pokrivalo je avba. To je širok trak iz črnega žameta, prešitega z zlato nitjo in bleščicami, ki se ga daje nad čelo. Na njen vrhni del je prišita čepica s podlogo iz rožnatega ali rdečega blaga, nanjo pa se našiva "belo poškrbljeno tanko tkanino v obliki nabranega pliseja". Avba se zavezuje na zatilju s širokim svilenim metuljčkom, katerega konci trakov padajo na hrbet. Žensko in moško nošo dopolnjuje pas (nekoč usnjen), katerega konca se spuščata na stegno in zavezujeta s svilenim trakom. K pasu so privezovali blazinico za igle, škarje, ključe, žlice in nož. Možje so jedilni pribor navadno nosili v žepu, na njem pa je bil monogram z inicialkami gospodarja. K praznični noši Slovenke je sodil tudi gosto prešit velik bel robec (smrkla) in uhani. Možje so pogosto nosili uhan v enem ušesu - po izočilu naj bi jih obvaroval pred boleznijo oči.

Vera Nikolajevna to praznično obleko Slovenke s prikazom peče in avbe predstavlja na dveh fotografijah.⁸⁴

V nadaljevanju Haruzina raziskuje kranjska bivališča. Poetično opisuje privlačnost slovenskih selišč, polskritih med goščo sadnega drevja, z visokim cerkvenim zvonikom. Hiše iz brun, s slamo krite enoprostorske hiše (kajže) so na Kranjskem vse bolj redke (avtorica prilaga fotografijo). Za razliko od A. N. Haruzina, Vera Nikolajevna posveča več pozornosti zunanosti zidanih hiš, katerih beli zidovi posrečeno kontrastirajo s sivorjavimi lesenimi deli pritiklin in skednjev, s sivimi strehami, ki so pokrite "z živozelenimi krpami mahu, ki se zlata na soncu". Slovenci so veliki ljubitelji rož. Z oken "veselo gledajo rožnati in rdeči cvetovi pelargonij, bledozeleni rožmarin; z dolgega in širokega balkonskega okna ali ograje lesenega hodnika se nizko spuščajo nageljni v svojih živo-

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ Prav tam.

⁸² Prav tam, str. 3.

⁸³ Prav tam, str. 4.

⁸⁴ Prav tam, str. 5 - 6.

pisnih barvah. Nagelj je cvet devištva, zato celo revnejši krasijo z njim svoje hiše. Po izročilu so najlepši dar ljubljene deklici - prelepi cvetovi iz vrtov "rojenic" - pravljicega lika iz slovenske slovstvene folklorne.⁸⁵

Tudi poslikave na stenah so zelo razširjene (upodobitve svetnikov, leto izgradnje ali pa inicialke lastnika, obkrožene z venčkom iz listja ali cvetov).

Tako kot A. N. Haruzina tudi Vera Nikolajevna zanimajo arhitekturne posebnosti hiš kranjskega kmeta. Te so odvisne od reliefa in od ravnosti tal. "Pogosto je hiša na pogled enonadstropna, pa je na zadnji strani samo pritlična, ker se naslanja v breg. Lahko pa je tudi obratno. Hiša je pritlična in okna na ulico so nižje kot človeška postava, vendar pa so okna na drugi strani hiše takorekoč že v prvem nadstropju - od zadaj hiša ni videti samo enonadstropna, ampak je velik naklon tal omogočil še pod prvim nadstropjem narediti celo sobico za shranjevanje orodja" ..."Čuti se," upravičeno opaža Haruzinova, da ni nobene prisile, ampak le svobodna zamisel graditelja in prijetna na pogled različnost oblik."⁸⁶ Fotografije in opisi bivalnih in gospodarskih stavb samo še potrjujejo to misel.

Ne bomo se dotikali tega, kar je o kranjski hiši že napisal A. N. Haruzin (včasih tudi bolj podrobno), ampak se bomo ustavili samo pri opazkah Vere Nikolajevne, ki jih brat Aleksej nima ali pa so bile narejene le mimogrede. Pozorna je bila na "primernost slovenskega bivališča v vojnih razmerah", na vdolbine v stenah, na majhna okna z železnimi križi in oknicami. Vendar so se v času njunega obiska take "utrdbne" srečevale že zelo redko. Haruzinova se je pri opisu notranjosti hiše osredotočila na strop v veži, na široka obokana vrata, na pod, tlakovan s kamni. Sodobno vežo (v preteklosti koliba) ima, tako kot A. N. Haruzin, za osnutek, iz katerega se je razvilo kmečko bivališče. Prilaga načrte hiš iz Bohinjske Bele. Vera opisuje sodobno hišo: predsoba (nastala iz veže), notranjost hiše, obedno mizo, mentrgo, omare, skrinjo, hišo ali izbo, novomodne stole ("nem. zessel") in obstenske klopi. Slovenska peč je nižja od ruske, obložena je z zelenimi ali rjavimi pečnicami, kuri pa se (za razliko od ruske), ne iz izbe, ampak iz veže ali kuhinje. Hiša je polepšana s slikami, stensko uro, ogledalom in koledarjem. Strop podpira močan prečni tram (na njem je z nožem marsikdaj izrezljan ornament). Hiša je po mnenju Vere Haruzin na nek način podobna ruski izbi. Le polporcelanasta posoda z blagoslovljeno vodo pri vhodnih vratih in rožni venec, ob katerem gospodar moli vsak večer, ustvarja neponovljivo vzdušje slovenskega bivališča na Gorenjskem.

⁸⁵ Prav tam, str. 7.

⁸⁶ Prav tam, str. 8 -9.

V. N. Haruzin je menila, da so hiše na Dolenjskem revnejše, lesene, z zemljo namesto poda. Na Notranjskem je več kamnitih hiš z nizkimi težkimi strehami, na strešnikih so zaradi burje težki kamni. Strehe starejših hiš so izdelane iz apnenčevih plošč, ki se tesno prilagajo ena k drugi in so spojene s cementom. Takšne strehe so ležale na močnih hrastovih tramovih. Na krasu so hiše pritlične.⁸⁷

Avtorica je zelo podrobno opisala gospodarska poslopja (skedenj, pod) na Dolenjskem, priložila je fotografije skednja, stoga, kozolca, poda.

Na kratko V. N. Haruzin predstavi tudi zdravilna zelišča, ki rastejo na Gorenjskem (tovrstnega gradiva ni pri A. N. Haruzinu). Sklicujoč se na Janeza Vajkarda Valvasorja pripoveduje o čudežni moči velikega korena, ki je pomagal deklici osvojiti ljubega; o posebnem mazilu iz različnih zelišč (Pentaphillon - petoprstnik, Aconitum - preobjeda, Apium graveolens - navadna zelena), ki ima čarobno in skrivnostno moč. Vsekakor je Slovenka verovala v zdravilno moč številnih zelišč in jih znala tudi nabirati.

V. N. Haruzin se je prva dotaknila tudi družinskih odnosov pri slovenskem kmetu. Poglavar družine je bil gospodar, njegova žena (gospodinja) pa je bila tudi zelo v časteh. Avtorica je v zvezi s tem zapisala slovenski pregovor: "Mož podpira enega, žena pa tri vogale pri hiši." Ko je oženjen starejši sin dobil kmetijo, se je mlada družina preselila v hišo, oče in mati pa v čumnat. Oče pa si je od sina izgovoril določen del imetja in določil pravice mlajših sinov in hčera. Včasih pa oče ni izročil kmetije starejšemu sinu ali pa zaradi sporov starša na stara leta najameta sobo v tuji hiši kot gostača. Če je oče pri denarju, sezida svojim sinovom ločene hiše. Če je v družini samo hči edinka, rade volje sprejmejo zeta v hišo. Na bogatih kmetijah imajo tudi hlapce in dekle. Po navadi jih najamejo za leto, dajejo jim obutev, obleko, in ob praznikih darila. So tudi začasni delavci - kosci, mlatiči, žanjci, drvarji idr. Najamejo jih za en dan in živijo v drugi hiši.

Da bi ruskemu bralcu jasneje predstavila odnose v družini, V. N. Haruzin vzorčno izbere štiri kmečke družine - bogato kmetijo na Bledu, kjer je poglavar družine mati; kmečko družino v Zagorici, ki so jo sestavljali gospodinja, gospodar, otroci, vnuki; hišo, ki jo je po smrti staršev dobila deklica sirota; hišo, ki jo je podedoval starejši sin. Takšno gradivo o medsebojnih odnosih v slovenskih kmečkih družinah je V. N. Haruzin navajala prvič.

Po vseh naštetem lahko spoznamo, da se je spis Kranjska, čeprav je bil izdan istočasno s članki A. N. Haruzina, od njih razlikoval zaradi novega

⁸⁷ Prav tam, str. 17.

gradiva in zaradi slikovitega, jasnega jezika.

Velja tudi omeniti, da je V. N. Haruzin nabrano slovensko gradivo⁸⁸ uporabila tudi v svojem delu *Etnografija* (2. zvezek. Načini proučevanja pojavov materialne kulture. Bivališče. Obleka. Okrasje. Hrana., Moskva, 1914). To delo je zelo pomembno za razumevanje zakonitosti evolucije in tipologije bivališča, obleke, hrane itd. pri različnih narodih. Avtorica se opira na raziskave A. N. Haruzina o slovenskem bivališču, na dela N. N. Haruzina (*Etnografija*, zv. 1 - 4, SPb., 1901 - 1905; *Zgodovina razvoja bivališča pri nomadskih in polnomadskih turškotatarskih in mongolskih narodih v Rusiji*, Moskva 1895; *Opis zgodovinskega razvoja bivališča pri Fincih*, Moskva 1895 idr.). V. N. Haruzina je svoja opazanja in opise s Kranjskega v učbenikih obrusila, dognala in včasih razširila. Analizira npr. slovensko kamro - posebni prizidek k osnovnemu bivalnemu prostoru - k hiši ali čumnato⁸⁹ - sobo, ki meji na vežo nasproti hiše.

Članek želim končati z omembo pripovedi V. N. Haruzine Prijatelji. Podobe iz življenja slovenskih otrok. Pripoved je bila natisnjena leta 1909 in je etnološko obarvana. Verjetno je grajena na vtisih s potovanja po slovenskih deželah 1901. Avtorica v njej opisuje slovensko hišo in njene dele, sobo deklice Francke v premožni kmečki hiši, gospodarske stavbe, npr. uljnjak - čebelnjak. Opisana je tudi obleka slovenske kmetice s priloženo fotografijo avbe. Mimogrede pa omenja tudi značajske lastnosti slovenske ženske - "je ljubezniva, ni hrupna in blebetava". V pripovedi so zarisi gorske vasice Kupljenik in votline Babji zob. Za ruskega bralca so zanimivi opisi praznovanja božiča in miklavževanja, sejma na Bledu in fotografije Slovencev pred nedeljsko mašo. Otroci so opisani kot veliki domoljubi, ki se trudijo, da bi z izobrazbo ugnali svoje zatiralce. V pripovedi je čutiti nekakšno poučnost in publicističnost, posebno na mestih, kjer avtorica govori o podobnostih med Rusi in Slovenci, med ruščino in slovenščino itd., vendar je v etnološkem pogledu slikovita in živahna.

⁸⁸ V. N. Haruzina, *Etnografija*. Moskva, 1914. Vyp. 2 Gl. str. 57, 83 - 85, 123, 139, 140, 142, 143, 165 - 167, 181, 189, 195, 196 - 197, 309, 311, 317, 419.

⁸⁹ Prav tam, str. 195.

ZUSAMMENFASSUNG

Slowenien und die Slowenen in den Werken A. N. Harusins und V. N. Harusins

Die Harusins bildeten eine Familie von begabten russischen Gelehrten. Alle drei Brüder: Mihail, Nikolaj und Aleksej sowie ihre Schwester Vera widmeten sich der Ethnologie und Anthropologie. Der vorliegende Beitrag beschränkt sich auf das Werk von Aleksej Nikolajevič Haruzin (1864 - 1932) und von Vera Nikolajevna Haruzin (1866 - 1931). In ihren ethnologischen und anthropologischen Studien erforschten sie das russische und andere slawische Völker. Die Bibliographie der Haruzins umfaßt gut dreihundert Veröffentlichungen. Der Verfasserin des vorliegenden Beitrags wurde 1955 der Zutritt zum persönlichen Archiv von A. N. Haruzin gewährt.

Aus den Tagebüchern von Vera Nikolajevna Haruzin geht hervor, daß sie zusammen mit ihrem Bruder Aleksej im Jahre 1901 Slowenien besucht hat, Aleksej Nikolajevič Haruzin auch im darauffolgenden Jahr 1902. Nach diesen Besuchen entstanden folgende Artikel: Bosnien und die Herzegowina, Die Beschreibungen der okkupierten österreichisch-ungarischen Provinz (1901), ferner die Artikel: Religion, Kirche und Schule in Bosnien und der Herzegowina (ohne Ort und Jahr), Die nationale Evolution der Slowenen, Das österreichische Krain, Der krainische Karst und seine wunderschönen Erscheinungen, Der Bauer des österreichischen Krain und seine Bauten, Die Heimstätte des Slowenen in Oberkrain. All diese Artikel sind im Jahre 1902 in der Zeitschriften *Živaja starina* und *Russkij vestnik* erschienen.

Aleksej Nikolajevič Haruzin und seine Schwester waren entzückt über die Naturschönheiten Krains und wollten daher die Russen mit der Geschichte des von den Slowenen besiedelten Raumes, insbesondere von Krain, bekanntmachen. Aleksej Nikolajevič Haruzin ging in seinen Beiträgen auf die Baukunst ein, während sich Vera Nikolajevna Haruzin durch Schilderung der Sitten, des Familien- und Gesellschaftslebens, der Bekleidung sowie durch poetische Landschaftsbeschreibungen auszeichnete. Obwohl Anton Aškerc ihnen eine zu stark idealisierte Darstellung Krains vorhielt, entstanden ihre Darstellungen aufgrund von durch Aleksej Nikolajevič Haruzin erarbeiteten Umfragen, die als Hilfsmittel für künftige Forscher bei der ethnologischen Untersuchung gedacht waren.

Marjan Drnovšek

Podoba Amerike na ilustracijah Ivana Vavpotiča

UVOD

Letos mineva petindvajset let od smrti koroškega duhovnika Jurija Mateja Trunka (1870 - 1973), ki se je vpisal v zgodovino pisje slovenskega izseljenstva kot pisec dela *Amerika in Amerikanci*, ki ga je leta 1912 izdal v samozaložbi (v dvanajstih zvezkih), izšlo pa je tudi v knjižni obliki v Celovcu z enako letnico. Celotno delo je tiskala tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celovcu. Na tem mestu ne bomo razmišljali o pomenu knjige kot zgodovinske, etnološke in včasih svojevrstne sociološke študije, niti ne o njenem nastanku in odmevu v javnosti - kar je predmet že krajšega zapisa v Zgodovinskem časopisu¹ -, ampak o njeni bogati ilustrativni opremi, ki je delo slovenskega slikarja Ivana Vavpotiča (1877 - 1943). Ko je slikar leta 1910 zapustil mesto učitelja prostoročnega risanja na državni realki v Idriji je odšel v Ljubljano in si začel služiti kruh kot svobodni umetnik. To je bil tudi čas, ko so nastale njegove prve pomembne in obsežnejše knjižne ilustracije (perorisbe) za Jurčičevega Desetega brata (1911).² Odlikuje jih realizem, smisel za detajle in duhovitost, hkrati pa v Jurčičevih literarnih likih odkrivamo tudi demonično romantičnost in celo fantastiko, ki jim jo je vdahnil slikar.³ Veljal je za umetnika, ki je bil najbolj suveren v risbi. Fin de siècleovski čas oziroma takrat prevladujoča secesijska umetnost sta vplivala na Vavpotičeve ilustracije in risbe, njene odmeve pa najdemo tudi v vinjetah, ilustracijah in inicialkah v Trunkovi knjigi *Amerika in Amerikanci*. Za ilustracije in inicialke v tej knjigi lahko rečemo, da jih odlikujejo realizem, karakterizacija likov in duhovitost. V Narodni galeriji v Ljubljani hranijo risbo reklame za čevlje Peko (okoli 1912), na kateri je Vavpotič uporabil enak tip figure, kot ga najdemo v Trunkovi knjigi (podoba moža s cilindrom, ki

kaže na ogromen čevlj).⁴ Vendar bolj kot umetniška vrednost in izpovednost Vavpotičevih risb nas v tem prispevku zanima njihova vsebinska povednost in povezanost s Trunkovim tekstom.

Pred prvo svetovno vojno je bil Trunk kar štirikrat v Ameriki. Spomladi 1909 je odšel prvič za štiri mesece. Pot od Trsta prek New Yorka do Seattla je opisal v potopisu, ki ga je objavil v celovškem Miru,⁵ vtise s tega potovanja pa je strnil tudi v knjižni izdaji, ki je izšla tri leta kasneje v nemškem jeziku.⁶ Oktobra 1909 je potoval drugič v Ameriko, kjer je ostal do aprila naslednjega leta. Že na teh prvih obiskih je razmišljal o tem, da bi "o Ameriki kaj napisal."⁷ Maja 1911 je ponovno potoval v ZDA. Odločil se je za pot prek Kanade, ko je spremljal elizabetinke, katoliške sestre za nego bolnikov, ki so odhajale v Humboldt. Četrtrič pa je odšel septembra 1911 za mesec dni z namenom, da zbere čimveč gradiva za knjigo *Amerika in Amerikanci*.⁸ Zato lahko trdimo, da je Trunk dovolj dobro spoznal deželo in ljudi, o katerih je pisal. Nasprotno pa Ivan Vavpotič ni nikoli stopil na ameriška tla. Kljub temu pa je s svojimi ilustracijami zelo dobro "ujel" ameriški utrip.

Kakšne predloge je imel Vavpotič v rokah za svoje ilustracije? Žal o tem lahko le domnevamo. Nedvomno mu je bil prvi informator Trunk sam, ki je imel v rokah vsaj fotografije, ki so objavljene tudi v knjigi. V takratnem časopisju na Slovenskem so bolj redko uporabljali risbo in fotografijo, in skoraj ne v zvezi z Ameriko. Mimogrede povedano: ob potopu Titanica aprila 1912 so se prvič v dnevem časopisju v večjem številu pojavile tudi risbe, ki so prikazovale razne faze potopa ladje. Znano pa je, da so bila nemška glasila bolj bogata

¹ Drnovšek, Marjan: Odmevnost Trunkove knjige "Amerika in Amerikanci" v letih 1912 - 1913. - Zgodovinski časopis (Ljubljana), 43/4, 1989, str. 606 - 609.

² Jurčič, Josip: Deseti brat. - Izdala in založila Mohorjeva družba v Celju, Slovenske večernice zvezek 118, Celje 1911.

³ Komelj, Milček: Ivan Vavpotič, slikar življenjske harmonije. - Katalog: Ivan Vavpotič 1877 - 1943, Narodna galerija, Ljubljana 1987, str. 21.

⁴ Narodna galerija, inv. št. G 988. Risba s svinčnikom, 49,5 x 22,4.

⁵ Podlistek. Iz popotne torbe, I - XI. - Mir (Celovec), 1909, št. 40 - 48 in 1910, št. 1 - 5. Glej: Drnovšek, Marjan: Usodna privlačnost Amerike. - Založba Nova revija, Ljubljana 1998.

⁶ Trunk, Jurij: Quer durch Nordamerika, Celovec 1915.

⁷ Trunk, Jurij: Spomini, Celje 1950, str. 45.

⁸ Dne 20. julija 1921 je odšel še petič v ZDA, kamor se je za stalno umaknil s Koroške, ki je po plebiscitu oktobra 1920 pripadla Avstriji. Amerika mu je postala nova domovina za več kot polovico njegovega življenja. Umrl je v San Franciscu v 103. letu starosti.

s slikovnim gradivom, zlasti z grafikami. Kakorkoli že, Jurij Trunk je v *"Vabilu na naročbo"*, ki ga je poslal v javnost decembra 1911, s krepkimi črkami poudaril: *"Krasile bodo pa knjigo pred vsem izvirne risbe znanega slovenskega umetnika g. Ivana Vavpotiča."*⁹

Poleg ilustrativnega gradiva so v knjigi objavljen številne fotografije. Njihovo skupno število je 351. Kar devetnajstkrat je več fotografij povezanih v celoto s secesijskimi okrasnimi risbami, ki so delo Ivana Vavpotiča. Večina fotografij je signiranih s kraticami G. A. (ali G. H.), S. J. V. in Bx., in le 23 jih je podpisanih s polnim imenom: Anton J. Terbovec. Njemu je Trunk namenil mesto tudi v dodatku h knjigi, ki ga je naslovil *Seznam znamenitejših Slovencev*.¹⁰ Vanj je uvrstil le malo laikov in med njimi Antona Terbovca.¹¹ In kdo je bil ta mož? Če povzamem Trunkov zapis, je bil *"trgovec in potovalec"*, ki je prišel v Združene države leta 1905 kot 23. letni mladenič, po rodu iz Žirovnice pri Zidanem mostu. V času, ko je Trunk pripravljaj knjigo, je bil solastnik trgovine z zlatnino in *"importerjev"* (A. J. Terbovec & Co., 1622 Arapahoe Str., Denver, Colorado). Svoje podjetje je zastopal *"po vseh slovenskih naselbinah v Ameriki."* Znan naj bi bil po vsem slovenskem ameriškem zahodu kot *"najpopularnejša oseba po svojih humorističnih in poučljivih dopisih, ki jih priobčuje v raznih slovenskih listih."* Nedvomno so bili pisatelju znani in uporabni njegovi spisi,¹² še bolj pa fotografije, ki jih je objavil v svoji knjigi. Z navedbo naslova in objavo Terbovčeve fotografije se mu je Trunk verjetno oddolžil za pomoč. Kdo so fotografi ostalega objavljenega gradiva? Ali drugače povedano: zakaj je izrecno podpisanih samo 23 fotografij z imenom Anton J. Terbovec, čeprav nam motivi oziroma enaki kraji fotografiranja vsiljujejo misel, da je bil njihov avtor tudi Anton Terbovec? Pustimo to bodoči raziskavi, na tem mestu naj samo omenim, da je od vseh fotografij kar večina izrecno povezanih s Slovenci. Med njimi prevladujejo fotografije posameznikov (misijonarjev, učiteljic, vidnih posameznikov iz slovensko ameriškega življenja), skupinske (društveni *"gasilski"* posnetki, birme, pogrebi, pikniki, lov ipd.) in družinske fotografije. V manjšem številu so objavljeni posnetki hiš Slovencev, njihovih hotelov, gostiln, društvenih domov

in cerkev. Tudi med preostalimi fotografijami ameriških mest in naselbin, narave, spomenikov, javnih zgradb, Indijancev ipd. lahko slutimo posnetke, ki so prišli iz fotografskega aparata slovenskega fotografa, zlasti pri motivih naselbin, skupin rudarjev ipd.

PLATNICE, VINJETE IN ILUSTRACIJE

Vavpotičev prispevek k Trunkovi knjigi lahko razvrstimo na oblikovalski in ilustrativni del. Najprej si oglejmo platnice knjige, ki so iz poveščenega platna in tribarvne (modro, rdeče, bele), kar so tudi barve ameriške - in ne nazadnje kranjske, tj. slovenske - zastave. Podobo platnic je zasnoval kot stilizirano, obarvano in v platnice vtisnjeno ameriško zastavo (modra podlaga, rdeče črte in bele zvezde). Vtisnjeno zastavo je ponovil tudi na hrbtu in zadnji strani platnic. Ime avtorja in naslov knjige pa je obkrožil s 27 belimi zvezdami.

Vinjeta kot majhno, preprosto okrasno risbo, je Vavpotič uporabljal na koncu posameznih poglavij. Samo kot stiliziran okras jo najdemo v 65 primerih. V prvem in drugem delu knjige je v 52 primerih v eni in v tretjem delu v 12 primerih v drugi inačici. Od obeh različna pa je vinjeta na drugi strani knjige, ki zaljša napis tiskarne Družbe sv. Mohorja iz Celovca. Poleg omenjenih je ilustrator uporabil še tri vinjete, ki obdržijo miniaturno formo, vendar so vsebinsko konkretne. Na dveh prikazuje realno ali idealizirano pokrajino (koča ob jezeru, s poraščenim obrežjem in s pticami v zraku), tretja pa miniaturni grb ameriške zvezne države Massachusetts. Začetku in koncu knjige in nekaterim posameznim prehodom med poglavji je Vavpotič posvetil večje ilustracije. Naštetemu jih sedem in oglejmo si jih nekoliko podrobneje.

Evropejec (Američan) in slovenska deklica

Na notranji naslovnici je celostranska ilustracija, ki jo je ilustrator uporabil tudi na vabilu za naročilo na knjigo iz leta 1911. Risbi sta enaki, razen v tekstovnem delu. Tako so besede ameriškega škofa slovenskega rodu Jamesa Trobca (*"Slovenija je naša mati, Amerika naša nevesta"*) v knjigi objavljene kot motto v uvodu, na drugo stran notranje naslovnice pa se je umaknil tudi napis o tiskarni. Ker je zaradi prenosa tega teksta nastala v risbi majhna praznina, jo je avtor zapolnil z miniaturno vinjeto, ki prikazuje dva krokodilčka, ki ju povezuje trirogljata harpuna.

⁹ Poleg vabila je za vzorec priložil uvodni del teksta o državi Maine (v knjigi je na strani 21 in 22), naslovno risbo (v knjigi na str. 1), dve inicialki in 4 fotografije. Vabila je poslal tudi v Ameriko. Tako sta na ohranjenem vabilu (last avtorja M. D.) zapisana izseljenca Franc Marolt in Charles Zor (Box 540, Forest City, Pa.)

¹⁰ Trunk, Jurij: *Amerika in Amerikanci*, str. 543 - 606.

¹¹ Trunk, Jurij: *Amerika in Amerikanci*, str. 598.

¹² Tako ga Trunk citira in dobesedno navaja pri opisu Slovencev v Denverju (str. 468).

AMERIKA IN AMERIKANCI
SPISAL: REV. J. M. TRUNK

SLOVENIJA JE NAŠA MATI
AMERIKA NAŠA NEVESTA
ŠKOF JAMES TROBEC
V CELOVICU 1912
PRVA DRUŽBA SV. MARIJE

V SAMOZALOZBI

Posamezni zvezki stanejo 1 krono, oziroma 30 centov. Kdor se naroči na ves spis (12 zvezkov), plača 10 kron, oziroma v Ameriki 3 dolarje. Denar naj se pošilja pod naslovom:
Rev. J. M. Trunk, Beljak — Villach — Austria.

Naslovna ilustracija nam prikazuje Evropejca oziroma Američana z ameriško zastavo v desni roki in z oljenko v dvignjeni levi roki. V ozadju so pred smrekami na konjih drveči Indijanci, prvotni prebivalci ameriškega kontinenta. Indijanski moment je poudarjen tudi s perjanico, ki okvirja celo risbo. Stik dveh civilizacij in kultur, staroselske in evropske, je privedel do enega največjih genocidov v moderni zgodovini. Oljenka v roki Evropejca naj bi pomenila luč, napredek, razvoj, ki ga je ameriški kontinent nedvomno doživel v 19. stoletju, vendar - gledano z očmi Evropejcev. Za Indijance je "nova luč" pomenila pogubo in izgubo ozemelj. In kakšni so pogledi Jurija Trunka na prvotne prebivalce Amerike? Tipično evropski. Uspeh novih priseljencev je povezoval z majhnim številom prvotnih prebivalcev, z njihovo neorganiziranostjo in z življenjem na "nizki stopnji omike". Skupno sožitje ni bilo mogoče, kar je Trunk lakonično razložil: "Seveda so boji neizogibni pri vsakem naseljevanju."¹³ V poglavju *Iz ameriške zgodovine* je Trunk Indijancem namenil le malo prostora. Nizko stopnjo njihove omike je povezal z mnenji iz literature (Farrand, Champlain), da so Indijanci znali graditi le indijanske šotore ("wigwams"), kanuje in mogoče še krplice, tj. "smukače" ("snow-shoes"). Lov in ribolov jim je bil nad vse, najraje pa so se vojskovali. Pisave niso poznali, žensko so smatrali za manjvredno bitje in, kar je bilo za katoliškega duhovnika nesprejemljivo, častili so duhove ("Manitous"). Duh neodvisnosti in brezmejne prostosti pa jim je preprečeval združevanje in oblikovanje oblasti kot pri Evropejcih ("O kaki državi se med Indijanci ne more govoriti"). Nasproti njim so Evropejci tisti, ki jim je za državo in imajo čut za red in pravico. Skupaj s temi nazori so prinesli v novi svet tudi spoštovanje do obstoječega, sposobnost prilagajanja razmeram novega časa in deželam, izredno podjetnost, jekleno vztrajnost in iznajdljivost v vsaki situaciji. Vse to naj bi po Trunku pomagalo "zidati" tudi Združene države Amerike.

Marsikatero opeko k stavbi, ki ji pravimo ZDA, so primaknili tudi Slovenci. V času, ko je Trunk pisal knjigo, se je ob popisu prebivalstva v ZDA odločilo za slovenski materni jezik kar 183.431 oseb prve in druge generacije. Zato je zaključna Vavpotičeva ilustracija v duhu sožitja Slovencev z novim okoljem razumljiva in tudi v skladu s pisateljevimi pogledi na njihovo življenje v ZDA. Deklica v gorenjski (slovenski) narodni noši, s kranjsko (slovensko) in ameriško zastavo v rokah in obkrožena z "ameriški" zvezdicami, nedvomno poziva k in izraža to sožitje [str. 608].

¹³ Trunk, Jurij: *Amerika in Amerikanci*, str. 211.

3

Risbi z naslovnice in zaključka knjige lahko "beremo" tudi nekoliko drugače. V obeh primerih imata akterja v rokah ameriško zastavo. Evropejec (ali Američan) z oljenko v roki kaže na že omejeni novi ameriški duh in napredek, v katerem pa ni prostora za prvotne prebivalce, tj. Indijance. Izraža torej tudi željo po nesožitju, ki jo Vavpotičeva risba z bojno razpoloženimi Indijanci na konjih še bolj poudarja. Nežna dekliška figura pa nosi v desni roki narodno zastavo kot simbol enega od številnih evropskih narodov, ki so prišli v Združene države, da bi tam našli boljše življenje in hkrati prispevali k uspehu te države. Ali če citiramo Trunkove besede: *"Različni narodi so se prišedši v Ameriko sčasoma spojili v novo ljudstvo, ki je na novih tleh, pod ugodnim podnebjem, s čudovito duševno močjo ustvarilo novo omiko, na katero gleda ves svet z opravičenim občudovanjem."*¹⁴

Na ladji

Kratko uvodno poglavje v knjigo uvede Vavpotičeva ilustracija [str. 3], ki prikazuje izseljence na premcu parnika. Simbolno nam ilustrator približa pripadnike različnih evropskih narodov, tako mlade kot tudi starejše. Med njimi vidimo kmečko, delavsko in tudi meščansko oblečene potnike. Cilj plovbe je znan, saj spodnji del ilustracije zapolnjujeta stilizirani ameriški zastavi. Množičnost na eni ter stanovska pestrost na drugi strani sta bili odraz množičnega izseljevanja Evropejcev v ZDA, ki mu sledimo v 19. in na začetku 20. stoletja. V Trunkovem času so odhajali predvsem iz srednje, vzhodne in južne Evrope. Govorimo o t. i. slovanškem, židovskem in sredozemskem (italijanskem in grškem) valu. K temu valu so svoj delež prispevali tudi Slovenci. Čez Atlantik so jih vozili vedno večji, komfortnejši in hitrejši parniki. Mimogrede: ravno v letu, ko so začeli izhajati prvi zvezki Trunkove

knjige, se je dogodila ena največjih in najbolj odmevnih pomorskih nesreč. 15. aprila 1912 se je potopil Titanic, ki je pogubil okoli 1500 oseb. Nesreča je burila takratno svetovno javnost, spomin nanjo pa ni zamrl še danes. Kljub temu pa v ničemer ni vpivala za zmanjšanje toka izseljencev v ZDA.

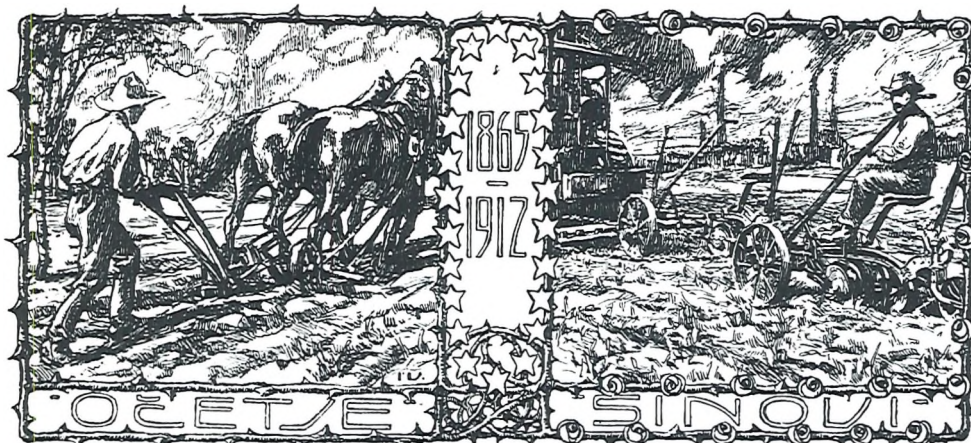
Motiv ilustracije je plod slikarjeve domišljije, saj premec na ladji navadno ni bil prostor za gibanje potnikov, še manj za potnike tretjega razreda, v katerem so se v glavnem vozili izseljenci. Paluba tudi ni bila prostor za prtljago. Možno pa je, da gre za trenutek tik pred izkrcajem (tudi galebi v ozadju kažejo na bližino kopnega), ko si del potnikov krajša čas s poslušanjem harmonikaša s kučmo na glavi (na levi strani ilustracije) in ko mlada mati še zadnji trenutek pred odhodom na kopno izrabila za nahranitev dojenčka (družina na desni strani). Slednji motiv je tipičen za prikaz izseljenske družine: mati s tremi otroci (z enim na prsih, z drugim ob boku in tretjim, ki spi na prtljagi) ter možem, ki v znani razmišljajoči pozi strmi v tla. Nedvomno ga tare skrb za družino in vsem izseljencem znano vprašanje: kaj nas čaka v Ameriki?

Očetje in sinovi: 1865 - 1912

Poglavje *Zgodovina slovenskih naselbin v Zedinjenih državah* uvaja Vavpotičeva ilustracija [str. 464] s primerjavo razvojne stopnje poljedelske obdelave zemlje leta 1865 in slabih pol stoletja kasneje. Medtem ko očetje s pomočjo konjske vprege orjejo s plugom, so njihovim sinovom že pomagali stroji. V obeh primerih delo na polju ni bilo lahko, kar simbolično dokazuje narisani trnov krog okrog obeh prizorov. Konec ameriške državljanske vojne (1865) je postal začetek naglega gospodarskega razvoja ZDA. Tako so leta 1870 iznašli "prvi strojni plug, ki ob enem seje in vlačí",¹⁵ nad katerim se je navduševal tudi Jurij Trunk. Z njim je ameriški

¹⁴ Trunk, Jurij: *Amerika in Amerikanci*, str. 3.

¹⁵ Trunk, Jurij: *Amerika in Amerikanci*, str. 327.

464

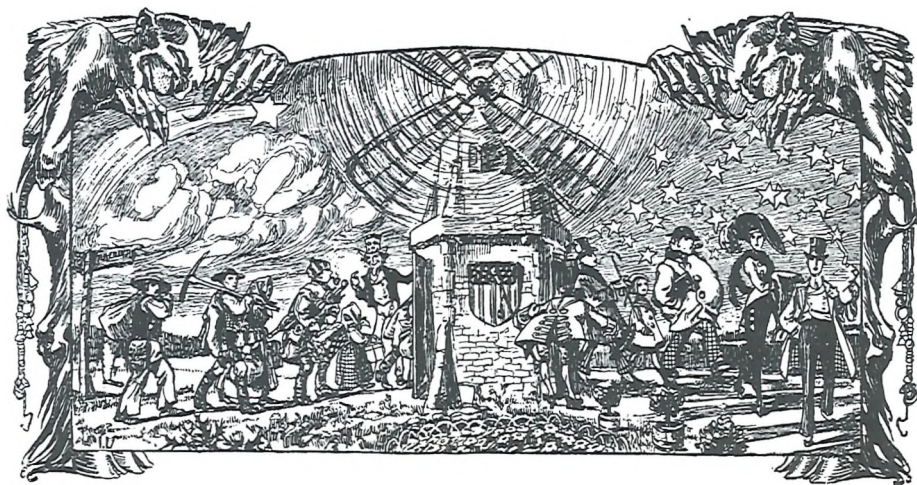

542

farmer pridobil na času in znižal stroške pridelave. Stroji so luščili koruzo, kosili in mlatili žito, pomagali pri izluščenju bombaža, kar je pred njihovo uporabo zahtevalo večje število agrarnih delavcev. Povečana uporaba mehanizacije, obdelava vedno novih površin, uvajanje novih vrst bombaža, koruze in pšenice, vedno večja uporaba gnojil, boljša organizacija dela in še kaj so vplivali, da so ZDA postale vodilna kmetijska proizvodnja na

svetu. Ameriško konkurenco so čutili tudi slovenski kmetje. Sočasen je bil tudi industrijski razvoj, ki je bil najbolj intenziven proti koncu 19. stoletja. Tako so ZDA do leta 1890 postale vodilna industrijska sila na svetu. Zato nas ne presenetijo visoki tovarniški dimniki v ozadju Vavpotičeve risbe, ki opozarjajo tudi na to vejo naglo rastočega ameriškega gospodarstva.

Nagel razvoj gospodarstva so poleg ostalih pogojev omogočali tudi vedno novi priseljenci iz Evrope in drugih delov sveta. Rudniki in tovarne so zahtevale številne pridne roke, med katerimi je bilo tudi veliko slovenskih. Če sodimo po virih jih največ najdemo v raznih rudnikih širom Amerike. Mnogi pa so našli delo v jeklnah in drugih obratih težke industrije. Delo je bilo težko in v času industrijskega poleta tudi dobro plačano. Tako nas Vavpotičeva ilustracija [str. 542], ki zaključuje omenjeno poglavje, na simbolni način opozori na dvojnost obljubljenе Amerike. Na eni strani njena svoboda in enakost (ameriška zastava) in na drugi strani trdo in neizprosno delo (trnov venec) so dajali vrednost ameriškem dolarju, denarju, ki je že tedaj imel določen čaroben lesk in privlačnost. Mit o Ameriki kot deželi, kjer ležijo dolarji kar na cesti in se v njej vsem priseljencem cedita le med in mleko, je bil v Trunkovem času le še mit. Realnost življenja in dela je bila znana večini odhajajočim Slovencev, polnih nad in upov na boljše življenje in le redki so sanjarili, da bodo v ZDA obogateli čez noč in postali tudi denarno svobodni in neodvisni od zahtevnih delodajalcev. Znana pa je bila tudi draginja v Ameriki. Kakor so s pridnim delom prihajali dolarji v roke, tako so tudi hitro polzeli iz njih. Na prelomu v 20. stoletje je veliki gospodarski krizi 1893 sledila kriza v letih 1907/08, ki je bila še vedno v zavesti tako pisatelja kot ilustratorja njegove knjige. To nam dokazuje tudi opisana risba.

543

606

Uncle Sam in Slovenci

Ameriški trgovec Sam Wilson je nosil vzdevek Stric Sam ("Uncle Sam"), ki ga je uporabljal kot inicialko ("U. S.") pri označevanju svojega blaga. V vojni 1812 (ravno sto let pred izidom Trunkove knjige) je oskrboval ameriško vojsko v okolici Troye (New York). Pojem Stric Sam se je prenesel na označevanje pripadnosti (blaga) Stricu Samu, tj. državi, nato pa se je uveljavil kot oznaka za oblast oz. ameriško državo.¹⁶ Njegovo podobo je pogosto

uporabil tudi Ivan Vavpotič.

Zadnje poglavje knjige je Trunk naslovil *Seznam znamenitejših Slovencev* in ga označil kot dodatek. Vavpotič ga je likovno opremil z uvodno [str. 543] in zaključno ilustracijo [str. 606], ki sta vezani na slovenske priseljence v ZDA. Uvodna risba nam s kančkom ironije prikazuje mlin z vetrnico (ameriška država), v katerega vabi Stric Sam slovenske priseljence. Kažipot z napisom "Amerika" usmerja proti z desnico vabečemu Stricu Samu pred vhodom v mlin moža s culo in žago na hrbtu (gozdnega delavca), krepkega moža s krampom na rami (rudarja) ter z ženo s culo ob njegovi strani in moža s polhovko na glavi, s pipo v ustih, "marelo" pod pazduho in lesenim kovčkom v rokah, ki mu pred nogami hodi z ruto pokrita deklica. Vsi so oblečeni v kmečke noše. Noša moža v žago pripada panonskemu tipu (Bela Krajina, vzhodna Štajerska in Prekmurje), ostale pa alpskemu tipu. Iz mlina pa prihajajo ob globokem priklonu v livrejo oblečenega Američana novi "Amerikanci", ki so oblečeni v oblačila srednjega in višjega sloja ameriške družbe. Ilustrator je še bolj poudaril razliko med staro in novo domovino tudi s pokrajinskim ozadjem. Stari kraj s preprosto potjo med travniki in z osatom v ospredju in novi svet s promenado ali teraso z ograjo, ki jo krasijo zelena grmičevje v lončkih. In še več: doma sveti le ena, v Ameriki pa ogromno zvezd. Poameričanjenje pa od obeh strani opazujeta peklensčka, ki jima je Vavpotič "pritaknil" na glavi še indijanska peresa.

Že Trunk je ugotavljal, da so se Slovenci z drugimi Slovani vred hitro prilagodili Ameriki tudi glede oblačenja. "Amerikanec žal ne trpi narodnih noš. Kroj obleke je isti od New Yorka do S. Fran-

¹⁶ Shenkman, Richard: *Legends, Lies & Cherished Myths of American History*.- Harper Perennial, New York 1988,

ciska. Tudi glede obleke bo marsikje preveč potrate ... Nič jim ni predrago, posebno za otroke in dekleta. Za dekleta in tudi žene, ki so prišle iz dežele in so nosile vedno le cunje, dasi morda svilene, je klobuk 'glory of glories - prava deveta nebesa', in ker ima Slovan naraven okus za krepke barve, ta ženski lišp ni brez okusa", je zapisal in hkrati opozoril izseljence pred škodljivo razkošnostjo glede oblačenja.¹⁷ Vendar obleka je bila samo zunanja lupina novega Amerikanca. Kaj pa njegovo srce in zavest? Za germanizacijo Slovencev na severni etnični meji občutljivi koroški duhovnik je posvetil podpoglavje v knjigi tudi vprašanju izginjanja Slovencev v ameriški družbi. "Amerikanski mlini so zmleli že marsikatero trdo zrno v moko edinosti; ker pa prav trdih zrn le ni konec, so se mnogi začeli tresti iz samega strahu...",¹⁸ je zapisal Trunk, ko je opozoril na množičen val slovanskih in italijanskih priseljencev v ZDA, ki je vzbudil odpor pri "starejših" priseljencih, tj. zlasti angleškega porekla. Vendar asimilacijski stroj, ki mu je najbolj služila ameriška šola ("ta gorostasni mlin"), splošna želja priseljencev po vključitvi v družbo, želja po izobraževanju ipd., je deloval vztrajno, vendar brez prisile. "Ker imajo slovanski narodi vse pogoje asimilacije, se bodo brezdvomno in nekako naravno polagoma izgubili v ameriškem morju. Nemci, Holandci, Švedsi, ki so po jeziku sorodni Angležem, ginejo jako hitro. Slovane loči jezik, ohranili se bodo dalje časa, a za vedno nikdar",¹⁹ ugotavlja Trunk, hkrati pa poudarja pomen ohranjanja slovenske identitete, zlasti znanja slovenskega jezika. Zato zaključí podpoglavje s pozivom: "Ako le moreš, ostani doma. Če pa greš, se vsaj sam ne pogrezuj v tuje morje. V slučaju, da ti je postala Amerika ljuba nevesta in si srečen poleg nje kot ponosen, navdušen ameriškanski državlján, ne zabi ostati zvest sin svoje matere, slovenske domovine!"²⁰

Ponosnega Kranjca nam kaže tudi Vavpotičeva zaključna ilustracija. Klanjajoči se Stric Sam z lovorjevim vencem v roki ga vabeče sprejema na odru ameriške družbe. Poleg vedno glasnejših in ostrejših nasprotovanj novemu priseljevanju iz vzhodnoevropskih dežel in sredozemskega bazena,

so bili tudi zagovorniki priseljevanja nove delovne sile, ki je bila cenejša in nujno potrebna za funkcioniranje ameriškega gospodarstva. Vrsti težakih del, zlasti v rudnikih, tovarnah, gozdovih, na poljih ipd., so se mnogi Američani že izogibali. Pridne in manj plačane delovne roke so bile vedno zaželjene. Poleg tega ekonomskega vidika pa ne smemo pozabiti, da so se ZDA vedno čutile poklicane kot zaščitnica ljudi, ki so jih razni politični, verski in drugi pritiski stiskali in onemogočali vsepovsod po svetu. Pod ameriško zastavo in v duhu načel svobode ("liberty"), prosvetljenstva ("enlightenment") in uspeha ("prosperity") so ponujale roko vsem zatiranim, zlasti pa Evropejcem. Tako tudi našemu ponosnemu Kranjcu.

INICIALKE

Ilustratorju Vavpotiču je Trunkov tekst določal temo posamezne inicialke in prva črka v začetni besedi stavka tudi njeno vključitev v risbo. V prvem delu knjige, ki zajema tretjino njenega obsega in nosi naslov *Splošni pregled* (Združenih držav Amerike), zasledimo njihovo največje število (56).²¹ Kratka poglavja *Amerika ali Novi svet*, *Severna Amerika in Zedinjene države* so dobila vsaka svojo inicialko. Posebej obravnavani, in vsak s svojo inicialko, so še *Nova Anglija*, *District of Washington* in teritorija *Aljaska* ter *Havaji*. Na koncu prvega dela knjige je prikaz *Kanade*, ki je tudi dobila svojo inicialko. Omenjenim osmim pa moramo prišteti 48 inicialk za vsako zvezno ameriško državo. V drugih delih knjige je še 38 inicialk, ki se nanašajo na uvodni tekst,²² ameriško zgodovino,²³ njihovo politično,²⁴ duhovno in socialno,²⁵ gospodarsko življenje,²⁶ priseljevanje²⁷ in na Slovence v Ameriki.²⁸ Mnoge vsebinsko sorodne motive (naštete v prejšnjem stavku) najdemo tako pri predstavitvah posameznih ameriških držav. V razpravi sem jih združeval po posameznih tematskih sklopih in v ilustrativnem delu upošteval večino Vavpotičevih inicialk. V oglatem oklepaju [] navedena številka pove, na kateri strani v knjigi je opisana inicialka oz. uvodni citat.

¹⁷ Trunk, Jurij: Amerika in Amerikanci, str. 438 - 439.

¹⁸ Trunk, Jurij: Amerika in Amerikanci, str. 455.

¹⁹ Trunk, Jurij: Amerika in Amerikanci, str. 457.

²⁰ Trunk, Jurij: Amerika in Amerikanci, str. 463.

²¹ Trunk, Jurij: Amerika in Amerikanci, str. 5 - 208.

²² Na strani 3.

²³ Na straneh 209, 221, 226, 236, 241, 246, 254, 261, 264.

²⁴ Na straneh 273, 277, 285, 289, 291.

²⁵ Na straneh 293, 295, 303, 313, 316.

²⁶ Na straneh 321, 326, 329, 332, 344, 351, 353, 357, 362, 366.

²⁷ Na straneh 371, 388, 401.

²⁸ Na straneh 420, 430, 441, 453.

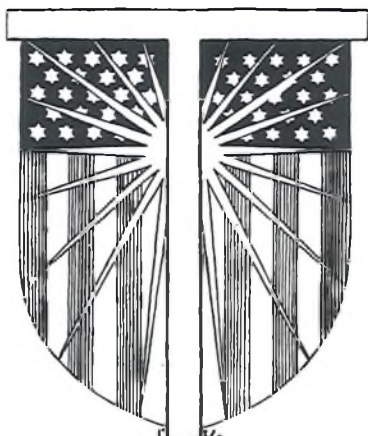
5

19

226

117

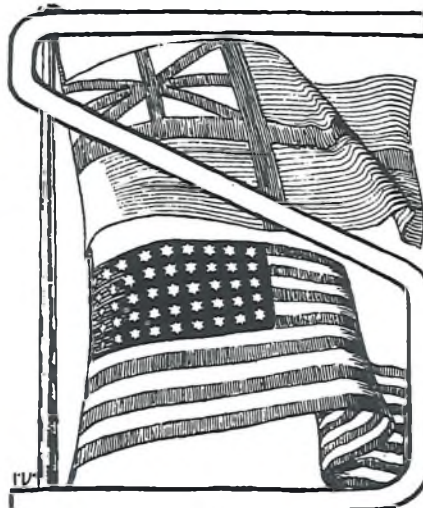
69

246

261

8

207

Severna Amerika.

Ameriko [5] oziroma Novi svet je Vavpotič ilustriral s podobo Strica Sama, ki drži v roki zemeljsko oblo s pogledom na Severno in Južno Ameriko. Kot za vse celine se je tudi pri Ameriki uveljavila ženska oblika poimenovanja, in sicer po kartografu Amerigu Vespucciju. Čeprav so kmalu spoznali zmoto je ime Amerike ostalo. Tudi izraz Novi svet so prvič uporabili leta 1511 (v delu Pedra Martyra de Angleria: De orbi novo) in ga uporabljali, tako kot izraz Amerika, samo za označevanje Južne Amerike. Kdo je pravzaprav odkril Ameriko? Krištof Kolumb (1492) ali Vikingi že stoletja pred tem? Danes je uveljavljeno mnenje, da so jo odkrili predniki današnjih Indijancev, da pa je Kolumbovo "odkritje" le prvo dokumentiranje stika med Evropo in Ameriko.

"Podrobneje [19] začnemo Ameriko in njene prebivalce opisovati v malem severovzhodnem kotu, ki so mu prej rekli Nova Anglija." Poleg Špancev in Francozov so se v kolonialno osvajanje Amerike vključili tudi Angleži. Pravi "yankee" ali Novi Anglež je po Trunkovem mnenju izviral iz severovzhodnega dela ZDA, ki pa je ohranil "svoje malo čudne npravne in verske nazore" (puritanstvo). Združeval je pridnost in zagnanost za delu po načelu: pomagaj si sam ("*Help yourself*") in nagnjenost k odkrivanju in izobraževanju. "Yenkee" na risbi Ivana Vavpotiča je v vojaški opravi, vendar tudi s svinčnikom v rokah.

"Svetovna [226] zgodovina pozna le malo bojov, ki bi bili tako odločilno vplivali na razvitek človeštva, kakor so boji Francozov in Angležev za vlado v Severni Ameriki." Angleško-francoski boji za severnoameriško celino so se začeli zelo zgodaj. Njihov začetek označuje angleški napad na Québec 1629, konec pa sklenitev pariškega mira (1763). Po njem je Francija prepustila Veliki Britaniji Kanado in dežele vzhodno od Misipija. Trinajst angleških kolonij na atlantski obali (na pasji ovratnici je številka 13) je proti galskemu petelinu (simbol Francozov) izbojevalo pomembno zmago, ki je postala temelj tudi za izbruh ameriške revolucije (1775) in nastanek Združenih držav (leva pasja taca pritiska na listino z imenom Amerika, v ozadju pa boj spremlja ameriški jastreb).

"Texas [117] je največja in najjužnejša država..." Dejansko je bila v Trunkovem času največja država ZDA, ki je merila 692 381 km² (za več kot 34 Slovenij). Do 1836 je bila del Mehike, nato je razglasila neodvisnost in postala republika. Konec de-

cembra 1845 je bila kot 28. država priključena ZDA.

Pensilvanijo [69] je angleška krona 1681 domnevno dodelila Williamu Pennu kot odplačilo dolga države do njegovega očeta. Priznavati je moral le angleško nadvlado. W. Penn je bil eden od ustanoviteljev kvekerjev, ki kot "prijatelji ljudi" odklanjajo prisego in vojaško službo. Trunk jih je kot katoliški duhovnik označil: "*Udje sami so se imenovali 'prijatelji' ali 'spoznavalci luči', ker so si domnevali, da pride njih verska gorečnost naravnost od zgoraj.*" (Trunk, 71.) Zakaj je Vavpotič uporabil vojni motiv za inicialko države, ki so jo naseljevali in vodili ljudje, ki so odklanjali nasilje? Verjetno zato, ker je bila od 1. do 3. julija 1863 v Gettysburgu odločilna bitka med severnimi in južnimi državami. Vrhovni poveljnik glavne armade južnih držav, general Robert Edward Lee, je bil v njej odločilno poražen.

"Neprenehoma [246] sicer, a le počasi so prodirali proti zapadu in se tam naseljevali." Leta 1763 je angleška krona razglasila t. i. proklamacijsko mejno črto med koloniziranim in indijanskim ozemljem zahodno od nje. Lakota po zemlji (sledec klicu: Na zahod!), kožuhovini in drugem bogastvu jo je vedno bolj pomikala proti zahodu, najhitreje pa v 19. stoletju, tj. v času množičnega priseljevanja Evropejcev.

"Po [261] vojni (1861-65) je nastalo vprašanje, pod kakšnimi pogoji naj se vstaške države zopet sprejmejo v Unijo." Aljaska ni mogla sodelovati v secesijski vojni, saj so jo ZDA za 7,2 milijona dolarjev kupile od Rusije šele leta 1867. Če ne prej, je za to prodajo Rusiji postalo žal z odkritjem aljaškega zlata konec 19. stoletja. Kot 49. zvezna država se je vključila v ZDA šele leta 1959.

Severno Ameriko [8] simbolizirata zastavi ZDA in dominiona Kanada.

"Kanada [207] (*Dominion of Canada*) obsega vse pokrajine severno od reke St. Lawrence, od velikih jezer in 48° severne širine, izvzemši Alasko." Vabeče kretnje Strička Sama elegantnemu dekletu (Kanadi) so ostale neizpolnjena želja ZDA po njeni priključitvi. Tako se ni uresničila Trunkova napoved: "*V doglednem času se bo Kanada povsem združila z Zedinjenimi državami.*" (Trunk, 208.) Prvega julija 1867 je Kanada vzpostavila zvezno ureditev in dobila status dominiona, tj. avtonomne države znotraj britanskega imperija. Politično samostojna v okviru Britanske skupnosti narodov je postala šele 1926 in šele leta 1982 je dobila lastno ustavo, ki državi zagotavlja popolno suverenost.

273

9

241

285

254

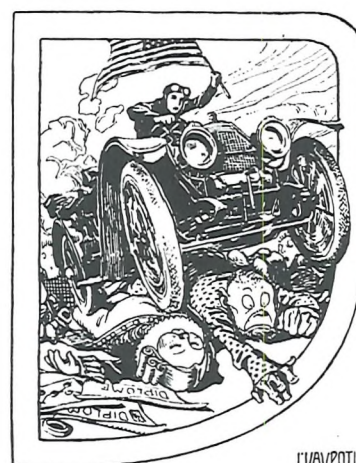
277

291

289

316

Združene države Amerike.

"Amerikanci [273] niso enotno pleme, a vendar moremo po pravici govoriti o 'amerikanskem ljudstvu'." Med ameriško vojno za neodvisnost (1775-83) so 4. julija 1776 v Kongresu razglasili deklaracijo neodvisnosti "trinajstih združenih držav Amerike." (Beard, 541.) Ameriški osvobodilni armadi je poveljeval George Washington. Če sodimo po imenih, npr. Gorshé, Vavtar, Vertnar, Cherne in Vidmar, so se pod njegovim vodstvom borili tudi Slovenci. (Adamic, 236.) S pariškim mirom 1783 se je vojna končala. Tako so Velika jezera na severu in Misisipi na zahodu postale meje novonastalih Združenih držav Amerike.

Zvezni grb Združenih držav Amerike [9] predstavlja temnorjavi orol z naprskim ščitom, oljko in puščicami v krempljih. V kljunu ima pas z napisom: "E pluribus unum", nad glavo pa trinajst oz. v Trunkovem času osemindvajset zvezd, ki so označevale 48 zveznih držav.

"Leta 1790 [241] se je vršilo prvo ljudsko štetje. Unija je imela 3.929.483 prebivalcev." Po končani osvobodilni vojni je začela novonastala zveza funkcionirati kot država. Nova ustava je bila sprejeta 17. septembra 1787, ki so jo 1791 dopolnili z 10 amandmaji o zaščiti človekovih pravic ("Bill of Rights.") Ti vključujejo svobodo veroizpovedi, govora in tiska, pravico do nošnje orožja, zaščito osebe, domovanja in posesti itd.

"Predsednika [285] voli vse ljudstvo na dobo štirih let in ga morejo zopet izvoliti..." Po prvem členu prvega poglavja ustave (1787) je vsa zakonodajna oblast v rokah kongresa ZDA, ki ga sestavljata senat in dom poslancev. Prvi člen drugega poglavja pa določa: "Izvršna oblast bo prepuščena predsedniku Združenih držav. Ta bo opravljal službo štiri leta..." (Beard, 552.) Posamezne države so glede na število prebivalcev določile število glasovalcev (volilnih mož). Ti so po predpisanem sistemu volili predsednika. Prvi predsednik ZDA je postal George Washington (1789-97). Vavpotič je narisal volilnega moža, ki oddaja list v volilno posodo, iz ozadja pa ga opazujejo predsedniški kandidati.

"Od [254] leta 1830 so Zedinjene države zelo hitro napredovale." V času ameriške državljanske vojne je postal šestnajsti predsednik ZDA republikanec Abraham Lincoln (1861-65). Njegova izvolitev za predsednika je izzvala ločitev 11 držav juga, ki so hotele obdržati suženjstvo. Zmagala je njegova opcija, saj je dosegel osvoboditev sužnjev

in obnovil enotnost države. Umrli je 15. aprila 1865, dan po atentatu. Trinajsti amandma ameriške ustave (1865): "Niti suženjstva ... ne sme biti v Združenih državah ali na katerem koli kraju pod njihovo oblastjo. Kongres je pooblaščen, da uveljavi ta člen s primerno zakonodajo." (Beard, 561.)

"Zakonodajna pravica [277] v Uniji je v rokah kongresa." Republikanska in demokratska stranka obvladujeta ameriško politično polje, tako tudi v času, ko je Trunk pisal poglavje *Politične stranke in politiki*. Vloga volilcev je bila odločujoča pri volitvah raznih predstavništev na vseh ravneh. Vsak politik je začel kariero na najnižji, tj. krajevni ravni, in je bil izbran iz vrst v kraju znanih ljudi. "Slovenci si izvolijo prav radi za župana kakega komaj privandranega tujca. Amerikancu je to neumevno", je na koncu razmišljanja poudaril pisatelj. (Trunk, 278.)

"V [291] politiki prinaša vsak dan nova vprašanja." Tudi Združene države niso bile brez neresenih vprašanj, med katerimi so na začetku 20. stoletja izstopala tista, ki so izvirala iz nasprotij med delom in kapitalom. Tudi odpor do "tujcev" (gibanje "Knownothings") je postajal vedno močnejši, npr. do Kitajcev, Slovanov, Židov, Italijanov itd. Zato moramo s kančkom zadržanosti vzeti na znanje Trunkovo mnenje: "Edini črni oblak na obzorju ameriške javnosti je vprašanje o zamorcih. Druga 'narodnostna' vprašanja bodo izginila, kakor se razprši megla pred solničnimi žarki." (Trunk, 292.)

"Vsak [289] narod ima svoje pravno življenje." Ameriški sodni sistem je bil pisatelju nekoliko nerazumljiv, zlasti pa daleč od evropskega. ("Amerikansko pravo raste kakor raste in se razvija vsak živ jezik, evropsko pravo pa je podobno umetnemu jeziku.") Vavpotičev hudomušen pogled na pravico pa je razumljiv sam po sebi.

"Dokazano [316] je, da ameriško podnebje vpliva na telesni razvoj ljudi, ki se tja preseljujejo." S tem stavkom pisatelj vpelje bralca v poglavje *Amerikanski duh*, ki mu je ilustrator dodal inicialko z drvečim avtomobilom v rokah šoferja, ki z levico visoko dviga ameriško zastavo. Zaupanje v lastno moč, odločnost, samozavest in zavedanje dolžnosti naj bi bile značilnosti ameriškega človeka. ("Nobena moč se ne sme omejiti, noben predlog zaježiti, nobeno stremljenje ne sme imeti meji!") (Trunk, 316.) Opozoril je tudi na temno stran tega pogleda, in sicer na možen diletantizem in zanemarjenje strokovne izobrazbe, kar nam nakazuje tudi ilustratorjeva inicialka.

163

112

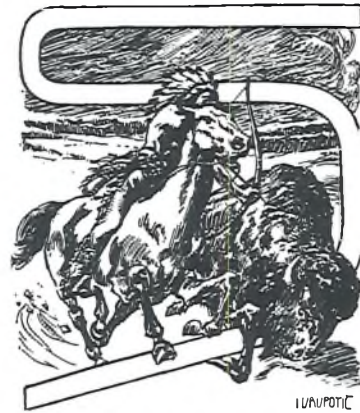
153

83

131

155

IURUPOTIC

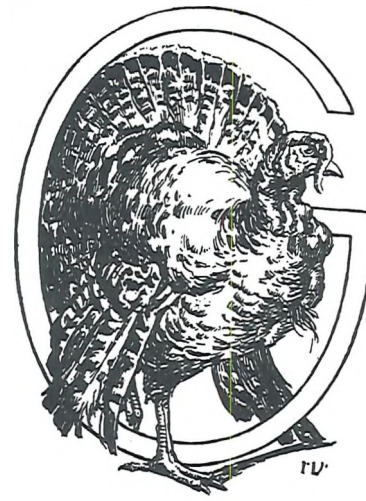

126

151

IURUPOTIC

101

rv.

Ameriški staroselci in narava.

"Oklahoma [163] pomeni 'dom vseh Indijancev' in leži na vzhodnem obronku Rocky Mts., severno od srednjega Red Riverja." Zmotno mnenje, da so Kolumb in njegovi nasledniki odkrili zahodno pot do Indije, je vplivalo tudi na poimevanje ameriških staroselcev. Evropski kolonizatorji in tudi večina evropskih priseljencev moderne dobe (med njimi tudi Slovenci) so gledali nanje kot na necivilizirane "divjake", "pogane" in "barbare". Vsiljevanje evropske civilizacije je pomenilo uničevanje njihove kulture, pogled, da so to "divjaki" pa tudi njihovo fizično uničevanje in izrinjanje na rob nove ameriške družbe, tako v teritorialnem (proti zahodu in končno njihova getizacija v indijanske rezervate) in družbenem smislu (marginalizacija). Čeprav je šlo za različna kulturna in jezikovna ljudstva so jih Evropejci unificirali kot Indijance oz. "rdečkožce". Tudi Trunk jih večkrat označuje kot "neomikane" ljudi. ("O pravi omiki in napredku se pri Indijancih ne more govoriti.") (Trunk, 164.)

"Mississippi [112] se razprostira južno od reke Tennessee do Mississippija na zapadu." Prostranstva, bogata z živalmi in vodovjem, so bila življenjsko okolje staroselcev, bolj vajenega nomadskega kot ustaljenega načina življenja. Belokranjec Matija Premuta, bogat trgovec v St. Louisu ob Missisipiju, jih je v pismu domačim 1845 opisal: "Mesca Velki-travna lanskiga leta sim se bil med divje Amerikance podal (ktere Indijane imenujemo, po Kranjsko bi jim divjaki rekel), 600 angležkih milj od našiga mesta St. Louis dalje; čez 100 milj smo se v barki peljali, brez de bi bili kakšno hišo ali drugo poslopje vidili, in tje pridši smo našli divjih korenjakov dovelj. Divji Indijani so veliko večji od nas, ter so tudi močnejji, in po navadi kufraste farbe. Vsi imajo černe, debéle in terde lasé. Njih oblačila, poséбно pozimi, so večidel iz kož divjih zverin, poleti so pa skorej popolnoma nagi. Oni so prav zdravi in verlo zrašeni in bolj krepke in močne postave, kakor mnogi drugi evropejski naródi." (Premuta, 1845.)

"North Dakota [153] tvori s South Dakoto velikanski čveterokot ob zgornjem toku reke Missouri." V Severni in Južni Dakoti je bilo v Trunkovem času še okoli 40.000 staroselcev. Pripadali so plemenu Sioux. ("Sioux so še dandanes izmed vseh rodov največji sovražniki 'bele kože', bojeviti, hrabri, neupogljivi.") (Trunk, 156.) Strah pred njimi je bil še večji, če so se odpravili na bojni pohod.

"Maryland [83] je ob zalivu Chasepeak-Bay..." Baltimore je bilo središče katoliške Cerkve v ZDA,

kjer je bila ustanovljena prva škofija (1789). Država sama ima ime po Mariji. In Vavpotič je za motiv inicialke vzel podobo indijanske Marije z detetom v rokah, pred katero kleči Indijanec v bojni opremi.

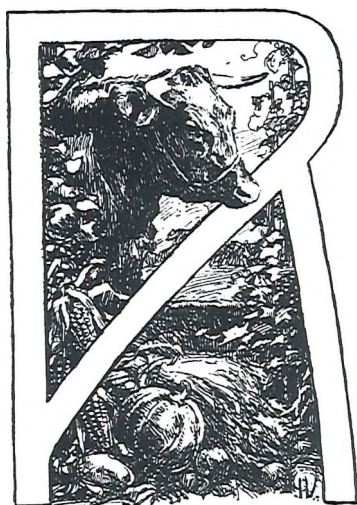
"Indiana [131] je ob reki Ohio hribovita, drugod ravna, mestoma močvirnata, a jako rodovitna prerija." To prerijsko deželo je Vavpotič izkoristil za risbo lepega indijanskega dekleta. Tudi glavno mesto te zvezne ameriške države na srednjem zahodu se imenuje Indianapolis. Za staroselke v Minesoti, Severni in Južni Dakoti pa Trunk ni imel lepih besed, saj jih je opisal kot majhne in neokretne, kar naj bi bila posledica njihovih kratkih nog.

"South Dakota [155] ima s Severno Dakoto enako izobrazbo ... Kraji, kjer so naseljeni le Indijanci, obsegajo okoli 40.000 km²." Severnoameriški bizon, imenovan tudi indijanski bizon ali buffalo, je pred odkritjem Amerike naseljeval celino v velikih čredah. Danes jih najdemo le v živalskih rezervatih. Podobno kot so izginjali staroselci, se je manjšalo tudi število bizonov. Ameriški staroselci so jih lovili zaradi življenjskih potreb, beli človek pa jih je lovil zaradi zasluzka.

"Arkansas [126] je nizka ravan, katero vigredi Mississippi mnogokrat poplavlja." Kot motiv inicialke za državo je Vavpotič uporabil medveda dvakrat, in sicer pri Arkansasu in Aljaski. V Severni Ameriki živita dve podvrsti pravega rjavega medveda, to sta kodiak in grizli. Najbolj razširjen pa je baribal ali črni medved, ki živi od Aljaske do Mehike. Kot vegetarijanec se hrani predvsem z jagodami, želodom, gomolji, koreninami, šipkom ipd. Verjetno je imel Vavpotič v mislih tega medveda, pri Aljaski pa severnega ali belega medveda.

"Iowa [151] je brez gorovja in na velike daljave 130 do 510 m visoko valovito višavje..." Imenovali so jo tudi država "jastrebovega očesa" ("Hawkey State"), kar je izkoristil Vavpotič za inicialko k Trunkovemu opisu te ameriške zvezne države. Še leta 1857 so v njej potekali boji s staroselci.

"Georgia [101] tvori čveterokot med rekama Savannah in spodnjo Chattahoochee..." Severna Amerika (med njimi tudi Georgia) je (bila) domovina divjega purana, iz katerega so vzredili domačega purana, ki v dolžino doseže tudi do 110 cm. Ob dvorjenju in prikazu moči lahko odrasel samec kolesasto razprostre repna peresa. Znano pa je, da puran ne sme manjkati na družinskem jedilniku ob praznovanju Zahvalnega dneva ("Thanksgiving Day"), ki ga Američani praznujejo zadnji četrtek v novembru.

344

166

201

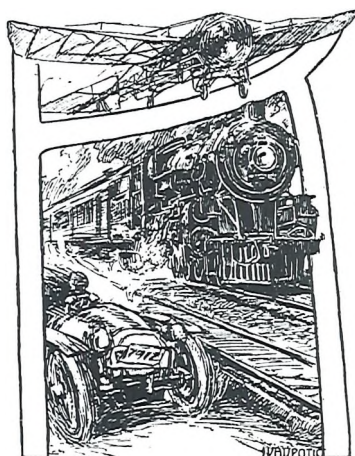
129

353

165

362

125

326

Agrarne panoge, rudarstvo in promet.

Trunkovo razmišljanje o kmetijstvu se začne z besedami *"Rodovitnost zemlje [344]..."*, ki jo ilustrator upodobi v inicialki z motivom glave goveda, koruzo, bučo, raznimi gomolji oz. sadjem in vinsko trto. Zemlja je bila cilj večini prvih naseljencev (pionirjev), ki so prihajali v ZDA v prvih dveh tretjinah 19. stoletja. Med njimi so bili tudi Slovenci. V času, ko je bilo zemlje na pretek, so jo farmarji dobili od države kot *"Homestead"* v obsegu 160 akrov. Lahko pa so jo tudi kupili. Trunk je bil navdušen nad ameriški farmarji, ki so bili po njegovem mnenju samostojni, samozavestni in podjetni, zato je svetoval: *"V primeri s slovenskim kmetom je ameriški farmer vsekakor na boljšem, in onim Slovincem, ki so se namenili ostati za vedno v Ameriki, moremo dati le en nasvet: Pojdite na farme!"* (Trunk, 350.)

Živinoreja je bila pomembna panoga ameriškega gospodarstva in črede 500 in več repov živine s kravjimi pastirji (*"Cowboys"*) so postali nekakšne simbol ameriškega zahoda. Ta panoga je bila razvita tudi v državi Wyoming [166]. Kavboj je bil kmečki delavec, ki je zaradi literature in filma postal svojevrsten junak Amerike. Že v Trunkovem času so bili to *"junaki prve vrste."* Konj je bil neobhodno potreben v času osvajanja ameriškega zahoda, puška in pištola pa obvezna spremljevalca in marsikdaj garanta za preživetje. Neobhoden predmet vsakega pravega kavboja pa je tudi vrv ali jermen z zanko na koncu za lovljenje živali (laso).

Les je veliko pomenil za prve naseljence, saj so si z njim gradili hiše, ograjevali zemljo, izdelovali razne predmete (od žlice do voza) itd. Tudi stavbe v naselbinah in celo mestih so gradili z lesom. Veliko so ga porabili tudi ob gradnjah železnic, v rudnikih itd. Med drvarji so bili številni Slovenci, npr. v Minnesoti, Pensilvaniji in drugod. Državo Washington [201] so imenovali *"vedno zelena država"* (*"Evergreen State"*) ravno zaradi ogromnih gozdnih površin. Ko je spomladi 1909 pisatelj obiskal to državo, so ga gozdovi navdušili: *"Mene je pa vlekle ven v gozd. Ko bi naši kmetje imeli tak gozd, primaruha, to bi nosili glave visoko ... Posebno ena vrsta lesa je, cedra, ki ne strohni in ne zgori, akoravno je les lahek, kakor goba. Največja drevesa so neke vrste smreke, druga so podobna našim mecesnom. Mestoma je cela skupina takih velikanov, vsak po meter in več debel..."* (Trunkov podlistek.) Veselje in ples na štoru ravnokar podrtega drevesa nam prikazuje tudi Vavpotičeva inicialka.

Ohio [129] je bila država s številnimi premogovniki in rudniki železove rude. V njih so delali tudi slovenski priseljenci. Rudarstvo je bilo eno od področij, ki je pritegovalo mnoge Slovence. Tako je bil na Kranjskem splošno uveljavljen odgovor *"Naš fant je rudokop"*, če je kdo povprašal sorodnike o zaposlitvi njihovega Amerikanca. To je bil nevaren poklic in nesreče niso bile redke. Zato nam Vavpotič v desnem gornjem delu ilustracije nariše zaskrbljeno mater z otrokom v naročju. Žene rudarjev je stalno grizla skrb in večno vprašanje: *"Ali se bo naš srečno vrnil z dela?"*

"O [353] rudah in rudarstvu govorimo večinoma že v opisih posameznih držav..." Delo v rudnikih je zahtevalo določeno prakso. Mnogi slovenski priseljenci so si jo pridobili že v premogovnikih v Zasavju, Avstriji in Vestfaliji. Zlasti odgovorno je bilo delo minerjev, saj je bila od pravilne namestitve streliva in ocene situacije, npr. glede plinov, razmestitve ostalih rudarjev itd., odvisna usoda mnogih življenj.

"Montana [165] - 'gorska dežela' - je ob zgornjem toku Mississippija in njegovih pritokih. Zapadni del ... se odlikuje po svoji prirodni lepoti in bogastvu rudnin." Poglejmo si del poročila A. J. Terbovca Trunku o mestu Butte: *"Butte je največje mesto Montane (39.165 prebivalcev) in največja slovenska naselbina v državi ... Leži ob znožju srednjevisokih hribov; iz njih osrčja prinašajo dvigalniki bakreno rudo. V teh rudnikih je zaposlena večina Slovencev ... Slovenci imajo več trgovin in nekaj gostiln ... nekateri imajo lepo premoženje, drugi pa vsaj lastne domove..."* (Trunk, 503.) Poklic rudarja pa je zahteval veliko mobilnost in le redki so se za stalno ustalili v nekem kraju.

"Kakor [362] povsod, so bile tudi v Ameriki reke in jezera ona pota, po katerih se je najprej vršil promet." Vlak, avto in letalo so bili glavni tehnološki dosežki, ki so nadomestili konjsko vprego in hojo, na jezerih in rekah pa so se uveljavili parniki.

Premog in nafta sta igrali pomembno vlogo v prometu. Velika nahajališča nafte (*"petroleja"*) so bila tudi v državi West - Virginia [125], katere opis je Vavpotič hudomušno opremil z inicialko drvečega avtomobila z mladim parom in z obupano materjo, ki teče za njim. Hitrost na vseh področjih življenja je bila ena od maksim ameriškega *"way of life."*

"Številke [326] nas učé, da je bil ameriški napredek na gospodarskem polju velikanski." Vlak in tovarne so bili simboli ameriškega napredka na začetku 20. stoletja.

264

357

366

303

44

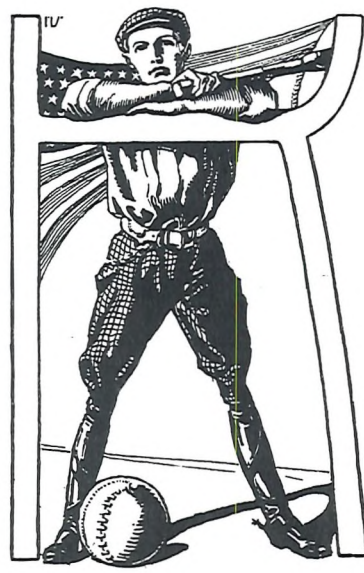
197

24

177

161

Industrija, trgovina in življenje v mestih.

"Od [264] l. 1877 so se v javnosti bavili po največ z vprašanji, ki so nastala vsled napredujoče obrti." Nagel razvoj kmetijstva, bogata surovinska nahajališča v raznih delih ZDA, razvoj železnic in drugih oblik prometa so pogojevali razvoj industrije ("velike obrti"), ki je potrebovala vedno nove pridne roke, ki sta jih imeli Evropa in Azija na pretek. Nekdanjo ozemeljsko širitev proti zahodu sta nadomestila nagel industrijski razvoj in ekspanzionistične težnje po pridobivanju ozemelj izven ZDA ter osvajanje novih svetovnih trgov. Od tega je bila odvisna ameriška blaginja ("prosperity").

"Pred [357] neodvisnostjo je bila ameriška obrt prav neznantna." Pri tem je pisatelj mislil na industrijo. Prejšnje stoletje, zlasti pa čas po končani državljanski vojni (1865), pomeni nagel vzpon industrijske proizvodnje in vedno večje število izdelkov je nosilo naziv "Made in America". Na začetku 20. stoletja so ZDA postale vodilna industrijska sila na svetu. Med leti 1870 in 1914 je prišlo tudi do povezovanja svetovnega gospodarskega sistema v soodvisno celoto, v kateri sta glavno vlogo imeli Evropa in ZDA.

"Angleške [366] nasebine v Ameriki so že zgodaj pričele tržiti z gozdnimi in poljskimi pridelki." Tak je bil začetek. Če so ZDA leta 1860 uvozile iz Evrope za 217 milijonov dolarjev blaga in izvozile na stari kontinent samo za 249 milijonov, so leta 1913 uvozile za 893 milijonov in izvozile kar za 1 milijardo 479 milijonov dolarjev blaga. Vavpotič je za osnovo motiva inicialke vzel Merkurja, rimskega boga trgovine, zaščitnika popotnikov in sla bogov s tem, da ga je poameričanil. Ohranil mu je krilca na hrbtu in krilate čevlje, namesto palice v roke pa mu je vanje potisnil pakete.

"Znano [303] je, da se Amerikanec rad uči in mnogo uči..." Pomembnost informacij za vsakdanje življenje in delo je bila v ZDA že zgodaj znana zadeva. Časopisi in časniki so imeli važno vlogo v njihovi razpršitvi med ljudmi. Po Trunku je leta 1911 izhajalo v ZDA kar 22.740 glasil in samo v New Yorku 2020. Zato se mu je postavila primerjava z domačo situacijo češ, da ima mesto Enumclaw, Wash., samo 1500 prebivalcev in kar dva dnevnik, milijon in pol Slovencev pa samo štiri dnevnik, "ki ne delajo dobička ... Kakih 100.000 slovencev [v ZDA!], ki so večinoma delavci, ima največji slovenski dnevnik 'Glas Naroda', z 9000 naročniki in celo vrsto tednikov." (Trunk, 312.)

"New York [44] je po prebivalstvu, bogastvu, kupčiji in obrti prva država - The Empire State - velike Unije." To mesto je presenetilo vse slovenske priseljence, ki so prihajali v ZDA in pristali v njegovem pristanišču. Blišč in hrup, visoke zgradbe in množice ljudi na cestah, ogromnost mesta in še kaj so vplivali na njihove prve zaznave in ugotovitve o novem svetu.

Na zahodu Oregona [197], kjer meji na Tihi ocean, je veliko deževja, kar je spodbudilo Vavpotiča k hudomušni inicialki meščana, ki se trudi z odpiranjem dežnika, med prsti na nogah pa mu je narisal plavalno kožico. Tudi svojo kratico ("I. V.") je skrnil pod majhen dežnik. Idejo mu je dal naziv države, ki so jo imenovali "država noge plavke" ("Webfoot State").

V New Hampshire [24] se blizu gore Lafayette v gorovju Fransconia nahaja gora, ki kaže "čudovit lep moški obraz, kakor bi ga izklesal umetnik". Stari kamniti obraz ("Old Stone Face") je spodbudil Trunka k primerjavi s "tursko glavo" na Kovnici pri Kepi, ki jo je pisatelj opazoval iz Beljaka in pri tem dodal: "A treba je malo domišljije." Kakorkoli že, Trunk o ameriški umetnosti in arhitekturi ni imel kakega posebnega mnenja. Navduševali so ga le nebotičniki, ki so bili velik dosežek severnoameriškega stavbarstva. Sam se je bolj navduševal nad naravnimi znamenitostmi kot nad umetninami, ki so bile delo človekovih rok.

Zakaj je ilustrator v inicialki za Arizono [177] postavil fotografa z aparatom ne vemo, znano pa je, da je bila fotografija v ZDA na prelomu v 20. stoletje močno uveljavljena tudi med Slovenci, kar dokazuje Trunkova knjiga. Z ameriškima izumiteljema Thomasom Alvo Edisonom in Georgom Eastmanom pa je povezan napredek v fotografski tehnologiji, saj je Eastman v 80. letih prejšnjega stoletja izboljšal fotografsko suho ploščo, razvil postopek za izdelavo celuloidnih filmov v zvitkih in 1888 fotografski aparat Kodak, Edison pa med drugim prvo uporabno filmsko kamero na svetu.

Za državo Kansas [161] je Vavpotič izbral za motiv športnega mladeniča z žogo pri nogah in loparjem v desni roki. V Ameriki so se uveljavili nekateri angleški športi, npr. tenis in rugby, razvili pa so tudi tipično ameriško športno igro, tj. baseball. Nastal je kot posebna oblika angleškega kriketa, ki so ga razvili v Ameriki leta 1751. S priseljevanjem evropskih priseljencev so le-ti prinašali s seboj tudi svoje športne zvrsti. Slovenski priseljenci v Trunkovem času niso bili ravno športno aktivni, zelo radi pa so se sproščali na lovu, ribolovu ali izletih.

86

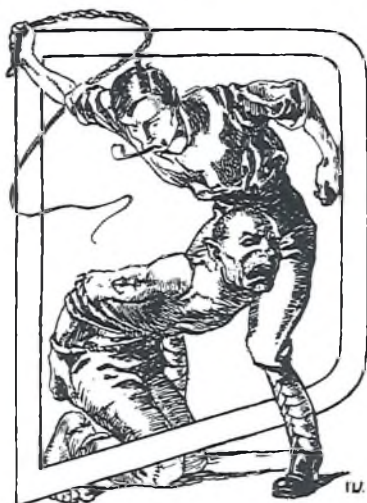

329

388

IVANPOTIC

81

91

133

IVANPOTIC

313

148

332

IVANPOTIC

Svet kapitala in dela.

"*District of Columbia* [86] *tvori popolen četverkot ob reki Potomac med državama Maryland in Viržinija.*" Washington kot glavno mesto ZDA je bil mesto politike, ki je odločujoče vplivala tudi na ekonomske vzpone in padce države na prelomu v 20. stoletje. Volitve predsednika ZDA so navadno spremljale gospodarske krize ali vsaj začasna mirovanje v kroženju kapitala in v zaposlovanju. Na kupoli Kapitola sedeči Stric Sam "obvladuje" vse niti državnega življenja v ZDA.

"V [329] *gospodarskem življenju Unije igrajo trusti tako važno vlogo, da jih ne smemo prezreti.*" Tako kot politiki politično, so trusti obvladovali gospodarsko življenje in s "ožemanjem" delavcev ustvarjali vedno večje dobičke. Trunk pa je v njih videl gibanje za povezovanje: "*S trusti hočejo doseči enotno vodstvo velikih in največjih gospodarskih podjetij. Da pride pri tem vodstvo v roke bogatinov, je postranska stvar...*" (Trunk, 329.) Ni čudno, da je to pisateljevo razmišljanje v kritiki knjige besedno ošvrknil tudi Janez E. Krek. Vavpotič je bil z inicialko mnogo bolj kritičen do bogatinov, ki jih je vedno risal kot debele in v gosposko obleko oblečene možice.

"Da [388] *umemo silni tok, ki je začel vreti iz slovenskih pokrajin v Ameriko, je treba, da začrtamo ... posebno razvoj kmetijskega stanu...*" Da je bil slab ekonomski in socialni položaj kmečkega delavstva na Slovenskem glavni vzrok za izseljevanje v Ameriko ni dvoma, vendar moramo v času množičnega izseljevanja upoštevati tudi druge spodbujevalce, med njimi zlasti vabljivost Amerike. Ta je bila konkretna in daleč od mita, ki je živel med Slovenci še sredi 19. stoletja (Amerika kot obljubljena dežela). Razlika v plačilu za delo je bila tista vabljiva sila, čeprav so mnogi pri tem pozabljali tudi na višje cene v deželi onkraj Atlantika. Torej vabljivost dolarja je bila velika in vsa preračunavanja so kazala, da ta up ni bil brez osnov.

"*Delaware* [81] *je za Rhode Islandom najmanjša država.*" Kjer je bilo uspešno gospodarstvo so zeleni dolarji premamili tudi tiste, ki jim je bilo delo tuje. Kriminal je naraščal in v Delawareu so hudodelce kaznovali tudi z bičanjem. "*O tem 'bičanju' more imeti vsakdo svoje mnenje. Gotovo pa je to najkrajša pot, da se na lahek in hiter način iznebijo malopridnežev ter jih zapodijo k sosedu! Amerikanec si zna pomagati!*" je zapisal pisatelj. (Trunk, 82.)

Dežela tobaka, Virginia [91], je inspirirala ilustratorja, da je narisal moža, ki ravnokar precej

neukusno, vendar večje izpljune tobačni pljunek v za to posebej nameščeno posodo. Čikanje oz. žvečenje tobaka ni bila samo navada premožnih, temveč tudi delavcev, zlasti rudarjev. Kajenje in čikanje ni bilo tuje tudi Slovincem na obeh straneh Atlantika, kar je Trunk še posebej poudaril. In da bi bila mera polna: "*Tudi nežni ženski spol se ne more ubraniti vplivu te čudne trave in 'šnofa', a na način, ki se ne more predstaviti z 'noslanjem', ker tobak nadrgajo z leseno žličico med - zobe! Kje so ustnice rdeče, kje zobčki snežnobeli?!*" (Trunk, 92.)

"*Illinois* [133] *je večinoma ravna, na severu hribovita ter jako rodovitna dežela.*" Bolj kot narava je pisatelja navdušil Chicago, mesto "businessa" in oboževanja dolarja: "*Dolar je v resnici pravcati božiček, ker se mu vse klanja. Če človek vidi, kako izdajajo 'Greenbacks' (papirnate dolarje), bi moral misliti, da je v Chicagu treba samo malo potrkati z ного, in oni pridejo iz zemlje.*" (Trunk, 136.)

"*Evropejski* [313] *aristokrat, ki prestopi ameriška tla, se boji dežele, kjer so vsi enaki in ni razločka med modro in rdečo krvjo, proletarec pa pozdravlja že od daleč dom svobode, kjer ni stanov.*" Pisatelj to deloma zanika ("*kjer se giblje frak, tam ni delavske suknje*"), hkrati pa opozarja na enakost državljanov pred zakonom in v političnem življenju in na t. i. "*socialno enakost*", saj razlike v premoženju, uživanju življenja in v omiki nimajo s to enakostjo nobene zveze. Vse v duhu misli: "*Vsi, ki živimo v tej krasni deželi, smo pravzaprav tovariši. Prvi peče potice, drugi jih pojé, ta zapoveduje, oni uboga, vse v medsebojnem sporazumljenju, ker vsak stori le to, kar mu najbolj ugaja...*" (Trunk, 313.) Ali je bilo to res? Vavpotičeva ilustracija nam da simbolični odgovor.

Ime Minnesota [148] pomeni v narečju Indijancev iz rodu Dakota "*mного vodâ ali kalna voda.*" Gorovje Mesabi in Vermilion sta v tej državi že zgodaj privabljali rudarje. Motiv inicialke temelji na podobi rudarja s krampom in oljenko v rokah, ki ponosno zre v daljavo.

"*Vobče* [332] *sodijo, da je Amerika glede delavskega vprašanja zaostala za Evropo in drugimi kulturnimi državami. Taka sodba je morda opravičena, ako se delavsko vprašanje meri le po enem kopitu.*" Pravilno razumevanje odnosov med kapitalom, delom, trgovino, plačilom itd. na eni strani in nekatere kvalitete "*ameriškega delavca*" (samozavest, boljši gmotni položaj) na drugi strani, so po pisateljevem mnenju ločili delavca v Ameriki od evropskega stanovskega kolega.

209

IURUPOTIC

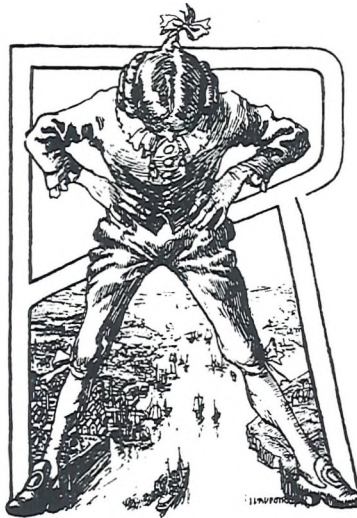
179

99

21

41

65

293

127

28

Otroci in izobrazba.

"Zedinjene države [209] imajo med omikanimi državami važno mesto." Pisatelj se je navduševal nad željo Američanov po izobrazbi. Ljudska šola je bila brezplačna in obvezna. "Zanimanje za šolo, za uk in izobrazbo se s tem prenaša v vsako mesto, na vsako farmo in duh izpopolnitve se združuje z duhom samoodločbe", zapiše pisatelj. (Trunk, 304.) Znanje ameriške zgodovine je bilo del vedenja o ameriški identiteti.

Za državo Nevada [179] je ilustrator upodobil dečka, ki vedoželjno gleda v knjigo. Knjiga je bila pomembna pri izobraževanju ljudi, zato je bilo veliko javnih (ljudskih) knjižnic, glede katerih se, po pisateljevem mnenju, "Amerika odlikuje od Evrope, kakor milijonarjeva palača od bajtarske kočice, ali kakor Pullmanov voz od starega poštnega voza ... Pri knjigah ne poznajo ne verske ne narodne ozkosrčnosti ... Stara domovina se v tem lahko mnogo uči od Američancev." (Trunk, 310.) Tako ni bilo čudno, da se je v vsakem manjšem ameriškem kraju poleg cerkve in šole pojavila takoj tudi zgradba knjižnice.

Pridobivanje terpentina je Vavpotiča navdihnilo pri opisu države South-Carolina [99] za inicialko, ki prikazuje laboratorij oziroma aparature za destilacijo. Američani kot pragmatični ljudje so posvečali pozornost tudi tehničnim in praktičnim znanjem. Hitro so se prilagajali, zato so poznali številne oblike dodatnega učenja s pomočjo tečajev, raznih predavanj ipd., vse v duhu Trunkove ugotovitve: "Politična demokracija zahteva, da se vseučilišče ne sme omejiti samo na dijake, temveč da mora iti tudi med malomeščane in med rokolcelce, celo med priproste delavce." (Trunk, 308.)

"Maine [21] je prva država velike Unije na severovzhodu." V majhnem mestu Brunswick je pisateljica Harriet Bucher-Stowe napisala slavno povest *Koča strica Toma* (1852), ki smo jo v slovenskem prevodu dobili že leto dni kasneje, in to kar od dveh različnih prevajalcev. Prvi prevod je izšel v Celovcu (*Stric Tomaž ali življenje zamorcov v Ameriki*) in drugi v Ljubljani (*Stric Tomova kočica, ali življenje zamorcov v robnih državah severne Amerike*). Pisateljčin mož je poučeval na zavodu Bowdoin, kjer je učil kot profesor (1829-35) tudi pesnik H. W. Longfellow. Ta je leto pred nastopom profesure (1828) potoval po slovenskih krajih in o tem ohranil zapise v svojem dnevniku in v potopisnem romanu *Outre-Mer*. Vavpotičev "učbenik" z učiteljsko paličico kaže na državo Maine.

"Rhode Island [41] je najmanjša, a najbolj ob-

ljudena država Unije." Ime je dobila po majhnem otoku, ki so ga staroselci imenovali Otok miru ("Aquadneck"), beli priseljenci pa po Rodosu v Egejskem morju. Guliverska poza mladeniča nad prelivom naj bi nakazovala majhnost otoka ali države.

"New Jersey [65] je pokrajinsko malo znamenita dežela." Osrednji kraji te države ob Atlantski obali so oskrbovali sosednji New York z zelenjavo. Nekateri deli države pa so bili znani po okusnih jabolkih, še bolj pa jabolčniku ("cider"), "katerega Američanci prav radi - rukajo", kot je zapisal pisatelj. (Trunk, 65.) Znana pa je bila tudi po Atlantic Cityju, takratnemu največjemu kopalšču Amerike, kjer so se zbirali letoviščarji "upper ten thousands", tj. politiki in bogataši iz Washingtona, Baltimorja in Filadelfije. Verjetno je iz enega od tamkajšnjih hotelov "ušel" na kratek ribolov ob enega od številnih potokov mladi hotelski paž.

"Američanci [293] so se dolgo le učili in posnemali." Želja po notranji izpopolnitvi, puritanstvo ("Človek ne živi, da bi se kratkočasil, temveč, da izpolnjuje dolžnosti.") in koristnost početja so bile po pisateljevem mnenju tiste vrline, ki so dvignile ZDA na prvo mesto v svetu. (Trunk, 293-294.) Pomen informacij (branje časopisov) in izobraževanje že v rani mladosti ("darling" s knjigo v roki) je hudomušno in s kančkom ironije Vavpotič vnesel v inicialko. Če se otrok že igra, naj se z lokomotivo. Hkrati pa ilustracija lepo pokaže določeno odtujenost staršev, skritih za časopisom in knjigo v parku, ko bi bil čas za igro, ne pa za odkrivanje novih znanj.

Država Missouri [127] je spodbudila ilustratorja za inicialko z deklico, ki zvedavo gleda v skledo, iz katere se mamljivo kadi. Že v pismih prvih slovenskih izseljencev zasledimo navdušenje, ker so Američani jedli meso kar trikrat dnevno in ker niso poznali črnega kruha. To je nedvomno držalo za kmetijska področja, manj pa za rudniška in industrijska. Nedvomno pa je bila hrana boljša kot so jo jedli revnejši sloji na Slovenskem. Zato je bil mit o boljši hrani v Ameriki na Slovenskem prisoten ves čas izseljevanja.

"Massachusetts [28] ni samo ena najbolj znamenitih držav Nove Anglije, temveč Zedinjenih držav sploh." Le ugibamo lahko, kaj je imel Vavpotič v mislih, da je narisal dekle in fanta, ki zvedavo gleda skozi (ladijsko lino?), obkroženo z napisoma Boston? Radovednost je odlika mladih in zlasti v Bostonu, ki so jih imenovali "amerikanske Atene."

221

37

104

IURUPOTIČ

181

110

IURUPOTIČ

123

175

IURUPOTIČ

114

IURUPOTIČ

206

Utrinki iz življenja Američanov.

"O [221] številu naseljencev nimamo zanesljivih podatkov." Konec 17. stoletja je imelo 12 t. i. "kontinentalnih kolonij" na vzhodni obali Severne Amerike okoli 250.000 prebivalcev. Zaradi priseljevanja je število prebivalstva v Severni Ameriki naraščalo (v milijonih): 1,3 (1750), 5,7 (1800), 26 (1850), 81 (1900). Kakšen je bil položaj Američanke sredi 19. stoletja nam govori Dekleracija občutij s shoda v Seneca Fallsu leta 1848. V njej so pokazale na svojo neenakopravnost z moškimi. Tako niso imele volilne pravice, poročene so bile pred zakonom postavljene v položaj "državljsko mrtve osebnosti", brez lastninskih pravic, pokorne možu ("...njen gospodar v vseh zadevah in mislih ... češ da je moški nad žensko..."), moški jim odvzemajo donosne poklice, zaprta jim je pot do visokih šol, v cerkvi imajo podložno vlogo itd. Ker so predstavljale polovico prebivalstva ZDA so zahtevale "da dobe ... pri priči vse pravice in svoboščine, ki jim pripadajo kot državljanke Združenih držav." (Beard, 574 - 577.)

"Connecticut [37] je najjužnejša država Nove Anglije." Z njo je povezana tudi zgodba o Mohikancih ("Mohegan"), izumrlem plemenu staroselcev, ki so bili v 17. stoletju eno največjih plemen, zadnji predstavniki pa so izumrli v 19. stoletju v rezervatu v državi Connecticut. Tudi Slovenci jih poznamo po delih ameriškega pisatelja Jamesa F. Cooperja (1789 - 1851), zlasti *Poslednji Mohikanec*, *Prerija*, *Stezosledec*, *Lovec na jelena* in drugih.

"Florida [104] obsega enako imenovani polotok med Atlantikom in Mehikanskim zalivom." Pri njenem opisu se je Trunk naslonil na delo F. T. Townshenda: *Divje življenje na Floridi*. Med drugim je povzel tudi informacije o aligatorjih ali kajmanih, dolgih tudi do 6 metrov. Verjetno gre za misisipskega aligatorja. Ti pa niso motili domačinov, ki so se kopali kljub nevarnosti, in marsikdo ni ušel njihovemu "poljubu".

Kaj je navedlo ilustratorja, da je za državo Utah [181] izbral motiv ribolova, saj je najbolj znano jezero v tej deželi Veliko slano jezero ("Great Salt Lake") v bližini Salt Lake Cityja, ki zaradi slanosti vode nima rib? Mogoče mu je bil vzor kak vodni pritok. Kakorkoli že: ribolov je bil sprostitev za mnoge Američane, med njimi tudi Slovence.

Utrujenega lovca, ki skupaj s konjem počiva v drevesni senci, je Vavpotič upodobil za državo

Alabama [110], in to samo zaradi tega, ker njeno ime v indijanskem narečju pomeni "Tu počivamo".

"Kentucky [123] je po prirodi jako oblagodarna dežela." Med drugim tudi po tobačnih tovarnah in "žganjarnah". Tako so v Louisvilleu izdelovali Kentucky Whisky, v Lexingtonu pa Bourbon Whisky. Alkohol je bil uničujoč za staroselce in tudi slovenski priseljenci vsepovsod po Ameriki so ga radi pili. Cerkev doma in v ZDA je opozarjala na škodljivost te navade, posebno ob koncih tedna, ko se se kozarci whiskyja pogosto poplaknili še s steklenico ali dvema ameriškega piva. Sprostitev v alkoholu in napetosti med fanti, zlasti zaradi deklet, so sprožili tudi pretepe, ki so se marsikdaj končali z buškami in težko glavo v ponedeljek zjutraj, ko so morali točno priti v rudnik ali tovarno.

"New Mexico [175] je višavje, skozi katero se vlečejo grebeni Rocky Mts. (Cerro Blanco, 4352 m)." S sombrero na glavi in s slavnostnim vrhnjim oblačilom (neke vrste pončom) pozira Vavpotiču mlad Mehikanec. Ravno v letu izhajanja Trunkovih zvezkov knjige je New Mexico postal 47. zvezna država ZDA.

"Louisiana [114] je skozinskozi ravan..." Še danes v tej državi - imenovani po francoskem kralju Ludviku (Louisu) XIV. - predstavljajo črnici kar 30% vsega prebivalstva. V New Orleansu ob reki Misisipi je leta 1910 živel kar okoli 80.000 črncev (skupaj 339.075 prebivalcev). Mesto ni bilo znano samo kot živahno trgovsko središče, ampak tudi kot mesto pestrega dnevnega in nočnega življenja. Pustni karneval je bil eden od vrhuncev. Kaj je Vavpotiča vznemirilo v Trunkovem tekstu, da je predstavil gosposko oblečenega črnca s pipo v roki, v ozadju pa ulični utrip in ljudi, med katerimi vidimo tudi žensko postavo z ruto na glavi, s širokom krilom in s košaro v levi roki? Ali je to Slovenka? V Trunkovem času so v New Mexicu živeli Slovenci kot farmarji, rudarji, gostilničarji in trgovci, vendar le v manjših krajih.

"Hawaii [206] ali Sandwichevo otočje leži v Tihem morju 3800 km od mesta S. Francisco..." To samostojno kraljevino so ZDA anektirale 1898, dve leti kasneje je postala avtonomno ozemlje in šele 1959 je bila pridružena kot 50. zvezna država ZDA. Havajčanka na Vavpotičevi inicialki je blagemu oceanskemu podnebjju primerno oblečena in z obvezno pahljačo v rokah.

371

3

97

401

420

295

430

441

453

Slovenski priseljenci.

"Svetovna zgodovina [371] pozna dobo 'prese-ljevanja narodov'." Nedvomno je bilo izseljevanje iz Evrope v Ameriko ena najbolj številčno zastopanih "selitev" v zgodovini človeštva, ki jo spremljamo od konca 18. stoletja do izbruha prve svetovne vojne. Slovenci so bili del tega selitvenega vala z vrhuncem v zadnjih desetletjih pred 1914. Leta 1910 se je v ZDA za slovenski materni jezik odločilo kar 183.431 oseb (takrat je v Avstriji živelo okoli 1.250.000 Slovencev). Pot izseljencev je bila najprej usmerjena v enega od evropskih izhodnih pristanišč, npr. v Bremen, Hamburg, Le Havre... in tudi Trst. Slednji je zelo pozno (1904) vgriznil v pogačo, ki je bila rezultat dobičkonosnega posla ladijskih družb z izseljenci. Slovenci so večinoma potovali prek zahodnoevropskih pristanišč in le manjše število z ladjami avstrijske družbe Austro Americana.

"Kadar [3] govorimo o Ameriki ali Amerikancih, razumemo pod tem imenom ... Zedinjene ameriške države države." Atlantski ocean je bila tista "velika luža", ki so jo morali prečkati izseljenci, sprva na jadrnicah in nato parnikih. Na prelomu v 20. stoletje so potovali v glavnem v tretjem razredu in prišli na cilj v zelo kratkem času, sorazmerno udobno in poceni. Za večino Slovencev je bil to prvi stik z morjem in ladjo. Anton Obreza je avgusta 1880 odplul proti New Yorku na parniku Hohenstauffen, last nemške družbe Lloyd iz Bremna: "... Malo se mi je noga tresla, ko sem v bremenski luki stopil zadnjič na starem svetu iz železničnega voza ... Malo iznenaden gledal sem te povodne gradove, na vodi le orehove lupine, a vendar so videti tako veličastne, da se človek brez strahu izroči na njih nevarnemu elementu - morju..." (Obreza, 1880.)

Plitvine Atlantika v državi North-Caroline [97] so bile usodne za marsikatero jadrnico. Zlasti v času plovbe s pomočjo vetra so se potniki (in posadka) najbolj bali viharjev v bližini kopnega in ognja, ki je bil lahko usoden za lesene in s smolo prepojene dele jadrnice. V času parnikov je bil občutek plovbe boljši, čeprav nesreč, npr. eksplozij parnih kotlov, požarov ipd., ni manjkalo. Ko je Trunk izdajal posamezne zvezke knjige je svet pretresla nesreča Titanica (aprila 1912). Med rešenimi in utopljenimi potniki so bili tudi Slovenci.

"Opetovano [401] sem že poudarjal, da spis nima namena, da vabi koga iz stare domovine v Ameriko." Vsakega izseljenca so na poti čakale raz-

ne preizkušnje in nevarnosti. Ko je v New Yorku stopil na trdna ameriška tla, so ga začeli oblegati številni goljufivi "ponudniki" služb in raznih uslug. Številna navodila o ponašanju na poti so opozarjala izseljence na ljudi z nizkimi nameni. Vsa-komur so priporočala, da se čimprej odpravi proti zastavljenemu cilju v ZDA.

"O [420] naseljevanju Slovencev sem že razpravljajal." Med prvimi slovenski priseljenci v ZDA v 19. stoletju so bili misijonarji, in prvi med njimi Friderik Baraga. Ni bil samo prvi Slovenec po prihodu (1830), ampak tudi po ugledu v amerškem katoliškem svetu, zlasti na območju Velikih jezer. Postal je tudi prvi slovenski škof v Ameriki (posvečen je bil 1853) in postavil osnove prihajanju slovenskih misijonarjev. Njegovi spisi, zlasti *Popis navad in saderžanja Indijanov Polnočne Amerike* (1837), so vplivali tudi na podobo o Amerike v domačih krajih.

"Amerikance [295] moramo prištevati k vernim ljudstvom." K poglavju *Vera in cerkev* je pisatelj citiral besede Pija X. kardinalu O'Connellu (1912): "Vem, da so mnogi Amerikanci, dasi niso katoličani, boljši nego mnogi Evropejci, ki se imenujejo katoličane." ZDA so s priseljevanjem postale mozaik ver z največjimi katoliško, metodistično, baptisti in luteranci. Prihajajoči Slovenci so bili večino katoliške vere (izjemo so predstavljali mnogi Prekmurci), in skrb slovenskih misijonarjev in kasneje duhovnikov za ohranjanje vere je bila namenjena tudi njim. Gradili so cerkve, župnišča, šole, ustanovljali cerkvene bratovščine in društva ter izdajali verske časopise in druge tiske.

"Znano [430] je, da imenujejo Ameriko 'The paradise of women - raj za ženske'." Pomanjkanje žensk, svojevrstno ameriško življenje, ki je mnoga "ženska" dela nalagalo moškim, ostajanje doma zaradi celodnevnega dela mož itd., je ustvarilo mit o položaju žensk, kot ga je zapisal pisatelj. Njihovo samostojnost je omejevalo le družinsko življenje, ki pa ni bilo vedno samo temno, ampak so se Slovenci radi poveselili v krogu družine in na skupnih srečanjih (piknikih, lovu, po maši itd.)

"Mnogokrat [441] Slovanom očitajo, da jim manjka potrebnih zmožnosti za trajno, uspešno državno življenje." Vlivanje ameriškega duha naj bi veljalo tudi za moža s polhovko v rokah.

"Slovniško [453] nekako grda je beseda, ki sem jo postavil na čelo temu oddelku [Amerikanizacija]." Piskajočemu Stricu Samu sledijo tudi Slovenci, zlasti otroci, ki jih je ameriška šola uspešno vzgajala v pridne Američane.

ZAKLJUČEK

Vavpotičeve ilustracije v Trunkovi knjigi so eno redkih umetniških del na temo slovenskega izseljenstva pred prvo svetovno vojno. Slovenski likovni umetniki in glasbeniki se niso odzivali na množično odhajanje Slovencev po svetu - ne samo v ZDA, ampak tudi v Brazilijo, Vestfalijo in Egipt -, več odmevov pa zasledimo v literaturi. Slednja je bolj reagirala na aktualne socialne probleme. Zato sem v tem prispevku postavil na prvo mesto ilustracije in inicialke slikarja Ivana Vavpotiča, da jih predstavim kot ilustratorjev pogled na Trunkov pisni del. To nam omogoča tudi razmišljanje o njegovih pristopih in izbiri tem, bralcu prispevka pa kratek sprehod skozi ameriško zgodovino in prisotnost Slovencev v ZDA.

VIRI IN LITERATURA

- Adamic, Louis: *A Nation of Nations*. - Harper & Brothers, New York and London 1944, 1945.
- Beard, A. Charles & Beard, R. Mary: *Zgodovina Združenih držav Amerike*.- Državna založba Slovenije, Ljubljana 1959.
- Drnovšek, Marjan: *Odmev Trunkove knjige "Amerika in Amerikanci" v letih 1912 - 1913*.- Zgodovinski časopis (Ljubljana), 43/4, 1989, str. 606 - 609.
- Drnovšek, Marjan: *Pot slovenskih izseljencev na tuje. Od Ljubljane do Ellis Islanda - Otoka solza v New Yorku 1880 - 1924*.- Založba Mladika, Ljubljana 1991.
- Drnovšek, Marjan: *Usodna privlačnost Amerike*.- Nova revija, zbirka Korenine, Ljubljana 1998.
- Jurčič, Josip: *Deseti brat*.- Mohorjeva družba (Celje), Slovenske večernice zv. 118, Celje 1911.
- Komelj, Milček: *Ivan Vavpotič, slikar življenjske harmonije*.- Katalog: Ivan Vavpotič 1877 - 1943, Narodna galerija, Ljubljana 1987, str. 11-49.
- Marcon, Elena & Mongini, Manuel: *Svetovna enciklopedija živali*.- Mladinska knjiga, Ljubljana 1986.
- Miškovič, Veselin & Šumi, Irena: *12. oktober 1492 - 1992. Razstava americane v Narodni in univerzitetni knjižnici*.- Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana 1992.
- Obreza, Anton: *Amerikansko pismo, Wabashaw*, 5. 12. 1880.- *Slovenec* (Ljubljana), 30. 12. 1880, št. 144.
- Premuta, Matija: *Slovensko pismo iz Amerike*.- *Novice* (Ljubljana), III/34, 20. 8. 1845, str. 135 - 136.
- Shenkman, Richard: *Legends, Lies & Cherished Myths of American History*.- Harper Perennial, New York 1988.

- Trunk, Jurij: *Podlistek*. Iz popotne torbe I-XI.- *Mir* (Celovec), 1909, št. 40 - 48, 1910, št. 1-5.
- Trunk, Jurij: *Amerika in Amerikanci*.- Samozaložba, Celovec 1912.
- Trunk, Jurij: *Quer durch Nordamerika*.- St. Joseph Bücherbruderschaft, Heft 216, Klagenfurt 1915.
- Zavertnik, Jože: *Ameriški Slovenci*. Pregled splošne zgodovine Združenih držav, slovenskega naseljevanja in naselbin in Slovenske narodne podporne jednote.- SNPJ, Chicago 1925.

SUMMARY

The Image of America in the Illustrations of Ivan Vavpotič

In 1912 Jurij Matej Trunk (1870 - 1973), a Slovene Catholic priest, traveller and expert on the life of Slovene immigrants in the USA published his book *Amerika in Amerikanci* ('*America And The Americans*'), self-published, printed by the Družba sv. Mohorja in Klagenfurt). Alongside an extensive account of American history and the appearance of the country at the beginning of the 20th century, part of the book is given over to a description of Slovene settlements and the more important American Slovenes. The 608-page book, written in Slovene, includes 351 photographs, 68 vignettes, 7 large illustrations and 94 initials. The vignettes, illustrations and initials are the work of the Slovene artist Ivan Vavpotič (1877 - 1943). His artistic contribution to the book is the subject of this article.

Between 1904 and 1917 Jurij Trunk was a parish priest in Villach, in Austrian Carinthia. He was a keen traveller. In 1906 he went to Egypt and Palestine. He travelled to the USA four times between 1909 and 1911. In spring 1909 he made a trip lasting four months. His journey took him from Trieste to New York and then on to Seattle. He described his experiences in a travel journal which was later published in the Slovene newspaper *Mir* in Klagenfurt and which in 1915 also appeared in German (*Quer durch Nordamerika*, St Joseph Bücherbruderschaft, Book 216). In October 1909 he made his second journey to America, remaining there until April of the following year. The idea of writing a book about the country germinated with his first contacts with the New World. He went to America again in May 1911 and made his fourth trip in September of the

same year, with the intention of collecting as much material as possible for his book *Amerika in Amerikanci*. When Slovene Carinthia was annexed to Austria (following the plebiscite of 1920) he was forced to leave as a political refugee (21 July 1921) and sought a new home in the USA. America was to be his new homeland for more than half of his life. He died on 11 March 1973 in San Francisco. During his time in America he wrote for Slovene immigrants' newspapers. In 1942 he translated into English a work by the Slovene philosopher Franc Veber, *Knjiga o Bogu*, under the title *There Is A God*.

Ivan Vavpotič was a renowned illustrator whose drawings display the spirit of the Viennese Secession and a fin-de-siècle manner. His works are notable for their realism, the eye for detail, and their wit, roguishness and sharpness. These qualities are also apparent in his illustrations and (in particular) his initials in Trunk's book *Amerika in Amerikanci*. His contribution is all the more important in view of the fact that Slovene art failed to produce a significant response to the emigration of Slovenes. Apart from Vavpotič's drawings we are not aware of any works of art on this theme. There was a similar lack of response in Slovene music. The subject did however receive greater attention in Slovene poetry, prose and drama. Vavpotič's drawings are thus of great, possibly unique importance.

The article classifies Vavpotič's published illustrations and initials into individual groups by subject matter. The author then comments on them and relates them to Trunk's text. The first part of the article contains an analysis of the book's finish, the vignettes, and the seven larger illustrations, which are classified into four groups. These are:

1. The drawing on the inside title page of a European or American man and the drawing of a Slovene girl in national costume with American and Slovene flags (p. 85). The published drawing from the flyer advertising the book (the same as the drawing in the book) symbolically connects the life and work of the white man with a lamp in his hand (the bringer of progress), with the presence of the original inhabitants (the Indians) in America. The march of civilisation did not bring a better life to the Indians. The girl in Slovene national costume is undoubtedly invoking and expressing the coexistence of American society and the new immigrants from the Slovene parts of Austria.

2. On the deck of the ship (p. 86). The journey across the Atlantic was a new experience for the majority of Slovene emigrants and for most of them their first encounter with the sea and the

limitlessness of the world.

3. 'Fathers and Sons 1865-1912' is how Vavpotič subtitled this drawing showing us the advance of technology in American agriculture (p. 87). Slovene immigrants in the mid-19th century were peasants (in Minnesota for example) and peddlers, but by the end of the 19th century most were employed in mining and industry. Every dollar was hard-earned, hence the worker's hand wreathed in thorns with coins pouring from it (p. 87).

4. Uncle Sam and the Slovenes (p. 88). The first picture clearly shows us a 'mill' with immigrants going in as Slovenes and coming out as Americans. Assimilation, the 'melting pot' syndrome, was a rapid process with Slovenes as with other immigrants. The USA was famous as a land where 'freedom', 'enlightenment' and 'prosperity' were respected. America accepted all who were in need. Thus a proud Slovene is among those received onto the American stage to be presented with a laurel wreath by Uncle Sam.

The initials are divided into the following groups: North America (p. 90), The United States of America (p. 92), American natives and nature (p. 94), Branches of agriculture, mining and transport (p. 96), Industry, trade and town life (p. 98), The world of capital and labour (p. 100), Children and education (p. 102), Scenes from the lives of Americans (p. 104) and Slovene immigrants (p. 106).

The main body of the motifs relate to American history and contemporary economic and social life. Only the last group, covering Slovenes immigrants, features the emigration of Slovenes to the USA. We follow this process from the moment of departure (the image of a husband and wife waiting to embark on a steamer of the Austro-Americana line in Trieste), to a scene where Slovene children in national follow the tune of assimilation played on a pipe by Uncle Sam. The Atlantic crossing itself is dealt with by the motif of the steamer, a veritable floating palace, and the motif depicting shipwreck. The fear of perishing in the Atlantic waves was stronger than ever at the time the book was published since 1912 was the year of the sinking of the Titanic. On arriving in New York travellers had to beware of all manner of swindlers. One such anxious traveller is the young Slovene woman, her possessions clutched in a bundle, who has travelled via Bremen to New York. Friderik Baraga (1797-1868) was the first Slovene Catholic missionary on American soil in the 19th century (1830). In 1853 he was consecrated bishop. His seat was originally in Sault Sainte Marie, and then from 1866 in Marquette. His works include *Geschichte, Character, Sitte und Ge-*

bräuche der nordamerikanischen Indier (1837). The majority of Slovene emigrants were Catholic and remained so after arriving in the USA, where they built their own churches, presbyteries and schools. They were also happy people, and weekends and evenings at home were often enlivened by the music of an accordionist playing a polka. Like all new European immigrants the Slovenes had to enter into the American way of life. They too had to be instilled with the 'Spiritus americanus'.

Trunk's book, with Vavpotič's illustrations, was intended both for American Slovenes and Slovenes in the native country. Despite its eye-catching appearance and interesting content the book did not enjoy overmuch success on either side of the Atlantic. It was praised by reviewers but also had its share of harsh critics. The greatest condemnation

came from those who were opposed to the emigration of Slovenes to the USA and who saw the book as merely a piece of propaganda. The writer stresses frequently in the book itself that he did not intend it to entice people to America, but merely to show the country which at the time of writing was home to at least 183,431 Slovene speakers (US population census 1910). A small drop in the ocean of European immigrants in the USA, but a great wave for the Slovenes. According to a 1910 census 1,182,300 Slovenes were living in Austria at that time. Nevertheless the lure of America was greater. James Trobec, an American Catholic bishop of Slovene descent, had good reason then to voice the thought which Trunk inscribed on the drawing for the card advertising the book (p. 85): 'Slovenia is our mother, America our bride!'

Anka Vidovič - Miklavčič

Poglobljanje češkoslovaških in slovenskih odnosov ter oživljanje socialističnega gibanja v okviru "Masarykovih proslav" v letih 1937 in 1938

Vlada Milana Stojadinovića, ki se je počasi oddaljevala od politike Male antante in gradila prijateljske in gospodarske vezi z nacistično Nemčijo, je vse bolj kazala profašistično usmerjenost in se s tem tako v notranji kot v zunanji politiki oddaljevala od demokratične države, ki jo je v srednji Evropi tako zavzeto branila članica Male antante - Češkoslovaška republika. Vendar takšna usmeritev v visoki vladni politiki ni odločujoče vplivala na slovensko ljudstvo, saj je, kot je že znano, tudi v letih prihajajoče mednarodne krize zvesto izpovedovalo svojo solidarnost do tistih, ki so bili žrtve nacistične agresije, zato je toliko bolj stalo ob strani ogroženi češkoslovaški državi.

Glede na zastavljeno obravnavo, ki je zamejena na leto 1937 in 1938 moremo prav leto 1937 označiti za pričetek poglobljenih prijateljskih odnosov med Češkoslovaško republiko in Jugoslavijo oziroma Slovenijo. 5. aprila tega leta je prišel na prvi uradni obisk v Jugoslavijo "vredni naslednik" dr. T. G. Masaryka predsednik Češkoslovaške republike dr. Edvard Beneš. Kot predstavnik demokratične države je poleg uradnih ceremonialnih sprejemov doživel tudi "sprejem, ki more biti samo izliv pristrčnih občutkov ljudske duše in ga more biti deležen samo tisti, kdor prihaja spoštovan, ljubljen in težko pričakovan". V osebi dr. Beneša so pozdravili vse tisto kar predstavlja demokratična ČSR. Predsedniku bratske države so ljudske množice povedale, da je tudi njihov ideal "ljudska svoboda in socialna pravičnost".¹ Tako je tedaj zapisala socialistična Delavska politika, ki bila v tem času nasploh močno naklonjena notranji in zunanji politiki ČSR.

V tej obravnavi, v kateri bomo nekoliko osvetlili odnose jugoslovanskih, predvsem pa slovenskih socialistov (socialne demokracije) do češkoslovaške socialne demokracije, bomo predvsem opisali značaj "Masarykovih proslav",² ki so v mnogočem pripo-

mogle h globljemu razumevanju politične in gospodarske demokracije, kot podlagi socialne pravičnosti.

Kmalu za obiskom dr. Beneša v Beogradu, ki je nameraval okrepiti politiko Male antante, je po dolгих letih sledil obisk predstavnika češkoslovaške socialno demokratične stranke. V Slovenijo je prišel socialistični narodni poslanec, predsednik "Svaza horniku"- "Zveze rudarjev" v Češkoslovaški republici in podpredsednik "Mednarodne unije rudarjev" v Londonu Karel Brožik. V našo državo je prišel na povabilo socialističnega gibanja v Sloveniji, da bi se udeležil VI. rednega kongresa Zveze rudarjev Jugoslavije 25. aprila istega leta v Celju. Zveza je bila ena najbolj trdnih in preizkušenih organizacij in je delovala v Sloveniji pod okriljem socialistične Stokovne komisije oziroma v državi v okviru Ujedinjenega radniškega sindikalnega saveza Jugoslavije (URSSJ). Ob omenjenem obisku K. Brožika je Delavska politika zapisala, da pomeni ta obisk "pričetek razvoja najbolj prijateljskih in najprisrčnejših odnosov med našim delavskim gibanjem in delavskim gibanjem v ČSR... družiti nas socialistična zavest in volja ter čvrsto hotenje, da v boju proti fašizmu in diktaturi zmaga demokracija in zasije svoboda vsem narodom".³

Te besede pa niso izzvenele le kot izpoved uradne dobrodošlice. Kongres je potekal v Celju v dvorani F. Vodlana (gostilna pri Kapucinskem mostu). Vzdušje je bilo tovariško in K. Brožika so navdušeno sprejeli. Zbrane delegate iz 16 podružnic in 15 članov uprave je v pozdravnem govoru nagovoril v češčini. Toda prišlo je do incidenta, ko je dr. Avgustu Reismanu prevod pozdravnega govora v slovenščino zabranil tam navzoči zastopnik policije. To se je zgodilo prav v času, ko se je jugoslovanska parlamentarna delegacija mudila v Češkoslovaški.⁴

Brez zapletov pa je še ta dan bilo zborovanje v veliki dvorani celjskega Narodnega doma, kjer naj

¹ Delavska politika, XII, 7. aprila 1937, št. 28.

² Na te opozarja v svojem delu Marjeta Keršič-Svetel, Češko-slovenski stiki med svotovnjima vojnoma. Zbirka Zgodovinskega časopisa 14, Ljubljana 1996, str. 24, 25.

³ Delavska politika, XII, 24. aprila 1937, št. 33.

⁴ Delavska politika, XII, 28. aprila 1937, št. 34.

bi bilo po poročilu Delavske politike okrog 1500 zborovalcev. Prišli so delavci ne le iz Celja, marveč tudi iz Štor, Laškega, Sevnice, Zabukovice in Liboj. Brožik jim je predstavil uspehe gibanja pri uveljavljanju socialne zakonodaje v ČSR in vpliv socialne demokracije v javnem življenju nasploh. Češkoslovaški narodni poslanec je bil lepo sprejet tudi v Mariboru in Trbovljah. Na zborovanjih so akterji socialističnega gibanja v govorih in v zasebnem razgovoru s K. Brožikom razlagali položaj socialističnega gibanja v državi in posebej v Sloveniji, pri čemer so ugotavljali kakšne prednosti ima delavstvo v ČSR. Josip Petejan je tako v uvodnem predavanju v Mariboru med drugim poudaril uspešno delovanje socialne demokracije v ČSR, Masarykove zasluge za demokratično in svobodoljubno državo ter pomen Brožikovega obiska "za gojenje najožjih stikov med delavskimi gibanji dveh bratskih držav".⁵

Na "ogromnem zborovanju" v Trbovljah, kjer so tudi slovesno zaključili omenjeni kongres, je Brožikov govor, ki ga je prevajal dr. Avgust Reisman, izzvenel v pravo manifestacijo skupne volje za boj proti fašizmu, za demokracijo in svobodoljubno ČSR.⁶

O pravkar omenjenih zborovanjih je kmalu zatem pisala Delavska politika, da teh navdušenih manifestacij "ni nihše organiziral in pripravljal, ampak so bile spontan izliv čustev in hotenja velikih delavskih množic...".⁷

Na politično-strankarskem področju so se poglobili odnosi ob in po kongresu češkoslovaške socialne demokracije, ki je potekal od 14. do 16. maja v Pragi. Poleg številnih drugih delegatov "bratskih strank" iz evropskih držav, sta se kot predstavnika socialističnega gibanja iz Jugoslavije udeležila dr. Živko Topalovič in Josip Petejan. Bila sta tudi sprejeta pri prezidentu dr. E. Benešu. Poleg tega je tik po kongresu na velikem zborovanju stranke 19. maja v tedaj največji praški dvorani "Lucerni" pred več tisoč glavno zbrano množico, med drugimi evropskimi predstavniki socialnodemokratskih strank, govoril v slovenščini J. Petejan.⁸ Po vrnitvi v domovino je Petejan tudi govoril o poteku in vtisih s kongresa v Pragi na velikem socialističnem shodu v Zagrebu v začetku junija tega leta.⁹

Socialistični tisk je povečeval češkoslovaško socialno demokracijo, ki žanje velike simpatije vseh demokratičnih držav v Evropi, obenem pa je naglašal velik pomen tesnejših vezi tudi v prihodnosti.

Dr. Avgust Reisman, vnet privrženec Masarykovih idej (Fototeka Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana)

Vsekakor so kongres Zveze rudarjev Jugoslavije in navzočnost češkoslovaškega predstavnika ter zborovanje v Mariboru, Celju in Trbovljah, nadalje udeležba slovenskih oziroma jugoslovanskih predstavnikov socialističnega gibanja na kongresu češkoslovaške socialne demokracije v Pragi v mnogočem prispevali k poglobljenim medsebojnim stikom in okrepili vzajemno sodelovanje. Poleg tega pa so upali, da bodo pripomogli k trdnejši zunanjepolitični orientaciji, ki jo je krojila Mala antanta. Tako bi tudi socialistično gibanje v Podonavju in posebej na Balkanu postalo pomemben dejavnik v Socialistični delavski internacionali, ki je propagirala socialno pravičnost, demokracijo, boj proti fašizmu in mir med narodi.

V tem kontekstu moremo v ožjem smislu vključiti glede na vsebinsko zasnovano in sam potek tudi žalne slovesnosti ob smrti T. G. Masaryka, ki so predmet obravnave v tem prispevku.

"Masarykove proslave"

Smrt T. G. Masaryka 14. septembra 1937 je socialistični tisk slovesno zabeležil. Delavska politika je npr. zapisala, da Masaryk ni bil le prvi prezident Češkoslovaške republike, marveč je "njegovo

⁵ Delavska politika, XII, 28. aprila 1937, št. 34.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ Delavska politika, XIII, 22. maja 1937, št. 41.

⁹ Delavska politika, XIII, 9. junija 1937, št. 46.

ime danes spojeno z imenom demokracija". Demokracija je bilo s polno vsebino geslo njegovega vladanja. Delavska politika je spomnila, da je bil Masaryk naklonjen Jugoslovanom še pred prvo svetovno vojno, imel je tudi "prav pristržne stike z jugoslovanskim dijaštvom" v Pragi, kot npr. z A. Dermoto, D. Lončarjem in drugimi. Tudi zdajšnji jugoslovanski socialisti vidijo v njem utelešenje svojih idealov o demokraciji in iskreno žalujejo za njim.¹⁰ V naslednji številki je med drugim zapisano, da je Masaryk borec za socializem, četudi ni bil marksist, v boju se je zavzemal za človeške in s tem delavske pravice, njegova zasluga je tudi v tem, da je mnogo prispeval k demokratičnim in etičnim temeljem na novo nastale Češkoslovaške republike. Jugoslovanki in slovenski socialisti ga imajo za vzgled in zato naj "v teh težkih časih vsakdo po svoji moči posnema njegove kreposti..."¹¹

Ob praznovanju devetnajstletnice ustanovitve neodvisne češkoslovaške države, (28. oktobra 1918), je Delavska politika v uvodniku zapisala, da je Češkoslovaška republika ponosna na Masarykovo delo, ki je v državi utrdil demokratično vladavino, uveljavil socialno politiko in državljanske svoboščine. "Lahko trdimo", nadaljuje pisec, "da je Masarykova načela o demokraciji in socialnosti sprejela cela generacija češke inteligence in delavstva, kateremu je bil Masaryk vedno iskren svetovalec in prijatelj." Ob sklepu pa je poudaril, da je Češkoslovaška republika "najlepši zgled svobode in demokracije, ki garantira zdrav razvoj in čimboljše politične in socialne razmere."¹²

Poleg tega, da je pri Naši založbi leta 1936 izšla Masarykova Svetovna revolucija, ki jo je socialistični tisk tolpo priporočal svojim zaupnikom, je ta zdaj prinašal tudi Masarykove misli in izreke.¹³ Obenem so potekale, kot je Delavska politika pisala, "žalne manifestacije" oziroma "Masarykove proslave" v številnih industrijskih središčih in tudi na podeželju.

Med prvimi je bila manifestacija v nedeljo, 19. septembra v Kranju, v okviru društva Vzajemnost, kjer so sicer že načrtovanemu predavanju o socialni zakonodaji in delavskem tisku dodali še svečano obeležje. Dr. Avgust Reisman, nekdanji Masarykov učenec, ki je leta 1915 v Pragi končal študij prava, v socialističnem gibanju pa se zlasti zavzemal za uveljavljanje socialne zakonodaje,¹⁴ je v slikovitih besedah predstavil osebnost in delo T. G. Masaryka. Zlasti je poudaril njegovo gledišče o

pomembni vlogi izobrazbe v delavskem gibanju, ob tem pa dejal, da tudi "naše delavstvo stremi za tem", da bi v socialno-političnem oziru in v uveljavljanju demokracije "doseglo češkoslovaško delavstvo".¹⁵ Viktor Eržen, urednik Delavske politike je primerjal položaj delavstva pred 30 leti v tedaj še "pugarskem Kranju" in zdaj, "v proletarskem Kranju z vso svojo okolico" ter ugotavljal, da je zdaj sicer delavstvo številnejše, vendar še vedno nezavedno in neorganizirano, predvsem mu manjka izobrazbe in premalo se zaveda pomena delavskega tiska.¹⁶ V Kranju je potekala še ena proslava na čast Masaryka, ki jo je priredila Vzajemnost 24. oktobra. O Masaryku je govoril Vehovec, recitirali so Antona Tanca (pseudonim Toneta Mačka) "Slava Masaryku", pri glasbenih točkah pa je sodeloval pevski zbor gasilske čete na Primskovem.¹⁷

Mariborska Vzajemnost je priredila žalno manifestacijo 22. septembra v dvorani Delavske zbornice. Na slovesnosti je sodelovala godba Glasbene društva železniških delavcev in uslužbencev. Spominski govor je imel dr. A. Reisman, v katerem je med drugim orisal Masarykov odnos do socialističnega delavstva in njegov sistem filozofije. Za popestritev je Pepeljak predstavil Toneta Mačka prozo o Masaryku.¹⁸

"Masarykove proslave" so se nadaljevale še vso jesen leta 1937, pozimi in tja do pozne pomladi 1938. Bile so odmevne in so delavstvu dajale pogum in voljo za uveljavljanje svojih pravic, demokracije, bile pa so tudi odsev povezanosti in solidarnosti socialističnega delavstva.

Odmevna proslava je bila v Dolu pri Hrastniku 26. septembra, na pobudo delavca Kemične tovarne v Hrastniku J. Oberčkala. Sprva je bilo mišljeno le predavanje o delavski zaščiti a je hkrati bila tudi spominska slovesnost za Masarykom. Udeleženci so bili delavci kemične tovarne, rudarji, steklarji pa tudi kmetje in obrtniki. O Masaryku, njegovem življenju in delu je predaval dr. Reisman, zatem je nanizal pereča vprašanja socialne zakonodaje pri nas in jih primerjal s češkoslovaško delavsko zakonodajo. V. Eržen pa je govoril o starostnem zavarovanju in še o nekaterih vprašanjih, ki so zanimala tamkajšnje delavce. Te proslave so, kot bomo še omenili, pripomogle tudi k povečanju števila novih naročnikov Delavske politike, v Dolu pri Hrastniku se jih je priglasilo kar 24.¹⁹ Med novimi naročniki sta bila tudi gostilničar P. Šentjurc iz Dola pri Hraniku in pa trgovec in gostilničar Kozole v Marnem. Poročevalec je na koncu pribil,

¹⁰ Delavska politika, XII, 15. septembra 1937, št. 74.

¹¹ Delavska politika, XII, 18. septembra 1935, št. 75.

¹² Delavska politika, XII, 30. oktobra 1937, št. 87.

¹³ Primerjaj Delavska politika XII, 18. septembra 1937, št. 75; Delavska politika, 25. septembra 1937, št. 77; 6. oktobra 1937, št. 80; Ljudski glas, III, 1. oktobra 1937, št. 10.

¹⁴ Delavska politika, XIV, 29. avgusta 1939, št. 99.

¹⁵ Delavska politika, XII, 25. septembra 1937, št. 77.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Delavska politika, XII, 27. oktobra 1937, št. 86.

¹⁸ Delavska politika, XII, 25. septembra 1937, št. 77.

¹⁹ Delavska politika, XII, 29. septembra 1937, št. 78.

da bo "naše delavstvo" obiskovalo le takšne lokale, kjer imajo naročeno Delavsko politiko.²⁰ Sledila je proslava 2. oktobra v "Celjskem domu" v Celju, organizirala jo je tamkajšnja Vzajemnost. Poročevalec je zabeležil, da so prišli na proslavo "preprosti delavci in delavke, nameščenci in nekaj inteligence". Tudi tu, kot na drugih proslavah, je bil slavnostni govornik dr. A. Reisman, godba celjskih železničarjev pa je zaigrala češko himno "Kje dom je moj" in na koncu proslave še Marseljezo. Poročevalec je tudi zapisal, da je ta komemoracija imela za celjsko delavstvo, še "poseben pomen in vliila... novega poguma za nadaljnje delo, zaupanje v samega sebe, v samoizobrazbo ter ponos na svojo pripadnost delavskemu razredu."²¹ V Zasavju sta bili dve proslavi, prva v Trbovljah 10. oktobra in v Zagorju ob Savi 17. oktobra. V Trbovljah je slovesnost začel trboveljski župan in predsednik tamkajšnje Vzajemnosti Jakob Klenovšek, prisoten je bil tudi podnačelnik okrajnega odbora v Laškem dr. Ogrizek. Na povabilo Vzajemnosti je bil kot častni gost prisoten zastopnik češkoslovaškega konzulata, dr. Martinek. Na slovesnosti je predaval dr. A. Reisman, ki je z vseh strani orisal življenje velikega demokrata in borca predvsem za delavske pravice.²²

V Zagorju je potekala proslava na pobudo delavsko-kulturnega društva "Naprej". Po Reismanovem orisu Masarykovega dela za ČSR je, kot je poročevalec zapisal, udeleženo delavstvo sklenilo, da bo hodilo po poti Masarykove demokracije, za dosego svojih ciljev. Tudi tokrat so slovesnost zaključili s češkoslovaško himno, zaupnik Delavske politike pa je nabral nekaj novih naročnikov.²³

V Mežiški dolini so potekale proslave v Črni in Guštanju (današnjih Ravnah). V Črni so proslavili Masaryka v nedeljo 24. oktobra, kjer so "naši rudarji z ženami in s svojo mladino napolnili veliko dvorano nad Knezovo gostilno". Raušer je prebral pismo konzulata ČSR v Ljubljani, v katerem opravičuje odsotnost njihovega zastopnika na proslavi in obenem izraža upanje, da se bo ob drugi priložnosti mudil med delavstvom. Pač pa se je proslave udeležil zastopnik okrajnega načelstva v Dravogradu, podnačelnik Šega. Na komemoraciji, ki je trajala "polne tri ure" sta govorila Reisman in Eržen. Na koncu so se rudarji "v lepem številu" naročili na Delavsko politiko in "zbrali čedno vsoto" za tiskovni sklad, z željo, da bi njihovo glasilo izhajalo trikrat na teden.²⁴ Istega dne popoldne so v "Sokolskem domu" v Guštanju "zelo slovesno" počastili spomin na Masaryka. Bilo je

veliko udeležencev poleg delavcev tudi njihovi družinski člani, zlasti mladina. Po Reismanovem govoru, ki je med drugim pozival, naj delavstvo sledi načelom velikega državnika, je godba tovarniških nameščencev, ki jo vodi dirigent Kostwein zaigrala češkoslovaško himno. Po predavanju Eržena je mešani pevski zbor Vzajemnosti zaključil slovesnost s pesmimi "Slava delavstvu", "Bratje le k soncu svobode" in "Marseljezo".²⁵ V Mežici in Prevaljah sta obe Vzajemnosti priredili spominsko svečanost 7. novembra, obe prireditvi sta bili lepo obiskani. V Mežici je veliko rudarjev prišlo na proslavo kar naravnost z dela. Po predavanjih dr. Reismana in Eržena na obeh proslavah, so zatem udeleženci iz Guštanja na kolodvoru "z ubranim petjem, ki je privabilo mnogo občinstva", pričakali odhod vlaka. Tudi po teh proslavah so delavci zbrali "večjo vsoto" za tiskovni sklad, nekateri pa so postali novi naročniki Delavske politike.²⁶

Savinjska dolina se je prav tako oddolžila spomenu "velikega Masaryka", proslave so potekale dopoldne 31. oktobra v Libojah pri Petrovčah in istega dne popoldne še v Zabukovici. Poročevalec piše, da se je zlasti v Zabukovici, kjer imajo "svojega socialističnega župana" udeležilo veliko rudarjev, žena in mladine, ki so napolnili veliko dvorano pri Niku Skobernetu. Tudi tu sta bila govornika dr. Reisman in Eržen.²⁷

Ptujska Vzajemnost, ki ji je oblast za dve leti zaprla dvorano, zato pa je tudi kulturno delo zastalo, je imela 4. novembra na željo tamkajšnjega delavstva spominsko svečanost. Po uvodnem pozdravu društvenega predsednika Gabrijela je Reisman v dvehurnem predavanju prikazal Masarykov odnos do delavstva še pred prvo svetovno vojno, ko se je vztrajno potegoval za njihove pravice in vzpodbujal delavce k samoizobrazbi.²⁸

Vzajemnost v Ljubljani je priredila svoj prvi prosvetni večer v jesensko zimski sezoni 12. novembra, ki je bil posvečen Masarykovemu spomenu. Pripravili so bogat spored, dr. Dragotin Lončar, nekdanji masarykovec, tedaj pa aktiven v kmečko-delavskem gibanju okrog Slovenske zemlje oziroma Slovenske vasi, vnet privrženec dr. V. Mačka, je govoril o umrlem prezidentu ČSR kot vzgojitelju in človeku, zatem je Isop recital T. Mačkovo Spomin Masaryku. Sodeloval je tudi simfonični orkester "Zarja" pod vodstvom dirigenta Borisa Bana, predvajali so dela B. Smetane, P.I. Čajkovskega in A. Dvoržaka. Svečanosti, ki je bila v dvorani Delavske zbornice so se udeležili poleg tajnika češkoslovaškega konzulata v Ljubljani dr. Martineka še "številno zastopstvo" Jugoslovansko-

²⁰ Delavska politika, XII, 9. oktobra 1937, št. 81.

²¹ Delavska politika, XII, 6. oktobra 1937, št. 80.

²² Delavska politika, XII, 13. oktobra 1937, št. 82.

²³ Delavska politika, XII, 20. oktobra 1937, št. 84.

²⁴ Delavska politika, XII, 27. oktobra 1937, št. 86.

²⁵ Delavska politika, XII, 30. oktobra 1937, št. 87.

²⁶ Delavska politika, XII, 10. novembra 1937, št. 90.

²⁷ Delavska politika, XII, 3. novembra 1937, št. 88.

²⁸ Delavska politika, XII, 10. novembra 1937, št. 90.

češkoslovaške lige v Sloveniji in pa Československe obce v Ljubljani.²⁹ Kot je poročala Delavska politika je ljubljanski Radio, ki je bil v rokah katoliškega tabora, odklonil prenos te proslave.³⁰

Na Teznu pri Mariboru so počastili spomin na velikega češkega državnika v petek 12. novembra pri Feliču. Med drugimi se je udeležilo precej mlajšega delavstva, po predavanju dr. Reimana je zelo uspešno nastopil pevski zbor tamkajšnje Vzajemnosti, pod vodstvom pevovodje Sterleta. Delavska politika je pohvalila navdušenje večinoma mladih pevcev, ki so navzlic nočnemu delu, žrtvovali svoj prosti čas kulturnemu udejstvom.³¹

V Borovnici so se udeležili spominske svečanosti lesni delavci 14. novembra, v prostorih pri Petrovčiču. Tudi tu sta predavala dr. Reisman o Masaryku in Eržen o socialni zaščiti pri nas ob primerjavi z drugimi demokratičnimi državami, predvsem s ČSR.³² Na Jesenicah je bilo predavanje večkrat omenjenih predavateljev 21. novembra, ki je, po poročilu Delavske politike "izzvalo med jeseniškim delavstvom največjo pozornost in zadovoljstvo". Že naslednjo nedeljo 28. novembra je sledilo predavanje na Javorniku v dvorani pri Koniču. Ta vzpodbudna predavanja so bila, kot je kasneje Delavska politika zapisala, prav dobrodošla, saj je delavsko gibanje v tem času na Jesenicah in Javorniku "prebolevalo težko krizo". Zato so takšne prireditve potrebne, da delavstvo dvignejo iz malodušnosti in da "vlijejo novo vero v moč skupnosti".³³ V istem, radovljiškem okraju, je bila to nedeljo slovesnost v Lescah, delavci in delavke so se zbrali v lepem številu v svojem lokalu pri Katrineku. Za delavstvo v Lescah je poročevalec zapisal, "da vlada med njimi prava sodružnost in domačnost, ki delavstvo nerazdružno poveže, da je sposobno vztrajati in pripravljati pot do uspehov". Tako kot na Javorniku so tudi v Lescah pridobili nekaj novih naročnikov za delavski tisk, ki "ima v Lescah že lepo število prijateljev in prijateljic".³⁴ V nedeljo 5. decembra so počastili spomin prezidenta-državnika v Slovenski Bistrici. Četudi so v soboto tamkajšnji delavci veselo miklavževali in "nekateri potegnili prav do ranega jutra", so se dopoldne zbrali v hotelu Beograd delavci ne le iz Slovenske Bistrice, marveč tudi iz bližnjih in pa oddaljenejših vasi. Poleg predavanj dr. Reimana in Petejana, sta Kranjc in Blažič sodelavce vzpodbudno pozivala, da se zvesto oklenejo dela v

strokovni in kulturni organizaciji in pa da agitirajo za razširitev Delavske politike. Dopoldansko slovesnost je popestril tamkajšnji delavski pevski zbor.³⁵

V Ribinici na Pohorju so se spominu Masaryka oddolžili 19. decembra. Veliko udeležencev proslave se je v pretesni dvorani zbralo v gostilni Pur. Prišli so od blizu in daleč kamnoseki iz granitnih kamnolomov, žagarji in lesni delavci, njihove žene in mladina. Slovesnost pa je organizirala tamkajšnja podružnica strokovne organizacije Zveze stavbinskih delavcev Jugoslavije, ki jo vodi Anton Ambrož. Poleg tega, da je dr. Reisman delavcem predstavil življenje in delo Masaryka, je na primeru krivičnosti podjetnika do nezakonskih mater v bližnjem Josipdolu zagovarjal enakopravnost z zakonskimi materami in pojasnjeval njihove pravice v okviru zakona o zaščiti delavcev. V Eržen pa je razlagal razmerje delavcev do strokovne organizacije in do delavskega tiska. Kot poseben uspeh so zatem zabeležili 51 novih naročnikov Delavske politike.³⁶

V Kočevju, kjer je že usihajočo dejavnost privržencev socialističnega gibanja znova prebudila Vzajemnost in strokovna organizacija-podružnica Zveze rudarjev Jugoslavije, so imeli slovesnost 12. decembra. Pisec je zabeležil, da društvo Vzajemnost, katerega člani so bili predvsem mlajši delavci, zadnje čase "krepko deluje", prav tako je čutili trdnost organizacije rudarjev, ki jih vodi sodrug Hoegler. Omenjena predavatelja sta tudi v Kočevju vzbudila potrebo po samoizobraževanju, kar se je pokazalo tudi s tem, da se je večje število delavcev in zlasti delavk naročilo na delavski tisk.³⁷

Dne 2. januarju 1938 so se spominjali češkega državnika v Sv. Lovrencu na Pohorju in 9. januarja v Senovem pri Reichenburgu. V Sv. Lovrencu je bilo delavstvo dokaj organizirano in privrženo socialističnemu gibanju. 31. oktobra je bil ustanovni občni zbor podružnice Zveze stavbinskih delavcev Jugoslavije,³⁸ 7. novembra pa je bilo v dvorani gostilne "Pri Jeleni" zborovanje kovinarjev, ki so bili organizirani v vsedravnem Savezu metalnih radnika Jugoslavije in so zaposleni pri tvrdki Kieffer. Na zborovanju so se veselili uspeha zaradi uspešno sklenjene kolektivne pogodbe, pri čemer so tudi ugotavljali, da so delavci v veliki meri naročniki socialističnega tiska, medtem ko je v katoliški Zvezi združenih delavcev zelo malo organiziranih tamkajšnjih delavcev.³⁹ Tudi proslava o Masaryku je glede na vsebino predavateljev dr.

²⁹ Več o tem društvu Marjeta Keršič-Svetel, Česko-slovenski stiki med svetovnimi vojnami. Zbirka zgodovinskega časopisa, 14. Ljubljana 1996.

³⁰ Primerjaj Delavska politika, XII, 10. novembra 1937, št. 90; ibidem, 17. novembra 1937, št. 92.

³¹ Delavska politika, XII, 20. novembra 1937, št. 93.

³² Delavska politika, XII, 20. novembra 1937, št. 93.

³³ Delavska politika, XII, 4. decembra 1937, št. 97.

³⁴ Delavska politika, XII, 4. decembra 1937, št. 97.

³⁵ Delavska politika, XII, 11. decembra 1937, št. 99.

³⁶ Delavska politika, XII, 15. decembra 1937, št. 100; ibidem, 22. decembra 1937, št. 102.

³⁷ Delavska politika, XII, 18. decembra 1937, št. 100.

³⁸ Delavska politika, XII, 6. novembra 1937, št. 89.

³⁹ Delavska politika, XII, 13. novembra 1937, št. 91.

Reismana in Eržena, izzvenela v duhu delavske solidarnosti. Za tamkajšnje delavstvo je tudi značilno, da je Delavska politika med njimi kar dobro razširjena. Omenimo naj še, da je bil zatem v nedeljo 9. januarja ustanovni občni zbor Vzajemnosti, kjer se je sestanka udeležil tudi Anton Tanc iz Maribora in razlagal pomen kulturno-prosvetnega dela za delavstvo. V izvoljenem odboru je bilo tudi več "starih borcev za delavske pravice", najbolj pa se je odbor navduševal za ustanovitev pevskega in dramskega odseka in prirejanje predavanj.⁴⁰

Bržkone ne bo odveč če še zapišemo, da je bil redni občni zbor matičnega kulturno-prosvetnega društva Vzajemnost 16. januarja 1938 v Ljubljani, na njem so ugotavljali, da so se ga udeležili delegati iz 25 društev, sicer pa je vključenih v kulturno zvezo Vzajemnost 36 društev tja od "Črne na Koroškem pa do doli do Notranjske".⁴¹ Ugotavljamo, da so v glavnem krajevna društva Vzajemnost prirejala svečanosti o Masaryku, ki so se zvrstile skoraj do poletja leta 1938.

Vzajemnost v Hrastniku je priredila za delavske žene predavanje dr. Reismana v nedeljo 6. februarja, predavatelj je orisal poglede T. G. Masaryka na žensko vprašanje in na delovanje Masarykove žene v javnem življenju, predavatelj Eržen je razlagal "naše predpise o pravni zaščiti žene v Jugoslaviji." Adolf Jelen je ženam govoril o materivzgojiteljici. Poročevalec je zapisal, da se je tega predavanja udeležilo "impozantno število delavskih žen in steklarjev", pri čemer se je pokazalo tudi požrtvovalno delo njihovega sodruga Beutla. Prireditvi je "dvignil razpoloženje" nastop delavskega pevskega zbora.⁴²

V Senovem pri Reihenburgu in v Sevnici ob Savi je bilo predavanje 13. februarja. V Senovem je delalo zaradi razširitve Trboveljske premogokopne družbe kar 300 rudarjev. Na nedeljski prireditvi so se zbrali, po besedah poročevalca, v velikem številu s svojimi družinami v Delavskem domu, "da so bili prostori kar pretesni". Na začetku je rudarska godba pod vodstvom Ferda Karata zaigrala češkoslovaško himno in delavsko himno-Internacionalo. Poročevalec je zapisal, da je ljudstvo v tej dolini na predavanju dr. Reismana prvič nekoliko več slišalo o življenju, delu in boju Masaryka za uveljavljanje socialne pravičnosti in demokracije, sprva še pod Avstrijo in zatem v novi državi Češkoslovaški republiki. Sledil je t. i. "socialni tečaj", ki ga je vodil Eržen, najprej je govoril o socialni zaščiti delavstva pri nas, zatem pa je v

razgovoru s prizadetimi delavci pojasnjeval njihove pravice in jim dajal napotke za njihovo uveljavljanje.⁴³ V Sevnici se je prireditev razvila "po svoji udeležbi in poteku v pravo ljudsko manifestacijo",⁴⁴ bila je v kinodvorani Sokolskega doma, organizirala jo je podružnica Splošne delavske zveze. To je bila mlada organizacija, saj še pred dvema letoma v Sevnici ni bilo socialistično organiziranega delavstva, prve pobude je dal s svojo ženo in s svojimi pristaši Ivan Škerl. Poleg delavstva je bilo navzočih tudi nekaj ljudi iz meščanskega sloja. Pred predavanjem dr. Reismana o nam že znani temi, je po uvodni besedi Juteršnik prebral še pismo češkoslovaškega konzula v Ljubljani ing. Minovskega, ki se je opravičil zaradi odsotnosti. Oba predavatelja, tako dr. Reisman kot Eržen, sta pritegnila poslušalce in prepričevala delavce o pomembnosti strokovnega organiziranja, izobraževanja in kulturnega udejstvovanja v okviru socialističnih organizacij. Ne le v Senovem tudi v Sevnici je Delavska politika dobila "lepo število novih naročnikov".⁴⁵

Dalj časa nezadovoljni rudarji v državnem rudniku Velenje, kjer je vodstvo slabo izvajalo delavsko zaščitno zakonodajo, so se v polnem številu udeležili spominske svečanosti. To je organizirala 20. februarja tamkajšnja podružnica Zveze rudarjev s predsednikom Polancem. Poleg poklonitvi spomenu Masaryka naj bi se rudarji tudi podrobneje seznanili s svojimi pravicami. Dogajalo se je namreč, da je generalna direkcija državnih rudnikov v Sarajevu njihove pravice kršila, tako da so velenjski rudarji morali poseči po tožbi. Na proslavi so v napolnjeni dvorani hotela Rak v Velenju sprva poslušali Reismana o Masarykovih pogledih na reševanje socialnega vprašanja in njegovi podpori stavkajočim rudarjem v Kladnju leta 1900, Eržen pa jih je poučeval o delavskih pravicah v naši državi. Po slovesnosti se je prijavilo kar 25 novih naročnikov Delavske politike.⁴⁶

Potem ko je Delavska politika s sliko obeležila rojstni dan Masaryka (7. marec) je Vzajemnost v Litiji, ki jo je vodil Vuk, tega dne pripravila lepo proslavo. Po predavanjih Reismana in Eržena je na novo ustanovljeni tamburaški zbor zaključil tamkajšnjo slovesnost. V obmejnem Marenbergu, zdajšnjih Radljah, so se zbrali delavci na proslavi tudi iz okoliških občin tako iz Mute, Vuhreda, "s hribov iz zapušenih grap in celo iz Sv. Antona na Pohorju". Poročevalec te proslave je tudi zapisal, da je bilo med zbranimi delavci "nenavadno veliko število analfabetov, mladih in starih trpinov s hribov, ki se niso nikdar učili pisati in ne brati".

⁴⁰ Delavska politika, XII, 8. januarja 1937, št. 3. (napoved); ibidem 12. januarja 1937, št. 4.

⁴¹ Delavska politika, XII, 19. januarja 1937, št. 6.

⁴² Delavska politika, XII, 26. januarja 1938, št. 8 (napoved); ibidem 12. februarja 1938, št. 13.

⁴³ Delavska politika, XII, 16. februarja 1938, št. 14.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Delavska politika, XII, 19. februarja 1937, št. 15.

⁴⁶ Delavska politika, XIII, 23. februarja 1938, št. 16.

Vse to naj bi po mnenju pisca prispevalo k veliki nevednosti, ki da je največja sovražnica delavstva. Zato je toliko bolj potreben v teh obmejnih krajih splošen pouk o delavski socialni zakonodaji. Predavanje je organiziral "zavedni privrženec" socialističnega gibanja kamnosek Gradišnik iz Vuhreda. Po predavanju Reismanu in Adolfa Jelena so se delavci glede na to, da imajo zelo nizke mezde, odločili, da bodo zahtevali "po vseh gostilnah, kamor zahajajo" naročitev Delavske politike, toda navzlic temu se je nekaj delavcev pridružilo novim naročnikom.⁴⁷

Dne 3. aprila je potekalo predavanje v Selnici ob Dravi, ker tam ni bilo niti strokovne organizacije niti kulturnega društva, so bili pobudniki domači privrženici socialističnega gibanja, ki so tudi z letaki pozivali delavce na udeležbo. Prireditev je bila v gostilniških prostorih pri Doplerju. Navzoči so bili tudi delavci iz tovarne dušika, lesni delavci, zidarji in tekstilci iz Ruš in viničarji, prišli so delavci celo iz Fale in Bistrice pri Limbošu. Reismanov oris osebnosti in delovanja nekdanjega češkoslovaškega prezidenta je, kot poroča pisec, navdušil udeležence, spoznali so, da brez strokovnega organiziranja in delavskega tiska ne bo moč uspeti. Zavedali so se, da je potrebna prav tu na obmejnem območju trdna solidarnost. Eržen jim je razložil uredbo o minimalnih mezdah, ki je izšla 12. februarja 1937 in ki je omejevala svobodno reševanje delavskih vprašanj ter poleg drugih uredb težila h korporativnemu urejanju mezdnih vprašanj, nadalje zakon o starostnem zavarovanju in še nekatere predpise socialne zakonodaje. Vse to je vplivalo na delavstvo, da je sklenilo, da bo čimprej ustanovilo društvo Vzajemnost.⁴⁸

Sodeč po Delavski politiki je bil med zadnjimi "Masarykovimi proslavami" shod v Razvanju 22. maja v gostilni Pukel. O velikem zanimanju je govorilo med drugim to, da so bili med udeleženci tudi tisti delavci, ki so "vso noč bili pri reševalnih delih v poplavljenih Rušah". Kot ponavadi sta predavala Reisman in Eržen, ki sta uspešno tudi pridobila nekaj novih naročnikov za Delavsko politiko,⁴⁹ ta je s koncem aprila 1938, pričela izhajati trikrat tedensko.

Zadnje predavanje o Masaryku je bilo še na Fali in sicer 29. maja, kjer sta delavcem predavala Eržen in Petejan. Med drugim sta poudarjala tudi pomen rasti svobodnih strokovnih organizacij med slovenskim delavstvom in potrebo po razširjenem delavskem tisku. Udeleženci so nato zbrali v tiskovni sklad okrog 88 Din.⁵⁰

Velja omeniti, da so poleg Masarykovih proslav

v tem času vzporedno v nekaterih krajih prav živahno potekala še predavanja o socialni zaščiti delavstva, ponavadi sta predavala dr. A. Reisman in Viktor Eržen. Po priključitvi Avstrije k nacistični Nemčiji pa so bila tu in tam predavanja še o obrambnem zakonu, ki ga je sprejela Češkoslovaška republika.⁵¹

Dr. Reismanu, ki je v opisanem času vztrajno obiskoval organizacije in predaval delavstvu o liku pokojnega T. G. Masaryka, se je maja 1938 s pis-mom zahvalil konzul ČSR v Ljubljani inž. Minovsky. Obenem mu je posredoval prek učitelja Drlyja 50 izvodov objavljenega govora dr. E. Beneša ob krsti Masaryka v obliki brošur, s prošnjo naj jih razdeli organizacijam in zaslužnejšim akterjem socialističnega gibanja, ki so pripravili spominske svečanosti.⁵²

Vsekakor so t. i. "Masarykove proslave" zelo razživele socialistične organizacije tako strokovne pod okriljem Strokovne komisije za Slovenijo kot društva pod okriljem kulturno-prosvetne matice Vzajemnost. Pripravljale pa so posredno tudi svoje privrženice za prihodnjo organizirano strankino delo, saj je 23. oktobra 1938 v Celju v Unionski dvorani potekala III. konferenca poverjenikov Delavske politike.⁵³ Vodstvo socialističnega gibanja tako v Sloveniji kot v Jugoslaviji namreč še vedno ni opustilo misli na obnovitev njihove stranke, ki naj bi jo legalno prinesla obljubljena demokratizacija političnega življenja. S tem upanjem je navzlic temu, da je režim decembra 1940 razpustil Strokovno komisijo (Ursove sindikate) živelo, usmerjalo in bodrilo svoje privrženice še tik pred aprilskim zlomom 1941, torej v času vlade generala Dušana Simovića.

Sicer pa ugotavljamo, da so največ proslav priredila krajevna društva Vzajemnost, ponekod tudi z bogatim glasbenim vzporedom, sledijo podružnice strokovnih organizacij in zanimivo je, da so bili pobudniki proslav ponekod tudi posamezni akterji socialističnega gibanja, predvsem tam, kjer ni bilo socialističnih organizacij. Omenjene proslave so razgibale delavstvo, ga seznanjale z delavskim gibanjem v ČSR in z obstoječo delavsko socialno zakonodajo v Jugoslaviji, ki pa se je čestokrat v praksi grobo kršila. Zato so takšni "socialni tečaji", ki so največkrat sledili spominski svečanosti v veliki meri pripomogli, da so se delavci in delavke na konkretnih perečih vprašanjih poučili in dobili zavest, da je moč s trdno organiziranostjo marsikaj doseči. Širše gledano so proslave bolj ali manj seznanjale delavstvo "z Masarykovo dediščino", vlivale pogum in samozavest ob spoznavanju velikega državnika in vzornika

47 Delavska politika, XIII, 2. aprila 1938, št. 27.

48 Delavska politika, XIII, 9. aprila 1938, št. 29.

49 Delavska politika, XIII, 24. maja 1938, št. 45.

50 Delavska politika, XIII, 2. junija 1938, št. 49.

51 Delavska politika, XIII, 2. junija 1938, št. 49.

52 Delavska politika, XIII, 24. maja 1938, št. 45.

53 Delavska politika, XIII, 25. oktobra 1938, št. 108.

demokracije in ga s tem približale delavstvu. Pripomogle so, da so privrženci socialne demokracije (socialistov), v kriznem času, v mesecih pred začetkom druge svetovne vojne (priključitev Avstrije k Nemčiji, Münchenska kriza, razpad ČSR) spoznali pravo vrednoto boja za demokracijo in globlji pomen narodnoobrambega gibanja, četudi je to tedaj potekalo bolj ali manj pod okriljem posameznih idejnopolitičnih taborov oziroma strankarskih struktur.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Vertiefung der tschechoslowakisch-slovenischen Beziehungen und die Belebung der sozialistischen Bewegung im Rahmen der "Masaryk-Kundgebungen" in den Jahren 1937 und 1938

Im Rahmen der vertieften Freundschaftsbeziehungen in der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre des 20. Jahrhunderts in der Zeit der sogenannten sozialistischen Bewegung in Slowenien und der tschechoslowakischen Sozialdemokratie

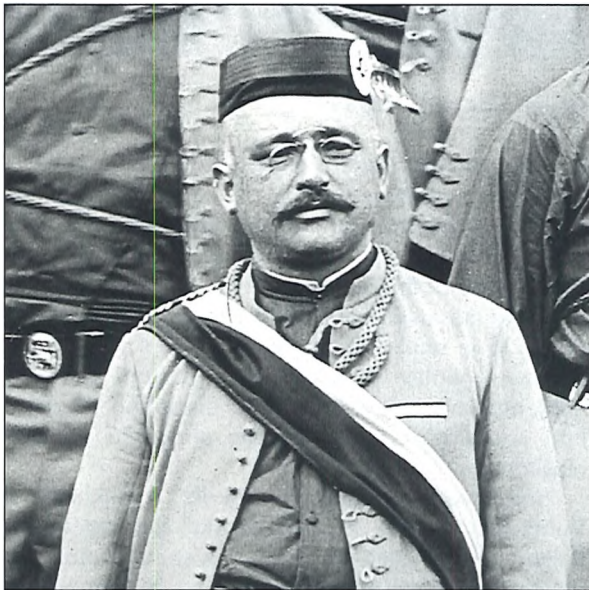
spielten die sogenannten "Masaryk-Kundgebungen" eine bedeutende Rolle. Nach dem Tod von T. G. Masaryk im September 1937 fand nämlich eine Reihe von Gedenkkundgebungen statt, deren Initiatoren entweder die Ortsvereine *Vzajemnost*, eine fachlich-gewerkschaftliche Organisation, oder einzelne Akteure der sozialistischen Bewegung waren. Zur gleichen Zeit wurden mancherorts auch sogenannte "soziale Kurse" veranstaltet. In einer Übersichtsdarstellung sind Daten und Orte der Kundgebungen, die vom September 1937 bis zum späten Frühjahr 1938 stattfanden, angeführt. Zu den Gedenkfeiern leisteten jedesmal auch Dr. Avgust Reisman mit einer Rede sowie Chöre und Solisten einen Beitrag, während meistens Viktor Eržen, Redakteur der *Delavska politika*, den Anwesenden die Arbeiterschutzgesetzgebung in Jugoslawien darlegte. Die Referenten setzten sich in ihren Reden für eine Erweiterung des Abonentennetzes der *Delavska politika* ein, wobei sie mancherorts guten Erfolg hatten. Während man die Arbeiterschaft in den Kundgebungen mit Leben und Werk des großen Staatsmanns der tschechoslowakischen Republik bekanntmachte und dadurch "Masaryks Erbe" beseelte, wurde der demokratische Geist gestärkt und das Bewußtsein von der Notwendigkeit einer nationalen Schutzbewegung wachgerufen, vor allem nach dem Anschluß Österreichs im März 1938 und nach der Sudetenkrise im Herbst 1939.

Anton Ratiznojnik

Telovadno in kulturno društvo Sokol v Ljutomeru 1903 - 1941

V drugi polovici 19. stoletja je Ljutomeru zaradi njegove narodno-prebudne narave prebivalstva pripadla pomembna narodnopolitična vloga; postal je kulturno središče Spodnjega Murskega polja in dela Ljutomersko-Ormoških goric. I. slovenski tabor leta 1868 v Ljutomeru je razgibal slovenske ljudske množice in pripomogel k razmahu bogatega kulturnega življenja Ljutomerčanov (čitalnica, kasaško društvo, posojilnica, pevska društva) itd. Po ohranjenih virih lahko ugotovimo, da je bila prošnja za ustanovitev Sokola v Ljutomeru, ki bi naj deloval v okviru čitalnice, že leta 1872 posredovana deželni vladi v Gradcu, ki pa jo je zavrnila na osnovi pravil 6. člena Zakona o društvih, iz leta 1867.¹

*Dr. Karol Chloupek, ustanovitelj in starosta
Murskega Sokola v Ljutomeru*

Zamisel ustanovitve Sokola so za dolgo časa opustili, čeprav je bila v devetdesetih letih spet aktualna, ni pa bilo strokovnjaka, ki bi poznal

bistvo delovanja sokolske organizacije. Po prihodu češkega zdravnika, sokola dr. Karola Chloupeka v Ljutomer, leta 1901, se je želja končno uresničila. Chloupek je ustanovil Sokol s pomočjo domačina, odvetnika dr. Karola Grossmana in zdravnika dr. Ivana Herica, ki sta se kot študenta v Pragi seznanila s sokolskim gibanjem.²

Začetki sokolskega gibanja so na Češkem. Njegov idejni tvorec je bil dr. filozofije Miroslav Tyrš, ustanovitelj Sokola v Pragi leta 1862. Sokolstvo, nastalo pretežno v liberalnih meščanskih krogih, se je razširilo v večino slovanskih držav kot izziv nemškimi telovadnim organizacijam in kot simbol narodne zavesti ter obrambe proti germanizaciji.³ Ti cilji so bili na Štajerskem pomembnejši, kot v drugih slovenskih pokrajinah v času Avstro-Ogrske monarhije. Posebno v Ljutomeru je ljudstvo sprejemalo Sokola kot borca za narodne pravice, telovadbo pa kot zbiranje in zdravo izživljanje mladine.

Dejavnost Sokola v Ljutomeru med sicer bogatim delovanjem različnih kulturnih in drugih društev zavzema pomembnejše mesto, tako po številu članov, kot po aktivnosti te organizacije. Med ustanovitelji Sokola najdemo ljudi iz različnih socialnih slojev: intelektualce, trgovce, obrtnike, uradnike, posestnike in kmete. Sokole je ob nastanku finančno podprlo okrajno zastopstvo, ki je darovalo 200 kron, Okrajna posojilnica in hranilnica v Ljutomeru in mnogi posamezniki.

"Sokol je dvignil krila in ponosno vzletel nad Ljutomerom" 15. avgusta leta 1903. Na ustanovnem občnem zboru v slovenski ljudski šoli Franca Jožefa (danes OŠ Ivana Cankarja) se je po poročilu kronista zbralo 58 simpatizerjev in poslancev sokolskih društev. V vodstvo Sokola so bili izvoljeni: dr. Karol Chloupek, starosta, Ludvig Babnik, namestnik, Anton Misja ml., načelnik. Odborniki: Anton Misja st., Franjo Sever, Franc Schneider, Joško Rajh, Josip Mursa, Jožef Jelen. Namestniki so bili: Matjaž Lebar, Janko Dijak in Anton Božič ml.⁴

¹ Slovenski gospodar, 6/26 (Maribor), 1872, 131.

² 30 let Murskega Sokola, 1933 rokopis, Zavod za kulturo in izobraževanje Ljutomer (ZKI), enota muzej.

³ Enciklopedija fizičke kulture, Zagreb, 1977, str. 277.

⁴ Slovenski narod, 36/189 (Ljubljana), 18. 8. 1903.

Ustanovitev Murskega Sokola Ljutomer, 1903

Na velikem slavnostnem shodu pri mlinu na posestvu Ivana Kukovca so pred tri tisoč glavo množico nastopili govorniki: dr. Vladimir Ravnikar, namestnik ljubljanskega Sokola, dr. Pero Magdič, starosta varaždinskega Sokola, Josip Smrtnik, načelnik celjskega Sokola in dr. Vekoslav Kukovec, deželni poslanec.⁵ Sokola je v telegramu podprl tudi zagrebški nadškof dr. Josip Juraj Strossmayer, ki je leta 1904 postal njegov prvi častni član.⁶

V prvem letu je bilo v društvu 73 rednih in 37 podpornih članov. Ko se je vrnil s telovadnega tečaja v celjskem Sokolu načelnik, Anton Misja ml., je začel Sokol izpolnjevati lastno telovadno znanje in sokolsko vzgojo. Ker v društvu ni bilo dovolj telovadnega orodja, so člani v začetku vadili le proste vaje. Vodil jih je Franc Stanjko. Telovadili so v najeti telovadnici slovenske ljudske šole. Že naslednjega leta je Sokol pričel tudi z redno telovadbo na orodjih: nabavili so drog, bradljo, konja in most. Telovadili so ob nedeljah popoldne,

pozneje dvakrat tedensko (torek in petek zvečer). V sestavi društva sta bila v začetku moški telovadni oddelek in tamburaški zbor, ki ga je vodil Pero Veselič. Po začetni zagnanosti je zanimanje za telovadbo upadlo. Leta 1905 je ponovno oživel, ko so ustanovili tudi ženski telovadni oddelek, ki je imel 8 članic. Društvo je s prirejanjem izletov v okolico in telovadnimi nastopi s sodelovanjem tamburašev, z zgledno disciplino ter uspešnimi javnimi nastopi pridobilo simpatije množice obiskovalcev.⁷

Sodelovanje "Murskega Sokola" s Sokolom iz Varaždina je bilo že od začetka delovanja zelo živahno in je ostalo tudi po I. svetovni vojni. Neopazno srečanje je bil izlet, peš, na dom Stanka Vraza leta 1904. Že naslednje leto je bilo srečanje v Ormožu, kjer ga je ptujsko okrajno glavarstvo zaradi nasprotovanj ormoških Nemcev hotelo prepovedati. Pod pritiskom množice simpatizerjev Sokolov in odločnega posredovanja Ljutomerčanov, je bilo Hrvatom dovoljeno priti v Ormož. Ti dogodki so še okrepili povezavo med bratskima

⁵ Slovenski narod, 36/190 (Ljubljana), 19. 8. 1903.

⁶ Slovenski narod, 36/190 (Ljubljana), 19. 8. 1903.

⁷ 30-let Murskega Sokola ...

Izlet Murskega Sokola Ljutomer na dom Stanka Vraza v Cerovcu, 1904

društva. Sokol v Varaždinu je bil v času nastanka Murskega Sokola geografsko najbližji, povezavo med društvoma je krepila tudi rodbinska vez Chloupeka z Varaždinom. Dr. Peter Magdič, starosta varaždinskega Sokola, je postal leta 1911 častni član Murskega Sokola. Živahno je bilo sodelovanje tudi z Ormožani, posebno z nekdanjim odvetnikom dr. Jakobom Plojem, ki je bil soorganizator I. slovenskega tabora v Ljutomeru, leta 1868. Tamkajšnji Sokol je bil ustanovljen s pomočjo Ljutomerčanov nekaj let kasneje.⁸

Vodilni Nemci in nemčurji v Ljutomeru so nasprotovali Sokolu, še posebno starosti Dr. Chloupeku, ki je bil ob službo sodnega in občinskega zdravnika v Ljutomeru. Chloupek je bil več let namestnik ljutomerskega okrajnega zastopstva, ki je imelo slovensko večino. Zaradi številnih napadov nemškega tiska in katoliško usmerjenega Slovenskega gospodarja je demonstrativno odstopil kot starosta Sokola leta 1906. Nasledil ga je Anton Misja st.⁹

Delovanje društva je bilo kljub finančnim in organizacijskim težavam ter nasprotovanju dela Nemcev in konservativnih meščanov zelo živahno. Leta 1906 so pripravili prvi večji javni nastop, izlet v Seršenov log, v prostih vajah in na drogu, s Sokoli iz Varaždina. Ta prireditev je postala tradicionalna, vsako leto v mesecu avgustu, ob obletnici Sokola. Na njej so prikazali rezultate letnega dela vseh oddelkov. Bila je vedno množično obiskana. Sokol je toliko napredoval v telovadni vzgo-

ji, da se je leta 1907 prvič udeležil mednarodnega nastopa telovadcev v Pragi. Sodelovalo je 16 članov, nastopilo pa 5 telovadcev.¹⁰

Ob praznovanju 5-letnice 1908, je bil Chloupek znova starosta Sokola. V Ljutomeru so organizirali prvi župni izlet sokolskih društev s Štajerske, ob ustanovitvi celjske sokolske župe. V telovadnih veččinah so nastopila vsa gostujoča društva. Murski Sokol je ob tej priložnosti razvil svoj prapor.¹¹

Leta 1912 je Sokol dobil konkurenco, ko so v Ljutomeru ustanovili katoliško in telovadno društvo Orel. Posledica tega je bil na eni strani delni osip članstva, vendar pa tudi kvaliteten napredek telovadbe, kulturnega dela, predavanj, saj je aktivnost društva zaradi notranjih trenj že nekaj časa stagnirala, delali so neredno. Udeležba telovadcev v Pragi leta 1912 je bila pomemben mejnik. V tem času so opustili češko sokolsko uniformo in kupili novo, po predpisih Slovenske sokolske zveze. Posebnost je bila, da so še dolgo nosili češko slavnostno uniformo s škornji.¹²

Chloupova smrt leta 1913, ki je bil gotovo najmarkantnejša osebnost Sokola v severovzhodni Sloveniji, pobudnik Sokola v Ormožu, Središču in Selnici ob Dravi, ni omajala dejavnosti društva. S predanim in discipliniranim delom je postavil trdne temelje bodočemu razvoju. Pokopan je bil v Varaždinu.¹³ Leta 1914 ga je nasledil Joško Rajh, sin posestnika z Mote pri Ljutomeru.

⁸ 30-let Murskega Sokola

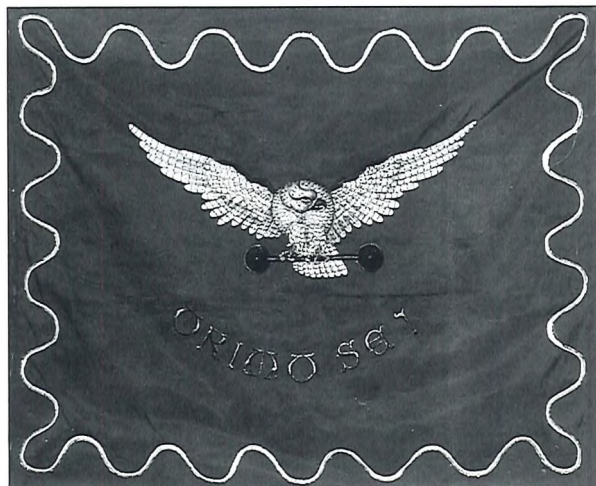
⁹ 30-let Murskega Sokola

¹⁰ Domovina, 16/99 (Celje), 27. 8. 1906.

¹¹ Domovina, 18/89 (Celje), 7. 8. 1908.

¹² 30-let Murskega Sokola

¹³ Slovenski sokolski koledar, Kranj, 1914, str. 42.

Prednja in zadnja stran prapora Murskega Sokola Ljutomer, razvitega ob 5-letnici, 1908

Društvo je bilo pred I. svetovno vojno v stalnem vzponu. Leta 1913 so slavnostno proslavili 10-letnico delovanja z zletom mariborskega sokolskega okrožja. Občinstvu se je prvič predstavil fantovski in dekliški naraščaj, ki ga je uspešno vodil Mirko Muršec. Pred vojno je društvo priredilo več izletov. Priljubljeni so bili peš izleti v okolico, ki so jim dodali še predavanja ter telovadne nastope. Pogosta so bila tudi gostovanja z nastopi pri sokolskih društvih na Štajerskem in v Varaždinu. Leta 1914 je društvo štelo 40 rednih in 25 podpornih članov. Delovanje je bilo zelo živahno in tudi finančno uspešno. Že 1913 so ustanovili pripravljalni odbor za sokolski dom in začeli zbirati prispevke za gradnjo. Začela je delovati tudi gledališka skupina. Zaradi širitve dejavnosti in prizadevanj za kvalitetnejše delo so nakupili nova telovadna orodja in pripomočke. Društvo se je konec leta 1913 priključilo novoustanovljeni župi v Mariboru in postalo okrožno središče Sokola dela Murskega polja in dela Slovenskih goric. Leto kasneje

se je okrožju priključilo Sokolsko društvo Sv. Bolfenk (Trnovska vas).¹⁴

Člani odbora Murskega Sokola leta 1914 so bili:¹⁵

- Joško Rajh, starosta,
- Ivan Tomažič, namestnik,
- Jože Velnar, načelnik,

Odborniki: Janko Dijak, Franc Stanjko, Jan Baukart, Franc Babič, Franc Novak, Marko Stanjko in Franc Pajnhart.

Namestnika: Franc Trstenjak in Janko Feuš.

Prva svetovna vojna je prekinila delovanje Sokola v času največjega razcveta. Po razpadu Avstro-Ogrske monarhije je bil v novonastali državi, Kraljevini SHS, cilj Ljutomerčanov, da hitro obnovijo delovanje društva. Začeti so morali znova. Januarja 1919 se je v prostorih Ljutomerske Okrajne posojilnice zbralo 32 Sokolov. Izvolili so upravni odbor, ki so ga sestavljali večinoma predvojni člani:¹⁶

Joško Rajh, starosta,	Ciril Mikl, član,
Franc Stanjko, načelnik,	Franc Babič, član,
	Dr. Ingolič, član,
	Janko Dijak, član,
	Franc Novak, član,
	Ivan Sršen, član.

Po ukinitvi nemške meščanske šole je dobil Sokol od občine v najem telovadnico, saj stara telovadnica v ljudski šoli ni bila več primerna za vadbo. V njej so bili dve leti vojaki. Izgubljen je bil tudi del telovadnega orodja. Pred vojno in krajši čas leta 1919 so poleg Sokolov telovadnico v ljudski šoli uporabljali tudi Orli, ki so telovadili s sokolskim telovadnim orodjem. Nesoglasja med Sokoli in Orli, ki so nastali zaradi pomanjkanja prostorov za normalno delo so bila vzrok, da so si prizadevali zgraditi lastna domova.

V telovadnici meščanske šole so bili bistveno boljši pogoji za dejavnost. Tam so uredili tudi društveno sobo, opremili so jo s starim sokolskim inventarjem, ki so ga nabrali raztresenega po vsem Ljutomeru. Omaro za arhiv je med vojno hranila Okrajna posojilnica.¹⁷

Nekaj mesecev kasneje, leta 1919, je bil ustanovljen tudi ženski telovadni oddelek, ki je štel 26 telovadk. Vodili sta ga dr. Heričeva in Milica Pušenjak. Moški oddelek je vodil Jožef Jelovšek, društveni tajnik.¹⁸

¹⁴ Zapisnik sej Murskega Sokola (rokopis), 1914 - 1926, ZKI Ljutomer, enota muzej.

¹⁵ Zapisnik sej Murskega Sokola (rokopis), 1914 - 1926, ZKI Ljutomer, enota muzej.

¹⁶ Zapisnik sej Murskega Sokola (rokopis), 1914 - 1926, ZKI Ljutomer, enota muzej.

¹⁷ Zapisnik sej Murskega Sokola (rokopis), 1914 - 1926, ZKI Ljutomer, enota muzej.

¹⁸ Zapisnik sej Murskega Sokola (rokopis), 1914 - 1926, ZKI Ljutomer, enota muzej.

Sokol v Ljutomeru leta 1920

Vojna je v sokolskih vrstah zapustila praznino in odpor do aktivnega dela. Tudi med prebivalci ni bilo zanimanja za sokolsko aktivnost. Ponovni zagon Sokola po vojni je bil težavnejši kot njegova ustanovitev. Izgubili so nekaj najboljših telovadcev in narodnih delavcev, posledica je bila nezainteresiranost večine članov za društveno delo. Razmere so se kljub težkemu gospodarskemu stanju postopno izboljševale, čeprav se pravo sokolsko življenje in predvojna aktivnost še nista mogli razviti. Po prihodu Bogomila Orožna in Franja Lubeja, zagnanega Sokola iz Ljubljane, je nastopilo obdobje temeljitega oživljanja Sokola, ki se je kazalo tako v organizaciji kot tudi aktivnostih v naslednjih letih. Za napredek društva je bila potrebna vzgoja, ki ne bi temeljila samo na telovadbi, temveč tudi na splošni izobrazbi, v sokolskem duhu. Prizadevali so si ustanoviti izobraževalni in pevski odsek in pridobiti več strokovnega kadra. Leta 1919 je bila obnovljena knjižnica, ki jo je uredil načelnik društva Franjo Lubej. Z nakupom strokovnih in poljudnih knjig v naslednjih letih je postala pomemben del sokolske vzgoje. Pričeli so tudi s telovadbo otrok, ki jih je vodil Joško Velnar. Društvo so pestile finačne razmere, zato so ustanovili zabavni odsek. Vodila ga je Matilda Grossman. Z organiziranjem veselic in tombolskih prireditvev so ustvarjali del dohodka za redno dejavnost

društva.¹⁹ Društvo se je konec leta 1919 preimenovalo v Sokolsko društvo Ljutomer.²⁰

Tudi prvi javni nastopi so bili rezultat načrtnega in rednega dela. Leta 1920 so nastopili na župnem zletu na Ptuj, s člani in na okrožnem zletu v Murski Soboti, s člani in članicami. Udeležili so se tudi mnogih gostovanj. Člansko vrsto je vodil Franjo Lubej, članice pa Hermina Mohorič.

Prva večja prireditev v Ljutomeru, Sokolski dan, je bila v Seršenovem logu. Nastopili so vsi telovadni oddelki na orodju in v prostih vajah. Prireditve so se udeležili Sokoli iz Ormoža in Središča ob Dravi. Sledil je nastop na pokrajinskem zletu v Mariboru.²¹

Pomanjkanje telovadnega orodja, pripomočkov in oblek ter razmah telovadne aktivnosti v številnih oddelkih je bil vzrok, da so večji del denarja v naslednjih letih namenili za nakupe. Razmahnila se je kulturnoprosvetna dejavnost, ki jo je vodil Jan Baukart. Ponovno je začela delovati gledališka skupina, ki je bila ustanovljena tik pred vojno. Vodil jo je Jože Perne.²²

¹⁹ Zapisnik sej Murskega Sokola (rokopis), 1914 - 1926, ZKI Ljutomer, enota muzej.

²⁰ Zapisnik sej Murskega Sokola (rokopis), 1914 - 1926, ZKI Ljutomer, enota muzej.

²¹ Zapisnik sej Murskega Sokola (rokopis), 1914 - 1926, ZKI Ljutomer, enota muzej.

²² Zapisnik sej Murskega Sokola (rokopis), 1914 - 1926, ZKI Ljutomer, enota muzej.

Sokolski dom v Ljutomeru, zgrajen leta 1926

Leta 1920 so ustanovili telovadni odsek Sokola v Križevcih pri Ljutomeru in ga proslavili z javnim telovadnim nastopom z gosti iz Ormoža ter Središča ob Dravi.²³ Dve leti kasneje so ustanovili odsek tudi na Razkrižju, ki pa je kmalu prenehal delovati. Številni nastopi in uspehi telovadcev so bili rezultat dolgotrajnega in načrtnega dela. Sokol je dosegel in presegel predvojno kvaliteto. Bil je med najaktivnejšimi v mariborski župi, ki je štela 21 društev. Naraslo je tudi število članov v telovadnih oddelkih:

člani 126, članice 104.

Fantovski oddelek je vodil Slavko Stopar, dekleškega pa Hermina Mohorič. Ustanovljen je bil še oddelek obrtnikov, v katerem je bilo 30 članov; vodil ga je Drago Ludvik.

Med najpomembnejšimi prireditvami Sokola v letu 1921 je bila udeležba na pokrajinskem zletu Sokolov v Osijeku, kjer so ljutomerski in mariborski Sokoli iz mariborske župe nastopili v največjem številu. Sodelovalo ja 24 članov, od teh 12 telovadcev.²⁴

Med najaktivnejšimi odseki kulturne dejavnosti Sokola je bila gledališka skupina, ki je v tem času štela 43 članov (26 igralcev). Gledališke predstave so uprizarjali v najeti dvorani gostišča Strasser, ki

so jo uredili za nastope. V njej so gostovala tudi gledališča drugih ljutomerskih društev. Skupina je imela dobre pogoje za dejavnost, člani pa so delali z velikim zagonom. Od ustanovitve so uprizorili 21 iger s 341 nastopi. Delovala je tudi otroška skupina, ki je nastopila 63 krat. K uspešnosti gledališča sta največ pripomogla Jože Perne in Lojze Lovšin, ki ga je leta 1921 nasledil dr. Milko Gaber. Aktiven je bil tudi tamburaški odsek. Nastopal je največ na društvenih prireditvah, za zabavo občinstva. Ansambel je štel 11 članov.

Društvena knjižnica je imela leta 1921 326 knjig. Vodila jo je Minka Sever. Med člani pa ni bilo velikega interesa za izobraževanje, prav tako tudi ne za občasna predavanja, ki jih je organiziral kulturnoprosvetni odsek. Primanjkovalo mu je tudi kadrov.²⁵

Že pred vojno je društvo želelo lasten dom. Z izboljšanjem finančnega stanja in podpore prebivalstva, ki je množično podpiralo Sokol, so ustanovili gradbeni odbor, ki je do leta 1922, v času staroste Cirila Mikla, ostal neaktiven. Izvolili so nov odbor, ki ga je vodil starosta Joško Rajh. Pri meščanski šoli so od občine kupili zemljo in začeli intezivno zbirati denar ter prostovoljne prispevke članov in podpornikov društva. Za finančno plat ni bilo nepomembno prirejanje zabavnih prire-

²³ Zapisnik sej Murskega Sokola (rokopis), 1914 - 1926, ZKI Ljutomer, enota muzej.

²⁴ Zapisnik sej Murskega Sokola (rokopis), 1914 - 1926, ZKI Ljutomer, enota muzej.

²⁵ Zapisnik sej Murskega Sokola (rokopis), 1914 - 1926, ZKI Ljutomer, enota muzej.

ditev, organiziranje tombol in kinopredstav. Zabavne prireditve so bile tudi sicer sestavni del sokolskih prireditev in pomemben vir dohodka.²⁶

Leto 1923 je bilo v znamenju 20-letnice in številnih gostovanj: župni izlet mladincev v Ptuj, župni zlet članov v Mariboru, gostovanje v Vraždinu, itd.²⁷

Del nemškega manjšinskega tiska je napadal društvo tudi po vojni, čeprav so se v tem obdobju v sokolske vrste začeli vključevati tudi otroci nemške narodnosti z namenom, da se jim omogoči enakopravna vzgoja.²⁸

Sokolsko društvo Ljutomer

priredi

kot uvod k proslavi svoje 30 letnice
v nedeljo, dne 7. maja 1933

prosvečno akademijo
„Jubileju - zdravo“

S P O R E D :

1. Sokolska koračnica.
2. 30 letno delovanje našega Sokola — predavanje.
3. Bože pravde.
4. Cvetko Gojar: Vstajenje.
5. Pregelj: Ena ptička priletela — narodna, sokolski mladinski zbor.
6. B. Leopold: Jugoslovanski biseri — sokolski orkester.
7. Prizor iz narodne pravljice „Kralj Matjaž“, lutkovno gledališče.

O D M O R .

8. Rožanc: Da sem jaz ptičica, narodna.
- Adamič: Kresovale tri devojke — meš. zbor.
9. Smetana: Prodana nevesta, fantazija — sokolski orkester.
10. Cankar: Hlapec Jernej in njegova pravica, 5. in 6. silka, dramatski odsek.
11. Dvorak: Valček op. 54 — sokolski orkester.
12. Vilhar: Slovo — moški zbor s spremljevanjem glasovirja.

Vstopnina: sedeži na galeriji 10,- Din
v dvorani 10,-, 8,-, 5,- Din, stojišča 2,- Din

Predprodaja vstopnic v trgovini br. Repiča.

Začetek točno ob pol 15. (pol 4.) uri.

ZDRAVO!

DRUŠTVENA UPRAVA.

*Lepak vabila na proslavo 30-letnice Sokola
Ljutomer, leta 1933*

Angažiranost odgovornih članov pri pripravah na izgradnjo doma se je pokazala v zmanjšani aktivnosti društva, disciplini dela, vendar so se razmere kmalu uredile. V letu 1924 so končno

²⁶ Zapisnik sej Murskega Sokola (rokopis), 1914 - 1926, ZKI Ljutomer, enota muzej.
²⁷ Zapisnik sej Murskega Sokola (rokopis), 1914 - 1926, ZKI Ljutomer, enota muzej.
²⁸ Zapisnik sej Murskega Sokola (rokopis), 1914 - 1926, ZKI Ljutomer, enota muzej.

pričeli z dolgo pričakovano izgradnjo doma. Načrte je brezplačno izdelalo Društvo za izgradnjo domov v Ljubljani po zamisli Ljutomerčanov, detajlni načrt pa je izdelal arhitekt Jelenc iz Maribora. Društvo za izgradnjo domov je prispevalo vagon cementa, opekarna v Križevcih 100.000 kosov opeke, član Sokola Knez pa stavbni les.²⁹

Sredi priprav za izgradnjo doma je Sokol izgubil enega najaktivnejših in dolgoletnih članov, starosta Joška Rajha, ki se je ponesrečil z avtomobilom v Križevcih pri Ljutomeru. Bil je pravi ljudski tribun in združevalna moč Sokola. Rajha je nasledil Ciril Mikl, od leta 1925 do 1928 je bil starosta Jan Baukart, nato dr. Marko Stanjko.³⁰

Sad dolgoletnih prizadevanj, prostovoljnega dela in odrekaj, je bila otvoritev Sokolskega doma 10. oktobra 1926. Pomenila je višek društvene aktivnosti. Dom je bil dograjen toliko, da so se v njem lahko začele prireditve, dokončno je bil zgrajen in slavnostno odprt leta 1927. Sokol je z domom pridobil potrebne prostore za svojo razvijano aktivnost, ki se je v tem času intenzivno razvijala. Zgradba v modernem grškem slogu in v neposredni bližini meščanske šole je bila ena najlepših v Ljutomeru. Načrt za stavbo je bil obsežen. Vrednost izgradnje je bila ocenjena na 1.200.000 dinarjev, vendar se je društvo zaradi slabših finančnih razmer odločilo za zmanjšan dom z nujno potrebnimi prostori v vrednosti 700.000 dinarjev. Prostore s prizidki naj bi zgradili postopoma. Objekt je obsegal dvorano z galerijo, gledališki oder, sobo za društvene seje, knjižnico, pomožne prostore, prostor za društvene prireditve in telovadbo na prostem.³¹

V društvu se je v tem obdobju razvila tudi kulturna dejavnost, ki so jo vodili Franjo Lubej, nato Jan Baukart in za njim Fran Karbaš. V tem času so ustanovili pevski zbor in društveni orkester pod vodstvom Franca Zacherla, lutkovni oddelek v okviru gledališke skupine, občasno so imeli tudi kinopredstave. Kulturno delovanje se je prepletalo z dejavnostjo drugih društev, saj so mnogi člani Sokola aktivno delovali v več društvih.³²

Kot najstarejše aktivno društvo v severovzhodni Sloveniji je bil Sokol v Ljutomeru, sedež Okrožne pomurske sokolske zveze, ki je v 30. letih združevala 9 društev: Ljutomer, Gornjo Radgono, Murska Sobota, Sv. Križ, (Križevci pri Ljutomeru), Dolnja Lendava, Beltince, Šalovce in Sv. Jurij ob Ščavnici. Na okrožnem odboru so usklajevali programe dela, skupne javne nastope... Okrožje se je

²⁹ Zapisnik sej Murskega Sokola (rokopis), 1914 - 1926, ZKI Ljutomer, enota muzej.

³⁰ 30-let Murskega Sokola

³¹ Sokolski vestnik, 11/1 (Celje) 1926, 14.

³² Sokolski glasnik, 1/21 (Ljubljana), 1. 9. 1930, 5.

Telovadni nastop Sokola ob 30-letnici, leta 1933

kasneje razdelilo na štajerski in prekmurski del. Načelnik okrožja je bil do leta 1933 Franjo Lubej, načelnica pa Hermina Mohorič.³³

Po odhodu Franja Lubeja v načelstvo Zveze SKJ je postal načelnik okrožja Slavko Stopar. Lubej, ki je kot učitelj poučeval na osnovni šoli v Ljutomeru, je bil od leta 1919 eden ključnih nosilcev razvoja in aktivnosti Sokola.

V letih 1928 - 1933 so se odvijale največje prireditve v zgodovini društva. Leta 1928 so slavili 25-letnico delovanja z veliko telovadno akademijo v Sokolskem domu, ki so jo pripravili po češkem zgledu (*Češka beseda*), ob spremljavi orkestra in mladinskega pevskega zbora.³⁴

Društvo je leta 1928 združevalo sokolski četi v Križevcih pri Ljutomeru in Sv. Juriju (Videm), leta 1931 so se mu pridružile sokolske čete Male Nedelje, Cvena in Sv. Duha (Stara gora), nastale ob podpori matičnega društva. Leta 1933 so v društvu ustanovili strelsko sekcijo, ki jo je vodil Vlado Porekar.³⁵

Ena največjih prireditev v Sokolskem domu je bila leta 1932 proslava 100-letnice Miroslava Tyrša, utemeljitelja Sokola. Po telovadnem nastopu v gimnastiki so v kulturnem delu programa nastopili otroci z glasbenimi točkami, pihalni orkester in

pevski zbor.³⁶

Proslava 30-letnice, leta 1933, je bila razdeljena na kulturni in telovadni del. Kot uvod k proslavi je bila izvedena kulturna akademija Jubileju zdravo.

Nastopila sta pevska zbora članov in mladincev, gledališka skupina, lutkovni odsek, društveni orkester, recitatorji. Organizirana so bila predavanja. Telovadni nastop, združen z nastopom družtev mariborskega sokolskega okrožja na osrednji prireditvi, je potekal pod pokroviteljstvom kralja Aleksandra.³⁷

Kljub notranji diferenciaciji Sokola v 30. letih, ko je postal državna režimska organizacija, in gospodarski recesiji, je bila dejavnost intenzivna. Leta 1934 so se udeležili jugoslovanskega sokolskega zleta v Sarajevo in Zagreb.³⁸

Število članov je v 35. letih naraslo na 714, najbolj se je povečalo število otrok, ki jih je bilo v matičnem društvu 478, v treh sokolskih četah pa 364. Poleg 13 sekcij je v društvu delovalo 14 telovadnih oddelkov: člani, mladinci, štirje otroški oddelki. Ustanovljeni sta bili socialna in narodno-obrambna sekcija, druga za povezavo z drugimi društvi.³⁹

³³ Sokolski glasnik, 1/23 (Ljubljana), 21. 9. 1930, 4.

³⁴ Franjo Lubej, *Boj za demokratizacijo sokolstva na Slovenskem*, Ljubljana 1980, str. 18.

³⁵ 30 let Murskega Sokola

³⁶ Sokolski glasnik, 3/13 (Ljubljana), 24. 3. 1932, 4.

³⁷ Sokolski glasnik, 4/16 (Ljubljana), 14. 4. 1933, 6.

³⁸ Sokolski glasnik, 6/7 (Ljubljana), 8. 2. 1935, 4.

³⁹ Sokolski glasnik, 7/7 (Ljubljana), 14. 2. 1936, 3.

Upravni odbor Sokola Ljutomer, 1935, z načelnikom dr. Markom Stanjkom (tretji, v prvi vrsti, desno)

Ob skromni dotaciji občine je Sokol ustvarjal pretežni del dohodka z lastnim delovanjem. Društvo je zelo bremenilo odplačevanje obresti in glavnice za Sokolski dom, vzdrževanje le-tega in popravila. V tem času je bil starosta dr. Marko Stanjko, namestnik Franc Seršen.

Med prireditvami leta 1937 je bil najmnogičnejši okrožni zlet Sokolov Prekmurja in Prlekije, v Ljutomeru. V gimnastiki in prostih vajah je nastopilo 286 telovadcev vseh starostnih skupin.⁴⁰

Društvo je bilo med najaktivnejšimi vse do II. svetovne vojne, ko je bilo prisilno ukinjeno, hkrati z drugimi slovenskimi društvi in organizacijami. Mnogi člani Sokola so med vojno sodelovali v NOB po vsej Sloveniji in na jugoslovanskih bojiščih.⁴¹ Po vojni društva niso obnovili. Sokolska zveza je bila razpuščena z nastankom Telovadne zveze Slovenije leta 1945. Nekateri člani Sokola so se kasneje vključili v nastalo telovadno društvo Partizan v Ljutomeru.

⁴⁰ Sokolski glasnik, 8/20 (Beograd), 26. 6. 1937, 8.

⁴¹ Dr. Ciril Porekar, Ljutomerski Sokoli v NOB, (rokopis), ZKI Ljutomer, enota muzej.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Der Sokol-Verein (Sokolsko društvo) Ljutomer 1903 - 1941

Ljutomer (Luttenberg) fiel in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bezüglich des erstarkenden Nationalbewußtseins der Bevölkerung eine bedeutende Rolle zu (Leseverein, der erste slowenische Tabor); es wurde der kulturelle Mittelpunkt des unteren Mursko polje (Murfeld) und des Hügellandes von Ljutomer (Luttenberg) und Ormož (Fridau). Unter zahlreichen Sokol-Vereinen, die in Pomurje (Murgebiet) entstanden waren, trat der 1903 gegründete Sokol-Verein in Ljutomer als der älteste und aktivste hervor.

Die Tätigkeit des Sokol-Vereins von Ljutomer erstreckte sich auch nach Kroatien, eine besonders rege Zusammenarbeit im Turnbereich entwickelte er mit dem Sokol-Verein in Varaždin.

Der Erste Weltkrieg unterbrach die Vereinstätigkeit des Sokols auf dem Höhepunkt seiner Aktivitäten. Im Jahre 1919 brach die Zeit einer gründlichen Erneuerung des Sokol an, die sich in

der Organisation und bei den in den darauffolgenden Jahren stattfindenden Turn- und Kulturveranstaltungen in Ljutomer und in den benachbarten Lokalzentren niederschlug. Es wurden zahlreiche neue Sektionen wie Blaskapelle, Theater, Chor u.a. gegründet. Die Mitgliederzahl stieg rasch an. In den 20er Jahren entstanden zahlreiche Filialen des Sokol in Bezirk Ljutomer (Križevci, Mala Nedelja, Razkrižje, Veržej). In den 30er Jahren wurden mit Hilfe des Sokol von Ljutomer, der damals der Mittelpunkt der *Okrožna Pomurska zveza* war (Kreisverband von Pomurje/Murgebiet), zahlreiche Sokol-Vereine in Prekija und Prekmurje gegründet.

Die Errichtung eines Sokol-Heimes in Ljutomer im Jahre 1926 stellte die größte materielle Errungenschaft des Vereins dar. Der Sokol erhielt die nötigen Turn- und Kulturräumlichkeiten für breitgefächerte Aktivitäten, die in den darauffolgenden Jahren - anlässlich der 25-Jahrfeier und des 100. Geburtstags von Miroslav Tyrš, des Gründers des Sokol - ihren Höhepunkt erreichten.

In der Besatzungszeit während des Zweiten Weltkriegs nahmen viele Sokol-Mitglieder am Volksbefreiungskampf teil. Nach der Auflösung des Sokol-Verbands (*Sokolska zveza*) im Jahre 1945 schlossen sich einzelne Sokol-Mitglieder dem *Telovadno društvo Partizan* (Turnverein Partizan) in Ljutomer an.

Aleksander Lavrenčič

Izraz "razrešeni" morda ni srečno podan z italijanskim terminom "sospesi"

(O razrešitvi akademskih dolžnosti italijanskih honorarnih profesorjev in lektorjev)

"Čast mi je poročati pokrajinski upravi, da je univerzitetni senat na predlog sveta filozofske fakultete z dne 15. novembra 1943 sklenil v svoji seji z dne 14. januarja t. l., da se italijanski profesorji in lektorji razrešijo vseh akademskih dolžnosti in pravic na tukajšnji univerzi, glede njihovih prejemkov ter termina razrešitve pa da blagovili izdati pokrajinska uprava potrebno odločbo.

Gre za honorarna profesorja CALVI Bartolomeo in DUPRE - THESEIDER Evgenio ter honorarne lektorje dr. RORATO - GROHAR Valerija, GIACON Decio, GENTILE Galileo, dr. PAPALUCA Vito ter dr. BUDROVICH Attilio."¹

Vsem navedenim so bili ustavljeni službeni prejemki s 30. septembrom 1943, ker se deloma sploh niso vrnili s počitnic v Ljubljano, predvsem pa zato, ker nihče od imenovanih ni začel delati na univerzi v zimskem semestru 1943/44. Izjema je bil le lektor dr. Budrovich Attilio. Njemu so bili začasno ustavljeni službeni prejemki osemindvajsetega februarja 1943, ker je bil vpoklican v vojaško službo. (Prejemki so bili začasno ustavljeni po naročilu tedanjega višjega inšpektorata ministrstva za nacionalno vzgojo pri Visokem komisariatu v Ljubljani z dne 4. marca 1943.) Vendar se je dr. Budrovich po septembrskih dogodkih (kapitulacija Kraljevine Italije), ponovno javil na univerzi. Zastopal je stališče, da mu je služba na univerzi zaradi vojaščine le začasno prenehala in je zato upravičen do dohodkov vsaj do razrešitve.

Razmere na univerzi v začetku italijanske zasedbe

Delo na univerzi je bilo začasno prekinjeno sredi aprila 1941.² Visoki komisar za Ljubljansko pokra-

jino Emilio Grazioli je 3. maja 1941 dovolil, da se je delo na univerzi nadaljevalo v polnem obsegu. Rektor je za datum začetka predavanj določil 12. maj 1941.³ Italijanske okupacijske oblasti so hotele univerzitetni urnik predavanj nekoliko spremeniti. Pravna (juridična) fakulteta bi morala uvesti predavanja italijanskega prava, filozofska predavanja iz italijanske zgodovine in literature, na vseh fakultetah pa bi morali namestiti lektorje za italijanski jezik. Pouk italijanskega jezika je bil obvezen za vse slušatelje, za vse študente humanističnih smeri na filozofski fakulteti pa je bil obvezen tudi obisk predavanj iz italijanske zgodovine in literature ter opravljanje izpitov iz teh predmetov.⁴

prevratom v aprilu je prišla univerza v popolnoma nov položaj. Štirinajst dni v aprilu je bila univerza zaprta; nato je prišlo sporočilo, da se sme delo nadaljevati..." Univerza bi morala biti zaprta, sodeč po tem podatku od 17. 4. 1941, toda rektorjevo poročilo o omenjeni seji datuma ne precizira: *"...Po približno 14. dnevnem zaprtju univerze..."* Iz obeh navedenih dokumentov je razvidno le, da je bila univerza zaprta po italijanski zasedbi, ni pa podatkov o delovanju v času aprilske vojne. Natančneje o tem poroča dekan pravne fakultete (ZAMU, T - 1, Zapisniki sej juridične fakultete v Ljubljani 1941-50, Zapisnik o konferenci profesorjskega zbora juridične fakultete 25. 4. 1941). Zaradi izrednih razmer so bile podaljšane velikonočne počitnice.

³ Metod Mikuž, Gradivo za zgodovino univerze v letih 1919-1945, v: Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919 - 1969, Ljubljana 1969, str. 88.

⁴ Poročilo rektorja vrhovnemu komisariju operacijske cone "Jadransko primorje" o odnosu do italijanskih oblasti za časa okupacije z dne 30. novembra 1944 na zahtevo vrhovnega komisarja z dne 3. 11. 1944. ZAMU, IV - 219. *"...Im Belange des Unterrichts war eine Anpassung an die neuen Verhältnisse geplant. So sollte an der juristischen Fakultät auch das italienische Recht, an der philosophischen Fakultät die Geschichte Italiens sowie die italienische Sprache und Literatur gelesen werden. Tatsächlich sind schon in ersten Jahren der Besetzung die entsprechenden Fachkräfte im Range von italienischen ordentlichen Professoren für die philosophische Fakultät ernannt worden, ausserdem aber auch für alle anderen Fakultäten besondere Lektoren der italienischen Sprache. Der Unterricht der italienischen Sprache an der Universität war für alle Hörer verbindlich, ebenso der Besuch der Vorlesungen und die Prüfungen aus der italienischen Geschichte und Literatur für die humanistischen Prüfungsgruppen der philosophischen Fakultät..."*

¹ Dopis rektorja univerze šefu pokrajinske uprave v Ljubljani z dne 10. 2. 1944, Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani (odslej ZAMU), IV - 81.

² ZAMU, T - 1, Zapisniki sej univerzitetnega sveta, univerzitetnega senata in univerzitetne uprave, knjiga 7, Zapisnik redne seje univerzitetnega sveta 14. 6. 1941: "S

Očitno je, da je okupacijska oblast⁵ z uvajanjem novih predmetov namenila univerzi vlogo "mostu pri izvozu dvatisočletne kulture", kar je poudaril tudi prosvetni minister Bottai ob obisku 13. maja: "V Mussolinijevem imenu želimo navezati stike med italijansko šolo in kulturo ter slovensko šolo in kulturo."⁶ Dolgoročno zasnovan načrt podrejanja slovenske znanosti in kulture italijanski ni uspel, ne samo zaradi vojaškega neuspeha, pač pa tudi zaradi države univerzitetnih oblasti, zahvaliti pa se mu moramo za pozitivne posledice, ne glede na njegove osnovne namene: obogatil je knjižni fond univerze.⁷

Rektor univerze je 7. avgusta poslal dekanu filozofske fakultete dopis, v katerem mu sporoča o dolžnosti fakultete glede sklepa fakultetnega sveta filozofske fakultete in razgovora z inšpektorjem prosvetnega ministrstva dr. Raimondijem, ki ga je opravil dan prej, da uvede obvezni pouk o italijanski literaturi in zgodovini. "Označena predmeta naj bi začela poučevati redna profesorja (za vsak predmet po eden) z novim študijskim letom. Zato bi bilo potrebno, da filozofska fakulteta čimprej ukrene vse potrebno, tako da bo zadevni sklep o uvedbi novih predmetov lahko objavljen v seznamu predavanj za bodoči zimski semester."⁸ Oba predmeta sta bila tudi uvrščena v urnik predavanj, vendar brez določenih predavateljev.⁹ Slušatelji od XII. do XXVII. skupine (skupina za narodni jezik, skupina za narodni jezik in književnost, skupina za narodno književnost, slovanska skupina, klasična skupina, orientalna skupina, germanska skupina, skupina za zgodovino Italije in Slovenije, skupina za občo zgodovino, skupina za umetnostno zgodovino, skupina za primerjalno književnost, etnološka skupina, filozofska skupina, psihološka skupina, pedagoška skupina), z izjemo XVIII skupine (romanska skupina), so morali obvezno obiskovati predavanja iz obeh predmetov in opraviti ustni izpit. Predavanja o italijanski literaturi so bila obvezna tudi za slušatelje romanske skupine, poleg ustnega so bili dolžni opraviti tudi pisni izpit, za predavanja o italijanski zgodovini pa je zadoščal le ustni izpit. Pisni izpit iz italijanske zgodovine je bil seveda obvezen za obe zgodovinski

skupini. Pravico do opravljanja usnega izpita so študenti pridobili po štirih semestrih, do opravljanja pisnega izpita pa po osmih semestrih predavanj.

Italijanski vojaki korakajo mimo univerze (Ljubljana v ilegali I, DZS, Ljubljana 1959)

Nastavitev honorarnih profesorjev in lektorjev

Prof. Bartolomeo Calvi je zasedel mesto honorarnega profesorja za italijansko književnost pri stolici za romanske jezike in književnosti na filozofski fakulteti kr. univerze v Ljubljani 1. decembra 1941. Pripadel mu je stalni mesečni honorar v znesku 2.900 lir (bruto; neto 2.500).

Rojen je bil 31. 10. 1886 v Palestru, očetu Luigiju in materi Gugielmi (roj. Galetti), poročen je bil z Bertolo Piesino (39 let) in bil oče dveh sinov: 15-letnega Bona in 6-letnega Romana. Od leta 1939 je imel prijavljeno stalno bivališče v Torinu. Doktoriral je iz klasične filologije. V prvi svetovni vojni se je boril na fronti od 26. 11. 1915 do 1918 in bil odlikovan s križcem za zasluge. Po končani vojni je nekaj časa poučeval na učiteljskišči v Tolminu. Od 3. marca 1925 član P. N. F.

Kvalifikacije za docenta italijanske literature v smislu 19. in 20. člena zakona o univerzah Bartolomeo Calvi, ki je študiral klasično filologijo in se kasneje specializiral za slovenista, ni imel. Toda

⁵ O odnosu italijanskih okupacijskih oblasti do slovenskih intelektualcev in do slovenske univerze glej Bojan Godeša, "Našega sovražnika predstavlja "inteligenca" Ljubljane." Italijanski okupator in slovenski izobraženci, 27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Zbornik, Ljubljana 1994. Univerzi je bilo v prvotnih načrtih namenjeno pomembno mesto za uresničevanje zasedbene politike, zato so si novi oblastniki že kmalu skušali zagotoviti vpliv na njej. Sprva so si hoteli pridobiti zaupanje v univerzitetnem okolju z gmotno podporo.

⁶ ZAMU, IV - 217.

⁷ Poročilo rektorja... Glej op. 4.

⁸ ZAMU, IV - 217.

⁹ Programmi dei corsi per il semestre invernale 1941/42 - XX / Seznam predavanj za zimski semester 1941/42 - XX, Lubiana/Ljubljana 1941.

prevladalo je mnenje, da je Calvi s svojim dosedanjim delom s področja slovenistike in klasične filologije dokazal, da popolnoma obvlada literarno zgodovinske znanstvene metode, obenem pa je bil večš predavateljskega jezika kr. univerze v Ljubljani. V fakultetnem mnenju, sprejetem na seji 4. decembra je bilo izraženo, da izmed 21-ih navedenih del, s katerimi je podprl prijavo za honorarnega profesorja italijanske literature, sedem obravnava slovensko literaturo, eno slovenski jezik, dve hrvaško literaturo, pet slovensko literaturo v odnosu do italijanske, dve hrvaško literaturo v odnosu do italijanske, eno jugoslovansko literaturo v odnosu do italijanske, dve deli obravnavata probleme iz klasične filologije, en prispevek pa je specialno italijanski.¹⁰

Eugenio Dupre (Theseider), sin Francesca in Fanny roj. Rettig, je bil rojen 22. 3. 1898 v Rietiju. Ob nastopu službe v Ljubljani je bil poročen mož

¹⁰ ZAMU, IV - 6. Curriculum studiorum ac vitae del dottor prof. Bartolomeo Calvi: "...Prova di cio sono molte pubblicazioni, di cui si elencano qui le principali:

1. Traduzione letterale e studio critico di "Il re di Betanov" dello sloveno Ivan Cankar. Lo studio critico ha meritato di venir tradotto in sloveno sulla "Modra ptica".

2. Ivan Cankar: La mia vita, traduzione e studio critico. Fu giudicato il miglior contributo degli italiani allo studio della letteratura slovena.

3. Il canto V dell'Inferno di Dante, nelle versioni slovene studiate criticamente da B. Calvi (Ha meritato un premio della R. Accademia d'Italia).

4. La sventura di Ieffe in Giuseppe Parini e nel poeta sloveno Simon Gregorčič.

5. I canti popolari sloveni e la saga di Matija Corvino.

10. Un documento inedito di Silvio Pellico rinvenuto nel Museo storico di Lubiana nel 1930 (è il foglio di traduzione del martire piemontese dai Piombi allo Spielberg).

12. Riflessi della cultura italiana fra gli sloveni (Convivium, Torino, 1930).

14. Il crisantemo bianco ossia Ivan Cankar e la critica.

15. Le immagini di sogni. (Podobe iz sanj) di Ivan Cankar.

16. Ivan Cankar: Le immagini di sogni. Introduzione, versione letterale e note di B. Calvi (In corso di stampa presso Utet di Torino nella Collana dei grandi autori stranieri diretta dall'Ecc. Farinelli).

17. La sintassi slovena (lavoro oramai ultimato e per il quale l'autore è stato appositamente in Lubiana).

18. Presso la casa Mondadori appariranno presto: a) la seconda edizione della Mia vita di Ivan Cankar; b) la Trilogia dello Cankar.

20. Sta per apparire in Convivium una larga recensione delle versioni slovene del Promessi sposi del Manzoni e del Decameron del Boccaccio di Andrea Budal.

21. Come frutto dell'insegnamento tenuto in qualità di lettore della lingua e letteratura slovena nella R. Università di Torino nell'anno scolastico passato apparirà presto un volume sui contatti spirituali fra gli italiani e gli sloveni con relazione particolarmente importanti: a) sul frate piemontese Alasia di Sommariva Bosco, b) su Pier Paolo Vergerio e il Trubar; c) sul Savio, il Cop, il Prešeren e il Petrarca; d) sul Bergamasco Zois; su Dante, della cui Divina Commedia è in preparazione a Lubiana una nuova buona completa versione, ecc."

s tremi sinovi in znanjem štirih tujih jezikov: nemškega, francoskega, angleškega in španskega. Med prvo svetovno vojno je bil vojak v letih 1917 in 1918, od 3. marca 1925 je bil član P.N.F. Sodeloval je na VIII. mednarodnem kongresu zgodovinarjev v Zürichu (1938) in pripravljaj organizacijo IX. kongresa, ki bi moral biti leta 1943 v Rimu.

Komisija filozofske fakultete ni imela vpogleda v publikacije g. Eugenija Dupreja, ker "žalibog niso bile predložene".¹¹ Znale so ji bile samo recenzije nekaterih njegovih del (o pismih sv. Katarine Sienske) in mnenji komisij kr. Univerze v Palermu (z dne 9. 2. 1939 pri konkurzu za zasedbo stolice za srednjeveško zgodovino) ter Univerze v Urbino z dne 21. 3. 1940 pri konkurzu za zasedbo stolice za zgodovino. Omenjene recenzije in mnenji obeh komisij so bile tako prepričljive, da so se vsi podpisani brez nadaljnega lahko nanje naslonili ter priznali kandidatu potrebne kvalifikacije za honorarnega profesorja kr. Univerze v Ljubljani. Komisija je izrazila le željo, da ji g. kandidat naknadno predloži svoja glavna dela v vpogled.

Univerzitetni senat je poleg zgoraj omenjenih honorarnih profesorjev izvolil na redni seji 9. decembra 1941 tudi dve lektorici in dva lektorja za italijanski jezik: dr. Nereo de Grassi (medicinska fakulteta), dr. Valerio Rorato - Grohar (filozofska fakulteta), prof. Attilia Budrovicha (pravna fakulteta) in dr. Alda Franchija (teološka fakulteta). Kandidata za tehniško fakulteto so določili kasneje, ker je bila omenjena fakulteta tedaj začasno zaprta.

Spremembe po nemški zasedbi Ljubljane

Nekateri ljudje trdijo, da je Rim večen, kar pa gotovo ne velja za operacije italijanske vojske med drugo svetovno vojno. Po kapitulaciji dotedanjih zaveznikov, je Ljubljano zasedla nemška vojska. S prihodom novega okupatorja so se spremenile tudi razmere na univerzi. Predvsem niso bila več potrebna predavanja o italijanski zgodovini in literaturi ter pouk italijanskega jezika.

Dekanat filozofske fakultete je 29. novembra 1943 poročal rektoratu, da je fakultetni svet na seji 15. novembra 1943 na predlog prof. Ramovša sklenil, da italijanske profesorje in lektorje razreši vseh akademskih dolžnosti in pravic.¹² Univerzitetni senat je obravnaval predlog sveta filozofske fakultete na seji 14. januarja 1944 in sklenil, da se omenjeni honorarni profesorji in lektorji razrešijo vseh akademskih dolžnosti in pravic. O tem je rektor poročal pokrajinski upravi v Ljubljani, ki je bila pristojna za izdajo potrebne odločbe glede njihovih prejemkov in termina razrešitve. Šef pokra-

¹¹ ZAMU, IV - 10. Fakultetno mnenje o kvalifikaciji g. Eug. Dupreja.

¹² ZAMU, IV - 81.

jinske uprave je na predlog rektorja Univerze v Ljubljani z dne 10. februarja 1944, sestavljenega na osnovi sklepa univerzitetnega senata z dne 14. januarja 1944 in na osnovi prvega člena naredbe o upravljanju Ljubljanske pokrajine (z dne 20. septembra 1943) ter določb občne univerzitetne uredbe in dobljenih pooblastil odločil, da se omenjeni honorarni profesorji in lektorji razrešijo akademskih pravic in dolžnosti na Univerzi v Ljubljani z dnem 30. septembra 1943. Na ta dan so jim bili že predhodno ustavljeni dohodki, ker se v zimskem semestru 1943/44 niso vrnili na delovno mesto. Izjema je bil že prej omenjeni dr. Budrovich Attilio.

Prof. Bartolomeo Calvi se je po obvestilu o razrešitvi oglasil s prijaznim pismom rektorju Milku Kosu. Že v začetku je navedel, da se mu zdi razrešitev popolnoma normalna in logična (v tem času je bil Calvi zaposlen na univerzi v Torinu). Kot poznavalec slovenskega jezika je le polemiziral s Kosom o pravilnem prevodu izraza "razrešeni", ki se po njegovem mnenju ni ujemal z italijanskim terminom "sospesi". Poudaril je, da ga na slovenske kraje veže veliko lepih spominov in upa, da se bo lahko kmalu oglasil na obisku v Ljubljani, kjer je tudi pustil nekaj knjig. Ni pozabil pozdraviti tudi kolegov profesorjev na univerzi. Rektor Kos je Bartolomeu odgovoril 13. julija 1944: *"Spoštovani gospod profesor! Dovolite, da se Vam kar najpriščneje zahvalim za Vaše ljubeznivo pismo. Dobro Vas razumem, da izraz "razrešeni" za dobrega poznavalca obeh jezikov morda ni srečno podan z italijanskim terminom "sospesi", toda celo v uradnih spisih se nekatera mesta včasih skoraj ne dajo točno prevesti. Zelo me veseli, da Vas na tukajšnje kraje veže toliko lepih spominov, zlasti pa so mi v veliko zadovoljstvo Vaše študije o slovenski književnosti. Zato bom z radostjo uporabil priliko, da Vas osebno pozdravim, ko se oglasite v Ljubljani."*¹³

Karabinjerji ob paradi na Kongresnem trgu (Ljubljana v ilegali II, DZS, Ljubljana 1961)

¹³ ZAMU, IV - 81.

Univerzitetno knjižnico je delno uničilo letalo, ki se je zrušilo nanjo (Ljubljana v ilegali IV, DZS, Ljubljana 1970)

Bolj zapletena je zgodba dr. Attilia Budrovicha. Lektor s priimkom očitnega slovanskega izvora (v dokumentih je včasih naveden tudi kot Budrovič Atilij) je bil rojen v Splitu (8. november 1913). Vojna, ki je sledila njegovemu rojstvu, je temeljito spremenila meje v Dalmaciji. Attilio se je šolal v tedaj italijanskem Zadru (Ginnásio - liceo G. D'Annunzio a Zara) in je bil kasneje v tem mestu, italijanskem otočku sredi jugoslovanskega ozemlja, tudi zaposlen.¹⁴

Z dekretom Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino z dne 12. decembra 1941 je bil prof. Attilio Budrovich imenovan za lektorja italijanskega jezika na pravni fakulteti ljubljanske univerze. Službo na njej je opravljal do konca februarja 1943,¹⁵ ko je bil vpoklican v vojaško službo. Z odločbo Visokega komisarita z dne 4. marca 1943 so mu bili ustavljeni prejemki z 28. februarjem 1943. Hkrati s tem je bil izdan nalog, da se njegovi prejemki nakazujejo od 1. marca 1943 dalje prof. Rorato - Groharjevi, lektorici na filozofski fakulteti, ki je bila pozvana, da ga na pravni fakulteti nadomešča za čas njegove odsotnosti. To stanje je trajalo vse do 8. septembra 1943, zaradi česar je prejela prof. Rorato - Grohar 1. septembra 1943 tudi Budrovichev honorar za mesec september 1943. 11. septembra 1943 (ponovno tudi konec septembra ali v začetku oktobra) se je lektor Budro-

¹⁴ ZAMU, IV - 7. Življenjepis je podan v italijanščini.

¹⁵ ZAMU, T - 1, Zapisniki sej juridične fakultete v Ljubljani 1941 - 50, Zapisnik 2. redne seje fakultetnega sveta juridične fakultete 23. 1. 1943. Zanimivo je, da je v tem zapisniku navedeno, da je lektor dr. Budrovich sporočil, "da mora službeno odpotovati, vsled česar ne bo predaval". Zato je bilo sklenjeno, da ga bo nadomestila ga. Grohar - Rorato.

vich zopet oglasil na univerzi in izrazil željo, da bi sam prevzel lektorat italijanskega jezika na pravni fakulteti. Obveščen je bil, da mora, glede na spremenjenjene razmere, o tem sklepati filozofska fakulteta, ki je bila pristojna za njegovo izvolitev, ker je sodil filološki pouk in strokovna ocena kandidatov za ta pouk v njen delokrog. Medtem je izšla naredba šefa pokrajinske uprave z dne 11. novembra 1943 o začasni ustavitvi predavanj na ljubljanski univerzi,¹⁶ 15. novembra pa je fakultetni svet filozofske fakultete sklenil, da se italijanski profesorji in lektorji razrešijo akademskih dolžnosti in pravic na ljubljanski univerzi, ravno Budrovicheva vrnitev pa je vnesla zmedo v izvrševanje sklepa o razrešitvi. O tem priča tudi prošnja prof. Franca Ferjana rektorju, če bi lahko podal vsaj osebno mnenje o Budrovichevem primeru. Po Kosovem naziranju je bilo utemeljeno, da se vsi ostali profesorji in lektorji razrešijo že s koncem septembra 1943 in se prav s tem datumov ustavi tudi izplačevanje prejemkov, ker se sploh niso več javili v službo po velikih počitnicah, ki so trajale do vključno 24. septembra. Pri tem zapletu pa je izrazil mnenje, da je treba obravnavati primer lektorja Budrovicha nekoliko drugače, ker se njegova zglasitev na univerzi lahko smatra kot "jav-

ljanje v službo". *"Ob taki presoji se mi vsili mišljenje, da gredo lektorju Budrovichu prejemki do dne ko je filozofska fakulteta sklenila tudi njegovo razrešitev, t. j. do 15. novembra 1943. Pripominjam pa, da lektor Budrovich po svoji vrnitvi ni opravljal nobenega dela na univerzi, po 11. novembru pa ga tudi ne bi mogel opravljal, ker so bila predavanja s tem dnem ustavljena. Njegovi kosmati prejemki so znašali z začasno vojno doklado vred L. 1160.- na mesec."*¹⁷

Zato je v rektorjevem poročilu Šefu pokrajinske uprave o razrešitvi omenjenih profesorjev in lektorjev z dne 10. februarja 1944 ponovno izrecno omenjen A. Budrovich.¹⁸ Odlok prezidenta Rupnika z dne 10. marca 1944 še vedno ni rešil dilem. Potrdil je, da je Budrovich razrešen z dnem 14. januarja 1944, poleg tega, se mu z dnevom razrešitve ustavi tudi izplačilo dohodkov. Toda rektorat univerze še vedno ni bil zadovoljen, ker ni bilo določeno, kaj storiti z Budrovichevi dohodki pred septembrom 1943 in zato je poslal rektor 29. marca nov dopis Šefu pokrajinske uprave. Dokončno rešitev je pomenil šele odlok slednjega (z dne 7. aprila 1944), da Budrovichu pripada honorar za čas od ponovnega nastopa službe (11. septembra 1943) do 14. januarja 1944.

Sporni primer je bil rešen, toda Budrovichevih opravkov z ljubljansko univerzo še ni bilo konec. Zadnje prošnjo je poslal rektoratu univerze 23. 11. 1945.¹⁹ V njej prosi za potrdilo o tem, da je bil na ljubljanski univerzi nameščen najprej kot honorarni predavatelj in nato lektor v akademskih letih 1940/41 do 1943/44. Iz potrdila bi moralo biti razvidno njegovo obnašanje do univerze in njegova želja o odhodu v Italijo, ker je tu ostal brez službe (lektorat italijanskega jezika ni več obstajal). To potrdilo je zahteval urad KNOJ-a za izstavitev potnega dovoljenja. Rektorat je odobril rešitev prošnje in potrdilo izstavil na posebni polpoli. V potrdilu je navedeno, da je vestno izvrševal svoje službene dolžnosti v študijskih letih od 1941/42 do 1943/44 (in ne 1940/41, kot je napisal v prošnji).

Dr. Valeria Rorato - Grohar, ki je v času odsotnosti nadomeščala Budrovicha na pravni fakulteti, je bila decembra 1941 izbrana za honorarno lektorico italijanskega jezika na filozofski fakulteti z mesečno plačo 1.765 lir, plačo so ji kasneje povišali na 2.000 lir neto (januar 1943), od 1. marca 1943 pa so ji nakazovali še plačo odsot-

¹⁶ ZAMU, T - 1, Zapisniki sej univerzitetnega sveta, univerzitetnega senata in univerzitetne uprave, knjiga 7, Zapisnik redne seje univerzitetnega sveta 12. 7. 1944. Okoliščine in pomen Rupnikovega odloka za delo na univerzi je rektor podal v poročilu: *"Odredba šefa pokrajinske uprave generala Rupnika z dne 11. novembra 1943 je glede na to, da se je veliko število slušateljev prijavilo za sprejem v slovensko domobranstvo kakor tudi na prostovoljno delo za obnovo dežele ter v pomoč ljudstvu in bi bili le - ti zaradi nezmožnosti obiskovanja predavanj na univerzi napram drugim oškodovani, določila, da se predavanja na univerzi v Ljubljani do nadaljne odredbe ustavijo. Tako so bila na univerzi v Ljubljani 11. novembra prekinjena predavanja in vaje. Kmalu so se začela prizadevanja, da bi prišlo do obnove predavanj in vaj, in to od raznih strani. Vkljub nekaterim obljubam in načrtom glede ureditve pouka pa ta prizadevanja doslej niso rodila uspeha. Nasprotno, z odrejen in junija realizirano delovno službo je bilo od števila naših slušateljev prizadetih preko 400, z novimi vojaškimi rekvizicijami so pa bili univerzi odvzeti nadaljni prostori.*

Izven predavanj in vaj, se je pa tudi v tem štud. letu na univerzi vršilo delo po inštitutih, seminarjih in laboratorijih, seveda kolikor so to dopuščale prilike glede prostorov in druge okoliščine. Opravljali so se tudi izpiti, rigorozni in vršile promocije. Omenim naj, da je bilo od zadnje seje univ. sveta samo za doktorje promoviranih 43 kandidatov."

Delo na univerzi torej kljub odloku ni bilo popolnoma prekinjeno. V tem času je koncentrirano združevanje ljudi predstavljalo tudi nevarnost množičnega pokola. Da se ta nevarnost lahko nepričakovano uresniči je potrdilo strmoglavjenje letala na poslopje univerzitetne knjižnice, 29. januarja 1944 ob 11. uri dopoldne. Eksplozija je povzročila požar in veliko razdejanje, uničena je bila oprema in ogromna večina knjig. (Rektorjevo poročilo na seji 12. julija 1944.)

¹⁷ ZAMU, IV - 7.

¹⁸ ZAMU, IV - 81. *"Prosim, da blagovoli vzeti pokrajinska uprava to moje poročilo na znanje in izdati glede definitivne razrešitve vseh imenovanih ter ustavitve prejemkov potrebno odločbo, posebej pa še pojasniti vprašanje prejemkov ozir. službovanje dr. BUDROVICHIA."*

¹⁹ ZAMU, IV - 7. Prošnja je tudi dokaz, da je Budrovich obvladal slovenski jezik, čeprav je leta 1941 podal svoj življenjepis v italijanščini (gl. op. 14).

nega dr. Budrovicha.²⁰ Valeria Rorato - Grohar je, kot sama navaja, ustno in pisno brežhibno obvladala slovenski jezik, o čemer bi lahko skleпали že po njenem priimku. Žal ni jasno, kateri je dekliški.

Spet drugačen je primer dr. Vita Papaluca. Honorarni lektor za italijanski jezik na teološki fakulteti je bil avgusta 1943 vpoklican v razpadajočo italijansko vojsko. Njegovi domači niso prejeli do aprila 1944 o njem nobene vesti. Sestra Maria je zato poslala 19. aprila v Ljubljano pismo, naj sporočijo vsakršne podatke o njem njej, ali njegovi mami. Rektor ji je lahko odpisal le, da je bil že 30. septembra 1943 razrešen vseh akademskih pravic.²¹

Dr. Vito Papaluca je zasedel mesto lektorja za italijanski jezik na teološki fakulteti 25. januarja 1943. Za honorarnega lektorja ga je soglasno izbral fakultetni svet filozofske fakultete 7. decembra 1942, njegovo izvolitev je tri dni kasneje soglasno potrdil tudi univerzitetni senat, zanimivo pripombo je podal le dekan pravne fakultete dr. Polec.²² Dr. Papaluca je pred odhodom na počitnice, julija 1943, vodjo računovodstva univerze pooblastil, da je lahko dvignil njegove mesečne prejemke za avgust, september in oktober in jih poslal na naslov v Rimu. Po Banci di Roma je poslal prejemke za avgust in september, oktobrskih pa zaradi novonastalih razmer ni mogel. Ti prejemki so bili začasno deponirani v rektorski blagajni. Po večkratnih neuspešnih poskusih je vodja računovodstva novembra 1943 vrnil prejemke pokrajinski upravi v Ljubljani (1.109,50 lir), zadevna pooblastila pa uničil.

Giacon Dezio je januarja 1943 postal honorarni lektor za italijanski jezik na tehniški fakulteti. Tudi on je pred odhodom na počitnice v avgustu leta 1943 pooblastil za dvig dohodkov gospoda Mihelčiča. Mihelčič mu je septemberske dohodke poslal na naslov v Padovi in Giacconova prekinitev delovnega razmerja ni povzročala nobenih težav.²³

²⁰ ZAMU, IV - 16.

²¹ ZAMU, IV - 81.

²² ZAMU, IV - 44. "Vendar brez ozira na konkretni predmet in osebe zgolj v varstvo pravic posameznih fakultet s formalnim ugovorom da bi bilo po fakultetnih uredbah potrebno, da lektorja, postavljenega izrecno za posamezne fakultete, izbero fakultetni sveti teh fakultet. Z isto pravico bi mogel fakultetni svet filozofske fakultete izbrati predavatelja na primer za staroslovensščino na teološki ali za mineralogijo na tehnični fakulteti, oni medicinske fakultete za pastoralno medicino na teološki in sodno medicino in psihiatrijo na juridični fakulteti; fakultetni svet juridične fakultete zopet za pravne predmete na tehnični fakulteti. Pa vendar bi vsakdo smatral tak izbor kot nezakonit.

Dovoljujem si še pripomniti, da sem v seji fakultetnega sveta juridične fakultete že lani poudarjal, da je tak način izbora nepravilen..

Prosim tudi, da se prihodnjič personalnim predlogom priložijo tudi strokovna mnenja, da ne postane glasovanje gola formalnost."

²³ ZAMU, IV - 14.

R. UNIVERSITÀ DI LUBIANA - KR. UNIVERZA V LJUBLJANI

Programmi dei corsi Seznam predavanj

per il semestre invernale 1941/42-XX.
za zimski semester 1941/42-XX.

(25 settembre 1941 — 15 febbraio 1942)
(od 25. septembra 1941 do 15. februarja 1942.)

Lubiana - Ljubljana.

Založila univerza. Tisk J. Blasnik na sl. univerzitetne tiskarne,
litografije in kartonaže d. d. v Ljubljani. Odgovoren F. Kralj.
1941.

Seznam predavanj za zimski semester 1941/42 - XX. (biblioteka ZAMU)

V skladu s svojim priimkom (gentile = vljuden, prijazen, nežen) je neopazno in brez povzročanja vznemirjanja odšel iz Ljubljane tudi Galileo Gentile, honorarni profesor za italijanski jezik na medicinski fakulteti.²⁴

Razmere na pravni fakulteti in povojna analiza glede veljavnosti izpitov in priznanih semestrov

Podobno kot na filozofski (kjer so uvedli predavanja iz italijanske zgodovine in literature), bi morali tudi na pravni fakulteti uvesti predavanja iz italijanskega državnega prava. Kot je iz dokumentov razvidno, se to ni zgodilo.

Komisija, izbrana na izredni fakultetni seji 11. junija 1945,²⁵ je 12. junija razpravljala o dveh vprašanjih: o veljavnosti izpitov, opravljenih v času okupacije in o veljavnosti semestrov, prebitih na fakulteti v istem času. Po izčrpani obravnavi vseh upošte-

²⁴ ZAMU, IV - 14.

²⁵ ZAMU, T - 1, Zapisniki sej juridične fakultete v Ljubljani 1941 - 50, Zapisnik o seji, ki jo je imela komisija, izbrana na izredni fakultetni seji z dne 11. junija 1945, na dekanatu pravne fakultete dne 12. junija 1945.

vanih okoliščin je komisija sklenila, da pomenijo opravljeni izpiti za izpraševalca samo ugotovitev znanja in poznanja določene pravne stvarine. Izpit daje strokovno kvalifikacijo, ne pa pravice do službe, ki jo podeljuje oblastvo po svoji svobodni presoji. Še bolj formalen značaj imajo rigorozni in doktorski izpiti na pravni fakulteti. Doktorat prava se zahteva v javni službi samo kot pogoj za

akademsko službo, ni pa več potreben za druge službe (advokatura, državno pravobranilstvo).

Glede na okoliščine je bila komisija mnenja, da iz pravnopolitičnih razlogov nikakor ne bi bilo priporočljivo, da bi se izpiti, opravljeni na pravni fakulteti v času sovražne okupacije (od 25. 9. 1941 do 9. 5. 1945), razveljavili ali da bi se semestri te dobe anulirali.

FACOLTÀ
DI
LETTERE E FILOSOFIA

R. UNIVERSITÀ DI TORINO

23

Al Rettore dell'Università di
Lubiana

Trovo perfettamente naturale e logico
la deliberazione del Capo d'ordine Romice;
osservo solo che forse al termine respettati
non è stato ben reso un sospetto;
potrebbe però anche darsi che sia in errore
io. Comunque, nonostante la simpatia
di fatto che ho sempre nutrito verso gli
Slaveni e i miei studi circa la loro letteratura,
che mi avrebbero potuto anche infuocare qualche
operazione di cui eventualmente intorno a quest
Università, dichiaro formalmente che dal
movimento in cui le mie autorità non
indagavano di riprendere a mio vantaggio
quanto a Torino, sono stato per me sempre
stato lungi dall'invocare da parte
d'ordine Romice qualsiasi alcun diritto
che non fosse stato naturale dal mio
578710 200

Pismo Bartolomea Calvia rektorju dr. Milku Kosu (ZAMU, IV - 81)

Komisija je podala tudi razloge za utemeljenost tega stališča. Kot prvo je navedeno, da se okupatorska oblast ni vtikala v univerzitetni stroj niti glede sestave učnega osebja, niti učnega načrta, izpitnih predmetov in metod dela ter izpraševanja. Poudarila je, da je to je veljalo še prav v posebni meri za pravno fakulteto. V osebni sestavi učnih moči ni bilo na fakulteti med okupacijo takorekoč nobenih sprememb. Imenovani so bili le, vendar ob popolnem spoštovanju univerzitetne avtonomije, po en dotedanji priv. docent za izrednega oz. za rednega profesorja in dva nova priv. docenta, toda vsi na podlagi strokovne usposobljenosti, ki so si jo pridobili s svojim znanstvenim delom še pred okupacijo. Učni načrt je ostal isti, izpitni predmeti se niso spremenili, predavanja so potekala na osnovi pozitivnega prava, kot je veljalo v predaprilski Jugoslaviji. Tudi izpiti so se opravljali po predpisih, veljavni že pred okupacijo, poleg tega se tudi način spraševanja in zahteve, ki so se postavljale kandidatom, niso razlikovale po kakovosti od stanja pred okupacijo, torej izhaja iz teh dejstev, da imajo opravljeni izpiti glede strokovnega znanja isto vrednost in veljavnost kot pred aprilom 1941.

Da bi komisija prikazala realno podobo dogajanj med okupacijo, je omenila, da je Visoki komi-

sariat odredil, naj italijanski univerzitetni profesorji prisostvujejo doktorskim izpitom (po novi fakultetni uredbi) v vlogi komisarjev. Profesor Calvi s filozofske fakultete je bil enkrat ali dvakrat dejansko prisoten na izpitu, ni pa se v potek izpita vtikal na noben način. Sam je nato izjavil, da tako sodelovanje nima nobenega smisla, nakar se je omenjena odredba preklicala.

K izpitom so se lahko prijavili vsi, ki so izpolnjevali pogoje iz študijskih predpisov in opravili zadostno število zahtevanih semestrov. Fakulteta je poskušala še posebej ustreči internirancem in zapornikom, ki so se vračali iz italijanskih koncentracijskih taborišč in ječ. Dovoljevala jim je izredne izpitne termine ob vsakem času, tudi med počitnicami.

Italijanska okupatorska oblast je od jeseni 1942 dovoljevala svoboden vpis na univerzo le slušateljem oz. slušateljicam, ki so bili pristojni v kakšno izmed občin tim. Ljubljanske pokrajine. Slovenskim pribežnikom iz krajev, ki so bili pod nemško okupacijo, pa je bil vpis dovoljen le na podlagi posebnega dovoljenja okupatorja. V zimski semester 1943/44 se je lahko vpisal vsakdo, ki je izpolnjeval pogoje, kakršne so zahtevali predpisi za vpis na univerzo v Kraljevini Jugoslaviji.

R. Commissariato civile per i territori
sloveni occupati - Lubiana.
Rettorato dell'Università - Lubiana.

Stev. 42/49 V Ljubljani, dne 3. maja 1941.

Kr. civilni komisariat za zasedeno slovensko
ozemlje - Tiskovni urad v

Ljubljani.

Prosimo, da dovolite objaviti po radiu naslednjo vst:
Z univerze: Z današnjim dnom 3. maja 1941 je ljubljanska uni-
verza zopet odprta. Predavanja in vaje se prično 12. maja 1941.
Za uslugo se Vam najtopleje zahvaljujem.

P.n. REKTOR-ja
v.d. univ. sekretarja:

1941
1941

AD ACTA

R. Commissariato Civile per i
territori sloveni occupati
Rettorato dell'Università
Lubiana

Kr. civilni komisariat za zasede-
no slovensko ozemlje
rektorat univerze
Ljubljana

Stev. 42/49 V Ljubljani, dne 3. maja 1941.

Oredništvu

Jutra

v Ljubljani.

Prosimo, da brezplačno objavite naslednjo notico
v svojem cenjenem listu:

"Z univerze.

Z današnjim dnom 3. maja 1941 je ljubljanska
univerza zopet odprta.

Predavanja in vaje se prično 12. maja 1941."

Za storjeno uslugo se Vam najlepše zahvaljujem.

P.n. Rektorja,
v.d. univ. sekretarja:

1941
1941

AD ACTA

Študente so o odprtju univerze obvestili tudi prek javnih medijev (ZAMU, IV - 217)

Komisija je obravnavala tudi vprašanje upoštevanja prava, ki se je ustvarilo kot pridobitev narodnoosvobodilnega boja. Nova, narodna oblast, bi namreč utegnula meniti, da izpiti slednjega niso upoštevali, zato je komisija izrazila mnenje, da bi se ta hiba lahko popravila s primernimi dopolnilnimi izpiti, torej z neko vrsto nostrifikacije.

V Rupnikovem dekretu je bilo poudarjeno, da bi bili zaradi predavanj oškodovani študentje, ki so služili v domobranskih enotah, komisija pravne fakultete pa je predlagala tudi rešitev za študente oz. študentke, ki so sodelovali v narodnoosvobodilnem boju ali pa zaradi internacije niso mogli ali hoteli študirati na univerzi. Komisija je zanje predlagala dvoje ugodnosti. Naknadno opravljeni izpit naj bi se štel tako, kot bi bil opravljen takrat, ko bi ga mogel kandidat delati v normalnih okoliščinah, čas prebit v osvobodilnem boju ali v internaciji pa naj se šteje v enkratni ali dvakratni izmeri v vsakršno javno ali privatno službo.

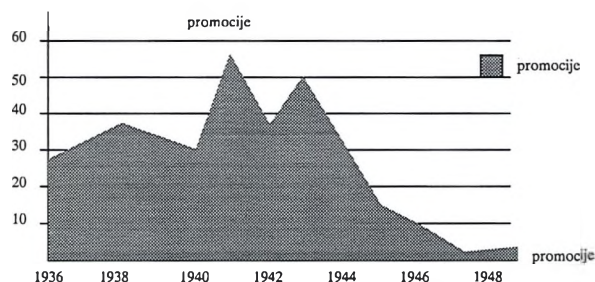

Marij Pregelj: Dvatisočletna kultura (Ljubljana v ilegali I, DZS, Ljubljana 1959)

Promocije na "zaprti univerzi"

Zgoraj omenjena komisija, ustanovljena na pravni fakulteti, je obravnavala tudi vprašanje promocij. Bila je mnenja, da je razmeroma visoko število rigorozov in doktorskih izpitov v veliki meri posledica tega, da je v času okupacije mnogo oseb, tudi starejših - med njimi je bilo zlasti mnogo beguncev iz krajev, ki so jih zasedli Nemci - iskalo moralne opore proti tegobam okupatorskega

pritiska tudi v poglobljanju svoje strokovne izobrazbe, za kar marsikdo poprej ni mogel najti časa.²⁶ Promocije so hkrati tudi dokaz, da je univerza delovala od 6. aprila do 3. maja 1941 in tudi po Rupnikovem dekretu iz novembra 1943. Prvi dan po napadu sil osi na Jugoslavijo so bile izvršene kar štiri promocije,²⁷ dva dni kasneje (9. 4. 1941) dve promociji,²⁸ 11. aprila pa je bila izvršena še ena.²⁹ Ravno na dan, ko bi se morala po navedbi zapisnika seje univerzitetnega sveta zapreti vrata univerze (glej op. 2), je doktorsko disertacijo branil Metod Mikuž (17. 4. 1941).³⁰ Do konca meseca aprila so sledile še štiri promocije in zadnja v tem obdobju, ki je bila izvršena na prvi dan maja.³¹ Do konca prvega vojnega leta je sledilo 32 promocij, v letu 1942 29, v letu 1943 50, v letu 1944 34 in do 9. maja 1945 še 14 promocij. Po osvoboditvi sta bili v letu 1945 izvršeni le dve promociji.³²

Novi časi, nova oblast, nov jezik, nove težave...

Čas po osvoboditvi je prinesel nekaj sprememb v organizaciji in študijskem programu univerze. Novi študijski predmeti, ki so jih takrat uvedli na pravni fakulteti so bili: leninizem, zgodovina osvobodilne borbe in ruski jezik...³³ Novi časi pa so s seboj vlekli še stare probleme - nastavitev lektorjev za tuji jezik. Dekan pravne fakultete je poročal, da so se javili na razpis lektorata za ruščino naslednji kandidati: Grudinski Ana, Vrtačnik Marija, Zois Egon, Željeznov Ivan in Bordon Rado. Po kratki dekanovi predstavitvi posameznih kandi-

²⁶ ZAMU, T - 1, Zapisniki sej juridične fakultete v Ljubljani 1941 - 50, Zapisnik o seji, ki jo je imelna komisija, izbrana na izredni fakultetni seji z dne 11. junija 1945, na dekanatu pravne fakultete dne 12. junija 1945.

²⁷ ZAMU, T - 1, Promocijski Protokol Univerze v Ljubljani, str. 93 - 94, zap. št. 464 - 467.

²⁸ Promocijski..., str. 94, zap. št. 468 - 469.

²⁹ Promocijski..., str. 94, zap. št. 470.

³⁰ Promocijski..., str. 95, zap. št. 471. Metod Mikuž je doktoriral na teološki fakulteti z disertacijo "Vrsta stiških opatov (doneski zgodovine stiške opatije)".

³¹ Promocijski..., str. 95 - 96, zap. št. 472 - 476.

³² Promocijski, str. 96 - 130, zap. št. 477 - 646.

³³ Zapisniki sej juridične fakultete v Ljubljani 1941 - 50, Poročilo dekana na fakultetni seji 4. avgusta 1945.

datov je fakultetni svet na predlog dekana soglasno izbral honorarnega predavatelja ruščine tov. Bordon Rada.³⁴

"Nesmrtno prijateljstvo" pa je bilo kmalu pretrgano, ogrožen je bil pouk ruskega jezika.³⁵ Učni načrt se je spremenil, med drugim je bilo določeno, da se ruski jezik uvede samo v prvem letniku.³⁶

Z U S A M M E N F A S S U N G

Der Ausdruck "razrešeni" (auf deutsch etwa enthoben) dürfte durch den italienischen Terminus "sospesi" nicht ganz treffend wiedergegeben worden sein (Über den Entzug der akademischen Würde der italienischen Honorarprofessoren und -lektoren)

Die Universität Ljubljana stellte nach Ausbruch des Zweiten Weltkriegs ihre Tätigkeit nicht ein. Nach längeren Osterferien genehmigte der Hochkommissar für Provinz Ljubljana Emilio Grazioli am 3. Mai 1941, daß der Studienbetrieb in vollem Umfang wieder aufgenommen wurde. Die italienische Besatzungsmacht, die auch finanziell der Universität zugeneigt war, war darum bestrebt, die Universität in das Programm der Italianisierung der Provinz einzubeziehen, ein Vorhaben, das scheitern sollte. Um ihr Ziel zu erreichen, führte sie gleich zu Beginn der Besatzungszeit den obligatorischen Italienischunterricht sowie Vorlesungen über italienische Literatur und Geschichte für Studenten der humanistischen Richtungen an der Philosophischen Fakultät ein. Zu diesem Zweck wurden im Studienjahr 1941/42 italienische Honorarlektoren

und zwei Honorarprofessoren angestellt. Nach der italienischen militärischen Niederlage im Jahre 1943 wurde Ljubljana durch die deutsche Armee besetzt, die genannten Honorarlehrkräfte kehrten, mit Ausnahme von Lektor Budrovich, aus den Sommerferien nicht nach Ljubljana zurück. Unter den veränderten Verhältnissen fielen die Vorlesungen zur italienischen Sprache, Geschichte und Literatur aus. Aus diesem Grunde beschloß der Universitätssenat auf Vorschlag der Philosophischen Fakultät auf seiner Sitzung vom 14. Januar 1944, die italienischen Lektoren und die beiden Professoren aller akademischen Rechte und Pflichten an der Ljubljanaer Universität zu entbinden. Darüber wurde die Provinzverwaltung in Kenntnis gesetzt, die für die Erlassung des entsprechenden Bescheids hinsichtlich ihres Honorars und des Termins ihrer Amtsenthebung zuständig war. Der Chef der Provinzverwaltung beschloß auf Vorschlag des Rektors vom 10. Februar 1944 und aufgrund von Artikel 1 der Verordnung über die Verwaltung der Provinz Ljubljana (vom 20. September 1943) und aufgrund der Bestimmungen der Allgemeinen Universitätsverordnung und der erhaltenen Vollmachten, daß die erwähnten Honorarprofessoren und -lektoren am 30. September 1943 ihrer akademischen Rechte und Pflichten an der Universität Ljubljana entbunden werden. An diesem Tag waren ihre Honorare bereits blockiert worden, weil sie im Wintersemester 1943/44 nicht zu ihrer Dienststelle zurückgekehrt waren. Der Druck auf die Universität wurde auch während der deutschen Besatzungszeit fortgesetzt, einige Universitätsräume wurden sogar beschlagnahmt. Am 11. November 1943 erfolgte Rupniks Erlaß über die Unterbrechung der Vorlesungen, die Universität stellte damit ihre Tätigkeit jedoch nicht ein. Die Arbeit wurde im Rahmen der Institute, Seminare und Laboratorien fortgesetzt, soweit es die Kriegszustände zuließen. Es wurden auch Prüfungen abgenommen und es fanden Rigorosa und Promotionen statt. Nach der Befreiung im Jahre 1945 wurde auch das Studienprogramm verändert und Russisch als Fremdsprache eingeführt.

³⁴ Zapisniki sej juridične fakultete v Ljubljani 1941 - 50, Zapisnik 5. izredne seje fakultetnega sveta, 6. decembra 1946.

³⁵ Zapisniki sej juridične fakultete v Ljubljani 1941 - 50, Zapisnik izredne seje fakultetnega sveta z dne 2. julija 1948. "...Fakultetni svet po diskusiji izjavlja, da odobrava v polni meri stališče CK KPJ, da obžaluje krivične in izmišljene razloge kom/informbirajo, in se zavezuje, da bo skupno z delovnim ljudstvom Jugoslavije s svojim delom pomagal ustvariti one materialne pogoje, ki bodo najboljši dokaz za pravilnost poti za uresničenje socializma v naši državi, po kateri vodi delovno ljudstvo Jugoslavije KPJ."

³⁶ Zapisniki sej ..., Zapisnik 1. redne seje fakultetnega sveta pravne fakultete z dne 16. septembra 1948.

Gradivo

Zamišljena kronistka s Šentviške planote

Albina Lapanja (roj. 17. dec. 1912 na Ponikvah pri Tolminu) je domačinom morda že manj znana, saj že od leta 1947 živi v Ljubljani. Od upokojitve leta 1967 goji različne konjičke, ki izpričujejo, kaj vse bi lahko postala, če bi ji bilo dano, da bi svoje talente razvila s šolanjem, česar si je tako želela.

I. Življenje

A. L. izhaja iz ugledne hiše na Ponikvah, saj so imeli doma gostilno, trgovino in pošto nabiralnico. Pri petih letih je izgubila mater in čez eno leto se je oče znova poročil z varuhinjo otrok iz prvega zakona. To je usodno določilo značaj in življenjsko pot male Albine, saj je bilo iz obeh zakonov v družini štirinajst otrok, od katerih so trije umrli še kot dojenčki. A. L. je končala sedem razredov osnovne šole, a le štiri slovenske, zadnja tri leta se je slovenščina izmenjavala z italijanščino. "Po končani šoli nisem znala pravilno ne slovenskega ne italijanskega jezika,"¹ pravi sama, čeprav se je v šoli zelo lahko učila in ji je bila v veliko veselje. Rada bi nadaljevala šolanje, a ji tega oče ni omogočil. Že od nekdaj zelo rada bere in to ji je ohranilo svežino duha tudi na stara leta. Naslednje, kar jo je lahko oblikovalo, je njena lastna izkušnja, kako so Italijani zapostavljali Slovence in slovenski jezik še posebno, ko je prišel na oblast fašizem. Vse to je krepilo njeno trpkost.

Leta 1942 je začela delati za partizane, tedaj se je odstranila iz domačega okolja in začela postajati drug človek. Zaupanje vase je naraščalo: "Moje življenje je šele sedaj prišlo popolnoma do izraza."² To je zadnja odločilna poteza v osebnosti A. L. Doživela je vrsto okupatorjevih napadov, a se jim srečno izmaknila in osvoboditev (izpod okupatorja) doživela v Tolminu 29. 4. 1945. Po končani drugi svetovni vojni se je "nabrala funkcij kot beruč mraza."³ Že v času partizanstva je sanjala, da

bi po vojni delala v združništvu, saj je gojila odpor do privatne trgovine, ker je bila doma vpricho nje "večkrat lačna".⁴ Vendar se je morala od tega dela kmalu z velikim razočaranjem posloviti. To ji je razrahljalo zdravje in po operaciji v Ljubljani leta 1947 je ostala v slovenski prestolnici.

S tem se je zanjo začelo tretje obdobje, čisto drugačno življenje. Najprej je bila osem mesecev tovarniška delavka v podjetju Karton. "Šele tukaj sem imela priliko spoznati naš delavski razred. Nepokvarjen in priden, ali vseeno zelo težek."⁵ Od tu so jo poslali na dvomesečni upravno politični tečaj.⁶ Od tam je prišla na mestno upravo na personalni oddelek. Tedaj je naredila strokovni izpit za personalno službo administrativne stroke in nižjo partijsko šolo pri CK KPS: "To je vsa moja izobrazba, ki sem si jo lahko še pridobila, pripominjam, da nisem bila več mlada."⁷

Uradniško delo je ni veselilo in čeprav bi po politični liniji lahko dobila kaj bolj uglednega, je šla raje v trgovino, z upanjem, da se bo s tem njena politična aktivnost nehala. Pa se je zmotila. Začelo se je znova. V komisijski trgovini Posrednik je bila vsega trinajst let. Najprej kot prodajalka v nekaj njenih poslovalnicah in nazadnje poslovodkinja v Antiki. Že ime pove, da je imela v njej opravka z antikvitetami, starinami.⁸

Upokojila se leta 1967 in šele tedaj so se prav razmahnile skrite rezerve njenih talentov.

Že nekaj let prej, ob svoji petdesetletnici je Albina Lapanja skušala napraviti obračun o svojem dotedanjem življenju in napisala sorazmerno obsežen življenjepis. Načrt zanj je dozoreval nekaj let. V (njegovem) uvodu nakaže metodo svojega dela in (njegove) cilje ali "smotre", kakor bi rekli šolniki: "Pisala bom po spominu, kakor da bi to nekemu pripovedovala. Ako bom doživela pozna leta starosti, bom verjetno rada in z zanimanjem to čitala. Ne bo nastala neka pravljica. To bo zgodovina mojega življenja ... Ne bom tega opisovala zaradi tega, da bi dala poudarka temu, kaj vse sem jaz pretrpela in dala skozi v mojem življenju. Pre-

¹ Albina Lapanja, Nekaj podatkov o mojem življenjskem in kulturnem delovanju, Ljubljana, dne 5. julija 1987, (tipkopis), str. 1, op. 2, str. 3, 13.

² Albina Lapanja, Moj življenjepis, Ljubljana dne 15. XI. 1962, str. 19.

³ Glej op. 2, str. 31.

⁴ Glej op. 3.

⁵ Glej op. 2, str. 33.

⁶ Glej op. 2, str. 34.

⁷ Albina Lapanja, Tu sledijo zapiski o mojem življenjsko-kulturnem delovanju, Ljubljana dne 9. julija 1987, (tipkopis), str. 1.

⁸ Glej op. 2, str. 37.

PANQUA - m. 735 s. m.

pričana sem, da so mnogi veliko več pretrpeli od mene. Ali vsak zase najbolje ve sam. - Glavni namen mojega pisanja je ta, da bom dala na papir vse, kar sem doživela in preizkusila v mojem življenju do sedaj. Sedaj imam popolnoma svež spomin. Mogoče preveč. Skušala bom opisati vse čim bolj avtokritično. Da ne bo pri tem kakega hvalisanja in tudi ne prestrogega gledanja."⁹

Le na začetku se zablešči nekaj svetlih utrinkov, ko gre za obujanje spominov na prezgodaj umrlo mamo, drugače pa je življenjepis A. L. intoniran na molovsko struno. Oče je bil do vseh, otrok in druge žene, zelo strog. "Težko mi je to pisati, ker je že mrtev. Ali dogodke bom skušala napisati tako, kakor so se dogajali."¹⁰ Veliko bridkih spominov na očetovo drugo ženo presoja odrasla razumneje, kot je to zmogla storiti, ko je bila še otrok: "Kot kmečko dekle, stara je bila komaj dvajset let, se je poročila s tatom in prevzela nase dolžnost matere šestih otrok. To ni bila lahka naloga, saj je bila še sama le otrok. Ata je bil zelo trd tudi do nje. Bila je zelo pridna in spominjam se, da se ga je tudi ona bala."¹¹

⁹ Glej op. 2, str. 1.

¹⁰ Glej op. 2, str. 4.

¹¹ Glej op. 2, str. 2. Ob branju rokopisa tega članka A. L. dopolnjuje: "Tudi druga mati ni bila slaba, toda to sem šele kot odrasla spoznala, ko sem tudi jaz razumela njene težave v številni družini z dvojimi otroki. Tudi mame ni imela več (glej op. 67, op. M. S.), kar ji je grenilo življenje vse do starosti, to se vidi tudi iz njenega pisanja." V zrelih letih sta si namreč A. L. in "nuna" spoštljivo dopisovali. Dalje pravi: "Vem, da nas je tata vse imel rad ali njegova strogost je na vse zelo vplivala; tudi mi smo ga imeli radi in smo ga spoštovali, ali se ga istočasno bali." A. L. 31. 3. 1993.

"S pogreba se spominjam le tega, kako so nesli pogrebci rakev po kamenitih stopnicah dol iz hiše. Tega groznega trenutka nisem dovolj dojela, ker sem verjela sorodnikom, ko so me tolažili, da bo prišla mama nazaj ... Namesto na dan pogreba sem se pozneje mnogokrat jokala za mamo; ni mi šlo v glavo, zakaj je ravno pri nas mama umrla, pri sosedovih pa ne ... Pamet je morala zmagati, mačeha ni bila kriva, da je meni mama umrla. Mačeha ne more nikdar biti mama."¹² Albinino življenje v tej zvezi je še v poznih letih večplastno. Na pragu petdesetletnice gleda bolj razumevajoče na ravnanje očetove druge žene.¹³ Leta 1973, torej dvajset let pozneje se ji v dopustniškem pisanju utrne: "Priznam, da mi je spomin na mamo marsikdaj pomagal iz težav. Imela sem mačeho, ki ni bila slaba, ali mama je samo ena."¹⁴ Še petnajst let pozneje, leta 1987 pa bolečina nedoživete mamine ljubezni močnejše zakrvavi: "Bolj ko sem stara, bolj mi je manjka; zdi se mi, da moje življenje ni bilo nič vredno brez mame."¹⁵

"Ker smo imeli tudi poštno nabiralnico, smo hodili vsak dan v dolino v eno uro oddaljeno vas Slap po pošto ter smo istočasno prinesli iz pekarije tudi kruh za trgovino. Majhna sem bila, nedorasla, pa sem nesla kruh v oprtniku na hrbtu, pa ga nisem smela jesti. Za denar, ki sem ga imela v šparovcu, sem si na skrivaj kupila kruha. Kako

¹² Glej op. 7, str. 2, 3.

¹³ Glej op. 2, str. 2, 3.

¹⁴ Izpiski iz mojega Dnevnika za časa mojega zdravljenja v Dobrni od 28. aprila do 29. maja 1973. /8. maj 1973. (tipkopis).

¹⁵ Glej op. 7, str. 2.

sem to napravila? Iz oprtnika sem vzela pol male štruce kruha in ga snedla. Ko sem prišla domov, sem pa rekla nuni,¹⁶ da ga je kupil en revež iz vasi od mene na poti ko sem šla domov. Bil pa je ta denar moj otroški prihranek."¹⁷ "Radi pa smo se imeli z bratci in sestrami od nune. Velikokrat so šli prosit mamo kruha, kot da ga prosijo zase, pa so ga dali meni." Cankarjevih bridkih anekdot je v Albinem življenju še nekaj,¹⁸ vendar jih leta modrosti blažijo z ljubeznivo prizanesljivostjo.¹⁹

Enako boleči spomini se nizajo v zvezi s šolanjem: "Doma nismo bili revni in bi me tata lahko šolal ... Niti tega mi ni odobril, da bi me dal v šestmesečno Gospodinjsko šolo v Tomaj. Jaz sem ga prosila in sem mu rekla, da bi mi pa kasneje manj izplačal pri doti. Nato mi je odgovoril, da kaj da mislim. On da ni meni ničesar dolžan. Ravno tako kot meni, če ne še bolj, je bilo zaradi tega hudo sestri Pavli, katera bi morala iti v nadaljnjo šolo v Tolmin v jeseni leta 1918. Pa ko je mama umrla, je šlo vse po vodi."²⁰ A. L. se je zelo lahko učila in vsak dan posebej ji je bilo žal, ko se je končal pouk. "Ker ko sem prišla domov, sem morala takoj delati."²¹ Tudi za šolske potrebščine je bilo naporno izprositi denar.²² Neizpolnjene želje po šolanju se kakor leit motiv vračajo v pisanje A. L., le da z leti dobivajo tudi nove osvetlitve, češ "šele sedaj, ko postajam stara, marsikaj laže razumem, oziroma moram razumeti. Nisem mislila, da je bil naš tata do konca življenja vedno enako 'trd' tudi do tistih, ki ne morem verjeti, da jih ni imel rad."²³ Ob odkritju, da oče tudi najmlajši ni dovolil šolanja, ki bi utegnilo biti celo brezplačno, A. L. spozna, da v tem primeru torej ni šlo za razločevanje med otroki prve in druge mame, ampak da se je "do konca življenja" držal svojih načel, 'garaj, kakor sem jaz'.²⁴ V pisanju za javnost A. L. ne zataji svoje želje po šolanju, vendar se vzdrži globljih komentarjev, zakaj ni prišlo do tega: "Verjetno je bilo vprašanje denarja krivo temu ..."²⁵ Toda še skoraj pri osemdesetih letih je skeleče zapisala v dnevnik: "Zvečer sem brala Kučana. Knjigo. Hudo mi je bilo, da tudi jaz nisem imela njegovega šolanja."²⁶

16 Otroci prve mame so klicali drugo ženo za "nuno", kakor so dejali v njenih krajih birmanski botri.

17 Glej op. 2, str. 2 - 3.

18 Glej op. 2, str. 6, 7.

19 Albina Lapanja, Replika ali moja dopolnila k zgodovini Ponikev, Ljubljana, 31. 3. 1993, 1 - 4 (tipkopis).

20 Glej op. 2, str. 13.

21 Glej op. 2, str. 3.

22 Glej op. 2, str. 6.

23 Albina Lapanja, Zdravljenje v zdravilišču "DOBRNA", Albina, Valerija, od 28. sept. do 19. okt. leta 1976, str. 4, (tipkopis).

24 Glej op. 23, str. 5.

25 Glej op. 7, str. 2.

26 Dnevnik, 20. 3. 1990.

Seveda A. L. v svojem življenjepisu ne more mimo tega, kako je že od malega trpela zaradi italijanizacije zahodnega slovenskega ozemlja. Spominja se, kako je skušal otroke slovenski učitelj, doma iz Tolmina zlepa pripraviti na nezaželeno dejstvo, da bo odslej pouk tudi v italijanščini: "Ko smo prišli v šolo, nam je rekel: 'Dragi otroci, sedaj se boste morali učiti tudi italijanski jezik, toda zapomnite si, kdor več zna, več velja.' Se je rekel: 'Kdor bo znal dva jezika, bo veljal za dva.'"²⁷ Oče se je le težko privadil na to, da se njegovi otroci uče italijansko: "Sprva smo se morali učiti takrat, kadar nas ni slišal."²⁸ Tudi njegovo hčerko je zelo bolelo, da so Slovenci pod Italijo tako zapostavljeni. "Mnogo rožnih vencev" je zmolila, da bi jih "Bog rešil italijanskega jarma", "pa ni nič pomagalo". Od leta 1927 dalje Slovencev uradno v Italiji ni bilo več. Uničili so vse kulturne ustanove s slovensko šolo vred. Sezgali so vse slovenke knjige, ki jih ljudje niso poskrili. Le v cerkvi so smeli peti slovensko in župnik je dovolil, da so se naučili poleg cerkvenih tudi druge, "narodne pesmi". Sredi vasi so včasih zapeli le, kadar so se prepričali, da ni Italijanov v bližini, ali pa, da se je njim zahotelo slovenskega petja: "Res je bilo žalostno, da smo jim peli. Ali peli smo v našem jeziku ... Jaz nisem pela njim. Jaz sem pela sama sebi. Jaz sem s tem dala duška moji notranjosti ... Prav petje mi je bilo v veliko moralno oporo. Kadar sem bila zmerjana in žalostna, pa sem pela in prevpila v sebi vse."²⁹ Oče je bil pevovodja v cerkvi, toda A. L. ga je šele petinvajsetletna in s pomočjo drugih pevcev prepričala, da je smela hoditi k pevskemu zboru.³⁰

Kot večina deklet na Primorskem je šla tudi A. L. služiti. Leta 1936 je šla v Milano. Nekaj zato, da bi se bolje naučila italijanščine, predvsem pa zato, ker zanj doma ni bilo mesta. A bila je naravnost bolna, pravi sama, ker je živela med samimi Italijani, ki sploh niso razumeli, da govori svoj jezik. Ko je prebirala "Slovenca", ki ji ga je poslal brat, so se čudili, "da jaz razumem to pisavo. Oni so mislili, da smo mi Italijani, ki govorimo samo eno njihovih narečij".³¹ Po vem tem je bila v tujini le nekaj mesecev. Pred morebitno poroko z italijanskim učiteljem iz Tržiča (Monfalcone) jo je begalo vprašanje: "Če bom otroke vzgajala v italijanskem duhu, bom jaz trpela, če pa jih bom vzgajala v slovenskem, bo pa mož trpel. Tako sem rešila to vprašanje na ta način, da sem ostala sama. Ni mi žal. Bolje sama, kakor pa nesrečna."³²

27 Glej op. 2, str. 3 - 4.

28 Glej op. 2, str. 4.

29 Glej op. 2, str. 11 - 12.

30 Glej op. 2, str. 11 - 12, 16.

31 Glej op. 2, str. 12.

32 Glej op. 2, str. 17 - 18.

Leta 1939 je v vasi zasvetila električna luč in za njo so se kmalu pojavili radio-aparati. Seznanjenost z dogodki v svetu je bila boljša, čeprav je bilo prepovedano poslušati radio v slovenskem jeziku. Ob nevarnosti, da jih pri tem zalotijo Italijani, so radio zaprli ali pa ga naravnali na valove italijanskih radijskih postaj. Nekaj časa so jih "zavajala poročila iz Celovca". Polom Jugoslavije leta 1941 jih je zmedel. Vedno so pričakovali, da jih bo Jugoslavija rešila izpod Italije, zdaj je pa "še sama tako sramotno propadla".³³ Oče jo je zaradi zanimanja za politiko večkrat karal in tudi ko jo je župnik slišal razpravljati v domači gostilni s fanti o politiki, jo je posvaril: "Politika ni za babe."³⁴ Nenavadno je, da so ji domači že v otroštvu oponašali, da je "politkar". "Očitati so mi, da sem sitna in da vedno jokam. Saj to je bilo gotovo res, ker vsi že niso lagali. Res pa je tudi to, da vzroka temu niso nikjer iskali, predvsem pa ne tam, kjer bi ga gotovo našli. Ker sem čutila, da se velikokrat godi krivica, sem seveda začela premišljevat, kako bi se temu ognila. Če nisem mogla drugače, sem začela jokati. Prišel je tata na pomoč, pa je bilo dobro."³⁵ To je le eden od utrinkov iz življenja med brati in sestrami.³⁶

Po vrnitvi iz Milana je šla A. L. leta 1937 v Ljubljano. Tudi tam je bila le služkinja, zato se je kar strinjala, ko ji je ob obisku doma nuna prigovarjala, naj ostane doma, da se je lahko šla ena od njenih hčera učiti za šiviljo. Začela je kupčevati z jajci in drugimi domačimi pridelki. Tedaj so ji zavidali, da ima svoj denar in so jo začeli spet odrivati od hiše. Odšla je služiti v Bovec, vendar ni dolgo zdržala. Služkinja ni marala biti.³⁷ Novo življenje se je zanjo začelo ko je začela "delati za partizane", posebno po kapitulaciji Italije, 8. septembra 1943. "Moje življenje je šele sedaj prišlo popolnoma do izraza. Nič več nisem bila zapostavljena. Začela sem se izživljati. Iz knjig sem črpala znanje in pomoč pri mojem novem delu. Posvetila sem se popolnoma političnemu delu. Že meseca maja istega leta smo postavili na Ponikvah (v moji vasi) odbor AFŽ. Jaz sem bila sekretarka. Vse mi je bilo novo, ali lepo. Vse je bilo slovensko in kar nisem mogla verjeti, da je vse to res, kar se dogaja okrog mene. Meseca oktobra sem bila imenovana za članico okrožnega odbora AFŽ za Baško okrožje. Prvič sem bila poslana na teren meseca novembra 1943. V zadregi sem bila, kaj bom govorila. Toda mislila sem si: proti okupatorju, za našo vojsko, pa bo šlo. In res je šlo."³⁸

³³ Glej op. 2, str. 19.

³⁴ Glej op. 2, str. 12.

³⁵ Glej op. 2, str. 8.

³⁶ Glej op. 2, str. 16.

³⁷ Glej op. 2, str. 16. Glej tudi op. 19.

³⁸ Glej op. 2, str. 19.

Nato v Življenjepisu sledijo dogodki iz partizanskega življenja. Predvsem jo je veselilo, da je imela možnost izobraževati se: "Domov se nisem več vrnila. Moje poprejšnje na pol ilegalno življenje sem zamenjala za popolnoma ilegalno. Sedaj sem bila prvič v življenju popolnoma prosta. Sto procentno sem se vrgla na delo za OF. Nikjer več nisem bila zadržana. Začetek meseca februarja sem bila poslana na nižji partijski tečaj v Police pri Šentviški Gori. Presrečna sem bila, ko sem se lahko učila in učila. Vse mi je bilo novo. Le hudo mi je bilo, ko sem videla, sedaj še bolj, kam daleč nas je pahnila italijanska okupacija. Saj še brati nisem znala pravilno slovensko. Da ne govorim o slovnicu ... Bila sem stalno na terenu. Meseca aprila sem bila na okrožni partijski konferenci za Baško okrožje. Na tej partijski konferenci sem bila prvič. Saj sem bila sprejeta v partijo dne 23. II. 1944 v Policah na zaključku tečaja. Na tej konferenci sem prvič videla tovariša Srebrniča, starega borca za pravice primorskega ljudstva ..."³⁹ Na begu pred sovražnikom je "na položaju 13. 6. 1944" vrgla na papir "moje misli".⁴⁰ Te razkrivajo refleksivnost Albinine narave. Včasih je bil kljub neprestanemu strahu in trepetu ukraden čas za sanjarjenje. Tedaj, ko je morala na teren na Bovško prek Bogatina in ko je prišla na njegov vrh, "se je že skoraj delala tema. Usedla sem se in moram reči, prevzelo me je nekaj čudnega. Prav sama v teh gorah. Okrog in okrog mene samo skalovje. Ali tako lepa intimna gorska tišina. Mislila sem si, ali je mogoče, da se ljudje pobijajo med seboj, ko pa je svet tako velik - dovolj ga je za vse - in tako lep ..."⁴¹ Povsod, naj je bila v domačem okolju ali v Goriških Brdih, je doživljala človeško dobroto. Ne le enkrat so ji dali jesti od svojih ust, zato zveni otožno primerjava, da je bila večkrat "lačna doma, ko smo imeli vsega dovolj", kakor ko je bila med partizani.⁴² Ob drugi priložnosti primerja tedanji zgodovinski preobrat z reko, ki zapušča utečeno strugo, in si utira novo. "... Ravno tako je z našim sedanjim položajem. Ko si prebiral o zgodovinskih preobratih v daljni preteklosti, si si le malo predstavljal vse to gorje, danes pa ga sam doživljaš in občutiš na svoji koži. In tudi to ne more biti drugače. - Val ali reka človeškega življenja si hoče izbrati novo strugo, ne glede na to, da bodo žrtve in da boš mogoče ena teh tudi ti, ki bereš te vrstice. Ko bo ta reka človeškega življenja mirno tekla v svoji novi strugi naprej, bo spet za nekaj časa mir in le medlo se bojo spominjali nekdanjih žrtev njenega preobrata. Danes pa ni dru-

³⁹ Glej op. 2, str. 22.

⁴⁰ Moje misli, Na položaju, 13. 6. 1944 (rokopis na listu iz zvezka).

⁴¹ Glej op. 2, str. 27.

⁴² Glej op. 2, str. 29.

gače kot da vsi pomagamo, da ta val čim prej zdrvi preko nas, ljudje pa, kar jih ostane, bodo spet nadaljevali tisto mirno življenje, ki si ga vsak izmed nas tako vroče želi. Prišel bo čas, ki bo tudi to prinesel."⁴³ Treba je priznati, da to razmišljanje ni podleglo stereotipnim frazam o izjemnosti partizanskega boja, ampak vsebuje osebno samostojnost, ki se dviga v svojem razglabljanju nad konkretno dogajanje in vojaško polarizacijo. A. L. je bila očitno dovolj bistra, da je klasične politične parole partizanskega vodstva slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja skušala svojim rojakom približati z dogajanjem iz narave. Tako jim poleti leta 1945 razlaga tedanje družbeno-politične spremembe: "Kot menjajo letni časi lice naravi, enako narava menja lice ljudem. Prav v današnjih časih doživlja svet v svetovnem merilu, bi rekla, prestopok iz enega letnega časa v drugi."⁴⁴ Izvirna je v tej zvezi tudi njena primera z vozom, "ki je težko obložen, pa ga vleče par majhnih zdravih voličev navkreber po slabi poti." Vabi k samozavesti in ponosu zaradi prestanih naporov: "... prvič sem sam svoj gospodar na lastni zemlji. Od samih takih misli je človek kar pijan," pravi A. L., "a njemu, ki si je vse to sam pridobil, pač ne pristaja kaj takega." In sklene svoje razmišljanje krepko čez mere svojega časa: "Junaško se bôri in trezno uživaj, a radosti in gorja vsakemu ne razkrivaj. Zavedaj se, da svet vsega ne razume, a kar razume, ne razume pravilno."⁴⁵ Za črnobelo slikanje ji ni in spet je tu primera iz vaškega življenja (vendar tudi z aluzijo na Sveto pismo), s katero želi pojasniti nastali položaj: "Zatorej ne obsojajmo sveta, ki nam ne more slediti tako, kakor bi mi mogoče želeli, ker se prav res ne more prebuditi iz tiste otrplosti, kamor ga je pahnil bivši režim. Kdor pa se šteje, da razume položaj, bo tudi znal tako delati, da bo svet za sabo pritegnil. Pravi pastirji bodimo in ovčke bojo šle za nami."⁴⁶ Naslednjega dne, 4. 8. 1945, je A. L. bolj konkretna. Navzočim ima namen prikazati "glavni politični položaj današnjega časa" in res se spušča v komentar tedanjih aktualnih političnih dogodkov, s pojasnilom, da jim je "vse to razkladala, ker vse to veliko vpliva tudi na položaj naše Primorske."⁴⁷

A. L. v Življenjepisju dokaj podrobno opisuje svoja razočaranja zaradi svojega dela v tolminskem združništvu, ki ga je postavljala na noge, potem pa so jo skušali ujeti na limanice z višjimi funkcijami. "Meni se to ni zdelo pravilno. Ako nisem

bila zmožna za tajnika, npr. odbora zadruga, kako naj bi kar naenkrat postala načelnik Izgradnje ljudske oblasti. Prišla sem do prepričanja, da me ne marajo. Zakaj ne, pa nisem vedela. Verjetno sem bila prepoštena. Da nisem bila kos svojemu delu, priznam. Ali naj pove, in to še danes, kdo je. Če bi bili, bi bilo malo drugače. Vsi smo se učili. Samo meni ni bilo dovoljeno, da bi se učila. Ko sem prosila, naj me dajo na šestmesečni združni tečaj, so mi rekli "kedo bo pa zadrugo vodil?" "Le par mesecev kasneje pa nisem bila nič več zmožna."⁴⁸

Tudi v Ljubljani je A. L. doživljala veliko stisk. Najprej med delavci kartonažne tovarne: "Niso me razumeli. Napadali so me. Napadali so me, ali jaz sem jih ljubila, zahtevalo se je od mene, kot od stare partizanke, mnogo. Morala sem politično delati. Vse to me je utrujalo, tudi fizično delo je bilo zame pretežko. Sama priznam, da sem bila tako naivno zavedna, da niso mogli verjeti, da sem tak loli. Nič nisem imela od tega. Vedno so me napadali z vzdavkom "ta zavedna". To je mene zelo bolelo. Kam pa naj bi se drugam obrnila. Ali naj bi začela tolči po tistih, ki so mi v življenju vsaj malo pomagali."⁴⁹

Osmega februarja leta 1953 je umrl oče: "Na tem pogrebu mi je bilo zelo težko. V cerkev kot partijka nisem šla. Pa je bilo neumno. Saj mi je bil vendar oče, akoravno sem mislila včasih, da me ni imel rad, ali oče je oče. Toda moja dolžnost je bila takrat taka in ni nič pomagalo. Akoravno sem živela že precej časa od doma in od njega proč, mi je bilo dolgčas. Šele s tem momentom sem postala sama. Čeprav mi veliko ni pomagal, me je marsikaj dobrega in koristnega naučil za življenje."⁵⁰

Tu se konča Albinin Življenjepis ob njeni 50-letnici.

II. Ustvarjalnost

1. Pesmi

A. L. jih je začela pisati med drugo svetovno vojno, ko se je vključila v partizansko gibanje, kar pomeni, da vzgibi zanjo niso bili toliko osebne kot objektivne narave. Povod zanje je obstajal zunaj nje same. Jemala jih je za prispevek narodnoosvobodilnemu gibanju, zato so v prvi vrsti davek času. Prestale so svoj čas, danes so bolj ali manj njegov izviren dokument. A. L. je sama opisala okoliščine in ozadje nastanka posameznih pesmi.⁵¹

⁴³ Albina Lapanja "Zakaj vse to?" /Prepis originala, Ljubljana dne 13. jan. 1981/.

⁴⁴ Albina Lapanja, Razvojna pot našega življenja, Tolmin, 3. 8. 1945. Rokopisno v zvezek.

⁴⁵ Glej op. 44.

⁴⁶ Glej op. 44.

⁴⁷ Albina Lapanja, Dragi tov. in tov.ce! Tolmin, dne 4. 8. 45.

⁴⁸ Glej op. 2, str. 32.

⁴⁹ Glej op. 2, str. 33.

⁵⁰ Glej op. 2, str. 44.

⁵¹ Albina Lapanja, Prepis mojih partizanskih pesmi ter vmes njih povezava, kje in kako so nastale oz. kaj je vplivalo name ... Ljubljana, dne 14. jan. 1981 (tipkopis). Pesmi Albine Lapanja so dokumentirane tudi v arhivu

Prva je po teh podatkih nastala na dan kapitulacije Italije, 8. sept. 1943, iz navdušenja, da dvajsetletni okupator na slovenskih-primorskih tleh nima več kaj iskati. "Kaj ste čuli bratje vi,/ kaj se tu pri nas godi;" sporoča veselo novico izjavni subjekt.⁵² Pesem z naslovom "Prišel je odločilen dan" tematizira ozračje splošne mobilizacije in prostovoljnega odhajanja k partizanom.⁵³ K pesmi "Partizansko cvetje!" je avtorica dopisala datum 8. 6. 1944 na Vojskem nad Idrijo ko je "hajkala pred Nemci". Temelj ubeseditve je prastara metafora za dekletke: Rožica krasna/ rožica lepa/ to si ti res/ slovensko dekletke// Rožica krasna/ slovensko dekletke/ se rado podaja/ v partizanske vrste! Pesem je prišla tudi v antologijo.⁵⁴ Pesmi A. L. opisujejo avtoričine zadovoljitve na raznih krajih, nastajale so za slovo od prijaznih ljudi, s katerimi je pri svojem političnem delu prihajala v stik, reflektirajo smisel partizanskega boja, slavijo maršala Tita in pričakujejo zmago.⁵⁵ Da pa si je A. L. znala dati duška tudi mimo ciljev partizanskega boja, priča pesem "Visoki hribi".

1. V visokem hribu,
v šumenju dreves,
išče si duša
tolažbe zares.

2. Ko najde si jo,
se srečna počuti,
saj našla je srečo,
tolažbo zares.

3. Ko hodim po hribih
in gledam navzdol,
si mislim pač včasih,
oj blagor ti dol.

4. A hitro zbežijo
mi misli drugam;
mi nazaj pohitijo
v planinski raj.

5. V dolini so ceste
in ravnini lepe,
pa srečnejše počuti
se v hribih srce.

6. Ne moti te šum,
ne moti te hrup,
ti pa v miru
uživaš svoj trud.

7. V miru v hribih
se najde vsak,
al' si bogatin
al' pa siromak.

8. Zato pa zaključim
jaz pesmico to:
z vzklikom veselim:
je v hribih lepo!

Pesem je nastala je 29. 9. 1944, ko je prespala na sedežu Okrajnega narodnosvobodilnega odbora nekje nad Čadrgom v bukovem gozdu. Vso noč je deževalo "z vetrom, mraz nam je bilo in vsi smo bili premočeni. Ko sem se naslednji dan na robu gozda v bližini sedeža okraja grela na jesenskem soncu, sem imela lep razgled na vso Tolminsko z mestom Tolmin v sredini. Ob tem pogledu sem postala trenutno nekako zasanjana in napisala sem naslednjo pesem, ki nima prav nič borbenosti v sebi. Neki tovariš, ki jo je prebral, mi je rekel, da ne spada med revolucionarje, ker ni borbeno. Po njegovem je imel mogoče prav, jaz pa jo le rada še danes prebiram in se spomnim na tisti lepi trenutek, ko sem gledala pod seboj v dolini ta lepi tolminski svet, obdan z vso lepoto narave in si vroče želela samo to, da bi bila kmalu svoboda in Tolmin samo naš - slovenski."⁵⁶ "... moje pesmi niso škodo vane mojemu političnemu delu, kvečjemu sem v njih povedala to, česar je bila polna moja notranjost."⁵⁷ A. L. se je v času svojega aktivističnega dela veliko gibala v porečju reke Soče: "Mrzlo in bistro sem jo opazovala, ko je pritekla navzdol po ozki strugi izpod Triglavskih pečin in hitela dalje v dolino proti Gorici po njeni kratko odmerjeni poti do Jadranskega morja."⁵⁸ Po zgledu Simona Gregorčiča se ji je tudi hotela oddolžiti s pesmijo, "v kateri nisem opisala le njenih krasot, ampak tudi pomembnost časa, v katerem smo se tedaj znašli."⁵⁹ Zadnja pesem A. L. iz vojnega obdobja opitimistično zagotavlja že v naslovu: "Končano kmalu naše bo trpljenje." Nastala je 28. 4. 1945, dan poprej kot so partizani kot osvoboditelji že vkorakali v Tolmin. Iz pesmi odmeva njihovo zmagoslavje: "Dejanja naj naša v svet govorijo,/ da Slovenci zavedni na Primorskem živimo;/ dopustili pa tega ne bomo nikdar/ da tujec

Slovenskega NOB pesništva 1941-1945 na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani.

⁵² Albina Lapanja, Kaj ste čuli bratje vi!, Glej op. 51, str. 2.

⁵³ Glej op. 51, str. 3.

⁵⁴ Glej op. 51, str. 5. Prim. Boris Paternu, Marija Stanonik, Irena Novak - Popov, Slovensko pesništvo upora 1941 - 1945 /Partizanske/, I, Lj., 1987, str. 433, na str. 432 fotografija originalnega zapisa.

⁵⁵ Glej op. 51, str. 7 - 8.

⁵⁶ Glej op. 51, str. 9 - 10.

⁵⁷ Glej op. 51, str. 8.

⁵⁸ Glej op. 51, str. 9 - 13.

⁵⁹ V predelavi Andreja Pagona - Ogareva je bila pesem objavljena v Tolminskem zborniku, 1975, 98 - 99.

še dalje bi bil naš gospodar! //...// Na lastni smo zemlji tlačani mi,/ nikogar ni bilo, ki rešil nas bi;/ sami smo tujcu se postavili v bran/ za vedno od nas bo pregnan tiran."⁶⁰ Vseh Albininih partizanskih pesmi je petnajst in so oštevilčene po nastanku. Od začetka se je podnje podpisovala z lastnim imenom, nato pa z ilegalnim imenom Zmaga. Zakaj si je A. L. izbrala prostega? Leta 1944 si je v svoj blok prepisala naslednje besede ruskega pisatelja Ilja Ehrenburga: "Zmaga ni marmor, zmaga niso stih, zmaga je v cestnem prahu in znoju, zmaga ima mnogo ran, razbolele noge in od nespanja vneta oči!"⁶¹ Marsikdaj sem si jih med NOB kot okrožna aktivistka priklicala v spomin in jih ponavljala," piše A. L. "Ker je bilo več partizank s tem imenom, so meni dodali še pridevek - naša Zmaga -. To ime sem si sama izbrala. Ilja Ehrenburg mi je povedal, kaj pomeni zmaga."⁶²

Albina Lapanja je sem in tja še uporabila svoj dar za kovanje verzov. Vsaj tri pesmi so nastale leta 1946, ko je bila zaposlena v Tolminu. "Pesem o združništvu!" izraža njen intimen gospodarsko-političen koncept, ki se končuje z zelo povedno poanto, če pomislimo, kolikšna lakota jo je grudila v otroških letih: ".../ zadruga bo skrbela za to,/ da nihče pri nas lačen ne bo."⁶³ Kajuhovsko naslovljena "Moja pesem ni le moja pesem" še v sedemdesetih letih dokazuje, da želi avtorica s svojo pesmijo služiti svojim rojakom in ne išče v njej utehe zase: "O jaz dobro vem, da moja pesem ni le moja pesem/ ona govori o trpljenju primorskih ljudi,/ ki kot jaz pod italijanskim fašističnim terorjem/ skupno bili smo zaslužnjeni."⁶⁴

Etnološko pomembna je pesem "Ob stoletnici rojstva našega tata!", ko v peti kitici obnavlja očetove spomine, kako si je kot pastir želel belega kruha: "Komaj je odrasel krilcu prvim hlačkam/ moral je v Vrh h kmetu Črvu/ z bratom Tonetom, ovce, krave, konje past./ Ko pasel je, se na beli kruh le spomnil je,/ saj še črnega ni imel za jest./ Je roženkrance večkrat molil/ ko se za ovčkami je podil;/ da kruha belega le enkrat jedel bi/ saj žep je le boba poln bil./ A naglo leta so minevala/ in mali Jožek je "Žef" postal./ Skladatelj Laharnar ga je orglat učil/ in ko enajstič se je z uka vrnil/ je v domači cerkvi prvič zaorglat!"⁶⁵ Še enkrat ne more

Oče in mati avtorice slikana okrog leta 1908

mimo dejstva, da jih je vzgajal "s trdo roko" in vendar so otroci ohranili svoje spoštovanje do nje, saj se jih je vseh enajst zbralo na rojstnem domu v njegov spomin.⁶⁶

Že spodobnost zahteva, da je A. L. napisala pesem tudi drugi ženi svojega očeta, "nuni", kakor so jo klicali otroci prve matere. To je bridek življenjepis šestih otrok, ki so vse prezgodaj izgubili očeta, kmalu za njim pa je odšla še mati. Otroke so poslali služiti, dom je ostal prazen, in kmalu še pogorel. Edini sin, prvorojenec, je padel v prvi svetovni vojni, pet sestra pa se je polagoma omožilo in ena od njih je njihova "nuna".⁶⁷ Dvoje besedil vsebuje kritično ost proti pretirani noblesi v zdravilišču Radenci, češ "komfort tako velik je gospod postal, da/ mi ljudje njemu smo postali robot."⁶⁸ Ena zadnjih Albininih pesmi "V spomin mrtvemu partizanu" ubeseduje nenavaden motiv mrtvega partizana, ki se ga mrtvi branijo, ker da je "še premlad za v temno zemljo", naj se gre nazaj bojevat.⁶⁹

Tako se je pesnjenje A. Lapanje vrnilo na svoje izhodišče. Spočela ga je druga svetovna vojna in kakor z očetom ni prišlo do globlje uglašenosti, sta

⁶⁰ Glej op. 51, str. 20 - 21.

⁶¹ Original v arhivu Albine Lapanja.

⁶² Albina Lapanja, Ljubljana, dne 13. jan. 1981 (tipkopis). Glej tudi op. 19.

⁶³ Naslovi besedil: Končali smo trpljenje, Hladno sonce, Pesem o združništvu.

⁶⁴ Prepis pesmi v arhivu Albine Lapanja. Nastala je 15. 8. 1946 v Tolminu, ko je bila A. L. "tajnik Okrajne Nabavno prodajne zadruge z omejenim jamstvom v Tolminu." Prim. op. 2, str. 32.

⁶⁵ Prepis pesmi v arhivu A. L. v ovoju, za katerega avtorica pojasnjuje: Nekaj pesmi, ki sem jih napisala v nekaj letih nazaj od leta 1975 dalje, str. 10.

⁶⁶ Nastanek pesmi: Ljubljana, dne 5. 6. junija 1976 oziroma Ponikve na Tolminskem, hranilišče: glej op. 65, str. 11.

⁶⁷ Albina Lapanja, Draga nuna", Ponikve 21. 6. 1980. Hranilišče: glej op. 65.

⁶⁸ Albina Lapanja, Hotel Radin; ista, Sodobnost. Hranilišče: glej op. 65.

⁶⁹ Nastanek pesmi: Ljubljana, 13. jan. 1981. Hranilišče: glej op. 65.

se glede italijanskega škornja strinjala. Kje se to kaže bolj kot v pesmi. Zveni nenavadno, a je res, da je tudi oče napisal pesem, ko so ga 20. oktobra 1918 zaprli v Podbrdu v Baški grapi, ko je bil namenjen na Jesenice po hrano za otroke, ki jim je umrla mati, njegova žena.⁷⁰

Člani ponikovskega bralnega društva pred kuliso narejeno za eno izmed iger

2. Dnevnik

Če s svojo pesemsko dejavnostjo Albina Lapanja podaja eno roko svojemu očetu, z drugo sledi svoji prerano umrli materi. Spominja se namreč, kako je starejša sestra dejala očetu, da ve, da mama piše dnevnik. Oče ga je hotel videti, a mu mama ni hotela pokazati.⁷¹

Tudi A. L. piše dnevnik, z njim je začela že kot otrok, a ohranjenega ima od leta 1961. Na vprašanje, zakaj je dnevnik iz prejšnjih let uničila, ni bilo odgovora. Posamezne zvezke številči,⁷² podatke pa zapisuje po določenih kriterijih. Vanj vpisuje dnevne dogodke, svoja opravila in opravke, morebitni posojeni denar in plačila in vreme. Z zadnje strani zvezka vodi kontrolo dohodkov in izdatkov. Osebna razpoloženja pri takem konceptu

v njem niso vsakdanji gost, ampak prej izjema.

Za tukajšnji pregled je na voljo le nekaj Albininega pisanja, saj ga šteje za svojo skrivnost, kar se posebno očitno vidi iz kategoričnega sklepa: "V vednost. Pišem tudi dnevnik, hranim ga od leta 1961, do tega leta sem ga uničila. Tudi tega bom, ako bo čas dopuščal. Najbolj zvesta dekla 'Smrt' tudi pri meni ne bo zatajila. Moj sklep: razen Dnevnika vse oddam, še srečna sem, da lahko komu!"⁷³ A. L. je izrazito reflektivna narava, zato se je tudi sama ne enkrat ustavila pred vprašanjem, zakaj pravzaprav piše dnevnik: "Kako je brez odgovora tako vprašanje. Kdor ga piše, že ve. Kdor ga ne piše, bo tudi potem, ko mu to stolmačiš, kolikor je seveda kaj takega točno tolmačiti, vedel ravno toliko kot poprej. Jaz imam občutek, da z mojim pisanjem dnevnika podaljšujem moje življenje ... ko ga vzameš v roko in ga bereš, ponovno podoživljaš, kar je bilo. Vedno to ni dobro. Včasih pa celo potrebno. Marsikateri moj dnevnik je končal v ognju. Mogoče je to prav? Mogoče? Za mene osebno prav."⁷⁴

Komaj omembe je vredno, da je dnevnik dolžnost, napor: "Skoraj nimam več časa za pisati. Toda dnevnik mora biti vsak dan gotov. Ostal mi bo kot spomin na preživetih šest tednov v Nerezinah."⁷⁵ Veliko pomembnejša je fikcija o molččem zaupniku, tihem prijatelju, ki si ga A. L. pridobi s postopkom personifikacije: "... Zopet mi je lažje. Ker nimam komu vse to povedati, si pa ti moj mali skromni dnevnik, toliko prijazen, da me poslušaj. Rada te imam in ti bom še marsikaj zapupala. Ti vem, da me ne boš razočaral. Saj si revež, da me moraš poslušati. Resnicoljubnež!"⁷⁶ Drugekrat si na vprašanje "zakaj pišem", odgovarja, da zato, "da se z nekom pogovarjam, da nekomu odložim nekaj mojega bremena ... V najtežjih trenutkih se bom zatekla k papirju in mu bom zapupala, povedala, potožila vse, kar me bo težilo. Ker se mi ne more braniti, me bo prenašal in potrpežljivo sprejemal nase moje breme. Spet hodim lažje, počutim se pripravljena nadaljevati pot in se srečavati z novimi bremenami, ki se jih ne bom mogla ubraniti."⁷⁷ Čez nekaj dni se namišljeni

⁷⁰ Jožef Laapanja (roj. 21. marca 1876 na Ponikvah), Nikdar ne bom pozabil! Nikdar ne bom pozabil/oktobra dvajseti dan;/ Pod brdom me je Italijan zagrabil/ v zapor sem bil poslan./ Tam sem bil zastražen/ celih osem ur;/ porabil sem trenutek/ ušel sem pravi čas./ Korake imam še krepke/ galop po tiru grem;/ porabil sem trenutek/ ušel sem pravi čas./ Prijatelj ves prestrašen/ kaj še zdaj lahko bo;/ če naj' patrolja zgrabi/ potem bo res hudo./ Srečno sva dospela/ zjutraj na svoj dom;/ eno čašo kave spila/ vsega je konc blo./ Naprej zastava slave/ na boj junaška kri;/ če treba Italijana/ zagnat prot Benečiji./ Albina Lapanja pojasnjuje: 20. okt. 1918 je bil oče namenjen po hrano na Jesenice na Gorenjskem, ko so ga italijanski vojaki zgrabili in zaprli v Podbrdu na postaji skupaj z Daminom na Slapu zvečer ob osmi uri. Ušla sta skozi okno proti jutru ob 3/4 na 4. - 5. avg. 1982. Original pesmi hrani Mile Škabar, Ljubljana, Gabrščkova 32.

⁷¹ Terenski obiski pri Albini Lapanja, Lj., 6. 7. 1987 - M. S.

⁷² Zdjaj piše v zvezek številka 25.

⁷³ Glej op. 2, str. 16.

⁷⁴ Prepis iz dnevnika Albine Lapanja, v času od 22. julija do 28. avgusta 1970. Original v bloku mojega dnevnika štev. 5: Odločila sem se, da bom prepisala iz mojega bloka dnevnik iz zadnjega letnega dopusta na morju v Nerezinah, kjer sem dotlej letovala petkrat. - 27. avgust 1970. (Datum prepisa: Lj., 20. 1. 1983).

⁷⁵ 19. avgust 1970 - glej op. 74.

⁷⁶ 29. julij 1970, glej op. 74.

⁷⁷ 1. maj 1973 - glej op. 14. "Zakaj pišem Dnevnik? Odgovor bo zvenel egoistično, zato, da z njim življenje podaljšujem. Večkrat brskam po njem in se z njegovo pomočjo spominjam preživetih dogodkov. Pesmice in drugi moji spisi so vsi podpisani z datumom, da vem, kaj sem kdaj in nekdanj mislila in te misli primerjam poznejšim v življenju." Glej op. 19.

dvogovor nadaljuje: "Oprosti mi, dragi dnevnik, da Te obremenjujem z mojimi težavami. Toda bodi mi tako ljubezniv, da me boš mirno prenašal, drugega pa ne zahtevam od Tebe. Vsak mora imeti nekoga, da se mu izpove. Ker sem sama, se bom tebi. Raje ne bom drugih obremenjevala, saj imajo brez mojih svojih težav dovolj ... Kadar bom imela prepolno notranjost, bom raje pisala pisala - in pisala ... Ker vem, da tega ne bo nikdar noben bral, pišem lahko tako kot je in kot prenašam sama te težave. Pišem, da se jih razbremenim. Mogoče se jim bom kdaj kasneje smejala. Da bi le bilo tako ... Kar sem napisala, sem jaz je 'moja bit', in kaj drugega naj še rečem na to. Vse sem pustila na miru, do sama sebe pa imam pravico, da se lahko operem in razbremenim. To vse mene teži in mi pri tem nihče ne more pomagati. Torej si pomagam sebi s tem, da pišem; to je res ena lepa stvar. Pišeš, pišeš; pišeš in včasih pri tem nič ne misliš, ker kar sedaj pišeš, si že mnogokrat pre-mišljevala in sedaj si se olajšala. Še res je, Albina."⁷⁸ V vlogi namišljenega sogovornika A. L. nagovarja dnevnik še marsikdaj, v želji, da s svojimi stiskami ne bi obremenjevala ljudi. Čeprav je njeno antropomorfizacijo jemati zelo zares, jo je sama sposobna tudi ironizirati, s kančkom humorja: Na dopustu v Nerezinah se A. L. takole pogovarja z dnevnikom: "Oprosti mi ponovno, ali z nekom se le moram pogovarjati. Zdi se mi, da je zame boljše tako - kako pa je zate, gotovo tudi ni slabo."⁷⁹

3. Potopisi

Tudi pri zapisovanju vtisov s potovanj in letovanj je Albina Lapanja zvesta sama sebi, saj jih ne meče na papir zgolj iz vzhičenosti nad novimi obzorji, ampak zaradi želje po podaljšanju, obnavljanju tistih občutij, ki jo prežemajo na novih poteh. Ko je bila dvakrat od doma vsakič z eno od sester, je uvodoma pojasnila: "Poizkusila bom, da bom ves ta čas bivanja v Dobrni, da bodo nama te vrstice, ko jih bova kasneje prebirali, priklicale v spomin te dneve še enkrat take, kot sva jih doživljali."⁸⁰ "Marsikatero podrobnosti tega potovanja bom napisala zaradi tega, da bova lahko kasneje z branjem le-tega ponovno podoživljali te dneve."⁸¹

Leta 1967 je A. L. potovala v Italijo in na Elbo, vendar tega ni opisala pač pa potovanja v Španijo, Afriko (Kenijo), Grčijo, drugo potovanje v Italijo, naslednje leto Sovjetsko zvezo, dvoje potovanj po

nekdanji Jugoslaviji in bivanje v zdravilišču Igalo in Dobrni.⁸²

Leta 1969 je imela priložnost videti Španijo, a nikdar ni mislila, da bo videla Atlantski ocean. Tedaj je v Španiji vladal še general Franco, zato je ta pot ni tako veselila: "Ko smo stopili na španska tla, sem občutila v sebi občutek togosti. Nesproščenosti. ... Tu se javno bohota fašistični znak. Ko sem ga zagledala, me je kar zmrazilo,"⁸³ je tedaj razmišljala A. L. in napravila imenitno primerjavo: "Vseposod v Španiji se srečujemo s staro mavretansko arhitekturo. Je po svoje veličastna in lepa. To so stare lepote. Toda red bi moral biti nov. Ta kočij življenje Španije."⁸⁴ Premisleka vredna je tudi njena misel, ko se pri vračanju pojavi med potniki vznemirjenost zaradi bližanja domačih tal, češ: "Tudi lepote se človek naveliča."⁸⁵

Pač pa se je A. L. leta 1971 izpolnila velika želja, da je videla Afriko. A ne ocenjuje je samo po njenih naravnih kulturoloških posebnostih in znamenitostih, ampak jo presoja kot dolgoletna aktivna politična delavka tudi s tega vidika: "Dobila sem vtis, da se prebujajo, da hoče spet živeti. Ne poseduje samo neizmernih pustinj in gorovja, tudi rodovitnih predelov ima dovolj. Le potrebno je, da se Afričani upro tujim gospodarjem, sami prevzamejo oblast v roke ter se usposablajo in izobražujejo."⁸⁶ Seveda Albina L. ne bi bila to, kar je, če vsega, kar se je ponujalo očem, ne bi notranje kritično motrila: "Ko smo se tako z našimi majhnimi kombiji poganjali za vsemi temi živalmi preko nizkega grmovja in ostrega peska, sem se spraševala, kdo je bolj pameten - mi ali te živali? Mi, ki jih opazujemo in se podimo za njimi ter jih slikamo, ali one, ki nas nekatere mirno opazujejo, ležijo v senci ali pa bežijo pred nami. Občutek sem imela, da jim še mar ni za nas."⁸⁷ Ob pogledu na najvišjo afriško goro Kilimandžaro se je odločila, da bo s tega potovanja opisala čim več doživetij in vtisov in jih posredovala svojim prijateljem, kar spet dokazuje Albinino pripravljenost za razdajanje. Tudi se na posameznih mestih razkrije njen dar za literarno oblikovanje. Taka je originalna primera oblakov, ki jih je gledala z letala: "Bili smo v pričakovanju novih zanimivosti v nadaljnjem letu do Indijskega oceana. Vreme smo imeli lepo. Leteli smo nad oblaki, ki so nam v jutranjem soncu nudili krasen pogled. Tik pod nami so bili videti redki, med njimi sem videla dol v neizmerno prostranost. Pred nami pa sem si jih predstavljala kot velik krožnik kmečkih štruk-

⁷⁸ 4. maj 1973 - glej op. 14.

⁷⁹ 13. avgust 1970 - glej op. 74.

⁸⁰ Glej op. 23, str. 2.

⁸¹ Albina Lapanja, Potovanje dveh sester od Ljubljane do Dubrovnika da, dveh sester in sicer Marice in Albine Žefove iz Ponikev. Opis tega potovanja naj ima naslov "Epilog plavega krožnika". Ljubljana, dne 1. XI. 1973, str. 2. (tipkopis, 12 strani).

⁸² Seznam Albine Lapanja z dne 11. julija 1987.

⁸³ Albina Lapanja, Opis potovanja v Španijo, 29. 9. 1969 in 4. 2. 1970 (tipkopis, 10 strani), str. 7.

⁸⁴ Glej op. 83, str. 4.

⁸⁵ Glej op. 83, str. 10.

⁸⁶ Albina Lapanja, Vtisi iz Afrike, Ljubljana, dne 30. I. 1971 (tipkopis, 29 strani), str. 1.

⁸⁷ Glej op. 86, str. 16.

ljev, ki le še čakajo, da jih gospodinja razreže, zabeli in postavi na mizo.⁸⁸ A tudi na tej celini ima prilžnost za asociacijo na domače ljudi. Ob pristanju v Kairu se je "spomnila mnogih slovenskih primorskih deklet ki so v tej oddaljeni deželi med prvo in drugo svetovno vojno in tudi še prej služile kot služkinje, sobarice, varuhinje otrok in slično. Bile so primorane zapuščati svoje domove in iti tako daleč, da so lahko kupile opravdo, ko so se po vrnitvi domov poročile. Marsikateri oče tega svoji hčeri ni mogel nuditi."⁸⁹ Na vsem potovanju so leteli po zraku 36 ur in 44 minut in preleteli 14.270 km.

Medtem ko s potovanja po Grčiji ni kakih izjemnih opazanj, je čisto drugače z vtisi iz Rima: "Tu ni kaj opisovati in pripovedovati. Vse je tako mogočno, staro in lepo, da je vse to res treba le videti. Tu se vidi bogastvo in zanimivosti vsega sveta. V vatikanskem muzeju kakor v Sikstinski kapeli slišiš vse jezike sveta. Tu se dan za dnem in leto za letom zgrinjajo množice iz vseh krajev sveta ter občudujejo lepoto preteklosti in njeno ustvarjalno moč ... Le dva dni smo bili v Rimu in toliko smo videli, da smo bili od samih vtisov utrujeni pa tudi nenasitni. ... je enkratno, da smo bili v katakombah. Ker zgodovino brati je eno, videti to, o čemer si bral, pa drugo ... Čudovito doživetje, da smo videli to staro preteklost, ki smo si jo dosedaj le po knjigah predstavljali."⁹⁰

Enako navdušenje je doživljala A. L. ob obisku slavnega Ermitaža v nekdanjem Leningradu: "Ne da se povedati z besedami, kaj vse se vidi v tem muzeju."⁹¹ In vendar se samosvoje zamisli ob njem. "... Ermitaž; ta beseda pomeni osamljen, osamljenost, se pravi, tukaj smo sedaj sami, osamljeni predmeti, ki so nas nekdanj rabili tisti, ki jih nikoli več ne bo. Sami smo, pravijo, zaprti med štiri stene, pa čeprav velike; vsi nas gledate, nemo govorijo mimoidočim, toda tega, kar smo mi doživeli, ne veste. Ne, ne vemo ničesar, le gledamo začudeno vse razstavljene predmete, ki so jih nekdanj rabili ruski mogočniki."⁹² Pomemben je tudi pripis, ki se nanaša na politično gospodarsko primerjavo tedanje Sovjetske zveze in tedanje Jugoslavije: "Ne moremo primerjati naših plač njihovim in ne njihovim našim. Za nas je Din gospod zanje pa rubelj. Oni naj čuvajo svoje, mi pa naše pridobitve. Tito je že vedel, kaj dela; ne moremo enačiti naših krajev s

Sovjetsko zvezo. Ne more se dobesedno kopirati socializem v Sovjetski zvezi po vseh ostalih delih sveta. Vsak kraj in dežela ima svoje pogoje."⁹³

Potovanje iz Ljubljane prek Banja Luke in Jajca v Dubrovnik ima simboličen naslov: Epilog plavega krožnika!⁹⁴ Albina L. je sicer želela, da bi se na pot odpravile vse tri sestre iz očetovega prvega zakona, toda najstarejša se ni upala spustiti v takšno pustolovščino. "Nismo več mlade, prekoračile smo šestdeset let," je bila razumevajoča do nje A. L. iz veselja, da sta bili na poti skupaj s sestro, ki jo "življenje še posebno z otroških let veže" nanjo je zapisala: "Od vseh mojih dosedanjih potovanj mi bo ostalo to za vedno v najbolj lepem spominu."⁹⁵ A. L. pojasnjuje, da je omenjeno potovanje poimenovala po nekem otroškem doživljaju, vendar ga konkretno ne razkrije. Toda v Mostarju, ko sta se prijateljsko pogovarjali, ji "je spet prišel naprej tisti 'mali plavi obtolčeni krožnik' še iz otroških let. Tisti trenutek sem sklenila, da bom tudi to potovanje opisala in ga po njem imenovala."⁹⁶ Za kaj je imel omenjeni krožnik tako pomembno mesto v Albininem spominu, je mogoče zaslutiti iz njenega Življenjepisa, v katerem tudi ne gre mimo njega in sestre, s katero sta bili tokrat na skupnem potovanju: "... Jokala sem se zato, ker me je jezila ... Pa sva se vseeno imeli radi. Pri kosilu sva morali jesti skupaj z enega krožnika. Bil je plav in malo obtolčen. Ostali so imeli vsi vsak svoj krožnik. ..."⁹⁷

Na koncu svojih potopisov se Albina navadno spoštljivo prikloni domovini: "Res, dom je samo eden in najlepša domovina je tvoja!"⁹⁸ Ali "Ko smo okoli šeste ure zjutraj pristali na letališču na Brniku smo zaploskali od veselja. Konec je bilo lepega potovanja in tudi nevarnosti. Bili smo zopet v naši lepi Ljubljani! Povsod je lepo, doma pa najlepše!"⁹⁹ Zaradi njene resnicoljubnosti tudi ni naključje, da se opraviči zaradi morebitno napačnih podatkov,¹⁰⁰ kar tudi nakazuje njeno skrb za ujemanje posredovanega z zgodovinskimi dejstvi.

4. Prispevki za objavo

Kdo bi si mislil, da je na videz tako resna, zadržana Albina L. tudi za "hece". Še iz vojnega časa si je zapomnila šaljivo transformacijo kratice SPŽZ = slovenska protifašistična ženska zveza, kar so humoristi komentirali z besedami: "Saj prekleto žalostno zgleda."¹⁰¹

⁸⁸ Glej op. 86, str. 22.

⁸⁹ Glej op. 86, str. 28.

⁹⁰ Grčija - brez naslova, Ljubljana 27. IX. 1971, (tipkopis, 10 strani). Opis potovanja v Italijo, preko Sežane, Mester, Bologne, Firenc, Rima in dalje preko Pompejev do Napolija in do Capri ... Ljubljana, dne 17. 10. 1972 (tipkopis, 13 strani), str. 7.

⁹¹ Doživljaji z izleta po SZ, Ljubljana 14. VIII. 1973 (tipkopis, 32 strani), str. 29 - 30.

⁹² Glej op. 91.

⁹³ Glej op. 91, str. 32.

⁹⁴ Glej op. 81.

⁹⁵ Glej op. 81, str. 1.

⁹⁶ Glej op. 81, str. 12.

⁹⁷ Glej op. 2, str. 8.

⁹⁸ Glej op. 83, str. 10.

⁹⁹ Glej op. 86, str. 29.

¹⁰⁰ Glej op. 93 in op. 99.

¹⁰¹ Glej op. 71.

Gostilna in trgovina Lapanje leta 1930

Tako torej ni naključje, da je trdoživa Tolminka doživela prvo objavo kot avtorica dveh šal, in to v samem Pavlihi. To je bilo leta 1968.¹⁰² Na odstrižek objave je dopisala z rdečim kemičnikom: "Moj prvi uspeh dva heca ..." prvo leto, ki ga je začela, kot upokojenka. Potem je še nekajkrat poskusila srečo, vendar zaman; tako da je na kopije, ki jih je zložila v posebno mapo, le z rdečim svinčnikom čez čas dopisala: "ni uspeha".¹⁰³ Naslednje leto, 1969, se je pojavila v javnosti v oddaji Še pomnite tovariši na radiu Ljubljana s prispevkom Kako smo volili v okraju Bukovo. Besedilo so vpletli tudi v knjigo pričevanj Slovenke v narodnoosvobodilnem boju leta 1970.¹⁰⁴ Enako je vključen vanjo Albinin spomin na "delo kot aktivistke SPŽZ v zapadno primorskem okrožju".¹⁰⁵ Sploh kaže, da je bilo 1970 glede objav najbolj rodovitno leto v Albininem življenju. Tega leta so ji objavili tudi spomine na

¹⁰² Pavliha, 24. 1. 1968. Zob za zob; Preveč jih je že (brez podpisa).

¹⁰³ Mapa v arhivu Albine Lapanja.

¹⁰⁴ Albina Lapanja, Kako smo volili v okraju Bukovo. Še pomnite tovariši, radijska oddaja Radia Ljubljana 14. 9. 1969 - Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, II-1, Zbornik dokumentov, člankov in spominov, Ljubljana, 1970, str. 356.

¹⁰⁵ Albina Lapanja, Moje delo kot aktivistke SPŽZ v Zapadnoprimorskem okrožju, v: Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, II-2, Ljubljana 1970, str. 1342.

njeno medvojno delo "v slovenski Benečiji".¹⁰⁶ Tudi za rubriko Pisma bralcem v Delu dokazuje, da jo je ta čas predvsem zaposlovalo njeno sodelovanje v partizanskem boju proti okupatorju. Po branju Svečtinovega romana Ukana se ji je porodila misel, ki jo daje javnosti v pretres, da bi knjigo ponatisnili v cenejši opremi in bi bila tako dostopna tudi mladim. Ob gledanju filma Bitka na Neretvi pa jo je prešinilo, ali bi ne bilo primerno tudi po knjigi Ukana posneti filma, v katerem naj "bi bila poudarjena mednarodna solidarnost in predvsem solidarnost jugoslovanskih narodov".¹⁰⁷

Se je pa leta 1970 razkrila še ena Albinina ljubezen: rože. Na strokovnjaka pri Mojem malem svetu je nasloвила vrsto vprašanj v zvezi z njimi in le-ta kakor tudi odgovor nanje so bili v reviji tudi objavljeni. Že v januarski številki naslednjega leta ji je ista revija objavila fotografijo o polepšanju okolice s cvetjem pri počitniški hišici "pri Zrimu na griču" v Spodnjem Vrsniku pri Idriji.¹⁰⁸ Kot reporterka iz tega kraja se je Albina L. izkazala istočasno v Kmečkem glasu v članku Napeljava vode v Spodnjem Vrsniku.¹⁰⁹ Prav tako je tisti čas poročala o "Durjevih v Ponikvah",¹¹⁰ da bi se s tem vsaj malo oddolžila svojim somišljenikom iz druge svetovne vojne. Z enako motivacijo je nastalo pismo, ki ga je objavila v TV 15¹¹¹ in v njem nagovarja "matere, žene in dekleta na Tolminskem, Kobarškem, Bovškem, Idrijskem in v sončnih Brdih". V njem jim zagotavlja, da ne bo snedla med vojno dane obljube in jih bo zares obiskala, hkrati pa jih opozarja na svoj članek v knjigi Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, v katerem se spominja njihovih krajev. Resnici na ljubo je treba dodati, da je bila že pred leti Albina L. deloma svojo obljubo izpolnila, ko se je podala na pot "po šestnajstih letih po zaraslih partizanskih stezicah", kakor je dala naslov svojemu potopisu, ki ga povzema v besedah: "Nepričakovana srečanja, povsod prisrčni pozdravi, počasi se gorje pozablja, Novi rodovi živijo novo življenje."¹¹² Te vtise si je nabrala pri obisku krajev "nekdanjega majhnega Bukovskega okraja in sicer: Bukovo, Jesenice, Ore-

¹⁰⁶ Albina Lapanja, V slovenski Benečiji, Borec XXII, Ljubljana 1970, str. 432 - 437.

¹⁰⁷ Albina Lapanja, Nekaj predlogov ob romanu Ukana, Delo, 11. februarja 1970, str. 2. Sem sodi tudi Albinin dopis o nadaljevanki VOS na ljubljanski Televiziji, STOP, 4. 6. 1971, št. 21.

¹⁰⁸ Albina Lapanja, Ali rastline škodujejo človeku? Ali mestni plin škoduje rastlinam? Moj mali svet, 3, št. 1, jan. 1971, str. 44 - 45. Ista, "Pri Zrimu na griču", Moj mali svet, januar 1971, str. 15.

¹⁰⁹ Albina Lapanja, Napeljava vode v Spodnjem Vrsniku, Kmečki glas, 10. febr. 1971, št. 6, str. 16.

¹¹⁰ Albina Lapanja, Durjevi v Ponikvah, TV-15, 28. februar 1971, str. 13.

¹¹¹ Albina Lapanja, Obljuba dela dolg, TV-15, 24. junija 1971, str. 5.

¹¹² Glej op. 103.

hek, Orehovska grapa in Reka" v bližini Cerkna. Spomine je predvidela za oddajo Še pomnite tovariši, vendar so jih ji zavrnili, ker da najraje objavljajo prispevke, ki "imajo zaključeno zgodbo", in ji priporočili, naj se obrne na revijo Borec. Koliko ji je bilo do tega, da bi ti utrinki na srečanja z nekdanjimi sodelavci v okviru partizanskega boja zagledali beli dan, priča dejstvo, da se je drugo leto potopisa lotila na novo in ga je razširila z opisom obiskov omenjenih znancev na Šentviški planoti, Tolminu, Gorici in Kopru.¹¹³ A do objave menda kljub vsemu ni prišlo.

Le enkrat se je Albina L. mimogrede izpostavila kot upokojenka, ko je poročala o srečanju (v tej vlogi) s sebi enakimi v njenem nekdanjem podjetju "Posrednik" in so na tej podlagi objavili v Delu ustrezno notico.¹¹⁴

Lok Albininih objav se končuje leta 1972 z dvema objavama v Pavlihi in to istega dne. V prvem se dotika uredniške politike, češ "če hočeš ostati še humoristično-satirični časopis, pusti seks in pornografijo drugim revijam, saj imaš tako razširjeno področje, da ti to ni potrebno. Želimo si zdravega humorja, zabavljic in še kaj. Smeh je najboljšo zdravilo. Naslov drugega prispevka z naslovom Konec dober - vse dobro,¹¹⁵ bi lahko jemali tudi simbolno, saj po tem Albina L. na lastno pobudo ni več doživela objave, čeprav si je za to res še prizadevala.¹¹⁶ Zato je v mapo z dokumentacijo o objavah vložila obrabljeno vozno železniško karto in na njeno hrbtno stran napisala: Moji do sedaj objavljeni literarni uspehi, Lj. 21. jan. 1974.¹¹⁷

Vendar to ne pomeni, da se je Albina Lapanja dokončno odpovedala te vrste pisanju. V naslednjih približno desetih letih (do leta 1983) je sestavila sama ali zapisala od drugih, "209 aforizmov", kakor je sama poimenovala razne anekdote in šale, nekaj tudi še izza partizanskih časov v tolminskih hribih. Leta 1979 pa je posebej razvrstila "cvetke iz Radenc", to je smešne dogodivščine iz omenjenega zdravilišča.¹¹⁸

¹¹³ Glej op. 103.

¹¹⁴ Na izstrižku objave ni datuma, poleg priložen Albinin tipkopis pa je datiran: Ljubljana, dne 25. XII. 1971.

¹¹⁵ Albina Lapanja, Konec dober - vse dobro: Na Dolenjski cesti v Ljubljani je šla neka gospa k sosedovim gledat televizijski program. Zraven so zadovoljno hrustali piščanca. Povabljenka je imela s seboj v papir zavita očala. V papir pa je zavila tudi koščice, da bi jih dala svojemu kužku. Čez nekaj časa mu je dala zavitek v usta. Nato je segla po drugem zavitku, da bi si nataknila očala. Ko ga je odvila, so na mizo padle koščice! No, končalo se je srečno: Pes očal ni pojedel, ker jih ne mara, za gospo pa so bile kosti pretrde. Pavliha, št. 4, Ljubljana 29. 1. 1972.

¹¹⁶ V mapi iz op. 103 je blizu dvajset člankov, na katere je avtorica dopisala z rdečim kemičnikom: Nič uspeha, Ni objavljen.

¹¹⁷ Listek je vložen v mapo z objavami.

¹¹⁸ 209 aforizmov. Listek pripet s tem naslovom na ovoj s

Vse to dokazuje, da njena ustvarjalna vnema ni popustila v nobenem okolju in obdobju.

III. Mik zgodovine

Imeniten vezni člen med pravkar končanim in tukajšnjim razdelkom je pismo, s katerim Albina L. razkriva samo sebe bralcem nekdanje revije Tovariši: "Ko sem bila še zaposlena, sem imela le malo časa za branje. Pa sem le zasledovala Tovariša, v katerem so mi najbolj všeč potopisne reportaže najbrž zato, ker sem velika ljubiteljica narave in njenih lepot. Zato tudi precej potujem, kolikor moja denarnica prenese. Vaše reportaže pa me vodijo tudi po tistih krajih, ki jih sama ne morem videti ... Rada bi le, da bi na naslovnih straneh kdaj pa kdaj predstavili naše zaslužne može in žene, predvsem matere.

... In moj konjiček je zdaj postalo zbiranje podatkov o raznih osebnostih in strokovnjakih, od najstarejših do najnovejših - popevkarjev. Zbirko nenehno dopolnujem, imenovala pa sem jo Sprehod skozi stoletja. Z njo imam veliko veselje, pa tudi dosti dela. Upokojitve ne jemljem kot dobo počasnega umiranja, ampak kot uživanje vseh pridobitev, ki sem jih dobila med svojim aktivnim življenjem. Zelo so mi všeč starine. Mnogo berem, najraje pa segam po zgodovinskih knjigah o starih umetninah."¹¹⁹

1. "Sprehod skozi stoletja"

Različne kartoteke pod navedenim naslovom si je Albina Lapanja zamislila že leta 1968, ko se je dobro upokojila. Ko osemdesetletna dela o tem dokončni obračun leta 1992, je zato ganjena: "Sedaj pa končujem to zbirko oziroma se poslavljam od mojega dolgoletnega prijatelja tkzv. - konjička - ki me je spremljal skoraj vsa moja upokojska leta. Res težko mi je pri srcu pri pisanju teh vrstic; ker prav ta zbirka me je dolga leta spodbujala in krajšala čas..."¹²⁰ Očitno je držala besedo, ki si jo je dala leta 1972, ko je delala prvi obračun o stanju kartotek: "To bo moj doživljenjski konjiček. Kadar me popade malodušje, iščem utehe v tej zbirki. Tudi tega početja se Albina L. ni lotila tjavendan: "Sprehod skozi stoletja! - Tako sem imenovala mojega konjička! Vsebuje pregled vseh velikih in

popisano vsebino na petinšestdesetih straneh. Albina Lapanja, Cvetke iz Radenc, kjer sem se nahajala v zdravilišču od 11. junija do 1. julija 1979, Ljubljana 9. 8. 1979 (tipkopis, 7 strani).

¹¹⁹ Albina Lapanja, Tovariši, moj življenjski spremljevalec, Tovariš, ilustrirana družinska revija, št. 20, 2. 6. 1970, str. 13.

¹²⁰ Albina Lapanja, Zaključni pregled mojega dolgoletnega hobija, imenovala sem ga Sprehod skozi stoletja ... Ljubljana, 16. 9. 1992, str. 1.

zanimivih osebnosti od najstarejših grških pa do popevkarjev današnjega časa." Po razvrstitvi gradiva v posamezne skupine pojasnjuje: "Črpan iz razne tekoče literature, dnevnih časopisov, raznih revij itd. To ne delam iz osebne koristi, ampak iz veselja. Tako imam istočasno pregled trenutnega kulturnega nivoja. - Možne napake, ki jih naredim pri pisanju ali prepisovanju raznih podatkov, sproti odpravljam. To delam že od leta 1968 v jeseni dalje. Vsako leto bom po možnosti naredila pregled števil. stanja. Do sedaj je to uspeh mojega dela treh let."¹²¹ Naslednje leto je pregled ponovila in se odločila, da bo po strogi abecedi odslej vlagala samo nove podatke za pesnike in pisatelje, medtem ko bo pri drugih kartotekah to počela le do tretje črke. Za naslednja leta so poročila izostala. Pač pa si je spet vzela čas zanj leta 1977 in opozorila na nekatere spremembe in pri tem dodala: "Posameznim poklicem bom prilagala čimveč časopisnih izrezkov z raznimi podatki. Kartoteka vsebuje točen datum in naslov revije, od kjer je izrezek vzeta."¹²² To pomeni, da so podatki iz nje viroslovno preverljivi. Morda je vnema za to delo z leti vendarle malo upadla, saj je leta 1987 priznala, da inventure o njej ni napravila že deset let, a da se z njo še vedno po malem ukvarja.¹²³ Leta 1992 v poročilu pošteno prizna, da je pregled kartotek opravila leta 1971, 1972, 1973, 1974 in leta 1977, nato pa "do danes nič več".¹²⁴ Kolikor ni pri štetju prišlo do pomot, je v kartotekah čez 18.000 enot. Z njej lastno doslednostjo Albina L. ne taji, kaj jo je obhajalo ob tem delu: "Ko sem se pri tem srečevala z raznimi ljudmi s toliko različnih poklicev, sem imela občutek, da se pogovarjam z njimi. Pri vsem tem sem morala biti močna, da sem se lahko borila proti občutku manjvrednosti, napram tistim ljudem, ki so ustvarili velika dela v svojem življenju. Končno sem prišla do zaključka, da sem tudi jaz izpolnjevala mojo življenjsko dolžnost v vsej dani mi moči."¹²⁵

2. Izpiski iz zgodovinskega knjig

Albina Lapanja je prebrala tudi lepo število strokovnih in poljudnozgodovinskih knjig, od njih so nekatere prav obsežne, in kako temeljito se jih je lotila, dokazujejo prepisi in "izvlečki", kakor sama pravi, iz njih. Kot človek, ki silno ceni fotografijo, je te zapiske tudi dokumentirala, vendar ne po ustaljenem sistemu, kakor je to v navadi pri

strokovnem delu, ampak po svoje, samorastniško pač, tako da pri tem navajanju kdaj kaj tudi zašepa.

Sledi poskus sistematične razvrstitve zadevnih prebranih knjig, za katere A. L. hrani bolj ali manj obsežne (tipkane) prepise in izpise.

1. Svetovna zgodovina v slikah.¹²⁶ Na drugem mestu je omenjena "Zgodovina v slikah". Prav tako je le približno navedena letnica začetka njenega izhajanja. Enkrat leto 1975 in drugič leto 1978.¹²⁷ Končno o delu gradiva poroča na več mestih in ne strnjeno.

2. Veda Zagorac in Zdravko Pečar, Egipt, dežela, ljudstvo in revolucija, Ljubljana 1958, prev. Jože Župančič. Bralka knjige celo dopiše, kje si je knjigo mogoče izposoditi.¹²⁸ Ob izpiskih iz te knjige Albina L. razkrije, kaj jo vodi pri tem početju: "Te izvlečke nisem spisala samo zaradi sebe; temveč tudi zaradi morebitnega bralca, ki naj mu služi predvsem kot pomoč oziroma kot kažipot pri branju. Še podrobneje o tem spregovori na priloženem listku: "Moj namen je bil pri tem pisanju, da meni kdaj kasneje ali pa morebitnemu bralcu skrajšam delo pri branju. Zabeležene so strani, kjer se lahko bolj natanko prebere snov, ki ga zanima. Ni zapisano samo najvažnejše, ampak je v glavnem prikazano, kje naj se kaj išče. Najvažnejše ni za vse enako važno. Na splošno pa je vse zelo zanimivo."¹²⁹ Sledi obvezen podpis z naslovom in datum: 21 avg. 1976.

3. Maurice Duron, Aleksander Veliki, Maribor 1977. Iz te knjige je izpisala predgovor, opombe in komentar. Omenjene tri knjige potrjujejo že iz opisov potovanj zasluteno spoznanje, da je Albino L. privlačila starodavna preteklost, aktivna udeležba v boju proti fašizmu in nacizmu, pa je storila, da se je trudila čim temeljiteje seznaniti tudi s širšim ozadjem druge svetovne vojne.

4. Kronologija iz II. svetovne vojne od 10. 6. 1940 do 3. 5. 1946 je povzela po knjigi Sardinci iz Afrike:¹³⁰ Kdo je avtor knjige in kdaj je izšla, je treba dodatno preveriti.

5. Kdo je avtor knjige Hitler, ni navedeno, tudi letnica izida manjka, da pa je A. L. očitno imela pred očmi morebitnega uporabnika njenih izpis-

¹²⁶ Zgodovina v slikah, Slovensko izdajo so pripravili profesorja Branko Božič in Tomaž Weber ter prevajalka prof. Helena Menaše, Ljubljana, 1976.

¹²⁷ Glej op. 126.

¹²⁸ Mestna knjižnica, Vegova ulica. - Je to današnja knjižnica Otona Župančiča?

¹²⁹ Veda Zagorac in Zdravko Pečar, Egipt, Dežela, ljudstvo in revolucija, Ljubljana 1958.

¹³⁰ Avtorica v tej zvezi dostavlja: "Kronologija iz II. svetovne vojne. Teh knjig je več, z različnimi naslovi, jaz sem vse prebrala. Vse navedene knjige imam v mojem arhivu prebranih knjig, te so od leta 1980. Večina njih je avtor Albert Klun, roj. 21. 6. 1926 v Brezovici, občina Sežana ..." Glej op. 19.

¹²¹ Albina Lapanja, /Statistično poročilo/: Sprehod skozi stoletja, števil. stanje z dne 22. VIII. 1972 mojega konjička.

¹²² Albina Lapanja, Opis stanja mojega hobija "Pregled skozi stoletja", ki ga pišem oziroma dopolnujem od leta 1968 dalje.

¹²³ Glej op. 1.

¹²⁴ Glej op. 1.

¹²⁵ Glej op. 7, str. 10.

kov dokazuje pripis, kako "je označeno s številko strani knjige, kjer lahko bralec dobi nadaljnje podatke".¹³¹

6. Pri naslednji knjigi v osebni izkaznici manjka le leto izida. Za ilustracijo pa sledi dobesečna Albinina formulacija: "Izvlački iz knjige Mussolini, ki naj bodo slučajnemu bralcu teh vrstic kot kašipot pri navedeni knjigi, ki jo je spisala Laura Fermi, italijanska pisateljica, knjiga obsega 442 strani."¹³²

7. Harrison E. Salisbury, 900 dni obleganja Leningrada, prev. Marko Selan.¹³³ Tu je A. L. prejkone črpala kaj za svoje kartoteke, ker je k izpisom pristavila: "Iz knjige sem vzela v glavnem pesnike in pisatelje tedanjega sovjetskega časa z nekaj važnimi podatki ter nekaj podatkov ob najhujšem obleganju Leningrada."¹³⁴

8. Ob Churchillovih Spominih ni kaj dodati.¹³⁵

9. Austin Charles Brecht, Zgodovina Združenih držav Amerike. Iz nje je prepisala nastanek ameriške ustave in seznam predsednikov ZDA vse do R. Reagana.

10. Za "zgodovino svetih let in finančno poslovanje", ki je iz brošure "Črna internacionala", si je A. L. oskrbela že kseroks, žal pa temeljni bibliografski podatki o njej manjkajo.¹³⁶

S tem smo prišli do teme, ki ji A. L. skuša razumsko priti do dna, namreč vera.

11. Sergej A. Tokarev, Vera v zgodovini narodov sveta, Ljubljana 1974, prev. Ludvik Mrzel. Ob tej knjigi izvemo, da jo je, po začetnem in končnem datumu sodeč, izpisovala tri tedne in to "iz vsake posamezne vere nekaj glavnih značilnosti, kar naj bo bralcu kot napotilo k branju te knjige v celoti".¹³⁷ Tako v začetku; na koncu izpisovanja pa stoji: "Ta izpisek vsebuje temeljne postavke, vzete iz navedene knjige, ki naj bodo bralcu v pomoč in napotek pri branju oziroma študiranju te knjige. Izvleček je napisan po zaporedni vrsti v knjigi. Po možnosti so vse strani v glavnem oštevilčeno označene, kjer beri dalje v knjigi. V kolikor mi je uspelo, je vsa tema povezana med seboj v glavnih temeljnih točkah knjige. Knjiga je zelo zanimivo in poljudno napisana; da se brati kot zanimiv roman."¹³⁸

¹³¹ Alan Bullock: Hitler. Slika tiranstva, Ljubljana 1963. Zbirka Bios. Prevedla Boris Verbič in Branko Vrčon.

¹³² Laura Fermi: Mussolini. Cankarjeva založba, Ljubljana 1966, prev. Vladimir Naglič.

¹³³ Tudi tu manjka letnica izdaje knjige. Harrison E. Salisbury. 900 dni. Obleganje Leningrada. založba Borec, Lj., Prev. Marko Selan.

¹³⁴ Izpiski navedene knjige poleg drugih v posebni mapi, str. 1 (tipkopis), Lj. 1975.

¹³⁵ Winston Spencer, Churchill, Moja mlada leta. Nobelovci 30. Ur. Janko Moder. Cankarjeva založba, Lj. 1976.

¹³⁶ Frane Barbieri. Črna internacionala, Lj., 1956. Natisnila Celjska tiskarna v Celju.

¹³⁷ Ljubljana, 27. dec. 1978, Podpisana lastnoročno A. L.

¹³⁸ Ljubljana, 20. jan. 1979.

12. Verstva sveta / Enciklopedija verstev v zgodovini človeštva, Ljubljana 1977. Tu je, če je prav razumeti Albinin dostavek, kot povzetke šteti kazalo uvodov iz opisa posameznih religij.¹³⁹

13. Janko Pleterški, Narodi Jugoslavije, revolucija, Ljubljana 1987. Tu je A. L. nenavadno skrbna pri navajanju bibliografskih podatkov, saj omenja celo direktorja obeh založb (Komunist, Državna založba Slovenije), ki sta delo izdali. Izjemno suhoparna pa je tudi pri pojasnilu: "Povzela sem le nekaj važnih značilnih statističnih podatkov..."¹⁴⁰

14. Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979 "in ima 964 strani" piše A. L. in se ob tem osebno odpre: "Knjigo sem vso prebrala, le zadnje strani NOB in druge svetovne vojne, ki mi je precej znana, saj sem jo preživela kot borka NOB, sem prebrala samo glavne strani; oziroma glavne neznane mi dovolj dogodke - predvsem pa zaradi tega, ker sem bila že preutrujena vsled dolgega branja in slabih bolanih oči."¹⁴¹

Na vprašanje slovenstva se navezuje tudi prepis članka Berte Golobove iz sobotne priloge Dela "Lubi Slovenci in njihova materinščina".¹⁴² Kako živo sledi A. L. kulturnemu in političnemu utripu "slovenšne cele", dokazujejo tudi njeni prepisi posameznih odlomkov, ki se navezujejo nanjo, iz Nove revije.¹⁴³

15. Iz knjige Cerkev na Slovenskem, Ljubljana 1971 je iz vseh treh glavnih cerkvenoupravnih enot izpisala seznam župnij in duhovnij.¹⁴⁴

16. Janek Musek, Psihologija osebnosti,¹⁴⁵ Iz knjige je pridobila "zaporedni poimenski seznam raznih strokovnjakov, psihologov..."¹⁴⁶

O slovenski zgodovini je leta 1973 A. L. na dopustu v Dobrni zapisala v svoj dnevnik: "Še sedaj so vidni pogosti gradovi - oziroma ostanki nekdanjih srednjeveških gradov, ki spominjajo in dokazujejo dolgotrajno in težko obdobje naših prapra-predhodnikov tlačanov in njihovih borb za

¹³⁹ Verstva sveta. Enciklopedija verstev v zgodovini človeštva. Cankarjeva založba, Ljubljana 1977.

¹⁴⁰ Ljubljana, 7. 2. 1988, Podpis A. L.

¹⁴¹ Zgodovina Slovencev. Cankarjeva založba, Ljubljana 1979.

¹⁴² Berta Golob, Ljubi Slovenci in njihova materinščina, sobotna priloga Dnevnika, z dne 5. nov. 1983.

¹⁴³ Prepis iz Nove revije št. 52/53, str. 1375, 1387, 1388. Prepis iz Nove revije, št. 65/66, str. 1706, 1707. Prepis iz Nove revije št. 35/36, str. 308.

¹⁴⁴ Prepis: Seznam cerkva in njih zidava v koprski škofiji na Primorskem; Župnije in duhovnije mariborske škofije; Župnije in duhovnije ljubljanske Nadškofije. Čas prepisovanja: 18 - 21. julija 1980. Cerkev na Slovenskem. Provincija ecclesiastica Slovena in Ljubljana 1971. julija 1980. Letopis 1971 (stanje 1. junija). Sestavil Zdravko Reven s sodelovanjem dr. Maksa Miklavčiča, Rafka Lešnika, dr. Jožefa Meška, Ivana Kobala st. in drugih sodelavcev.

¹⁴⁵ Janek Musek, Psihologija osebnosti, Ljubljana 1977.

¹⁴⁶ Izpiski za to knjigo niso pripeti k izpisom zgodovinske narave ampak so ostali posebej.

osvoboditev izpod tlačanstva pod znano parolo "V boj za staro pravdo". Pa naj še kdo reče, da Slovenci nimamo zgodovine. Kakor pravijo, da je kratka ali še vedno predolga za vse, kar so naši predniki prestali pod tujimi osvajalci kar od kneza Koclja in kralja Sama dalje. Še vedno smo tu in bomo ostali na svoji zemlji."¹⁴⁷

Na prošnjo, naj opiše svoje življenje, pa je ob predstavljenih izpiskih, ki so navadno obsežni več deset strani, zapisala: "... Točno, zakaj sem to delala, ne vem? Mogoče, da sem bila vedno zaposlena, tudi verjetno. V glavnem pa sem to pisala z veseljem. Mogoče tudi zaradi tega, da bo to komu kasneje v pomoč pri branju le teh."¹⁴⁸ Ganljivo je spremljati silno voljo in pogum pri premagovanju naporov za delo, ki mu ne manjka sposobnosti, nekaj obrtnega znanja pa vendarle. Zavest o pomembnosti dokumentiranja se kaže tudi pri stalnem navajanju lastnega imena in naslova, marsikdaj tudi telefonske številke, drugi enako pomembni podatki pa sem in tja izpadejo. Snov navedenih knjig priča o želji po široki razgledanosti: "To ne berem zaradi lepšega, je treba malo preštudirati."¹⁴⁹ Komentarji k izvlečkom pa pričajo, da je imela pri tem pred očmi tudi morebitne druge uporabnike svojega truda.

3. Viri za lokalno zgodovino, etnologijo in še kaj

a) Temeljni zasuk v Albininem življenju je bila med drugo svetovno vojno njena zavestna odločitev za boj proti okupatorju: "Izhod iz mojega vaškega življenja je bila Osvobodilna fronta in kasneje NOB in NOV... Neverjetno se sliši, ali je res: zame je bilo prvič v življenju lepo, ko sem se nahajala v partizanih. Ves prosti čas, ki sem ga imela, sem brala in se učila in tudi pisala pesmice; četudi sem slišala govoriti, da pesmice niso za partizane. Ves čas v NOB nisem imela nikdar puške v roki, bila sem vaški, nato okrajni in okrožni aktivist Osvobodilne fronte, delovala sem v raznih organizacijah. Lepe spomine hranim na ta čas. Kako zavedni in predani so bili naši ljudje v Narodno osvobodilni borbi - enkratni."¹⁵⁰

Iz takega doživljanja partizanskega boja in aktivne udeležbe v njem je treba razumeti neprestano vračanje Albine Lapanja k temu obdobju slovenske zgodovine in njeno željo, da bi se v zgodovino pisju ohranile sledi tudi na kraje, dogodke in ljudi, s katerimi je bila sama usodno povezana v tistem času. Po lastnih besedah je podatke o tem

začela zbirati še v času partizanstva.¹⁵¹ Odkar je prišla v Ljubljano, se ji je polagoma nabiralo raznovrstno gradivo. V svojem Življenjepisu leta 1962 namenja svojim doživetjem iz druge svetovne vojne podrobno pozornost in potem se vrača k njim še nekajkrat v obliki pričevanja za javnost, le da imajo posamezni članki različne poudarke.¹⁵² Pač pa si pri tistih iz poznejšega časa že pomaga tudi z drugimi viri. Tako v prispevku Kako so volili v okraju Bukovo med NOB leta 1944 na koncu posveti dokaj prostora prav njim: "Vsi ti podatki so mi ostali v spominu. Nekaj pa sem jih tudi zapisala. Precej jih je vzelo konec nekje kraj gozda v Orehovski grapi v mali železni skrinjici. To skrinjico mi je dal Janez Mauri po domače Zakaukask v Orehku. V tej hiši sem bila večkrat; zaradi varnosti sem imela vedno vse dokumente skrite izven vasi v omenjeni skrinjici. Tako sem bila brez strahu, da jih dobi sovražnik v roke ob njegovem večkratnem vdoru v to skrito ali idilično lepo grapo. Skrila sem jo pod neko drevo. Ko sem jo leta 1960 po vojni iskala, je nisem našla. Malo predolgo sem čakala na to. Podatke o volitvah sem dobila na IZDG v Ljubljani. Datuma volitev v Orehku in Jesenici se razhajata z mojim spominom. Prepričana sem, da so bile volitve na Reki, Orehku in Jesenici 6. avgusta 1944 - prvo nedeljo v avgustu. Sicer pa mislim, da ni tako važen datum, saj je razlika le en teden. Za Zakojco pa gotovo drži ta datum."¹⁵³ Do virov je Albina L. prihajala tudi na številnih pogovorih in srečanjih, kakršno je bilo po sedemintrideset letih tisto, ko se je spet sešel petčlanski odbor SPŽZ iz Albinine rojstne vasi. Njena kronistka iz Ljubljane je o tem sestavila pravcati zapisnik¹⁵⁴ in podrobno zapisala njihove spomine, ki so jih navzoče v pogovoru lahko prijateljsko preverjale.

Svoje delovanje v Baško-Cerkljanskem okrožju je Albina L. popisala leta 1984 zelo sistematično, razčlenjeno s posameznimi razdelki in s poudarkom na objektivnem organizacijsko političnem delu, zato so osebna doživetja potisnjena v ozadje. V uvodu pravi: "Vsi ti podatki so pisani po mojem spominu in tudi po pripovedovanju nekaterih posameznih aktivistov. K navedenim virom so dopustne možne pripombe, oziroma dopolnila."¹⁵⁵

¹⁵¹ Glej op. 1, str. 2.

¹⁵² Albina Lapanja, Moji spomini iz Tolminskega za časa NOB. Prim. op. 105, Ljubljana 3. III. 1971.

¹⁵³ Albina Lapanja, Kako so volili v okraju Bukovo med NOB leta 1944 /Prepis in popravek/, Ljubljana, 1. febr. 1982, str. 6.

¹⁵⁴ Albina Lapanja, Zapisnik srečanja petčlanskega SPŽZ ali bolje bi bilo reči mladinskega odbora/ ker so bile razen ene tovarišice vse mladinke/ na Ponikvah na Tolminskem, ki je bil ustanovljen /maja ali junija 1943/. To prvo srečanje navedega odbora se je vršilo v Rakovcu pri Potarju dne 16. avgusta 1980.

¹⁵⁵ Albina Lapanja, Baško-Cerkljansko okrožje, Ljubljana, 4. 7. 1984, str. 1.

¹⁴⁷ Glej op. 14, 25. - 26. maj 1973.

¹⁴⁸ Glej op. 7, str. 7.

¹⁴⁹ Glej op. 71.

¹⁵⁰ Glej op. 7, str. 4.

Nato pod črto večkrat opomni na razhajanje posameznih virov ob kakem dogodku.

Poleg tega si je Albina L. prizadevala priti tudi do gradiva, ki so ga o njej znanih krajih uredili že drugi, tako njen rojak Leopold Hvala. Ta je napisal Kroniko Prosvetnega društva - Čitalnice na Ponikvah od njene ustanovitve leta 1901 dalje in je želel s tem spodbuditi praznovanje njegove sedemdesetletnice.¹⁵⁶ Tolminski muzej pa hrani na enaindvajsetih straneh opisan "razvoj NOB na področju vasi Ponikve, občine Most na Soči",¹⁵⁷ kar je Albina L. pohvalila: "... je veliko v njej povedanega," toda pred tem predlagala: "Ta prepis Kronike vasi Ponikve je treba komisijsko dopolniti in popraviti."¹⁵⁸

Potrpežljivo in vztrajno je Albina Lapanja zbirala gradivo, da se je naposled lotila pisanja zgodovine svoje rojstne vasi, (o čemer bo tekla beseda v naslednjem razdelku), ko pa jih je odrabila, jih je precej odstopila raznim ustanovam, tako Šolskemu muzeju, Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani in Inštitutu za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU v Ljubljani. To izpričuje, da si je zavzeta pričevalka pridobila z branjem in samoraslim učenjem dokajšnjo profesionalnost v ravnanju z zgodovinskim gradivom. Seveda pa je v tem njenem ravnanju prepoznati tudi željo, da bi sadovi njenega truda ne obležali kot mrtev kapital, ampak bi našli svoje mesto tudi pri drugih avtorjih. To bi bilo za Albino Lapanja največje plačilo.

b) Albino Lapanja je, kot kažejo njeni odzivi nanjo, strašno prizadela smrt jugoslovanskega predsednika Josipa Broza - Tita. Sprva je očitno otrpnila, saj je njeno prvo pisanje v tej zvezi datirano: z enajstim majem 1980.¹⁵⁹ in začne se z besedami: "Danes je že en teden, ko je umrl "naš Tito" - naša velika in nepozabna osebnost; velikan dvajsetega stoletja. Inicijator in med glavnimi soustanovitelji neuvrščenih držav, med katerimi so bili trije glavni:

Tito - Nehru - Naser.¹⁶⁰

Danes ni nobenega več. Po opisu, kako so na ljubljanski televiziji posredovali novico o Titovi

smrti, sledi Albinin himnični slavospev "človeku, ki nam je dal svobodo, katere do tedaj nismo poznali, dal nam je dobo človeškega življenja, ki smo jo v miru in blagostanju preživeli..."¹⁶¹

Čez en teden, 18. maja 1980, je Albina Lapanja zasnovala nov spis z naslovom Kaj pomeni smrt tovariša Tita in ga končala 6. junija istega leta. Tudi tu je dikcija retorična in meji na kult osebnosti.¹⁶² Avtorica zagotavlja Titovemu spominu, da bodo državljani Jugoslavije varovali svojo domovino, se držali načel "bratstva in edinstva", vzgajali otroke v njegovem "Titovem duhu"; skratka, pisanje vedno bolj dobiva dikcijo predloge za političen govor in se dotika tako ZKJ kot politične avantgarde, samoupravljanja, neuvrščenosti. Nekatere besede iz nekdanjih Titovih govorov ji rabijo za navdih za samostojno politično razpredanje. Tu se pokaže stara Albina, politična aktivistka, le da se ob tej priložnosti njene misli razmahnejo daleč čez domače meje, ko je skrajno kritična do kapitalizma in enostransko zagledana v socializem. Komaj je dokončala ta političen traktat, se je Albina L. že čez dva dni lotila novega podviga. Začela je sestavljati ogrlico "kot niz biserov", kakor je poimenovala lastnosti, ki mu jih je pripisala po asociativni metodi in z metaforičnim izražanjem, kjer je na prvem mestu figura pretiravanja ali hiperbola, in to z velikimi političnimi konotacijami. Število teh asindetično nanizanih lastnosti je naraslo na, reci in piši, tristo šestinsedemdeset.¹⁶³ Vrhunec, ki mu zlepa ni para. Čez en teden je Albina Lapanja obnovila svojo spretnost aditivnega metaforičnega pisanja z variacijami na temo: Kaj nam je postal naš Tito po smrti.¹⁶⁴ Kako brez premisleka je pri tem ravnala, pričajo njene uvodne besede, da se "bolan štiri dolge mesece, dobesedno... boril s smrtjo za življenje človeštva". Za dokaz, kako brezmejno ga je cenila, nekaj naslovov, ki mu jih naklanja v slogu litanij: "Tito, ti si postal... nestrohnjeno srce jugoslovanskih narodov,/ posmrtna svetovna trdnjava/ in si bil nedokončana simfonija socializma/ posmrtni junak vseh časov/ ... moja največja ljubezen - črni Afričan/ s svojo smrtjo še močnejši/ s svojo smrtjo popolnejši/ s svojo smrtjo organizator miru na svetu/ zmagovalec nad bodočimi vojnama/ večer/ lik duhovne nesmrtnosti/ kot nevidni duh med nami/ svetovna idejna pot/ nova ureditev sveta/ nedosegljiv smrtnikom/ neosvojen - nepremagan do smrti/ ... Triinpetdeset lastnosti te vrste se je potrudila A. L. izmisliti za dolgoletnega jugoslovanskega predsednika, a na

¹⁶¹ Glej op. 160, str. 3.

¹⁶² Tipkopis (18 strani) v arhivu Albine Lapanja, str. 1.

¹⁶³ Albina Lapanja, Lastnosti pokojnega tovariša Tita, nanižanke kot niz biserov njemu v spomin. Spisala v času od 18. maja do 10. junija 1980 (tipkopis, 14 strani).

¹⁶⁴ Albina Lapanja, Kaj nam je postal naš Tito po smrti, Ljubljana, 10. 6. 1980 (tipkopis, 3 strani).

¹⁵⁶ Leopold Hvala, Kronika Prosvetnega društva na Ponikvah - Čitalnica, Ponikve jan. 1971, A. L. prepisala 20. okt. 1979 (tipkopis, 8 strani).

¹⁵⁷ Razvoj NOB na področju vasi Ponikve, občine Most na Soči, Albinin prepis ima datum: Ljubljana, 15. junija 1978 (tipkopis, 21 strani). "Marija Rutar je pred leti upravljala Tolminski muzej v Tolminu; ona ni pisala tega razvoja NOB na Ponikvah. Meni ga je pred leti posodila. In jaz sem ga prepisala. Angela Klinkon, ki je bila tedaj učiteljica v šoli na Ponikvah, ga je v sodelovanju vaščanov na Ponikvah pisala na stroj. To mi je sama povedala. Jaz pa sem iz tega gradiva dobila razne važne podatke pri mojem pisanju zgodovine." Glej op. 19.

¹⁵⁸ Glej op. 158, str. 21.

¹⁵⁹ Albina Lapanja, naslova ni, Ljubljana, 11. maja 1980. Tipkopis (3 strani) v arhivu avtorice.

¹⁶⁰ Glej op. 160.

koncu jo je bistro uganila: "Ako bodo dediči tvoje dediščine skrbeli, da jo bodo pravilno uporabljali, jim boš lahko tak ostal v spominu."¹⁶⁵

Toda vsi ti prekipevajoči izlivi Albini L. niso zadoščali. Svoje srčne stiske ob smrti maršala Tita je morala deliti z drugimi in tako svoje pisanje v tej zvezi očitno poslala staremu revolucionarju Ivanu Kreftu, ki ji v odgovoru daje priznanje zanj, upošteva njeno poštenost, ne kaže pa nobenega vzhičenja, prej kritičnost, vendar ji jo podaja zelo obzirno.¹⁶⁶

Preteklo je desetletje in ta čas se je marsikaj zgodilo. Tako ni naključje, da se je tudi Albina L. še enkrat kritično zaustavila ob nekdanjih pretiranih slavospevih in ob njih napisala naslednjo repliko: Kmalu bo šest let od smrti tov. Tita. Med tem časom sem večkrat brskala po teh dopisih in še danes ne znam dati odgovora na morebitno vprašanje nekoga: "Zakaj sem to napisala?" Mogoče bi bil moj najprimernejši odgovor: pisala sem ga zato, ker sem se nahajala ob smrti tov. Tita v težkem duševnem stanju, da smo z njim izgubili Velikega - enkratnega - čudovitega človeka. - Vse to, kar sem napisala, sem poizkusila, oziroma sem tudi verjela, da je res, ali mi je vedno neki tihi glas prišepetaval, da to ni vse tako resnično: da sem objokovala le mojo veliko željo, da bi bilo vse to res! Zaključek je bil, da sem vse tako napisala! - Ves ta dopis bom skupaj imenovala "Neuresničljiva politična pravljica". Tudi v to dvomim. Ne vem točnega odgovora. Mislila sem ga že večkrat sežgati, pa ga nisem mogla? Končno sem ugotovila, da škodovati ne more nobenemu."¹⁶⁷ Šele zdaj je razumljivo, zakaj je omenjenim prispevkom ob Titovi smrti priložen list, kamor je Albina L. lastnoročno napisala: neuresničljiva Politična Pravljica. 4 priloge. v Ljubljani 11. 2. 1990.¹⁶⁸

c) Poleg tega hrani Albina Lapanja še raznotero gradivo, ki bi utegnilo priti prav za obdelavo raznih etnoloških tem, bodisi z rodbinsko problematiko, ko gre za pošto bratov in sester ter sorodnikov, med katerimi je "nuna" (mačeha) na posebnem mestu, in šest albumov fotografij (od poroke njenih staršev naprej). Za raziskavo raznih drugih medosebnih stikov prihaja v poštev druga korespondenca Albine Lapanja od leta 1945 naprej, osebne in uradne narave. Za preučevanje zdravstvene kulture v preteklih petdesetih letih so pomembni Albinini dokumenti o invalidnosti (hrani vso dokumentacijo v zvezi s priznanjem statusa osebne vojne invalida) in zdravniški izvidi, (od leta 1960 dalje). Na novo je spet začela pisati

dnevnik 1. junija 1961. Tega dne je bila Albina Lapanja operirana in vrnilo se ji je upanje, da bo spet lahko hodila.

Komu od ustreznih raziskovalcev bi prišla prav škatla z dokumentacijo o mesečnih prejemkih (odrezki prejete pokojnine) in izdatkih (elektrika, plin, telefon) in za obravnavo gospodinjstva tudi dokumenti in računi za nakup tehničnih pripomočkov. Za študij stanovanjske kulture je na razpolago več map dokumentov v zvezi s stanovanjem Albine Lapanja (dokumenti o lastništvu, potrdila o plačilu vzdrževalnine itd).

Na širši prostor se nanašajo razglednice, ki jih je A. L. prejela po vojni in uredila po abecednem redu krajevnih imen in seznam mest, vasi, krajev, voda, otokov, ki jih je začela vpisovati v poseben zvezek formata A4 leta 1968 in nehala leta 1975, vendar ne popolnoma, ker je tudi potem še zapisala kakšen podatek. Na naravo se nanaša tudi njen herbarij. Vse to bi bilo koristno gradivo za študij geografskega obzorja in znanja o naravi.¹⁶⁹

Seveda pa je glavna pozornost Albine Lapanje usmerjena v zgodovino, o čemer pričajo tudi njeni shranjeni osebni dokumenti v zvezi z zaposlitvijo in njenim političnim delovanjem, izrezi iz časopisov s članki o pomembnejših političnih dogodkih, in celo rubrike Zgodilo se je (od sept. 1972 - okt. 1979), vabila na razne proslave in končno gradivo, s pomočjo katerega je Albina Lapanja pisala zgodovino svoje rojstne vasi.

Zgodovina Ponikev

"To je moja življenjska naloga,"¹⁷⁰ je zapisala Albina Lapanja, misleč na pisanje zgodovine svoje rojstne vasi Ponikve na Tolminskem. Delo ima tri dele; prvi obsega obdobje od 1192-1942, drugi del leta 1942-1943, tretji del leta 1943-1945 in četrti del obsega statistiko padlih v drugi svetovni vojni in vseh v njej udeleženih tako ali drugače. "To delitev so narekovali pogoji, v katerih se je vsa ta leta nahajala Primorska, prav tako tudi vsa Tolminska, kamor pripadajo tudi Ponikve," pravi avtorica.¹⁷¹ V pojasnilu svojim sorodnikom, kako naj ravnajo s tem njenim življenjskim delom in kako naj ga berejo, pa Albina Lapanja razkrije marsikatero ozadje svojega truda ob njem, zato ji je vredno prisluhniti: "Starejši zgodovinski podatki so večinoma vzeti iz Tolminske zgodovine Simona Rutarja.¹⁷² Nato se ustavi ob temah, za katere želi, da bi

¹⁶⁵ Glej op. 165.

¹⁶⁶ Pismo Ivana Krefta, Ljubljana 6. 8. 1980.

¹⁶⁷ Albina Lapanja, Pojasnilo in pripombe k spisu, Ljubljana, 11. II. 1990.

¹⁶⁸ Prim. fotografijo.

¹⁶⁹ Primerjaj ustrezne vprašalnice za Etnološko Topografijo slovenskega etničnega ozemlja. Seznam gradiva, ki ga še hrani Albina Lapanja, je uredila Zdenka Primožič, Škofja Loka, 14. 6. 1992.

¹⁷⁰ Glej op. 1, str. 2.

¹⁷¹ Albina Lapanja, Nekaj zgodovinskih podatkov iz Ponikev na Tolminskem (I), Ljubljana 1983 (tipkopis), str. 2.

¹⁷² Albina Lapanja, Napotilo k branju Zgodovinskih podat-

jih kdo še natančneje obdelal. Ob terenskem gradivu pa nadaljuje: "Nisem prepričana, če so vsi ti podatki točni in resnični, ker jih večji del izvira iz ljudskih govorih oziroma sem le te dobila osebno in ustno od raznih vaščanov, za katere pa nimam pismenega potrdila o resničnosti teh podatkov. Pri zbiranju le-teh sem imela veliko težav; čas je napravil svoje in isti ljudje so mi te dogodke različno tolmačili. To je prišlo predvsem v poštev pri podatkih med II. svetovno vojno - med NOV in NOB."¹⁷³ Avtorica nato dodaja vrsto napotil za branje vsakega od navedenih štirih delov posebej, vendar so to bolj že nova dopolnila in odpiranje novih vprašanj. Njim je dodati tudi širše primerjalno o nedeljskih šolah Slomškovega tipa na primer na Štajerskem in "šolah za silo" na Tolminskem, o katerih govori po Simonu Rutarju Albina Lapanja na več mestih.¹⁷⁴ Na koncu tega pisanja avtorici spet privre na dan igriva hudomušnost, menda iz veselja nad opravljenim delom, hkrati jo preveva tudi občutek zmagoslavja, ki ga imenitno poveže s svojim nekdanjim konspirativnim imenom. Na kraju osem strani dolgih napotkov za branje je dvojno podčrtana beseda: konec. Takole ga komentira samorasla Tolminka: "Kratek je konec, le nitka tega konca je bila dolga. Zmaga! - 44 let mojega skromnega dela je v tem pisanju, ki ga imaš, dragi bralec pred seboj. Pri tem branju Ti ne zavidam ničesar, ker sama sem pri tem potegnila najdaljši del! Nitka je bila namreč elastika!"¹⁷⁵ Nato nagovarja dva svoja sorodnika, ki jima je zapala to delo: "Če bo po mojih željah, bosta vidva tista, ki bosta to spravljal v življenje ali smrt. Gotovo mene tedaj ne bo več med zemljani. Vseeno pa mi ni, kako sem opravila svojo enkratno življenjsko dolžnost. Pogoji za to so bili slabi, upam, da je uspeh vsekakor večji. Ne podcenjujta me pri tem delu, jaz življenje gledam zviška, in sem prepričana, da sem uspela."¹⁷⁶ Koliko ji je bilo do tega, da bi njeno prizadevanje ne bilo v prazno, dokazuje tudi dejstvo, da je sklenila en izvod svoje zgodovine prepustiti znanstveni ustanovi, kar je pospremila s prav kratko obrazložitvijo.¹⁷⁷ Zato je, posebej naprošena¹⁷⁸ podrobneje orisala

nastajanje svojega "amaterskega pisanja", kot pravi sama,¹⁷⁹ in to tiste skrivne vzvode, ki ustvarjalca krepijo, da vztraja pri zamišljenem delu. Takole piše Albina Lapanja me drugim: "Že kot otrok sem rada prebirala in prepevala naše lepe slovenske pesmi. Mlajšim sestricam in bratcem sem si izmišljala povestice, nekaj sem si zapomnila iz prebranih knjig - povesti ali pa sem tudi sama kaj dodala, pa je nastala pravljica. Tudi otroške doživljaje sem večkrat zapisala. - Ko sem hodila v partizanih po naših lepih krajih sem spoznavala mnogo ljudi in oni so mi nehote, ko sem se z njimi pogovarjala, rinili svinčnik v roke in sem začela pisati. Rekla sem si, zdaj je čas, da moram kaj zapisati v moj mali blok, ki sem ga imela vedno pri sebi, za moje morebitno bodoče delo. Izgubljenega se res ne da nadoknaditi ali tudi staro drevo požene mladiko, veliko mi ta mladika ni rodila, nekaj pa le. - Sedaj, ko pišem te vrstice, imam pred seboj, vsaj upam, da dokončane zgodovinske in polzgodovinske podatke moje rojstne vasi na Ponikvah na Tolminskem. Doga leta sem zbiral te podatke in pri tem delu sem imela veliko težav in tudi pristranih srečanj z nekdanjimi partizanskimi družinami, ki so mi bili med NOB zelo dobri in tudi sedaj so mi veliko pomagali z raznimi podatki ali z nasveti, kje jih bom lahko dobila. Ob nabiranju teh podatkov sem peš prehodila vse kraje na Primorskem od Cerkljanskega do Bovca in Tolmina vse do Kopra po raznih vaseh. Ljudje so mi radi pomagali po svojih močeh ali čas je marsikaj zabil in je šlo v pozabo. Zakaj sem sploh začela vse to pisati? Toda ko sem enkrat začela, nisem mogla več nehati; nekaj skrivnega me je gnalo dalje pri tem. Končno sem si vzela to pisanje kot mojo življenjsko dolžnost in nisem odnehala. Prepričana sem, da pisana beseda dalj časa ostane kot le izgovorjena. Sedaj mi za vse moje delo ni žal. Nekaj sem tudi jaz pripomogla k ohranjanju zgodovine teh krajev."¹⁸⁰

Nato avtorica sistematično povzema vse tri dele zgodovine in na koncu dostavlja: "V več primerih pri statističnih podatkih so poleg seznama priloženi še nekateri nerazčiščeni primeri. - Za objavo le teh jih bo nujno potreba še razčistiti. Meni osebno niso bili dosegljivi vsi ti podatki. - V mojem osebni arhivu je še nekaj pisanih podatkov o posameznikih, ki so delovali za NOB med vojno. Ne vem, ali so vsi ti podatki napisani izčrpno. Najbrž pa ni bilo nobene hiše, ki bi ne bila med NOB prizadeta. - Mislim, da bo dodatno to moje pisanje nekoliko osvetlilo moj namen pri pisanju teh zgodovinskih dogodkov.

kov iz vasi Ponikve na Tolminskem od leta 1192 - 1945 /in dalje/, Ljubljana, 21. junija 1987, (tipkopis, 8 strani), str. 1.

¹⁷³ Glej op. 173.

¹⁷⁴ Glej op. 173, str. 2.

¹⁷⁵ Glej op. 173, str. 8.

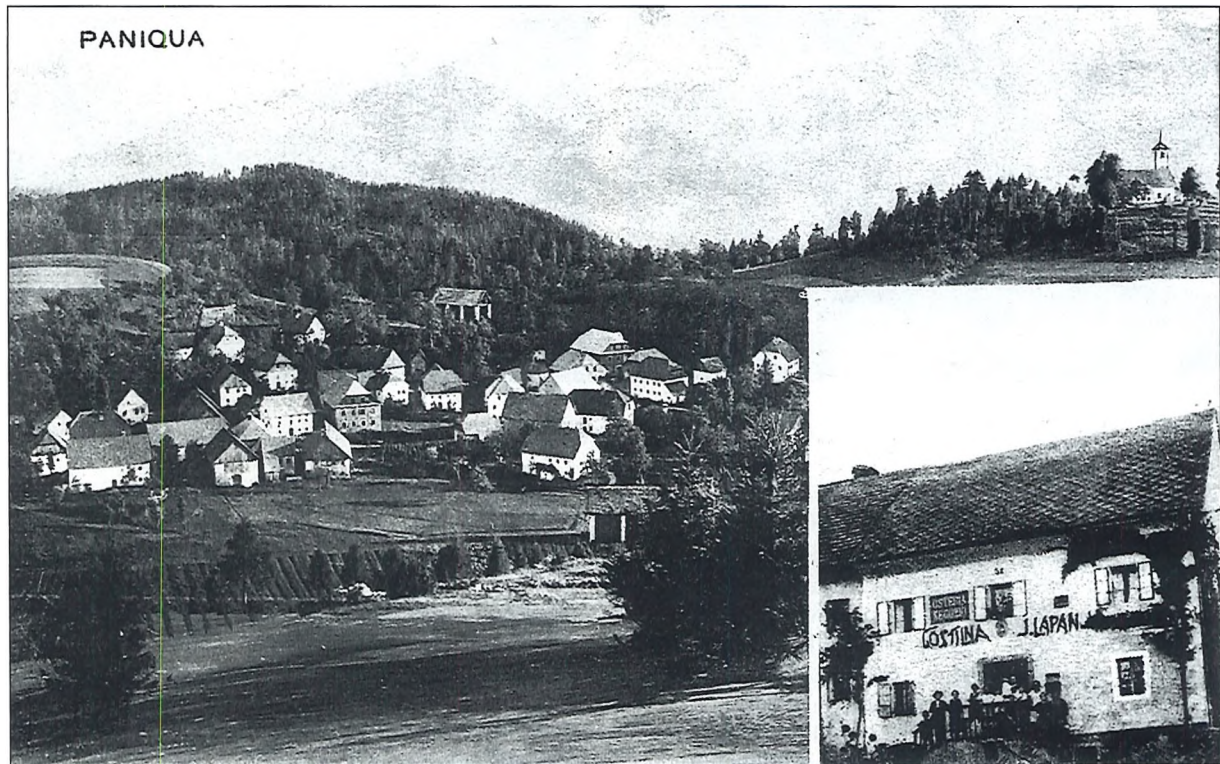
¹⁷⁶ Glej op. 176.

¹⁷⁷ "To moje amatersko pisanje sem oddala Inštitutu v nadaljnje preučevanje teh zgodovinskih dogodkov kraja Ponikve na Tolminskem. Pisani so po mojem spominu in po zbranim gradivu. Napisala sem jih zato, ker sem želela, da jih prikažem tako kot sem jih sama doživljala. Pisala sem zato, ker 'pisano ostane'. In to v vašem miljeju, v Ljubljani, 3. oktobra 1988. Albina Lapanja.

¹⁷⁸ Od strani avtorice tukajšnje obravnave.

¹⁷⁹ Glej op. 178.

¹⁸⁰ Albina Lapanja, Dodatni dopis k oddani zgodovini Ponikve na Tolminskem. Ljubljana, 18. nov. 1988 (tipkopis, 6 strani), str. 1 - 3.

Sedaj, ko sem ga zaključila, čutim v sebi nekakšno razbremenitev dolžnosti, ki sem si jo sama sebi naložila in me je težila dolga leta tega pisanja. - Mislim na zaključku tega pisanja, da nisem z njim nobenemu škodovala, ampak kvečjemu koristila.¹⁸¹

Prvi del Zgodovine Ponikev obsega osemindeset strani, drugi sedemindvajset, naslednji dvainštirideset stani, četrti del pa nima tekočega straničenja. Na začetku avtorica razgrne svoje gledanje na zgodovino pisje v velikem in malem: "Tako kot se piše zgodovina velike države ali dela sveta, se piše zgodovina malega kraja ali vasi. Čim večja je država, o kateri piše zgodovina, toliko več malih krajev jo sestavlja. ... Marsikateremu zgodovinarju bodo tudi zgodovinski podatki te male vasi pomagali pri njegovem ustvarjanju zgodovine večjih krajev in večjih, pomembnejših zgodovinskih del. Zgodi se, da se mnogokrat prav velika dejanja odigravajo v majhnih, celo zakotnih krajih. V drugi svetovni vojni je vladala vsepovsod grozotna morija, junaštva malih krajev in ljudi pa so bili neprecenljiva."¹⁸² Iz nadaljevanja je videti, da je bila avtorici za pisanje tega dela osnova predvsem druga svetovna vojna, v kateri je sama aktivno sodelovala. "Namen pisanja teh zgodovinskih podatkov je, da se mladi rod te vasi seznanj s pre-

teklostjo svojega rojstnega kraja, na katerega naj bo upravičeno ponosen," pravi Albina Lapanja in skuša biti pri tem nepristranska: "... opisano pa bo dobro in slabo. Kdor bo to bral, naj sam presoja. Verjetno bo šele bodoča ljudska tehnična pravična."¹⁸³ Nato gre avtorica k samemu predmetu, pri katerem si na začetku pomaga s Simonom Rutarjem, potem pa upošteva že tudi ljudsko izročilo,¹⁸⁴ se opira na avtopsijo, kar vse pod črto dokumentira. Gradivo je razčlenila na razdelke z naslovi Zgodovinski podatki o cerkvi na Oblačnem brdu, Povezava Ponikev z glavnimi mesti, Podzemeljske jame, Gradnja ceste iz Idrije pri Bači na Ponikve, Ustanovitev in razvoj osnovne šole na Ponikvah, Kronika osnovne šole Ponikve /eno razrednica/ lj. šola, Stanje šolstva na Ponikvah med obema vojnama, Poimenski časovni razpored službujočega učiteljstva na Ponikvah med obema vojnama 1918 - 1943, Sodelovanje slovenskega učiteljstva na Ponikvah v kulturno-prosvetnem delu vasi, Seznam in opis dela duhovnikov na Ponikvah v letih 1862 - 1945 pri šolskem in kulturno prosvetnem delu, Duhovniki na Ponikvah od leta 1861, Kultura in prosveta Ponikev, Požar Ponikev, Arhitektura vasi, Nekaj statističnih podatkov iz Ponikev, Nekaj primerov iz Ponikev, od kje izvirajo imena "po domače" vulgo, Čiščenje stanovanj, Kle-

¹⁸¹ Glej op. 181, str. 6.

¹⁸² Glej op. 172, str. 1.

¹⁸³ Glej op. 172, str. 2.

¹⁸⁴ Glej op. 172, str. 3 - 4, 5.

Košnja - Ponikve okrog leta 1927

kljarija na Ponikvah, Razvoj trgovine in gostiln v tej vasi, Poštna nabiralnica na Ponikvah, Kmečko življenje na vasi: Smučanje, Ustanovitev in razvoj kulturno-prosvetnega društva Čitalnica na Ponikvah od leta 1901 do 1927, Obnovljeno delo kulturno-prosvetnega društva "Čitalnica" po prvi svetovni vojni pod Italijo, Ustanovitev knjižnice in njeno sodelovanje, Razvoj petja na Ponikvah, Politično življenje na Ponikvah pod Italijo, Upravno-politično življenje na Ponikvah pod Italijo od 1918 do druge svetovne vojne, Razvoj županstva Logaršče-Pečine in Ponikve od konca 19. stol. do 1927, Po aneksiji na Primorskem /prisilna priključitev/, Ustanovitev mlekarske zadruge na Ponikvah, Živinoreja-gospodarstvo, poljedelstvo in razno, Socialni problemi v vasi - nezaposlenost, Spremenjene socialne razmere po končani drugi svetovni vojni, Tihotapstvo-kontrabant, Žganjekuha, Ranocelnštvo na Ponikvah Živinozdravstvo, Britje in striženje v vasi, Šivilje in krojači, Socialna skrb revežev in ostarelih ljudi, Izdelovanje lesene obrti in kmečkega orodja, Tesanje lesa, kuhanje olja, Žganje apna in razno, Seznam izgovorjave nekaterih starejših, še ohranjenih besed na Ponikvah; nekatere od teh imajo podobne tudi v okoliških vaseh, Nekaj je starejših in večinoma pozabljenih ponikovskih navad, Še nekaj končnih podatkov iz Ponikev (o vaških slikarjih op. M. S.). Še nekaj starih pesmi, ki so jih napisali vaščani iz Ponikev.¹⁸⁵ Ta zvezek svoje zgodovine končuje Albina Lapanja z besedami: Te zgodovinske podatke Ponikev sem skupaj spravljala dolga leta. Marsikateri, ki mi je pomagal pri delu tem, ni več med živimi. Dala sem vanje mnogo naporega dela. Nekateri podatki so pomanjkljivo opisani zaradi objektivnih razmer. Toda v glavnem so pisani s pomočjo predanih aktivistov in na podlagi raznih pisanih dokumentacij. Vsi ti tukaj zbrani podatki bodo gotovo v pomoč bodočemu zgodovinarju, ki mu bodo prišli v ro-

¹⁸⁵ Glej op. 172 (tipkopis, 88 strani).

Člani prosvetnega okrožja ob eni izmed prosvetnih tekem

ke.¹⁸⁶ Vsak razdelek zase je skrbno oblikovan, vprašljiva pa je njihova razporeditev, Vsekakor so najbolj pomembni med njimi tisti, ki se opirajo na avtentične terenske vire in je tako avtorica otela gotove pozabe veliko vaškega izročila.

V uvodu drugega dela tukajšnje Zgodovine Albina Lapanja ponovi statistične podatke o prebivalcih Ponikev: "Med obema vojnama je bilo na Ponikvah okrog 500 prebivalcev. Ta vas je znana še za časa Italije kot kulturno razgibana; od konca prve svetovne vojne leta 1918 pa do leta 1927 se je to življenje razvijalo precej svobodno z odobrenjem tedanjih oblasti. Od tedaj dalje pa je ista oblast z zakonom prepovedala vsa kulturna in prosvetna delovanja v slovenščini, prenehalo je javno, dalje pa je delovalo po danih možnostih na skrivaj (v ilegali/ do pričetka delovanja Osvobodilne fronte."¹⁸⁷ Posamezni razdelki tukaj: Prva povezava z Osvobodilno Fronto, Akcija "Gonars" leta 1942 poleti, Ustanovitev odbora OF na Ponikvah leta 1942, Ustanovitev mladinskega krožka na Ponikvah, Sestanek sklican na pobudo župnika Komaca, Organizacijski uspehi odbora OF in mladinskega krožka, Odhod v partizane na Ponikvah pred razpadom Italije, Ustanovitev odbora SPZZ v vasi, Na Ponikvah ustanovljena vojaška postojanka novembra 1942, Posebne težave organizacije Osvobodilne fronte v vasi, Delovanje vojaške postojanke na Ponikvah, Poslednja največja mobilizacija moških na Ponikvah aprila 1943, Razne aretacije iz Ponikev pred razpadom Italije, Relejna postaja karavla števil. 1, Vojaško in politično stanje Ponikev tik pred razpadom Italije, Razpad Italije, "Osmi september 1943",¹⁸⁸ Avtorica na koncu upravičeno prizna: "Tema ni nova, ampak predelana."¹⁸⁹ Tretji del Zgodovine Ponikev zajema čas od razpada

¹⁸⁶ Glej op. 172, str. 88.

¹⁸⁷ Albina Lapanja, Zgodovina Ponikev 1942 - 1943 (II), Ljubljana 1984, (tipkopis) str. 1.

¹⁸⁸ Glej op. 188 (tipkopis, 27 strani).

¹⁸⁹ Glej op. 188, str. 27.

fašistične Italije do konca druge svetovne vojne (8. sept. 1943 - maj 1945): "Prvotno veselje ob razpadu Italije se je kmalu poleglo ob trpkem spoznanju, da je res prava svoboda še daleč. Bežečo italijansko vojsko je zamenjala druga še hujša "nemška" na čelu s Hitlerjem in SS enotami, ki so naglo sejale strah in trepet, še hujši od preživetega ... Planota kakor tudi Ponikve so nekako uživali to okrnjeno svobodo še do petnajstega novembra 1943 ... Vsak dan so prihajala iz doline različna poročila o njih gibanjih; nahajale so se že po vsej Baški grapi do Mosta na Soči in v Tolminu, tako-rekoč je bila obkoljena vsa Planota. Z vojaškega stališča gledano so bile Ponikve najbolj izpostavljene sovražnim enotam na Planoti; "kar nankrat so se pojavile sredi vasi brez vednosti vaščanov, od katere strani so prišle."¹⁹⁰ Nato sledi razčlenitev gradiva s posameznimi razdelki, katerih naslovi nakazujejo njihovo problematiko: Organizacijska ureditev na Ponikvah po razpadu Italije, Sovražno propagandistično delovanje Be-ga na Ponikvah, Vojaške edinice na Ponikvah in po vsej Planoti, Darilyna akcija borcev NOB za Novo leto 1944, Kulturna dejavnost med NOB na Ponikvah, Poslovanje osnovne šole med NOB v vasi, Prede-lovanje volnenih žimnic v razna oblačila borcem NOV, Napad na sovražno postojanko na Kneži, Petindvajsetega januarja 1944 so prišli Nemci na Ponikve požigati, Bombardiranje Ponikev in Pečin, Sovražna nemško-italijanska enota zažgala Jurcovo hišo in še prej vse oropala, Petega marca 1944 zločin na Pečinah pri Podlogarju, Seznam najaktivnejših oziroma prizadevnejših družin med NOB na Ponikvah, Družine iz Ponikev, ki so med NOB izgubile več kot enega člana, Zbiranje "Posojila svobode" na Ponikvah dne 29. maja 1944, Napad na Baško grapo 30. 31. Divizije IX. korpusa. junij, julij 1944, Spet obisk sovražnikovih enot na Ponikvah - tri aretacije, Dalje nekaj manjših akcij do konca leta 1944, Razne sovražnikove akcije na Ponikvah leta 1945, Nemški način delovanja v odnosu do vaščanov v tej vasi, Zadnji zaključni del zgodovine Ponikev - Prve svobodne volitve: v Krajevne NOO, Prve volitve v Kr. NOO na Ponikvah, Gospodarsko stanje vasi: med NOB, Epilog - Sklepna beseda!"¹⁹¹ Končno je prišel "Petnajsti maj" leta 1945 in grozote vojne so počasi pričele toniti v pozabo. Domove so obnavljali, hlevi so se počasi polnili z živino in tudi hrane je bilo kmalu dovolj. - Le človeških žrtev se ne da pozabiti - mogoče sčasoma preboleti. Pregovor pravi 'najboljši zdravnik je čas,' to bo končno držalo. Nič več ni streljanja, mir in svoboda sta zavladala po domovih, toda s priokusom žalosti, da smo dolgo

¹⁹⁰ Albina Lapanja, Zgodovina NOB Ponikev 1943 - 1945, Ljubljana 1984 (tipkopis, 42 strani), str. 2.

¹⁹¹ Glej op. 191, str. 42.

čakali nanjo in jo drago plačali! - Tega ne bomo nikdar pozabili in svobodo bomo čuvali!"¹⁹² Za datumom tokrat Albina Lapanja le litotično pristavi: "Pripomba: To je moje dolgo-letno delo."¹⁹³

Četrty del vsebuje razne sezname in številčne podatke, tako "Seznam borcev NOV na Ponikvah od 1941 - 1945, sledijo podatki o edinem španskem borcu s Ponikev in o enem talcu, Seznam borcev 'Slovenske čete', 2698 tehnično preskrbovalnega polka 7. Ameriške armade, Seznam Prekomorcev v NOV v II. svetovni vojni, Seznam zapornikov na Ponikvah za časa med II. svetovno vojno, Seznam interniranih na Ponikvah med NOB v drugi svetovni vojni, Seznam preminulih in raznih v drugi svetovni vojni (gre za dopolnila k prejšnjim Seznamom), Seznam požganih poslopij na Ponikvah med NOB in NOV v drugi svetovni vojni."¹⁹⁴ Na koncu vsakega posameznega dela je Albina Lapanja po stari navadi zapisala datum in svoj natančen naslov. Iz tega se vidi, da je zgodovino pisala v letih 1983 - 1984, vendar jo še pozneje dodelovala, zato je enemu od Seznamov na koncu dodala: "Naj ne moti bralca, da so v vsej tej zgodovini različni datumi zabeleženi; to je nastalo zaradi tega, ker sem vso to zgodovino pisala dolga leta. Jaz imam nanje simboličen spomin."¹⁹⁵

Kot aktivno udeleženko v partizanskem gibanju je razumeti Albino Lapanja, da je pozorna predvsem na podvige njegove vojske in obravnava druge formacije Slovencev v tem času za reakcionarne, saj v času nastajanja njene Zgodovine drugačna interpretacija medvojnih dejstev niti ni bila mogoča. Vendar pa ni nikjer zaslediti osebnega gneva do tistih, ki so se odločili drugače, kakor se je bila sama. Še celo dopušča, da je moglo biti tudi v njenih lastnih vrstah kaj zgrešeno. "Vas je veliko pretrpela; čeprav se je v njej dogajalo marsikaj slabšega, je končno zmagala pozitivna stran. Veliko se je o njej govorilo slabega in se pri tem nehoti pozabljaljo na njene dobre strani. V mojem osebnem arhivu je še nekaj pisanih podatkov o posameznikih, ki so sodelovali za NOB med vojno. Najbrž pa ni bilo nobene hiše, ki bi ne bila med tem časom prizadeta. - Statistični podatki so trden dokaz, koliko je vas sodelovala in žrtvovala med vojno - revolucijo. Mislim, da je to vas lažje razu-

¹⁹² Glej op. 191, str. 42.

¹⁹³ Glej op. 191, str. 42.

¹⁹⁴ Albina Lapanja, Ponikve na Tolminskem /Statistika/ Skupni seznam sodelujočih na Ponikvah v NOB in NOV 1941 - 1945, Ljubljana, 10. avgusta 1987/ Kazalo: 1. Na Ponikvah partizanov; 2. Pbeglih partizanov; 3. Španski borec; 4. En talec NOV; 5. Slovenske čete - seznam borcev; 6. Seznam prekomorcev - borcev; 7. Seznam zapornikov NOB in NOV; 8. Seznam interniranih na Ponikvah; 9. Seznam krajših aretacij; Skupno vseh. Skupno požganih poslopij .../

¹⁹⁵ Albina Lapanja, Seznam preminulih in raznih v drugi svetovni vojni, Ljubljana 10. avgusta 1985 - glej op. 195.

meti, kakor pa odpuščati, ker soditi nimamo pravice in ne moči. Težki časi so bili, kjer pa se je dogajalo dobro, je vedno tudi nekaj slabega vmes. Ta NOB, oziroma revolucija je naglo sodelovala in največkrat, ko so bili ljudje postavljeni pred dejstvo - ni bilo časa za razmišljanje, so morali naglo ukrepati, včasih tudi napačno. To vse se je dogajalo v času krute vojne.¹⁹⁶ Nato se avtorica grenko zamisli v sodobno dogajanje leta 1988, ko nadaljuje: "Ampak, kar se danes dogaja pri nas, niso več napake, ampak zlonamerno delovanje. So napad na naše žrtve oziroma na njene cilje. Naš cilj je bil pravična zmaga in končna svoboda, ne pa to, v kar sedaj drvimo. - Našega Slovenskega jezika ne bomo nikdar zatajili. Kdor svoje poreklo in narodnost zataji, je kakor drevo brez korenin."¹⁹⁷

4. Osebno doživljanje procesa za osamosvojitve Slovenije

Ponuja se tudi enkratna priložnost, da iz dnevnika Albine Lapanja strnjeno podoživimo z njo dogajanja zadnjih nekaj odločilnih let, ki so privedla do osamosvojitve republike Slovenije. 7. avg. 1989 je sprejem amandmajev k tedanji slovenski ustavi v njenem dnevniku takole pokomentirala: "Veliko kokodakanja, malo jajc. Pa še res je!" ... 20. nov. 1989 je vladalo soglasje: "Zelo se bojimo napovedanega mitinga v Ljubljani 1. dec. 1989." Na ta dan pa se je krepila z besedami: "... bodimo združeni, delovni, ponosni, neuklonljivi in pošteni in nepopustljivi. Zmagati mora razum. In delo - brez dela ni jela." 22. dec. istega leta je bil za nekdanjo članico KPS,¹⁹⁸ pomemben dan: "Sama presenečenja in spremembe. Čas se naglo spreminja in tudi mi z njim. Mogoče gremo nekateri še pred njim. Vršni se 11. kongres ZKS, uvodni govor je imel predsednik ZSK in mi je spravil solze v oči, kaj sem doživela. Nisem nikdar mislila, da se bo to vse tako naglo odvijalo. ... Bila sem partizanka in tudi član Zveze komunistov. Lepo je bilo in hudo. Marsikaj sem sama doživela in razmišljala o vsem tem, kar je danes govoril tov. Kučan. Moralo je do tega priti. Toda srečna sem, da sem to doživela. Na raznih napakah, ki sem jih videla in tudi sama doživela, sem samo čakala, kdaj pride do tega razčiščenja. Upam, da se bo s strpnostjo vse uredilo. ... Hlapci Srbov in nikogar nočemo nikdar več. Enakopravni hočemo biti ostalim republikam. Pika..."¹⁹⁹ Spomladi leta 1990 Albina L. spet opisuje

dogajanje ob volitvah. Prav mikavna bi bila primerjava, kako jih je doživljala in opisovala tiste med vojno leta 1944²⁰⁰ in "prve, po danih možnostih demokratične volitve", kakor jih je sama okarakterizirala in dodala: "Počasi bo bolje, ne pa kmalu. - Kmalu bo še slabše - ni druge pomoči. - Študiram, kaj in kako bom volila. Moram dobro premisliti."²⁰¹ In dan volitev 8. april 1990: "Deževen dan ves dan, brez mraza. Zgodovinsko važen dan za Slovenijo. PRVE SVOBODNE DEMOKRATIČNE VOLITVE V SLOVENIJI. Čeprav deževen dan je bil zame res praznični dan. Z veseljem, a ne popolnoma brez bojazni oziroma prikritega tajnega strahu sem šla na volitve. Kaj bom volila in kako bom volila, toda ko sem se vračala z volitev, sem se počutila olajšano in sproščena. Res te volitve so bile res naše in sproščene, brez pritiska in strahu so mirno in dostojanstveno potekale. Imeli smo na izbiro polno kandidatov različnih strank. Res, tega si nisem mogla predstavljati."²⁰² 2. maja je glede na sočasno politično vrenje zapisala v dnevnik: "V bodočnost, bližnjo in daljno gledam nekoliko z upanjem in še bolj s skrbjo, kako se bo vse razvijalo. Bom močna po možnosti. Držimo skupaj in bodimo pošteni in močni." Žalno slovesnost za pobite v Rogu je nekdanja aktivistka Osvobodilne fronte komentirala pietetno: "Črno mašo za vse žrtve II. svetovne vojne je bral ljubljanski nadškof dr. Alojzij Šuštar. Bilo je zbranih prek 20.000 ljudi. Slovesna in pomembna zbranstvo toliko ljudi je potekala častitljivo in mogočno. Brez hrupa in žrtja. Bilo je skromno in slovesno. Moramo gledati v bodočnost brez maščevanja, kar se je zgodilo pred petinštiridesetimi leti, ne moremo spremeniti."²⁰³ Devetindvajsetega novembra 1990 se domisli: "Obledeli državni praznik rojstva nove Jugoslavije. Vse je žalostno in v težkem političnem stanju. Bo že bolje!"²⁰⁴

Triindvajsetega decembra 1990 je izpisala z velikimi črkami: PLEBISCIT USPEL. Danes se izrekamo za neodvisno samostojno Slovenijo. Volitve oziroma izrekanje za ta veličastni dogodek zasledujem ves dan po radiu in televiziji. Poteka vse v redu in dostojno... Srečna sem, nimam nobenega, s katerim bi naj delila to srečo. Mogoče je tudi to velika sreča. Mislim, da imam dovolj globine, da bom vase vsrkala to veliko Srečo." Sledijo podatki o izidu plebiscita, čemur so dodane besede: "Temelj za obstoj Slovenije je postavljen. Dalje s pametnim vodstvom, znanjem, sposobnostjo in pridnim delom. V skupnosti je moč. Vztrajni bomo."²⁰⁵

¹⁹⁶ Albina Lapanja, Pripombe k celotnemu gradivu te zgodovine, Ljubljana, 9. aprila 1988.

¹⁹⁷ Glej op. 197.

¹⁹⁸ Albina Lapanja, dnevnik od 7. avg. 1989 - 14. 9. 1991 (rokopis) A. L. je na lastno pobudo izstopila iz Partije leta 196 ...

¹⁹⁹ Dnevnik, 22. 12. 1989.

²⁰⁰ Prim. op. 104.

²⁰¹ Dnevnik, 15. 3. 1990 - 7. 4. 1990.

²⁰² Dnevnik, 8. 4. 1990.

²⁰³ Dnevnik, 8. 7. 1990.

²⁰⁴ Dnevnik, 29. 11. 1990.

²⁰⁵ Dnevnik, 23. 12. 1990.

Za podkrepitev svoje odločitve si Albina L. daje duška s svojim imenom iz partizanskih časov: Zmaga. Na Štefanovo 1990 se veseli slovesne razglasitve rezultatov plebiscita.

2. junija 1991 je na ekranu gledala prvo zaprisego slovenskih vojakov. Bodoča slovenska vojska. In prvi vlak je odpeljal skozi novi predor pod Karavankami ... ali Slovenija se prebujala in odpira svetu. Tu smo!²⁰⁶

24. junija 1991: Pomembne politične čase doživlja Slovenija. Slovenija bo postala jutri zvečer samostojna država po dolgih letih trpljenja in zaničevanja. Moramo biti vsi močni in predvsem ponosni na ta važen zgodovinski čas. Veliko stvari se dogaja, nisem že več upala, da bom res doživela te spremembe. ... Še bo hudo, a počasi bo bolje. Sami svoj gospodar bomo končno postali.

25. 6. 1991: ... Zelo malo sem spala tudi ponoči. Bala sem se srbske vojske. JLA nam ne želi dobro. Slovence so imeli namen uničiti. Upam, da se jim ne bo to posrečilo. Slovenija je postala popolnoma suverena država. Upam, da ne bo vojne. Zelo se je bojim. Že dve vojni sem dala skozi, kar živim. Mislim, da je dovolj. Proglasitev samostojne Slovenije je trajala tri ure od 18. - 21. ure. Čudovito sta govorila oba predsednik Predsedstva Slovenije Milan Kučan in predsednik Izvršnega sveta Lojze Peterle.

27. 6. 1991: Včeraj so letala preletavala Ljubljano in Slovenijo, nekaj po 20^h so letala močno brnela nad Ljubljano. Kakšna letala in katera in zakaj? Verjetno sovražna, srbska? Dvoumno. Zdelo se je kot počastitev Ljubljane?!

Danes je bilo rahlo oblačno in soparno. Spala sem slabo. Tako rekoč je Slovenija okupirana od lastne armade, ki ni več vredna dosedanjega naslova JLA. Za vse, kar je Slovenija naredila dosedaj, ni nobenemu škodovala, le sužnji nočemo več biti, svoje lastne države ne bomo pustili nobenemu nepoklicanemu ... Zelo zelo je bil vroč dan, pa ne le vremenski, ampak avioni - streljanje ...

28. 6. 1991: Po radiu sama žalostna poročila. Ves dan sem preživela v nemirnem stanju. V Sloveniji je vojna. Napadla nas je Jugoslovanska armada in postala zelo kruta.

29. 6. 1991: Bila sem pri Marici peš. Nazaj sem se pripeljala z avtom, le eno postajo sem hodila peš. Zvečer uredila Dnevnik. Govorila sem z našim slovenskim vojakom, ki mi je priskrbel vožnjo z avtom.

30. 6. 1991: Danes je bil težek in mučen dan. Dobro sem spala. Okrog 9^h pa je napovedal radijski reporter, da so iz Beograda odletela letala in da naj bomo pripravljene: za sireno, ki se je oglašila okrog 9^h, jaz je nisem slišala. Slišala sem šele

drugo, ki je napovedala konec nevarnosti. Odpravila sem se, da grem spodaj v klet, na stopnicah pa sem srečala stanovalce, ki so se že vračali iz zaklonišča. Konec dober, vse dobro.

2. 7. 1991: Lep sončen dan. Žalosten. Borbe so na Golovcu in v Krakovskem gozdu. Te kraje so bombardirali danes. Bila sem brez kosila. Brala sem Dnevnik, ležala za mizo. Nekaj po 14. uri je močno počilo. In kmalu sirena. Alarm. Prvič v življenju sem bila v zaklonišču. Tega še nisem doživela. ...²⁰⁷

Tudi naslednje dni Albina Lapanja vnaša v svoj dnevnik politično temperaturo tistih usodno odločilnih dni in si daje poguma zase in za ves slovenski narod s spodbudnimi vzkliki.

17. julija 1991: Letalski promet ukinjen od JLA za 3 mesece. Ali je to 3 mesece odložitve urejanja zadev slovenske samostojnosti?

18. julija 1991: Ob 3/4 na 23. uro je bilo v Beogradu sprejeto, da gre v treh mesecih jugoslovanska vojska iz Slovenije. Približuje se Svoboda. ...

21. julija 1991: Težke čase preživljamo. Vse je narobe.

26. julija 1991: Jaz sem šla v Mladinsko knjigo in sem kupila knjigo Vojna za Slovenijo.

Albina Lapanja - Nerezine 1968

²⁰⁶ Dnevnik, 2. 6. 1990.

²⁰⁷ Dnevnik, 24. 6. - 2. 7. 1991.

28. julija 1991: Sedaj berem knjigo Vojna za Slovenijo. Je zanimiva. Zgodovinska in dokumentarna. Tudi slovenski narod - ljudstvo se zna boriti, če je potreba in ta je bila. Borili smo se za svoj obstoj oziroma za preživetje. Tujega nočemo, Slovenije ne damo. Vsi narodi imajo pravico do svojega obstoja. Ne mislimo se uničiti. Narod, ki druge tepta, bo sam uničen.²⁰⁸

13. septembra 1991: Žalostno je življenje, ki ga doživljamo. Upam, da bo minilo in bodo nastopili lepši dnevi. Sicer pa je vse življenje ena sama borba, v katerem smo zmagovalci ali premagani.

14. septembra: V Mladinski knjigi sem kupila knjigo 100 osamosvojitvenih dni ...²⁰⁹

IV. Refleksija

Že vseskozi je opazati pri Albinu Lapanja ne le njeno veliko delavnost in težnjo po sistemiziranju podatkov, ampak tudi neprestano notranje razmišljanje o vsem, kar počne. Refleksivna plast njene osebnosti je bila v dotedanji obravnavi na stranskem tiru, tu pa ji je posvečena osrednja pozornost.

a) Ob opazovanju v pomlad prebujajoče se narave ji misli pohite v otroška leta in svoje življenje primerja z rožo, ki "ni zadovoljna le s tem, da jo zalivaš, tudi ona potrebuje ljubezni. Pa ta roža, ki si jo jaz mislim, je bolj srečna od mene. Le malo kedaj ji primanjkuje vode, tj. hrane. Jaz pa sem bila mnogokrat v navedeni dobi lačna tudi kruha, ne le ljubezni ... Ko danes, ko imam za seboj 60 let življenja, gledam nazaj to prehojeno pot, se mi zdi, da nisem bila nikdar enaka omenjeni roži, ampak bolj 'črnemu trnu', ki le redko cveti ali ne umrje. Vztraja v svoji skromnosti kraj gorskih stezic ali pa tudi še v redkem grmu ob plotu kraj bivališč - vasi na deželi. Samemu sebi se zdi nebogljen in mu je hudo, ker ima občutek, da se ga vsak boji. Tudi njegovo belo cvetje mu ne more omiliti njegove bodeče zunanosti. Spominjam se, da sem še mala deklica enkrat spomladi, ko še ni bilo mnogo cvetja, hotela utrgati ta lepi beli cvet pa sem se zbodla, da mi je pritekla kri. Ujezila sem se nanj in šla jokajoč domov. Toda predno sem prišla od njega dalje, mi je bilo žal, da sem se jezila na nebogljeni 'črni trn', ko pa ni ničesar kriv. Vrnila sem se k njemu in gledala njegove bele cvetove, kot da se mu oprostam. Kaj pač on more, če je bodeč? Jaz pa sem si nato mislila, prav imaš, da bodeš, ti vsaj rož ne bodo trgali. Tudi jaz jih nisem nikdar več. Spomnila sem se tega dogodka enkrat kasneje v življenju, ko sem na neki kulturni prireditvi v domači vasi deklamirala pesem 'Črni trn' Simona Gregorčiča, to pesem še vedno znam na pamet. Črn trn (pa) še vedno lepo in očuvan

²⁰⁸ Dnevnik, 3. 7. - 28. 7. 1991.

²⁰⁹ Dnevnik, 29. 7. - 14. 9. 1991.

cveti, ker se ga vse boji. Ni privlačen, ampak samo lep. Ko sem šla nato proti domu, mi je prišlo na misel, da sem tudi jaz nekoliko podobna temu črnemu trnu. Noben ga ne mara, ker bode, namesto da bi ga hodili vsaj gledat in bi ne bil ves dan sam v plotu. - Takoj se mi je zdelo čudno, zakaj sem se mu primerjala. Saj jaz ne bodem, saj jaz nočem nobenemu nič hudega. To občutek biti brez mame, to ve le tisti, ki je nima. Ne, mene se ni noben bal kot ubogega črnega trna, mene so ljudje imeli radi, toda že s tem, da so me milovali, so me drugače gledali kot druge otroke. To mi je bilo hudo in tega jaz nisem marala. Ne vem, zakaj? Hotela sem le imeti mamo, tako kot druge punčke v vasi. Ali zahtevam kaj preveč, se je motalo po moji glavici. Toda ne mame in ne odgovora nisem dobila.²¹⁰

Albina Lapanja zna včasih svoje misli in razpoloženja izraziti s prav enkratno primero. Nočno nevihto v opisu takole podoživlja: "Ob bliskanju, je okno kar zagorelo, groza pa me ni bilo, zdelo se mi je veličastno. Počutila sem se ob tem doživetju tako majhna, da sem bila kot mravlja v postelji."²¹¹ Spet drugič se izpoveduje: "... le to vem, da sem vedno bolj navezana na naravo in se mi zdi vsak njen del, bodisi roža, trava - bilka ali droben kamenček itd. čudovit. Narava sama je vse tako lepo uredila, da ima človek vsega na razpolago."²¹² Kaže, da Albino Lapanja privlačijo predvsem mogočne skrivnostne sile narave. Razmišlja o potresih in drugih naravnih pojavih, proti katerim je človek nemočen, čeprav jo sicer usodno uničuje.²¹³ Zato ni naključje, da ji ob preletu afriških puščav misli in čustva vzvalovijo: "Ti pusta in gola narava. Kaj vse skrivaš v svoji notranjosti. Kdo ve, koliko starih kultur si že pokopala vase. Tvoja sedanja oblika je le skorja vsega pokopanega dogajanja. ... Kamenje, puščavski pesek, nizka podrast, redka drevesa, usahle struge in vmes zelene oaze ter redke vode, vse se zliva v naravno veličastno harmonijo. Na tiho prepeva v svoji skrivnostni lepoti."²¹⁴

b) Že izvirna primerjava same sebe s cvetovi črnega trna kaže, da Albina Lapanja veliko premišlja o sebi. Zaveda se primernega zaposlovanja duha, da bi ohranila voljo in moč za življenje, zaveda se pomena, da se osvobodi tistega, kar jo iz preteklosti obremenjuje: "Ni vse balast, česar si se sprostil in rešil, rešil si se tudi dobrih stvari, odložil si jih tako na dostojno mesto, ker jih ne rabiš več. Dal si jih, kamor praviloma spadajo, v svojo življenjsko shrambo. ... Kamor pa se boš občasno še vračal in se začasno vdajal spominom

²¹⁰ Glej op. 14, 8. maj 1973.

²¹¹ Glej op. 74 - 9. avgust 1970.

²¹² Glej op. 14, - 24. maj 1973.

²¹³ Glej op. 14, - 28. maj 1973.

²¹⁴ Glej op. 86, str. 5 - 6.

preteklosti. Jaz tako rekoč nimam ničesar odveč, le pregled moram napraviti nad mojo preživeto notranjo duševnostjo.²¹⁵ Tu avtorica samostojno prihaja do spoznanj, ki spominjajo na predpostavke duhovnih vaj in globinske psihologije.²¹⁶ S ponosom gleda na prehojeno življenjsko pot in prepričana je, da ima tudi trpljenje svoj smisel. V njem "se človek jekleni in postane močan." "Saj je le res, da te brezskrbno življenje marsikdaj zanese."²¹⁷ Stalno poudarja, da le močna volja človeka varno vozi skozi življenje. "Ko sem šla zvečer spat, sem prav o tem premišljevala. Toda ko so me ponoči spet napadli komarji, sem se res bala, da bo moja trdna volja popustila."²¹⁸ Spet ji prihaja na misel primera o roži, tokrat o že razcveli, ki jo presadi vrtnar in v njenem primeru je bila ta vrtnar "revolucija". "Ta presaditev je bila tudi meni po volji. Pričakovala sem jo podzavestno, 'kaj pričakujem' in zavestno, da nekaj pričakujem. Ta zavestni del pričakovanja se je uresničil in moje dotodanje življenje vsaj nekoliko izpopolnil. V nadalje sem imela več možnosti, oziroma sploh možnosti, da sem vsaj nekoliko mojega notranjega življenja izkoristila. Zame pa je bilo vse to že precej kasno. Ujela sem le zadnji del voza."²¹⁹ Kljub silnemu prizadevanju, da bi premagala preteklost, Albina Lapanja vedno znova premaguje bolečina, da ni mogla prav obračati svojih talentov.

Na pragu tretjega življenjskega obdobja Albine Lapanja ni zapustila njena sposobnost reflektiranja: "Starost, ako je po sreči, da jo sploh dočakaš, je že sama po sebi bolezen. Je tako rekoč usedlina preživetega življenja. Usedlina z malo razliko je vedno usedlina. Toda včasih se najdejo v njej tudi biseri. Ako jih v moji ne bo, vsaj ne bo smrdela. Bo pa v njej gotovo mnogo nepognanih kali. Čas za poganjke je pomlad - mladost. Ako bodo kali moje mladosti ostale še vidne - zaznavne v usedlini mojega življenja, bom zadovoljna. Mogoče bo v njej kdo našel moje pravo življenje. Ali kam sem zašla. Nič zato. Moje življenje je samo moje ... Ta dan je moje življenje. Spet je drobec te ure odpadel. Bližam se koncu dneva - neizbežnemu. Dan ni dolg, še krajše se mi zdi moje življenje. Zdi se mi, da sem se zelo naglo pričela starati. Kot da nisem bila nikdar dorasla. Kot da sem prišla iz otroštva kar v zrelo starostno dobo ..."²²⁰ Primera življenja z dnevom ni nova, že iz svetega pisma jo poznamo, a je na novo doživeta, zato deluje sveže. Izredno subtilno opazuje zamišljena kronistka tudi

proces umiranja spominov, človekovega dejanja in nehanja: "Kadar gledam na vsa ta preživeta dogajanja iz neke gotove oddaljenosti, se mi zdijo tako majhna in nepomembna, da skoraj ne morem verjeti, da sem jih mnogokrat le s težavo premagovala. Ako vse to primerjam veliki ladji, ki stoji mogočna zasidrana v zalivu, se mi zdi, da je enako z mojimi doživetji. Ko to ladjo gledam, ko izplove na morje, je vedno manjša, enako je tudi z mojimi doživetji. Starejša ko postajam, bolj bledijo in postajajo nepomembni ... Toda ena razlika pa je v tej primerjavi. Naše življenjske težave se nam zdijo res manjše sedaj, ko se jih spominjamo za nazaj. Toda iz spomina nam ne bodo ušle, dokler bomo živeli, tako kot oddaljujoča se ladja. Izginili pa bomo mi vsi kot ladja in naši spomini z njimi. Na naše težave pa bodo vsi pozabili in počasi tudi eden na drugega, ko bomo zapovrstjo odhajali v neskončnost. Toda to je zakon narave, kateremu se ne izogne nobeden. Smo pač popotniki v večno se presnavljajočem vsemirju. Odšli bomo, kakor smo prišli z nerešenim vprašanjem, od kje smo in kam gremo. Le to vemo, da moramo umreti in dati prostor mlajšim, kakor so ga nam dali naši predniki ..."²²¹

c) "Če bom že morala umreti, naj bi naglo," pravi Albina Lapanja, a se hkrati še pogaja za življenje: "Toda prej želim marsikaj, marsikaj ustvariti in napisati."²²² Mladim v spodbudo, naj se oprijejo možnosti, ki se jim ponujajo. Veliko razmišlja o mladih generacijah in niso ji všeč očitki, ki letijo nanje, kako udobneje živijo kot so tiste pred njimi: "Najbolj grešimo napram mladim, ker govorimo, kaj ima danes, ko mi tega nismo imeli. Tudi mi imamo danes mnogo od tega. Da pa nismo več mladi, tega ni mladina kriva. Ako pa imamo vsi vsega na razpolago, imamo zaradi tega, ker je tehnika napredovala ..."²²³ Zavzema se, da bi ji bili starejši prijateljski "sogovorniki, ne govorniki", ji biti "sopotniki, ne vodje grup" ..., "saj se dogajajo primeri, ko mlad človek postane star in je še vedno podrejen. To ni ne normalno in ne pravilno. Eden drugemu se moramo umikati in to vsestransko."²²⁴

č) Neposredna kot je lahko v svojih dnevnikih, Albina Lapanja pribije: "Kdor govori - zakaj le živim, ne misli nič, kaj govori, ali pa je navaden butec. Na to se da v nedogled odgovarjati in vedno imeti prav. Prvi odgovor bi se glasil: živeti je zanimivo, ker je enkratno."²²⁵ Nato doda še devet- inštirideset odgovorov na vprašanje, zakaj živim?

²¹⁵ Glej op. 74, - 20. avgust 1970.

²¹⁶ Prim. Ignacij Lojolski, Duhovne vaje, prev. R. Grafenauer, Ljubljana 1982. Odabrana dela K. G. Junga, Novi Sad 1984.

²¹⁷ Glej op. 74 - 21. avgust 1970.

²¹⁸ Glej op. 218.

²¹⁹ Glej op. 74, - 22. avgust 1970.

²²⁰ Glej op. 74 - 26. in 28. avgust 1970.

²²¹ Glej op. 74 - 28. avgust 1970.

²²² Glej op. 74 - 15. ali 16. avgust 1970 (v prepisu ena stran vmes manjka in tako tudi datum 16. avgust).

²²³ Glej op. 223.

²²⁴ Glej op. 14 - 17. maj 1973.

²²⁵ Glej op. 74, 7. in 20. avgust 1970.

Dokaze, zakaj se spleča živeti, podaja z njej ljubo tehniko naštevanja, ki oblikuje figuro kopičenja. Ob začetku doživljanja, da se življenje izteka, se ga krčevito oklepa, iz zavesti, da (še) ni izpolnila svojega življenjskega poslanstva: "Pa še nekaj let bi rada živela in še kaj napisala. - Občutek imam, da moram malo moje zaprto neizkoriščeno in večkrat preveč neutešeno življenje vsestransko nekemu zaupati. Saj ne rečem, da je bilo ravno prazno. Mogoče je bilo bogato in pestro v trpljenju in željah po nedoživetem ... imam še marsikaj urediti na tem enkratnem - edinstvenem potovanju. Še želim potovati po naši vsemirski obli, zemlji. Več kot bom videla, bolj bom pripravljena in oborožena za poslednje potovanje. Tudi jaz moram izvršiti nekaj usodnega poslanstva."²²⁶ Hudo ji je, ob retrospektivi njenega življenja, ker "na tem enkratnem potovanju nisem dosegla vseh točk kot bi jih sicer pod drugačnimi pogoji ... Vseeno pa ne bom nikdar rekla, da se ne spleča živeti. Spleča se tudi črn kruh jesti, ne samo bel. Spleča se iti tudi na krajše potovanje. Kaj vse se spleča, je res zelo relativen pojem."²²⁷ Na vprašanje, ali je vredno živeti, pritrjuje s čez petdesetimi odgovori.²²⁸ Hkrati s takšno ljubeznijo do življenja se pojavlja tudi intenzivno zavedanje smrti. Poudarjeno je, "da govoriti o smrti, se ne pravi 'igrati z ognjem', ampak biti junak, ki se že vnaprej sprijazni z neizpodbitnim dejstvom. Samo enkrat je življenje zanimivo in lepo ... in tudi umrje se samo enkrat."²²⁹ Na eni strani se avtorica postavlja, da ji verjetno prihaja na misel smrt, ne zato, ker se je boji, ampak ker se zaveda, da je bolje pogledati dejstvu iz oči v oči,²³⁰ si v trenutkih prizadetosti priznava, kako zelo jo pretrese vsaka smrt, težko jo preboli in le s težavo jo vzame za nekaj neizogibnega.²³¹ Prejkone je stalno navzočnost tega vprašanja pri Albini Lapanja pripisati dejstvu, da se je morala že v ranem otroštvu soočiti z izgubo mame.

Vendar spet prevlada v njej njena močna volja, ki ji ne dovoljuje podleči mehkim čustvom in v tej zvezi odločno zapiše: "Da, upam, da bom znala umreti, dokazala bom s tem, da znam trpeti, da naučila sem se živeti. Kdor pa zna živeti, zna tudi umreti - ne žalostno zaradi tega, ker mora umreti, ampak veličastno, ker je dovršil svoje poslanstvo, ki ga istočasno zapušča živečim. ... Komu bom jaz oddala, kar bom imela, ne vem?..."²³²

d) S tem smo prišli do problema, ki ga vsebuje koren sam - in iz njega izhajajo samota, osamljenost, samskost, ... Albina Lapanja ne spregleda,

dejstev, ki izhajajo iz naštetih samostalnikov in v njenem razmišljanju dobijo pomembno mesto. Na eni strani jo položaj samosti napravlja svobodno, po drugi strani pa jo teži: "Vsak človek ima svojo voljo. In mislim, da kdor je v moji bližini, ni prisiljen biti. Jaz sama zase pa vem, da sem med njimi srečna. Med njimi dobim moči za mojo notranjost, ki pa je res nekaj samo mojega."²³³ "Vajena sem biti sama ..." se krepí, vendar se po drugi strani raztoži: "Vedno hodim sama po tej zemeljski krogli. Ali se bom kdaj naveličala? Ne, nikdar! Se ne smem. S tem bi bil zame konec vsega. Mi ne sme biti dolgčas, saj je svet tako pester in vse to je tudi zame. Le poslužiti si moram sama. Gotovo je zame tako najbolje. Ne glej na dobrote in ugodnosti drugih, glej raje na njih težave, skrbi. Tako boš srečna, mimo vsega dobrega in hudega boš vodila svoj življenjski čoln - nič dalje ...?"²³⁴ Tu in še kje deluje Albinino razmišljanje, kot da ima pred sabo vzorec Marka Avrelija.²³⁵ Na to asociacijo avtorica odgovarja presenetljivo suvereno: "Da poznam Marka Avrelija in vseč mi je."²³⁶

Kaže, da ima Albina Lapanja posebno lastnost, da o kakem pojavu prav sistematično razmišlja, dokler mu v okviru svojih možnosti ne pride do živnega. Tudi ob njenem položaju bi se dalo tako sklepati: "Tako sem sama, da sem končno še srečna. Saj si znam življenje urediti, izpopolniti njegovo praznino. Mnogo razmišljam in upam, da bom nekaj od tega tudi napisala. Ako mi bodo kaj objavili, je vprašanje. Bom pisala pa za naslednike. Nekaj bom morala napisati, da se bom vsaj malo razbremenila. Nekomu se moram zaupati. Ljudje imajo vsak zase dovolj težav in ne rabijo še mojih. Ker sem osebno sama, bom napisala kar imam v sebi. Moj dnevnik je tako ljubezniv, da mi tega ne odkloni ... Ker nimam osebne lastne družbe, se pa lahko pogovarjam s teboj. Verjetno sem rojena za sama biti in sem mogoče le mislila, da bi morala biti žena in mati. Narava je mogoče prav naredila, da je tako. Jaz bi ne mogla tako preprosto živeti sedaj."²³⁷ Čez dva dni je problem osamljenost spet privrel na dan: "Meni se zdi, da sem vedno v mojem življenju iskala preveč. Imela sem v resnici prevelike oči. Vse, kar sem videla, se mi je zdelo, da ni zame ali pa da jaz nisem tega vredna. Res je tudi to, da sem imela in imam še sedaj manjvrednostni kompleks. Ker sem ostala sama, neporočena, imam občutek, da sem v nenehni borbi za obstoj same sebe. Občutek imam, da človeška

²²⁶ Glej op. 74 - 13. avgust 1970 in op. 14 - 1. maj 1973.

²²⁷ Glej op. 74 - 13. avgust 1970.

²²⁸ Glej op. 74 - 14. avgust 1970.

²²⁹ Glej op. 14 - 29. maj 1973.

²³⁰ Glej op. 14 - 1. maj 1973.

²³¹ Glej op. 14 - 13. maj 1973.

²³² Glej op. 14 - 1. maj 1973.

²³³ Glej op. 74 - 23. avgust 1970.

²³⁴ Glej op. 74 - 26. julija 1970.

²³⁵ Glej tudi op. 14 - 29. maj 1973. Prim. Dnevnik cesarja Marka Avrelija prev. Anton Soure in Kajetan Gantar, Ljubljana 1988.

²³⁶ Prim. op. 19.

²³⁷ Glej op. 74 - 13. avgust 1970.

družba gleda nepravilno na ljudi, ki so samski. Oni so že od narave prikrajšani za celoto. Lahko rečem mirne duše, da se počutimo manj vredni člani človeške družbe, oziroma se nahajamo v neki nevidni - nenehni borbi za enakovredno mesto v njej. S tem, da smo sami, smo prikrajšani za družinsko življenje, ne zanikajte mi vi, poročeni egoisti, res smo prikrajšani za veliko. Obstoj življenja je v družbi. - Neporočen človek, lahko trdim, da ne živi normalnega življenja. Njegovo življenje je enostransko, zaneseno, občutek ima, da hodi po brvi brez ograje. Išče ravnotežje in v tem iskanju zamahne včasih predaleč. - Končno bi dala še eno primerjavo. Neporočeni so kakor kolesarji, ki vedno vozijo sami in če kdo pride v bližino, kmalu izgine dalje. - Poročeni pa so kot avtomobilisti, ki se mogočno vozijo po širokih cestah življenja. Ponizujoče gledajo na kolesarje kraj ceste, ko jih brezobzirno prehitevajo in špricajo z obcestno navlakom.²³⁸ "Moram potrpeti, ker sem pač sama - nezaščiten," na drugem mestu oceni Albina Lapanja svoj položaj, ki ji je prinesel naslov "prijazna samotarka";²³⁹ za svoj rojstni dan si sama nabere cvetja.

Drugič se loti svoje osamelosti drugače: "Skoraj mi je bilo danes malo dolgčas in to je žalostno, da ne vem, po komu. Tu okrog je tako lepa okolica, da ne smem tega dopustiti ... Vsak ima svoje težave in skrbi, nekateri jih ohranijo zase, molče trpijo, drugi spet jih zelo radi pripovedujejo drugim. Pač vsak po svojem značaju."²⁴⁰ "Pa saj ne morem reči, da sem sama," se tolaži naslednje dni, "koliko vsega imamo okrog sebe. Nemogoče je biti nekemu sam." Ko naniza celo vrsto življenjskih zgodb, Albina Lapanja konča s posmehom na svoj račun: "Ne vem, kaj naj še napišem na kraju tega mojega razmišljanja, ko sem se tako na dolgo razgovorila v teh vrsticah. Rekla sem namreč uvodoma, da sem raje sama zase, sedaj pa sem toliko stvari povedala. Tudi jaz se rada pogovarjam in mnogokrat so mi v življenju rekli, da veliko govorim, noben pa se ni poglobil v to: koliko ur pa jaz prebijem sama? Toda človeška bit ali življenje samo je večkrat tudi krivično. Najprej se loti tistega, ki nima obrambe, se pravi človeka, ki je sam."²⁴¹

e) V svoji resnicoljubosti Albina Lapanja ne zamolči še druge razsežnosti umikanja ljudem: "Kar malo preveč sem sebična, ko se skrivam v lastno notranjost in se jim, da ne rečem, bojzljivo odmikam. Bojim se poslušati njih težave, saj jim itak ne morem nič pomagati, mene pa bi vse to živčno

obremenjevalo in posledice tega bi nobenemu ne koristile, meni pa škodovala. Da ne pomislim predvsem tudi na to, da je največkrat le majhen del vsega tega, kar slišiš, resnica. Toda poslušati težave, je resni del ukvarjanja z ljudmi. Ko pa se tako hitro primeri, da nehote slišiš razne marnje, prazno govoričenje ki človeka ne zabavajo, ampak največkrat še bolj duševno obremenijo, postaneš žalosten, ko spoznaš njihov nesmisel. Pa niti ne samo to, vse to rodi tudi mnogo gorja, ker beseda da besedo in prepričanje z njegovimi posledicami je neizbežen. Zaradi tega se raje umaknem in grem v naravo sama."²⁴²

Spoznanje resnice je eno temeljnih zahtev Albinne Lapanja. Sredi vojne vihre, ko je iz neposredne bližine v strahu opazovala mimoidoče Nemce, ki so puščali za seboj ogenj in kri, se ji je izvilno na dan: "Jaz bi rada živela - da bi resnico spoznala;/ le to pa je težko spoznati - ker si jo vsak po svoje tolmači!/ Jaz pa bom pazila na to, da bom resnico spoznala;/ da me nihče več varal ne bo/... / Zakaj je resnico težko najti?/ Ker se je vsak ogiblje/ in je noben noče priznati;/ jaz pa bi rada resnico spoznala/ in si po njej življenje uravnala/"²⁴³ Leta 1947 preizkušena Tolminka retorično zagotavlja: "Ni moči, ki bi zakrivala resnico. Zakaj? Ker je resnica najmočnejša. V resnici moč je in ljubezen,/ kamor človek se zateče beden;/ pri njej se okrepi vsak,/ ki k njej nameri svoj korak!"²⁴⁴

f) O ljubezni govori Albina Lapanja zelo konkretno, ne v kakih romantičnih meglenicah: "Ljubezen je bila osnova življenja, je sedaj in bo morala biti tudi v bodoče. Brez ljubezni ni družine, brez zdrave močne družine ni človeške družbe./ Zakon med dvema spoloma je nujen za obstoj družbe na kulturnem nivoju nad živalmi. Človek je vsekakor najbolj razvito živo bitje na svetu in tega se mora tudi v dejanjih zavedati. .../ Žena, dekle, ženska sploh, ki vse razda, je kot prazna škatla. Še vedno je in bo skrivnost zanimiva in lepa. Brez nje tudi žena nima bodočnosti."²⁴⁵ Drugič izvemo: "Nekateri ljudje so ljubezni potrebni, drugi pa vredni ... Ljubezen ni vedno enaka in tudi ne vedno pravična. ... Torej ni lahko z njo pravilno razpolagati. Imeti dober odnos, vsaj znosen, to pa je nujno. Brez teh pogojev je nemogoče uspešno nadaljevati svojo življenjsko pot. Moraš pa jo, ako ni drugače. Živ si in nimaš pravice tega pota nasilno ukinjati. Jaz, akoravno sem sama, imam precej dobrih prijateljev v splošnem pomenu te besede, zato sem prepričana, da bom moja

²³⁸ Glej op. 74 - 15. avgust 1970 in op. 14, 24. maj 1973.

²³⁹ Rubrika: Znanka iz sosednje ulice - Albina Lapanja, Nedejski dnevnik, 30. januarja 1983, str. 5. (avtor Miran Sattler).

²⁴⁰ Glej op. 14 - 24. april, 6. in 24. maj 1973.

²⁴¹ Glej op. 14 - 24. maj 1973.

²⁴² Glej op. 242.

²⁴³ Glej op. 51, str. 6.

²⁴⁴ Albina Lapanja, Nekaj mojih starih literarnih izpiskov iz raznih blokov (tipkopis), Prepisala 22. 10. 1977 v Ljubljani.

²⁴⁵ Glej op. 74 - 2. avgust 1970.

življenjsko pot uspešno nadaljevala in zaključila.²⁴⁶ Kaj ji pomeni ljubezen, skuša Albina Lapanja prikazati na primeru Ljubljane. "Bliža se zopet moja Ljubljana, srčno ljubljena," se poigra z besedami, zato pa je drugje bolj eksplicitna: "Ljubljano ljubim bolj kot rojstno vas. Tam sem se samo rodila in mnogo slabega doživela. Toda spoštovati moram moje rojstno vas. Ljubezen pa je nekaj drugega. Ljubiš le to, kar je res ljubezni vredno. Toda ljubim tudi svoje življenje, saj je samo moje. Nimam nobenega, s katerim naj bi ga delila, zato ga še bolj ljubim. Marsikaj sem pretrpela, pa mi ni žal za to in ne na gledanje na življenje z mojega vidika."²⁴⁷

Ljubezen v dvoje je Albina Lapanja povzdignila v nadosebno, transformirala jo je v ljubezen do domovine, še posebej Primorske. Zato ni samo šala, ko je, gledanje na doprsni kip Simona Gregorčiča v svojem stanovanju zaigrala: "To je moj ljubček. Če drugega nimam, pa tega kušnem."²⁴⁸ "Nikdar se nisem strinjala z bivšo Italijo. Kajti bila sem Slovenka. Zato sem bila med prvimi, ki sem se v naših krajih odzvala OF. Priznati moram, da ne morda razredno, bila sem hčer trgovca, ampak nacionalno, in to leta 1942 ... Ker pa so za moje delo v tem času priče padle, ne morem tega dokazati. Ni mi tega žal. Doživela sem to, za kar sem se borila. Primorsko ljudstvo je svobodno."²⁴⁹ Leta 1973 Albina Lapanja takole obnavlja svoja čustva do svoje domovine: "Tako si lepa Slovenija, moja ljubezen do tebe se z leti mojega življenja stopnjuje. Starejša ko postajam, bolj te ljubim. Da bi bila še enkrat mlada in da bi me rabila, junaško brez pomišljanja bi šla spet v borbo zate moja lepa slovenska domovina. Te vrstice naj bodo prve, ki sem jih zapisala tukaj. Ne, moja notranjost je ista kot je bila in ostane do smrti."²⁵⁰ V svojem pisanju se avtorica marsikdaj zamisli nad položajem slovenskega naroda, zamejskih Slovencev in evropskih narodov sploh.²⁵¹

V tej zvezi zaupa potomcem in v času stabilnosti položaja ga je sposobna tudi relativizirati: "Radi govorimo: 'Sedanja generacija ne bo znala ceniti tega, kar bo dedovala.' Prepričana sem, da se to ne bo zgodilo; čuvala bo svojo in vseh nas svobodo in če bo potreba, bo šla tudi v borbo za to, tako kot smo šli mi. Saj z izgubo svobode, jezika in kulture bi prav mladina največ trpela. Sicer pa moramo gledati vse razvojno; narava sama ni statična, ona vedno spreminja svoje lice; ne

državne meje in ne zakoni niso stalni. - Vse se spreminja in človek pri tem igra veliko vlogo."²⁵²

Toda ko se pojavljajo očitna znamenja nove ogroženosti slovenskega naroda, je malone obupana: "Bojim se kot Slovenka. Tako sem žalostna, da bi se zjokala. Največ je Slovencev padlo. Vse je v Beogradu mi pa naj pridno dajemo, komaj malo smo Slovenci pokazali, kaj zmoremo. ... Goli otok. Najboljše so pobili. To je vse načrtno. Vse brala. Torkarja ... Sedaj imamo hujšo okupacijo. Politično. Ali ni bila dosti italijanska okupacija. Mi smo jih imeli za nazadnjaške. Pa je bilo vse načrtno. Če mene onemogočijo kot Slovenko, se našrem tablet. Ustreliti se ne znam. Ne čudite se, če je toliko samomorov."²⁵³ Jeseni istega leta pa je sebi v osrčenje napisala alegorično črtico, v kateri je Slovenija bolnica, ki se ji vrača zdravje, sebe pa imenuje "neuničljiva Anibla".²⁵⁴ (Branje nazaj da avtoričino ime).

h) "Anibla Ajnapal" se je podpisovala na listke A5 ali A6, kakor je zapisovala svoje refleksivne utrinke kar med delom v trgovini, kadar ni bilo dela, po datumih sodeč leta 1962 in leta 1963.

"Večkrat razmišljam, kaj je to, (globina - op. M. S.), globlje ko se stvar razmišlja/ tem lepša in nedosegljiva je/." Razglabljanje o tej temi gre še naprej, a da se je avtorica dobro zavedala, kam spada tako razmišljanje, je spoznati iz podpisa: Logika.²⁵⁵ Drugič meče na papir svojo notranjo pekočo stisko in se zaradi nje obtožuje s podpisom, češ "Nezadovoljna egoistka".²⁵⁶ Drugič se podpiše v tej zvezi kot "Nerazumljiv egoist" in "Sebičnež".²⁵⁷ Na eni strani se označuje za "Strahopetca" in na drugi za "Filozofa".²⁵⁸ Še in še premišljuje o svojem življenju in o življenju nasploh, misli razporeja v verze in kitice, čeprav gre za čisto razumarsko oblikovanje. Iz otožnega razpoloženja se je reševala z opogumljajočimi napotki in klici sami

²⁵² Glej op. 14 - 17. maj 1973.

²⁵³ Glej op. 71.

²⁵⁴ Albina Lapanja, Nepozaben obisk, Ljubljana, 19. sept. 1987 (tipkopis, 2 strani).

²⁵⁵ Prepisi iz mape, v kateri so shranjeni listki z avtoričinimi refleksijami v ne/vezani besedi. k tukajšnji je pripisan datum 17. maj 1963, datum prepisa pa je 18. 1. 1983.

²⁵⁶ Odlomki iz omejenega besedila: "Vse prazno - vse moreče je okrog mene, /vem, - nimam prav, ni vse res, a kar je, je dovolj. Tako me boli in peče - kaj, ne vem?/ Krivca ni, a krivec je -/ nobenega ne obtožujem, ker noben mi hudoben ni!/ Le jaz sem šibka, šibka, šibka, mnogo prešibka/ da moja razburkano notranjost bi umirila./ ... Rada bi se spremenila, oziroma postala drugačna/ pa ne znam tega narediti - ne morem./ Ne vem, kaj mi je danes; želim si tega, kar /nikdar ne bom imela. Miru!" Ljubljana, 8. 6. 1963. Nahajališče, glej op. 256.

²⁵⁷ Besedilo brez naslova se začne z besedami: "Le zakaj naj srečna bila bi?, Drugi podpis je pod verzificiranim besedilom Sentimentalnež iz leta 1962. Glej op. 256.

²⁵⁸ Naslov pesmi Vajeti življenja in Nesmiselnost, obe iz leta 1962. Glej op. 256.

²⁴⁶ Glej op. 74 - 20. avgust 1970.

²⁴⁷ Glej op. 74 - 19. avgust 1970.

²⁴⁸ Glej op. 71.

²⁴⁹ Žal sem pri izpisovanju pozabila navesti vir in tudi naknadno nikakor ne morem najti mesta, kjer je Albina Lapanja napisala navedene besede.

²⁵⁰ Glej op. 14 - 28. april 1973.

²⁵¹ Glej op. 14 - 13. maj 1973 in 16.

sebi in da ji je šlo res za nohte, pričajo namesto podpisa gesla "Melanholija", "Sama", "Slabotnež", "Obupanec", "Nepoboljšljiva sentimentalnost", "Pessimist".²⁵⁹

Tudi to je ena od Albininih domislic, da rada z eno besedo ali kratko povedjo povzame vsebino posameznega dne. Poleg navedenih gesel namesto podpisa sodijo v to vrsto ustvarjanja njene označbe na robu dnevnika za posamezne dopustniške dni v Nerezinah leta 1970. Zaporedno podolžno branje teh besed razkrije, da jih ni pisala tjavendan, ampak so nekak akrostih njenega dopustniškega pisanja. Pove nam: POČIVAM MIRNA, ZADOVOLJNA, URAVNOVEŠENA, UMIRJENA, SKRIVNOSTNA, NEUTEŠENA. MORAM BITI DELOVNA, NEUMORNA, MORALNA, PRISEBNA, ZASEBNA, NEOMAJNA, VZTRAJNA, PRISEBNA, ZAPRTA VASE. RABIM PAMETNO DRUŽBO. ČLOVEKU JE DOLGČAS SAMEMU BITI, DRUŽBO POŠTENO ZELO TEŽKO JE DOBITI. DOBILA JE NE BOM, A JE TUDI NE ISKALA - DOBILA SEM ŽIVLJENJSKI CILJ. ŽIVETI PRIMERNO, DOSTOJNO, BOGATO DUŠEVNO ŽIVLJENJE. PREDNO KONČAŠ SVOJE ŽIVLJENJE, NE MISLI NA SMRT. TA ŽE SAMA PRIDE. MISLI LE NA ŽIVLJENJE IN MIRNO UŽIVAJ. MORALA BOM ŠE DOLGO ŽIVETI/ AKO BOM HOTELA SVOJ NAČRT URESNIČITI IN GA MLAJŠIM RODOVOM PONUDITI. RODOVI BODOČI SO NAŠA BODOČNOST. MLADINA SEDANJA PA BO NAŠ PONOS. BODOČNOSTI SMELO NASPROTI KORAKAM. KLONILA NOBENIM TEŽAVAM NE BOM. LE Z MOČNO VOLJO JIH PREMAGALA BOM. V LAHKEM ŽIVLJENJU NEKOGA ZAPELJE POT DALEČ STRAN OD PRAVE POTI.²⁶⁰ V teh besedah so strnjena spoznanja in načrti zrele žene, ki je prišla do njih z življenjskimi izkušnjami, branjem in neprestanim razmišljanjem.

i) Posebej se je v začetku šestdesetih let tedanja "Anibla Ajnapal" držala sreče. "Srečna sem/ srečna sem," je ponavljala, na vprašanje "Zakaj?" pa odgovarjala s tehniko variacij na isto temo. Srečna je, ker nesreče ne prizna in vse, kar jo obdaja, vzame za srečo, uteho in pozabljenje pa dobi v pisanju in vedno lahko pohiti v skriti kotiček svojega srca - in se tam umiri. "Ko končujem te vrstice, sem tudi srečna, malo sem se razbremenila in nobenemu nič škodila."²⁶¹

Drugi blok odgovorov na vprašanja o sreči je zasnovan enako kot prvi in med njimi. Je prav tako domiseln in izviren: srečna je, ker uživa v sreči drugih, ker je na svetu mnogo sreče in preporučana je, da čaka tudi njo. Res ima za seboj pet-

deset let, a občutek ima, da se je zanjo življenje sedaj odprlo na stežaj. In še in še je vzrokov za srečo.²⁶² Albina Lapanja se povrne k vprašanju sreče še kdaj, vendar ne več toliko osebno, ampak bolj z distanco. Privošči pa si tudi bridko pikro šalo na njen račun: /Srečna doba brez zdravnikov in bolnikov./ Kako to? Zdravniki so postali strokovnjaki in znanstveniki; bolniki pa njihovi objekti. Srečen bo tisti bolnik ki bo imel zanimivo bolezen.²⁶³

j) Kdaj pa je bila in je Albina Lapanja zares srečna? Že od najzgodnejšega otroštva so ji najčistejšo srečo podarjale le knjige. Najlepše besede v njenem pisanju so namenjene njim. Vendar ni rože brez trnja. Tudi v Albininih spominih na knjigo ne: "Imam album slik od vsega mojega življenja z oznakami in datumi. Med njimi je tudi slika vseh šest otrok, ki nas je zapustila mama. Spominjam se tega dogodka. Kmalu po mamini smrti leta 10. aprila 1918 je dal Tata slikati vseh šest; vedno se mi je zdel najmlajši bratec Julij, ki je sedel na malem lesenem konjičku, najlepši. Me tri sestrice pa smo imele vse bele obleke, ker smo bile že pri birmi - birmanske. Že tedaj sem rada brala pravljice in ko smo se slikali, sem mislila, da bo najlepše, če bom imela v roki knjigo. Seveda se je fotografu Seljaku zdelo malo čudno, da bi imelo na sliki tako malo dekletce v roki knjigo. Spominjam se, da mi je vzel knjigo iz rok in jo vrgel na tla, kjer se vidi na sliki in mi dal v roke majhen šopek. Ko sem kasneje v življenju ogledovala to sliko, ko držim šopek v rokah, me je nekaj dirnilo pri srcu. Knjiga pa je bila vse življenje moj spremljevalec in kasneje tudi moj življenjski rešitelj. Ona je bila moj največji učitelj. Še vedno rada berem..."²⁶⁴

Albina Lapanja na več mestih poudarja, kaj ji je pomenila knjiga na njeni trnjevi življenjski poti. Domači so jo stalno opominjali, "ker sem bila vedno v knjigah. Jaz pa sem v njih iskala utehe za moje življenje", je zapisala ob svoji petdesetletnici v svoj Življenjepis.²⁶⁵ Prav knjige in pronicljivo opazovanje življenja okrog sebe, ko se je srečevala z ljudmi v domači gostilni in trgovini, so jo privedle do samostojnosti v razmišljanju, seveda pa ne v eksistenci. Najraje je brala poljudnoznanstvene in zgodovinske knjige, povesti in romane le za kratek čas.²⁶⁶ Z njimi je tolažila svoje opeharjeno hrepenenje po šolanju, po sistematični izobrazbi: "Knjiga bila mi je vedno kašipot življenja,

²⁶² Datum nastanka besedila: Ljubljana, 8. 6. 1963, datum prepisa kot pri op. 262.

²⁶³ Glej op. 118.

²⁶⁴ Glej op. 7, str. 2 - 3. Slika nastala okrog leta 1920. Fotografiral jih je znani potujoči fotograf Tomaž Seljak iz Klavž pri Podmelcu. Prim. op. 19.

²⁶⁵ Glej op. 2, str. 4.

²⁶⁶ Glej op. 7, str. 3, 4.

²⁵⁹ Gradivo glej pri op. 256.

²⁶⁰ Glej op. 74.

²⁶¹ Datumi nastanka besedila o sreči, Ljubljana, 23. 4., 29. 4. in 9. 5. 1963, datum prepisa 24. sept. 1982.

me učila je modrosti, znanja, po katerem vsa moja 'bit' še sedaj sanja. Rešila me je stranpota in me utrjevala v moji opredeljenosti; me poučevala je in obzorje širila. Ko sedaj gledam mojo prehojeno pot življenja - jo še z večjo ljubeznijo in hvaležnostjo vzamem v roke in prebiram. Bila je in bo 'talisman' mojega življenja. Še nadalje mi bo voditeljica in učiteljica. Samo učiti, in učiti je moje življenjsko pravilo.²⁶⁷ Ne le vsebina, tudi oblika, ko se ji hvaležnost do knjig gradi v pesemsko strukturo, dokazujeta avtoričino čustveno napetost ob njih in to ni le enkratno razpoloženje: "Ko sem doraščala iz otroka v dekle, je bila zame ta doba tako prazna in težka, pri srcu mi je bilo težko, vera me ni potolažila, iskala sem utehe v knjigah, ali so mi jih v družini branili brati, češ da imam slabe oči (res sem imela bolne), da ne smem brati. Ko danes gledam to mojo življenjsko dobo nazaj do kakih 25 let starosti, sploh ne morem verjeti, da je mogoče, da sem bila jaz taka in tista Albina, ki si jo sedaj sama predstavljam. Zato mirno lahko trdim: Mene so knjige rešile oziroma še enkrat rodile, brala, brala in brala sem in bom."²⁶⁸

Še na koncu, ko je 22. junija 1987 Albina Lapanja dodala svojim sorodnikom zadnje napotke, kako je jemati in brati njeno življenjsko delo, namreč Zgodovino Ponikev na Tolminskem, njene rojstne vasi, kar je imeti za neke vrste njeno duhovno in intelektualno oporoko, je v kotiček na spodnjem robu lista dopisala: "V življenju nisem imela nobenega drugega resničnega prijatelja kakor knjigo."²⁶⁹ Globino te trditve potrjuje tudi dejstvo, da tu in v nekaterih navedkih spredaj vneta bralka rabi zanjo metafore v moškem spolu: "spremljevalec", "rešitelj", "učitelj", "prijatelj".

k) Prav nenavadno bi bilo, če bi Albina Lapanja, ki je tako intenzivno razmišljujoč človek, molče obšla svoje versko življenje. V svojem Življenjepisu se tega odkritosrčno loteva; ne da bi hotela biti enostranska, odkriva pot, ki jo je v tej zvezi ubirala, in kako sama je bila pri tem: "Kako sem bila jaz versko in moralno vzgojena. Vsaka stvar je bila greh. Če nisi molil, je bil greh, Če nisi prav molil, je bil tudi greh. Še pravi otrok sem začela premišljevat in mi ni šlo vse to prav v račun. Kar sem videla in slišala in kar so me učili, se ni ujemalo; ko sem hodila k maši, spovedi, poslušala pridige, sem jaz vse to sama nato gojila v glavi, predelovala in mnogo trpela zaradi tega. Vedno so me mučili verski dvomi ..." ²⁷⁰ Ob eni takih priložnosti jo je pogovor z duhovnikom pomiril, vendar bi ji bil dobrodošel še kdaj. Tudi ob teh vprašanjih

je občutila, kako zelo ji manjka mama.²⁷¹ Odgovore je iskala v knjigah, čeprav jo je krušna mati svarila, da ne sme vsega brati, da se ne bo pohujšala. Spočetka si je prizadevala ravnati tako, kakor so priporočale cerkvene zapovedi, toda slabi zgledi so jo potiskali ob zid. Vedno bolj je dobivala vtis, da je vera le za preproste ljudi: "V našo hišo so stalno prihajali tujci in razni ljudje vseh slojev, od izobraženih do preprostih. Videla pa sem, da večji gospod ko je bil in bolj ko je bil izobražen, tem manj je polagal pažnjo na vero. Za nje ni bil greh jesti meso ob petkih. Za nas pa je bil smrtni greh ... Vedno bolj sem se utrjevala v sebi, da ako izobraženi tako delajo, že vejo zakaj. Mnogo sem se pogovarjala z njimi, še več pa sem jih poslušala. Nisem hotela, da bi se mi smejali, da sem preveč naivna, da sem premalo šolana. Ljudje so me mnogo naučili. Jaz sem poizkusila biti res tako kot so v cerkvi učili. Pa mi pozneje to ni več odgovarjalo. Ne smela bi preveč misliti in ne preveč vedeti. Tega pa v sebi nisem mogla več zatreti."²⁷² Pravzaprav tudi pri očetu ni našla opore za čutenje s Cerkvijo. Čeprav je bil pevovodja v cerkvi, "sam ni bil pobožen. Bil je samo trgovec. Vedno je pravil, da sta on in župnik oba enaka, gresta v cerkev in molita samo takrat, kadar sta plačana. Rekel je, da župnik ne zmoli nobenega očenaša zastonj. Vedno je plačan in še tega zmoli samo na pol. Polovica pa ljudje. Jaz sem to bolj slišala kakor vse drugo ..." ²⁷³

Albina Lapanja se je dokaj na široko razpisala o tem, kako je izgubljala versko orientacijo, ker je bila razboljena od direktorjevega napada na partijskem sestanku in izzvana od svojih sorodnikov, "češ da enkrat sem molila, zdaj pa ne več. Tega pa niso hoteli reči da sem bila enkrat tudi lačna in sedaj ne več."²⁷⁴ Leta 1969 se je ob vračanju z izleta po Španiji, ponudila priložnost tudi za obisk Lurda. Vendar obisk svetega kraja nekdanje partijke ni presunil: "Vse se mi je zdelo neverjetno. Toda o tem ne dajem izjav. Vsak človek naj ima svoje prepričanje."²⁷⁵ Sama zase je ostala skrajno dosledna. Pri nakupu spominkov je naletela na problem: "Le težko sem dobila malo kitaro, da ni bila na njej Marija."²⁷⁶

Vendar pa je mogoče ugotoviti, da je tudi tu čas naredil svoje in z leti postaja A. L. v tej zvezi sproščena. Tako je 25. decembra 1990 v svoj dnevnik zaznamovala za slovenske kristjane pomemben dogodek: "... Praznovala je po mnogih letih vsa Slovenija Božič. To je pravilno. Vera mora biti pra-

²⁶⁷ Glej op. 14 - 1. maj 1973.

²⁶⁸ Glej op. 14 - 8. maj 1973.

²⁶⁹ Glej op. 173, str. 8.

²⁷⁰ Glej op. 2, str. 9.

²⁷¹ Glej op. 14 - 8. maj 1973.

²⁷² Glej op. 2, str. 9 - 10.

²⁷³ Glej op. 2, str. 11.

²⁷⁴ Glej op. 2, str. 9.

²⁷⁵ Glej op. 83, str. 7.

²⁷⁶ Glej op. 276.

vica vsakega državljana."²⁷⁷

Morda se najbolj približamo osebni resničnosti Albine Lapanja, če rečemo, da se v zrelih letih giblje na meji agnosticizma. Čustva so pripravljena izražati hvaležnost Nekomu, a razum se sprašuje, komu: "... več bi morala videti v življenju lepega in zamižati pred slabostmi. Kot sem že pred dnevi zapisala, da je že to sreča, da živimo, da nam je življenje sploh odmerjeno. Zato je moja dolžnost, da sem hvaležna, da živim. Toda komu, točno ne vem. Ko sem preživela mladost, moram biti tudi s starostjo zadovoljna. In tudi sem. Nočem biti kot neposlušen otrok. Naj bo jesen mojega življenja polna hvaležnosti za preživetim. Mnogokrat sem se v življenju spraševala: Ali je Bog? Od kod vse to? Zakaj svet, mi, narava sploh. Zakaj in od kje vse to? Točnega odgovora nisem nikoli in nikjer našla. In ga tudi ne bo noben našel. Ne trdim, da ni Boga, kakor ne trdim, da je. Mi vsi, vsak zase, smo tako majhni, da tega nikdar ne bomo rešili. Jaz pa hočem živeti tako, da ne bom nobenemu krivice napravila."²⁷⁸ Čez tri leta, leta 1973, Albina Lapanja odpre vprašanje na novo, a nanj podobno tehtanje odgovarja: "Za večno pa bo ostalo odprto vprašanje: Kaj je po smrti? Na to ne bo žal nikdar noben odgovora - pravilnega - neizpodbitnega. Vera in bog bosta obstajala dotlej, dokler bodo ljudje verjeli. Vse to pa je tudi dobro, ako se ne izneveri!"²⁷⁹

SKLEP

"Jaz bom morala živeti sto let, če bom hotela storiti vse, kar imam v načrtu,"²⁸⁰ je dejala pred leti Albina Lapanja navdušena, da lahko počne, kar jo veseli. Celostno gledano, je bistvena poteza njenih načrtov: biti za koga - predvsem za mladino. Tudi ko je izpisovala knjige, to ni delala zgolj zase, ampak je imela pred očmi morebitne druge uporabnike. Kljub silnemu smislu za podrobnosti pa zmore tudi velikodušnost, kakor izpričuje njeno stališče ob zgodovinopisju tistega obdobja, v katerem je bila aktivna tudi sama: "Če se bomo šli datume, ne bomo nič naredili. Dejstva so pomembna."²⁸¹ Pri tem odlikujeta Albino Lapanja velika resnicoljubnost in želja po objektivnem prikazovanju dejstev. Tako je v zrelih letih, ko se je bila sposobna vživeti v položaj svoje krušne matere, močno spremenila svoje mnenje o njej in priznava, da se je ta trudila biti dobra do vseh otrok iz moževega prvega in drugega zakona. Življenjepis v katerem opisuje nekatere boleče spo-

mine v tej zvezi, je pač bil pisan v afektu, v hudi življenjski krizi in tedaj človekovo presojanje ni nujno realno in preudarno, pojasnjuje razločke v ocenjevanju dogodkov v njem in dandanašnji. V dokaz, da sta se z "nuno" v poznejših letih notranje ujeli, Albina Lapanja omenja njuno stalno dopisovanje, s pohvalo, kako lepa so bila pisma njene druge mame. Tudi glede navzkrižja z očetom glede njenega šolanja zdaj presoja bolj blago in trezno, z upoštevanjem njegovega težkega življenja: "Njegovi nauki so bili zelo koristni. Kot otrok takrat tega nisem razumela."²⁸²

Njeni poizkusi s peresom dobivajo prostor v literarčenju.²⁸³ Vedno se je bala, da bi ji zmanjkalo papirja. Pomagala si je s pisalnim strojem na delovnem mestu, kamor je hodila pisat še ponoči. Ob upokojitvi leta 1967 pa je že imela svoj lastni pisalni stroj.²⁸⁴ Vse življenje je tudi neznansko rada brala. "Če bom lahko brala, si želim še dolgo življenje, saj to je res samo - enkratno."²⁸⁵ Vendar ne sega po pogošni literaturi, ampak je tudi pri branju leposlovja zahtevna do sebe. Ob branju Mladeniča F. M. Dostojevskega je moderno vzkliknila: "Mladenič je cel jaz"²⁸⁶ = jaz sem cel Mladenič. Kupila je drugo izdajo serije 100 romanov, ker je bila prvo izdajo vso razdala. Enako se je odločila storiti z drugo. Čim jo bo prebrala, jo bo dala naprej. Tu se razkriva še ena plat Albininega značaja: "V vseh teh letih, predvsem, odkar sem upokojena, sem se ukvarjala s pletenjem in klekljanjem, kvačkala sem tudi dvaintideset dek za divane in kavče, predvsem iz stare volne, a tudi iz nove različnih barv." Vse to je podarila.²⁸⁷ Tudi njeno stanovanje je polno teh odev, vse njeno ročno delo. Albina Lapanja se veseli drobnih sreč, ki jih ji je ponudilo življenje, saj se je dokopala do njih s svojo vztrajnostjo. Za doto od doma je ohranila tudi očetove svarilne besede: "Boste že videli, ko vas bojo tuja vrata po petah /riti/ tolkla."²⁸⁸

Kljub na zunaj neugodnim življenjskim okoliščinam, ki so prej ovirale kot pospeševale razmah talentov Albine Lapanja, njeno življenje ni bilo prazno. Nasprotno. Polno in bogato. Kaj vse bi lahko dala od sebe, če bi ji bilo dano prav razviti svoje darove. A tudi tako je zlahkala svoje okolje in samo sebe.

Prikaz njenega življenja se zdi smiseln in strokovno relevanten, tako z antropološkega kot etnološkega in zgodovinskega vidika, saj obdelano gra-

²⁷⁷ Albina Lapanja, Dnevnik, 25. 2. 1990.

²⁷⁸ Glej op. 74 - 27. avgust 1970.

²⁷⁹ Glej op. 14 - 29. maj 1973.

²⁸⁰ Glej op. 71.

²⁸¹ Glej op. 71.

²⁸² Glej op. 19.

²⁸³ Prim. Marija Stanonik, Slovtvena folklor v domačem okolju, Ljubljana 1990, 107 - 112.

²⁸⁴ Glej op. 19.

²⁸⁵ Glej op. 7, str. 16.

²⁸⁶ Glej op. 71.

²⁸⁷ Glej op. 1, str. 3.

²⁸⁸ Telefonski pogovor z Albino Lapanja, 24. 2. 1993. in op. 19.

divo ne govori le o neki osebi, človeku nasploh, ampak o njegovi konkretni vpetosti v procesu slovenskega naroda za obstoj in osamosvojitve od prve svetovne vojne dalje, ko je velik del Slovencev po njej začel tlačiti italijanski škorenj, in trdih preizkušenj druge svetovne vojne, ko je bil v celoti obsojen na pogin od treh okupatorjev (italijanski, nemški, madžarski), svetovni politiki pa je uspelo vnesti vanj usodno razcepljenost znotraj njega, da je po koncu druge svetovne vojne zakrvavel, kot še nikoli dotlej. Če je prej dolga stoletja njegovemu obstoju pretila nevarnost predvsem s severa, pa tudi z zahoda in vzhoda, je v dvajsetem stoletju postajala vse večja nevarnost z juga, centra Jugoslavije, kar je očitno prišlo na dan v vojni za Slovenijo.

Albini Lapanja gre zahvala, da je s tem, ko je dala na razpolago svoje življenjsko gradivo, omogočila registrirati proces osamosvajanja slovenskega naroda (makro nivo) skozi prizmo transformacije na osebni ravni (mikro nivo); to daje njenemu življenju smisel, vključenost človeškega faktorja v na videz abstraktno zgodovinsko dogajanje pa daje le-temu veliko bolj plastično podobo, še toliko bolj, ker je rdeča nit skozenj obarvana z eno in isto osebo od propada Avstro-Ogrske do propada Jugoslavije v obliki, ko je bila njen del tudi Slovenija.*

* Iskreno se zahvaljujem prof. Zdenki Primožič iz Škofje Loke, da je pomagala pripraviti gradivo za tukajšnjo obdelavo. 11. 3. 1993.

Poročila

Znanstveni posvet "Slovenija 1848 - 1998: Iskanje lastne poti"

16. in 17. aprila 1998 je v Mariboru potekalo znanstveno posvetovanje "Slovenija 1848 - 1998: iskanje lastne poti", ki ga je skupaj z Univerzo v Mariboru organizirala Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Posvet so omogočili Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS, Univerza v Mariboru in Mesto Maribor, pokrovitelj pa je bil državni zbor Republike Slovenije. Slovenski zgodovinarji so s posvetovanjem želeli opozoriti tudi širšo slovensko javnost na pomembne obletnice, ki jih prinaša letošnje leto. Mineva namreč 150 let od revolucionarnega leta 1848 in razglasitve ideje o Zedinjeni Sloveniji, pred 130-letji se je začelo taborsko gibanje, 80-let je minilo od razpada Avstro-Ogrske in nastanka Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, kasneje Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Spominjamo se 50-letnice Informbiroja in nenazadnje, 10-letnice procesa proti četverici. Vse te pomembne obletnice in dogodke ter problematiko zadnjih 150-let slovenske zgodovine je na posvetovanju skušala orisati skupina povabljenih zgodovinarjev iz vse Slovenije in zamejstva.

V četrtek dopoldan se je v mariborskem Narodnem domu zbralo okrog 160 slovenskih zgodovinarjev. Otvoritveni govor je imel predsednik Zveze zgodovinskih društev Slovenije dr. Stane Granda. Sledili so pozdravni nagovori rektorja Univerze v Mariboru dr. Ludvika Toplaka, predsednika Slovenskih krščanskih demokratov gospoda Lojzeta Peterleta in predsednika Državnega zbora republike Slovenije dr. Janeza Podobnika. Nato je svoja mesta zasedlo 3-člansko predsedstvo, ki so ga sestavljali dr. Jasna Fischer, dr. France Rozman in mag. Bojano Balkovec.

Kot prvi referent je nastopil dr. Vasilij Melik, ki je v uvodnem referatu Ideja zedinjene Slovenije 1848 - 1991 spregovoril o razvoju ideje Zedinjene Slovenije od leta 1848 do leta 1991. Zamisel o zedinjeni Sloveniji je stopila v politično življenje z marčno revolucijo. 29. marca 1848 je Matija Majar v Novicah predstavil slovenski narodni program, ki je v dveh bistvenih točkah izražal željo, da si Slovenci sami vladamo in da se združi vse slovensko ozemlje po jezikovni meji v eno deželo.

Prva točka programa Zedinjene Slovenije se je uresničila šele s samostojnostjo leta 1991. Na stoletnico Narodnega doma, v katerem je potekalo posvetovanje, je spomnil dr. Bruno Hartman v referatu Sto let Narodnega doma v Mariboru. Namreč pred 100-letji so namreč zgradili Narodni dom, "ognjišče vseh narodno mislečih slojev Maribora in obmestja", ki je v svoji zgodovini služil različnim namenom: od posojilnice, ljudske knjižnice do vojaškega objekta. O deželni in narodni zavesti koroških Slovencev je razglabljal dr. Avguštin Malle v prispevku Med deželno in narodno zavestjo, dr. Walter Lukan pa je v referatu Slovaški in slovenski narodni program 1848 postregel s primerjavo med Slovenci v avstrijskem delu monarhije in Slovaki na Ogrskem. Slednji so bili, po Lukanovih besedah, leta 1848 celo v slabšem položaju kot Slovenci. Kljub temu pa so verjeli v uresničitev lastnega nacionalnega programa, medtem ko je slovenski nacionalni program ostal na pretežno deklarativni ravni.

Tibor Füle je pripravil referat o Volitvah leta 1848 v Prekmurju. Nov volilni sistem je prinesel zmago liberalnemu plemstvu in meščanstvu, povečalo se je število volilcev. Avtor je ugotovil, da prekmurski Slovenci leta 1848 niso imeli nobene strankarske oziroma politične organizacije ali posebne narodne usmeritve.

Fülejeva izvajanja je dopolnila Metka Fujs s prispevkom Slovenska narodna zavest in Prekmurci. Povedala je, da so kot narod, ki do leta 1919 ni imel nobenega lastnega društva ali politične organizacije, ampak le pečico izobražene duhovščine, znali doseči združitev z matičnim narodom, kar je ugodno vplivalo na utrjevanje slovenske narodne zavesti.

Dr. Janez Cvirn je v prispevku Nemško-slovenski odnosi osrednji problem slovenske zgodovine spregovoril o nemško-slovenskih odnosih pri nas. Tu sta bila v 19. stoletju prisotna 2 slovenska stereotipa (o Nemcih kot največjih sovražnikov slovenskega naroda in o Slovencih kot "narodu proletarcu"), ki sta odločilno vplivala na slovensko, pa tudi nemško zgodovino. Medtem, ko so Slovenci prikazovali nemško zatiranje kot načrtno germanizacijo, so Nemci dokazovali nemški značaj večine slovenskih dežel, po drugi svetovni vojni pa opozarjali na tragično usodo nemške manjšine pri nas. Na vprašanje, ali so nemško-slovenski od-

nosi v 19. in 20. stoletju osrednji problem slovenske zgodovine, je dr. Cvirn odgovoril pritrdilno, v kolikor se na odnose gleda etnocentrično, in nikalno, v kolikor jih primerjamo s podobnimi razmerji v srednjeevropskem prostoru. Slovensko zgodovino pisje bi moralo obravnavati slovensko zgodovino kompleksno. Njen sestavni del bi morali predstavljati tudi Nemci. Dejstvo je, da so v slovensko-nemških odnosih v 19. in 20. stoletju ob konfliktnih obstajala tudi področja sodelovanja in da so Nemci precej prispevali k družbenemu razvoju slovenskega prostora.

Dr. Boris Gombač je v prispevku Trst in slovenstvo analiziral dvestoletno zgodovino tržaških Slovencev ter njihov narodni vzpon, ki je dosegel vrhunec na prelomu iz 19. v 20. stoletje, ko je bilo slovenstvo prisotno na vseh področjih družbenega in gospodarskega življenja. Po prvi svetovni vojni je sledilo načrtno uničevanje slovenske narodne zavesti, ki ga je spodbudila še usoda Trsta po drugi svetovni vojni.

Dr. Branko Marušič je v sestavku Beneški Slovenci in Slovenija opozoril na dvojnost beneških Slovencev, ki se že od leta 1848 kaže v razmerju beneških Slovencev do Slovenije. Na eni strani se čuti pripadnost Italiji, na drugi pa matični Sloveniji.

O slovanski vzajemnosti, ki je veliko pripomogla h krepitvi nacionalne samozavesti marsikaterega slovanskega naroda ter o ideji panslavizma, je spregovorila dr. Irena Gantar-Godina v prispevku Iskanje rešitve v panslavizmu.

Dopoldanski del posvetovanja je zaključil Branko Goropevšek z referatom Odmevi septembrskih dogodkov leta 1908, ko je zaradi rastoče napetosti med Nemci in Slovenci prišlo do izgredov. Najhujši nemiri so bili na Ptuj (13. 9. 1908) in v Ljubljani (18. 9. 1908). Nezaupanje in mržnja med Slovenci in Nemci sta se po teh dogodkih še poglobili. Slovenci so začeli z veliko kampanjo proti nemštvu in s pozivi k bojkotu.

Po kosilu je mariborski župan dr. Alojz Križman v mestni hiši Rotovž pripravil kratek sprejem za vse referente in organizatorje.

Sledil je popoldanski del, ki so ga vodili predsednik dr. France Dolinar ter člana dr. Vincenc Rajšp in dr. Jera Vodušek-Starič. Kot prvi je nastopil dr. Peter Vodopivec z referatom Vloga slovenskih intelektualcev pri emancipaciji Slovencev. Izobraženci, ki so bili že leta 1848 nosilci slovenskega narodnega programa, so bili najpomembnejši nosilci in oblikovalci moderne slovenske zavesti, ter najpomembnejši dejavnik slovenske narodne politike. Bili pa so prešibki, da bi lahko postali nosilci globlje družbene in politične demokracije.

Sledil je dr. Feliks Bister, ki je v referatu Vloga

dunajskih Slovencev v slovenski preteklosti spregovoril tudi o tem, da se mu zdi slovenska preteklost v povezavi z Dunajem mrtva. Dr. Andrej Vovko je nato spregovoril o Šoli in slovenski samobitnosti. Poudaril je pomen slovenskega šolstva in slovenskih učiteljev pri ohranitvi slovenskega naroda, ter prizadevanja za uvajanje in ohranjanje slovenskega jezika kot učnega jezika v drugi polovici 19. stoletja in v začetku 20. stoletja, ki se je po različnih slovenskih deželah različno uveljavljalo.

Liberalni katolicizem in slovenski narod je bil prispevek Zvonka Berganta. Govoril je o tem, da je liberalni katolicizem v povezavi s prebujanjem zavesti slovenstva med ljudmi našel svoje mesto tudi širše v slovenskem narodu. Liberalni katoliki so vseskozi skušali v spravljivo razmerje postaviti nespremenljive katoliške resnice in ideje, s katerimi se je soočal slovenski narod.

Dr. Aleš Gabrič je v prispevku Vloga intelektualca kot političnega subjekta v enostrankarskem sistemu predstavil položaj intelektualcev v povojni Jugoslaviji, ki se niso hoteli podrežati novi politični oblasti in njenim zahtevam. Govoril je o dveh večjih skupinah: o starejših intelektualcih, ki so kot javni in kulturni delavci delovali že pred in med vojno ter intelektualcih, ki so se izoblikovali po vojni in bili neobremenjeni s preteklostjo.

O centralizmu in federalizmu je po kratkem odmoru spregovoril dr. Janko Prunk v prispevku Centralizem in federalizem. Vse od vstopa v prvo jugoslovansko državo leta 1918 pa do današnjih dni je pri Slovencih prednjačila zahteva po federativni ureditvi države, ki se je skozi obdobja različno uresničevala.

Delovanje Slovenske ljudske stranke v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, je analiziral dr. Darko Friš v koreferatu SLS in slovensko nacionalno vprašanje. Stranka je po sprejetju Vidovanske ustave (1921) ponovno začela boj za narodno samoodločbo, v dvajsetih letih opustila dotedanjo avtonomistično politiko in s podpisom t.i. Blejskega sporazuma vstopila v vladno koalicijo.

Prvi dan posveta se je zaključil v prijetnem ambientu Vodnega stolpa ob Dravi, kjer so dr. Janez Drnovšek predsednik Vlade Republike Slovenije, dr. Ludvik Toplak rektor Univerze v Mariboru, in dr. Lojze Marinček minister za znanost in tehnologijo RS, pripravili sprejem za vse udeležence. V imenu dr. Drnovška in v svojem imenu je zgodovinarje pozdravil dr. Lojze Marinček, nekaj besed je spregovoril tudi dr. Toplak. Ob čudoviti postrežbi in sproščujočem pogovoru se je sprejem zavlekel v pozne nočne ure.

Petkov dopoldanski del je vodilo predsedstvo, ki so ga sestavljali dr. Branko Marušič, dr. Anton Ožinger in mag. Saša Serše.

Osnovna teza referata Cerkev in nacionalno vprašanje dr. Janeza Juhanta, ki je nastopil kot prvi, je bila, da je Cerkev pri Slovencih odločilneje vplivala na razvoj narodnostnega vprašanja kot pri drugih narodih in to zato, ker Slovenci nismo imeli svoje države. Na kratko je predstavil odnos Cerkev do nacionalnega vprašanja v zadnjih 150-letih in s tem povezane probleme.

Dr. France Dolinar je v koreferatu Cerkevna uprava in Slovenci najprej pojasnil pojem "cerkvena uprava" in razložil, zakaj se slovensko ozemlje vse do leta 1968, ko so ustanovili ljubljansko metropolijo, ni moglo oblikovati kot samostojna cerkvena pokrajina. Navedel je še tri glavne spremembe na področju cerkvene uprave na našem ozemlju, in sicer ustanovitev goriške metropolije leta 1830, spremenjene meje škofij po prvi svetovni vojni in preureditev cerkvene uprave po drugi svetovni vojni.

Dr. Vincenc Rajšp je v svojem koreferatu Prispevek slovenske duhovščine za promocijo slovenskega jezika in slovenske narodnosti predstavil dejavnost slovenske katoliške duhovščine na narodnostnem področju od revolucionarnega leta 1848 pa do konca 1. svetovne vojne, ter kako je to odmevalo pri Slovencih in drugih narodih v monarhiji. Odnos cerkve do izseljevanja in slovenskih izseljencev je poskušal razložiti dr. Bogdan Kolar v koreferatu Cerkev in slovenski izseljenci. Na začetku je Cerkev izseljevanje Slovencev podpirala, konec 19. stoletja pa je prevzela dve nalogi: Slovincem v domovini je skušala preprečiti, da bi se izseljevali, Slovincem v zamejstvu pa je pomagala pri povezovanju in skupnem delu. Do druge svetovne vojne je to nalogo opravljala Rafaelova družba. V obdobju od konca druge svetovne vojne do leta 1952 je bilo Cerkvi prepovedano zanimati se za izseljence, po tem letu pa se je položaj spremenil.

Pričakovanja Slovencev, da bodo ob vstopu v prvo jugoslovansko državo (1918) skupaj s Srbi in Hrvati zaživel kot svobodni in suvereni narodi, se po besedah dr. Jureta Perovška, niso izpolnili. V referatu Jugoslavija - pričakovanja in realnost je predstavil razmere v novi državi, ki je v ustavnopravnem pogledu uveljavljala nacionalni unitarizem, južnoslovanske narode pa opredeljevala kot "plemena" namišljenega enotnega jugoslovanskega naroda. Velika večina Slovencev se je že v začetku 20. let temu uprla in se odločila za slovensko narodno stališče: v Jugoslaviji naj se uveljavi slovensko avtonomistično federativni narodnoemancipacijski interes.

Mag. Vlasta Stavbar je v koreferatu Deklaracijsko gibanje predstavila to dogajanje kot izraz spontanega izjavljanja Slovencev za majniško deklaracijo. Gibanje je med drugim poudarjalo za-

htevo po samoodločbi narodov in zahtevo po pravični novi državi v okviru habsburške monarhije.

Dr. Ervin Dolenc je bil v koreferatu Leto 1918 kot kulturna prelomnica mnenja, da je leto 1918 za večino Slovencev pomenilo eno večjih kulturnih in političnih prelomnic v lastni zgodovini. V novi Kraljevini SHS so zavladali ugodnejši pogoji za rast in izpopolnjevanje slovenske kulture. To se je pokazalo najprej v slovenizaciji šolstva ter drugih izobraževalnih in umetniških institucij, istočasno se je povečala tudi intelektualna moč Slovencev.

Kot zadnji predavatelj v dopoldanskem delu je nastopil dr. Andreas Moritsch, ki je svoj referat posvetil Koroškemu plebiscitu.

Sledila je kratka diskusija, nakar se je posvet v Narodnem domu zaključil. Zgodovinarji so se popoldne zbrali v Viteški dvorani Pokrajinskega muzeja, kjer je zadnjo četrtino posvetovanja vodilo predsedstvo, ki so ga sestavljali dr. Feliks Bister, dr. Darko Friš in dr. Andrej Hozjan.

Referat dr. Žarka Lazareviča o Preobrazbi slovenske gospodarske podobe je prebral dr. Ervin Dolenc. V tem obdobju so se na Slovenskem menjavale krize in gospodarski vzponi, države in družbene ureditve, s tem povezana plačilna sredstva in gospodarska politika. Vse to je od slovenskega gospodarstva terjalo nenehna prilagajanja in iskanja ustreznih rešitev. Lazarevič je še na kratko predstavil značilnosti gospodarskega razvoja v zadnjih 150-letih.

Posvetovanja se ni mogel udeležiti tudi Marko Waltritsch, zato je njegov referat Gospodarska vloga Slovencev v Trstu in Gorici prebral dr. Branko Marušič. V obeh omenjenih mestih so do leta 1918 imeli slovenski trgovci, obrtniki in tudi industrialci pomembno vlogo. Zelo močne so bile tudi slovenske banke in posojilnice. Po letu 1918 se je s fašizmom položaj zelo poslabšal, pretrgale so se vezi s slovenskim podeželjem in šele po drugi svetovni vojni so se razmere izboljšale. Ponovno poslabšanje je avtor zasledil v 90. letih.

Dr. Jera Vodusek-Starič je v prispevku Med "ljudsko demokracijo" in demokracijo govorila o ljudski demokraciji pri nas. Od vseh stopenj razvoja ljudske demokracije je po njenem, najmanj raziskano obdobje čistk znotraj same komunistične partije. Informbirojevski spor med KPJ in KPSZ pa je zasenčil ta spor med staro in mlado generacijo slovenskih komunistov. V naslednjih letih se je partijska oblast še bolj utrdila, slovenska družba pa postopoma le prešla v socialistično demokracijo. Partija je dovoljevala večje gospodarsko, kulturno in življensko svobodo, ni pa dopustila nobenih možnosti, ki bi lahko pripeljale nazaj buržoazno ali kapitalistično demokracijo.

Dr. Bojan Godeša je v koreferatu Osvobodilna

fronta slovenskega naroda med posebnostjo in splošnim jugoslovanskim razvojem predstavil razvoj slovenskega osvobodilnega gibanja na primeru Osvobodilne fronte, ki je bila prava slovenska posebnost, ločena od ostalih gibanj. Šele jeseni 1942 se je začela pojavljati težnja po poenotenju slovenskega osvobodilnega gibanja z ostalim jugoslovanskim gibanjem, ki je privedlo do podpisa Dolomitske izjave.

Ustavno reformo leta 1953 je kot zadnja referentka obdelala Mateja Režek v koreferatu Ustavna reforma 1953 in nacionalno vprašanje. Z vidika federativne ureditve je bila najbolj sporna ukinitve zbor narodov kot samostojnega doma zvezne skupščine. Namesto njega je bil uveden zbor proizvajalcev, katerega podlaga je postal razredni element, ki je izpodrinil nacionalnega.

Dvodnevno posvetovanje je zaključil dr. Stane Granda, ki se je še enkrat vsem zahvalil. Kljub natrpanemu programu, saj se je na govorniškem odru zvrstilo kar 31 referentov, pa se je posvetovanje uspešno končalo, tako vsebinsko kot tudi organizacijsko. In samo želimo si lahko, da smo dosegli naš namen: počastili našo preteklost, brez katere ne bi bilo sedanjosti in tudi prihodnosti ne.

Barbara Šatej

Napovedna razstava o Janezu Puhu, izumitelju in industriaicu slovenskega rodu!

"Duh in sposobnost Janeza Puha sta prerasla čas, v katerem je živel in presešla prostor, v katerem je delal. Očitno je imel toliko energije in ustvarjalnega naboja, da je s svojimi izumi osvojil svet (Avstrija, Nemčija, Češka, Poljska, Švedska, Hrvaška, Italija, Slovenija, Amerika, ...). V življenju je vedno proučil vse, kar je že bilo znanega v delavnicah ali v akademskih krogih in nato k temu znanju dodal nekaj svojega, novega - zaradi izkušenj, naravne bistrosti in neumornega dela" (posneto po zloženki: Janez Puh - človek, izumitelj, tovarnar, 1862 Sakušak, 1914 Zagreb, Ptuj, 1997, avtor Kristina Šamperl Purg).

Zgodovinski arhiv na Ptuj si je za dve leti zadal obsežen in zahteven projekt o Janezu Puhu. Projekt obsega publikacijo - monografijo o velikem Slovencu, ki bo predvidoma izšla konec leta 1998 ob 105. obletnici znamenite kolesarske dirke Paris - Bordeaux in razstavo, ki bi jo želeli odpreti 16. julija 1999, ob 85. letnici smrti. Istega leta bodo tudi naši sosedi Avstrijci obeležili 100 letnico današnje to-

varne Steyr-Daimler-Puch v Gradcu.

Cilj projekta:

- na osnovi ohranjene in evidentirane arhivske, muzejske in industrijske dediščine opredeliti pomen velikega izumitelja slovenskega rodu,
- Janeza Puha uvrstiti v dodatek Slovenskega biografskega leksikona,
- s knjigo in razstavo približati Janeza Puha predvsem mladim
- in podpreti razvoj obrtnega šolstva pri nas.

Vodja projekta je avtorica pričujočega poročila.

Projekt Janez Puh je nacionalnega pomena in mednarodnih razsežnosti. Za predstavitev tako zahtevne materije smo v Zgodovinskem arhivu na Ptuj imeli pravzaprav na voljo zelo malo gradiva, zato smo si zadali za osnovno nalogo, da bi ugotovili kaj o tem velikanu na izumiteljskem področju skrivajo naši arhivi, posamezniki, klubi, knjižnice in muzeji. Slovenski arhivi, muzeji, posamezniki, inštituti, fakulteta, arhivi v Gradcu so se pozitivno odzvali glede sodelovanja pri publikaciji kot tudi pri razstavi.

Puh
Johann
Geburtsort

Ergänzungsbogen

zu dem am 20/6. 1912 unter Zahl II. 11. eingetragenen Eintrag
um Aufnahme in den Familienband auf Grund des 2. des Gesetzes vom 5. Dezember 1894, Nr. 211. 222.

Bestellung des Familienbandes von Aufnahmehenden:

Gatte	Gattin
Johann Puh	Maria Anna
Beruf: Fabrik-Expedit	Beruf: Reinigkuchen
geboren zu Prag, Kaufstr. 12	geboren zu G. Pfaffen
Sohn des Franz Puh	geboren am 6. 12. 1868 d. Off.
und der Auguste geb. Lisel	zu Prag, Nr. 77.
geboren am 27. 6. 1862 d. Off.	Mutter: Puh.
zu Sakušak, T. Baumg.	geboren am 18. 9. 1889 d. Off.
Wegert, Wastburg, Puh.	zu Prag, Nr. 77.
Religionsbekenntnis: röm. kath.	Religionsbekenntnis: röm. kath.
Heiratet am /	Heiratet am /
in /	in /
Heiratsort: Sakušak	Heiratsort: Puh.
Wahrgenommen von Gemeinde: Sakušak	Wahrgenommen von: Puh.
Wegert: Wastburg	Wegert: Puh.
laut Geburtsurkunde: O. B.	Wegert: Puh.
	am 1/3. 1877
	877

II. Familien-Band, 50-ter 11.

1911-1912

Izvleček iz poročne matične knjige
mesta Gradec iz leta 1889

Za začetek smo pripravili napovedno razstavo s katero predstavljamo zahtevni projekt in želimo doseči soglasje in potrditev širše skupnosti, da bi ta projekt lahko izvedel tako strokovno, fizično in seveda finančno.

Napovedana razstava z naslovom Janez Puh - človek, izumitelj, tovarnar ohlapno riše podobo našega rojaka, ki se je rodil leta 1862 v Sakušaku pri Juršincih, okraj Ptuj, živel in dela je v glavnem od leta 1885 do 1914 v Gradcu, umrl je istega leta v Zagrebu. Razstava nam še ne postreže z genealogijo, niti ne z natančno učno potjo, še manj z njegovimi patenti na področju razvoja koles, motorjev, avtomobilov, balonov, letalskih motorjev, pisalnih in šivalnih strojev, to je naloga raziskovalcev.

Joh. Puch & Co.

Fahrrad-Fabrik

Annenstrasse 20 **GRAZ** Annenstrasse 20

„Styria“-Damen-Niederrad.

Auf „Styria“-Fahrrädern wurden im Jahre 1892

136 Preise,

darunter 10 Meisterschaften, sowie **alle** Preise des Steirischen Radfahrer-Gauverbandes für Tourenfahren, unter diesen auch die beste Jahresleistung, gefahren auf **einem** „Styria“-Pneumatik-Niederrade, mit **12,062,4 Km.** gewonnen.

Die neuen Modelle für 1893 sind bereits fertiggestellt und in unserem Schauraume, Annenstrasse 20, zu besichtigen.

Preislisten für 1893 frei und unberechnet.

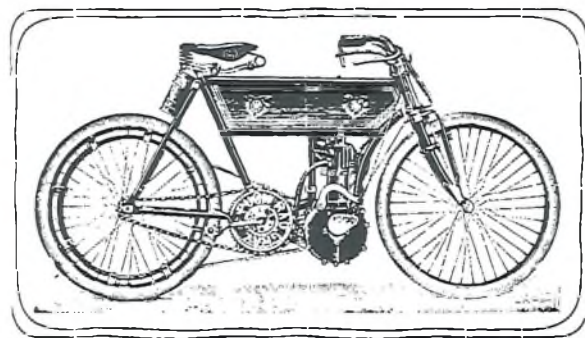
Reklamni letak tovarne koles Janeza Puha, iz katerega je razvidno, da je omenjena tovarna prejela v letu 1892 kar 136 nagrad

Napovedna razstava danes obsega 32 eksponatov na osnovi arhivskega gradiva in literature ter 24 originalov (5. muzejskih eksponatov in 19 arhivskih), predstavljena je bila trikrat in sicer od 30. 10. do 6. 11. 1997 v mestni hiši na Ptuj in od 14. 11. do 10. 12. v avli Šolskega centra Ptuj. Zgodovinski arhiv na Ptuj in Mestna občina Ptuj,

občina Radgona, občina Juršinci, občina Ljutomer, občina Ormož in Perutnina Ptuj so tako vnesli v počastitev 120. letnice obrtnega izobraževanja na Ptuj, kjer je Puh odigral pomembno vlogo in 30 letnice Poklicne in tehnične strojne šole na Ptuj širšo noto. V rojstni fari, oziroma občini Juršinci je bila razstava od 16. 12. 1997 do 15. 1. 1998.

Na treh predstavitev je bilo okoli 4000 učencev, dijakov in vabljenih gostov, napisani so bili številni članki v lokalnem časopisu *Tednik*, v *Delu* in na 1. programu (TV Slovenije in TV Ptuj). Na vseh predstavitev so bile na voljo zloženke, ki jih je strokovno zasnovala vodja projekta in na zadnjih dveh predstavitev je bil na voljo tudi katalog, v katerem smo predstavili projekt. Katalog je velikega formata, zgledno oblikovan, opremljen z barvnimi fotografijami, prevodi povzetkov v nemškem in angleškem jeziku, v nakladi 1000 izvodov.

Napovedno razstavo so na prvi predstavitvi spremljali le trije originali, na drugi že šest in do tretje predstavitve v Juršincih nam je uspelo pridobiti še 18 originalov, v glavnem fotografij, računov, letakov. V Juršincih so nam učenci zaigrali tudi neke vrste veseloigro na temo Janeza Puha, na domačiji so nam postregli v Puhovi sobi s toplo Puhovo malico - srnin golaž, žganci in gibanca, ki je bila najbolj priljubljena Puhova jed. Njegovi domači so mu gibanco pripravili vedno, ko je prihajal v Juršince. Pili smo Puhovo vino - rumeni muškati, boljši od vsake sladice.

Puhov dvocikel v glavi računa trgovine Aloisa Heu iz Maribora, 1911

Napovedna razstava se bi predvidoma selila v vsa mesta, ki so kakorkoli povezana z Janezom Puhom, morda tudi v Ljubljano, kajti tudi župan Hribar se je vozil s Puhovim avtom.

Kristina Šamperl Purg

O delovanju Društva ljubiteljev soške fronte

Poročilo obsega opis društvene dejavnosti v preteklem obdobju štirih let (1994 - 1998). DLSF je bilo ustanovljeno decembra 1994 in ima okrog trideset članov.

V preteklem obdobju so izvršni odbor društva sestavljali: Jakob Marušič (predsednik), Davor Kernel (podpredsednik), Martin Premk (tajnik), Lenart Zajc (blagajnik) ter člani: Martin Rozman (vodja disciplinske komisije), Miha Dovžan in Franc Marušič (člana disciplinske komisije), Marko Habjan in Bogdan Sajovic.

Pomen in vlogo ter organizacijo društva najlaže predstavimo tako, da se osredotočimo na samo dejavnost društva. Dejavnost DLSF je ostala zvesta ciljem in nalogam: - pripravljati in organizirati raziskovalne pohode na področja, kjer je potekala soška fronta

- pripravljati razstave (o soški fronti)
- organizirati tematske večere in
- izdajati ustrezne publikacije (brošure, pregibanke).

V ospredju delovanja DLSF je promocija društva. Do sedaj je bila glavna oblika predstavitve organizacija razstav, od katerih je bila najbolj odmevna četrta (v Cekinovem gradu). Prva je bila v OŠ Pivka (od 2. decembra do 6. decembra 1994). Naslednji dve sta bili v OŠ Danile Kumar (od 20. februarja do 10. marca 1995) in v Hotelu Jama v Postojni (od 13. julija do 1. avgusta 1995). Četrta (v že omenjenem Cekinovem gradu) je nastala v sodelovanju z Muzejem novejšje zgodovine v Ljubljani (od 14. februarja do 10. aprila 1996). V letu 1997 je bila le ena razstava, in sicer v Gimnaziji Moste (od 17. oktobra do 4. decembra 1997). Seveda pa so pomembna tudi javna občila, preko katerih obveščamo širšo javnost o delu v društvu. V tem oziru je bila zelo pomembna kontaktna oddaja na TV3 (*Dobro jutro, Slovenija*).

Samo društvo deluje po načelih prostovoljnega združevanja članov s ciljem, da z aktivnim udeleževanjem sodelujejo pri raziskovanju različnih tematik s področja soške fronte. DLSF kupuje in prodaja, zamenjuje, podarja, prejema v dar in

restavrira eksponate iz prve svetovne vojne, ter ljubiteljsko zbira in razstavlja eksponate iz drugih obdobj. Večina predmetov iz zbirke - ta je prvotno nastajala naključno, zdaj pa jo člani društva s čedalje večjo vneto načrtno dopolnjujemo - je bila prvotno last Jakoba Marušiča, po ustanovitvi društva pa je postala društvena last. Pri vsaki razstavi sodelujejo tudi zunanji sodelavci, bodisi posamezniki (nakaj eksponatov na preteklih razstavah je bila privatna last) ali institucije (že omenjeni Muzej novejšje zgodovine). Na naših razstavah želimo z ilustrativno močjo predmetov in fotografij iz tega obdobja približati grozote soške fronte. Obiskovalcu želimo pričarati dnevne tesnobe vojaka, ki je bil zdrobljen, fizično utrujen in moralno strt. Ob tem pa želimo, da ob razstavah naši najmlajši obiskovalci, katerim so bile namenjene razstave organizirane na osnovnih šolah in gimnazijah, spoznajo ves nesmisel vojne in vojskovanja. Ob posameznih razstavah smo pripravili tudi ustrezne publikacije (brošura z naslovom Vojak na soški fronti (1915 - 1917) je bila izdana ob razstavi na OŠ Danile Kumar, na ostalih razstavah pa so bile spremljajoči material pregibanke). Ker pa je organizacija razstav precej velik finančni zalogaj za naše društvo, katerega člani smo večinoma študentje zgodovine, naj povem, da so glavni viri dohodkov razstave (vstopnina) in sponzorstvo (OŠ, gimnazije, Muzej novejšje zgodovine). Vsekakor pa pričakujemo tudi sredstva, ki naj bi jih društvo prejelo od Mestnega sekretariata za izobraževanje, raziskovalno dejavnost, kulturo in šport. Večino teh sredstev porabimo za izboljšanje organizacije društva in za nabavo novih eksponatov. Mnogo predmetov dobimo tudi v obliki donacij, ki so vedno zelo dobrodošle.

Kaj pa načrti za v prihodnje? Še naprej organizirati čim več razstav in pridobiti čim več novih članov. Ustrezno s tem širiti vesti o našem delovanju med strokovno javnostjo in preko množičnih občil, ter se poskušati vključiti v širše raziskovalne programe na tematiko prve svetovne vojne, ki jih pripravijo drugi organizatorji (društva ali posamezniki) iz Slovenije in tujine.

Davor Kernel

Ocene

Ljubno ob Savinji, 750 let, izdala in založila Občina Ljubno ob Savinji, tisk Hren Grafika, Ljubno 1997, 175 strani

Obsežen pregled Ljubnega skozi zgodovino je prispevek glavnega urednika Aleksandra Videčnika, ki na podlagi dokumentarnega gradiva ugotavlja poimenovanje kraja, "historično izpričan kraj Ljubno leta 1274." Nadaljuje s podelitvijo trških pravic, kar je bilo zelo pomembno za razvoj kraja. Saj je že leta 1459 gornjegrajski opat Gašper odredil, da bodo Ljubno s kraji Gornji Grad in Rečica zemljiško-gospodarstveni trgi za gornjegrajske podložnike. Leta 1464 je ljubljanski škof Sigismund podelil Ljubnemu trške pravice. Te so pozneje na podlagi listine iz leta 1459 potrjevali škofje ljubljanske škofije in tudi cesar Friderik III. Po mnenju avtorja je leta 1470 dobil kraj tudi svoj trški grb. Osrednji del grba je benediktinska zvezda, ker so upoštevali zemljiško gosposčino, kateri je trg pripadal in to je bil benediktinski samostan v Gornjem Gradu.

S podeljenimi trškimi pravicami je bil usklajen tudi samoupravni red trga in naloge tržkega sodnika. Zelo zanimiv je pregled prebivalstva, medsebojni odnosi ter demografske in socialne razmere, kakor tudi navedba družinskih imen. Iz navedenega razberemo, da je bilo prebivalstvo izključno slovensko, kasneje pa so zlasti z razvojem obrti prihajali tuji rokodelci iz Avstrije in Koroške, kar je razvidno po nemških priimkih. Zaradi socialnih razlik, pa je med tržani, to pomeni med posestniki in kočarji velikokrat prišlo do nesporazumov, zlasti pri volilni pravici. Konec fevdalne dobe je prinesel tudi spremembe pri delovanju občin, tako je prišlo do spremembe odnosov med tržani in meščani. Dokončno pa se je poslovanje občin uredilo z zakonom, ki so ga v Avstriji sprejeli 2. maja 1864.

Avtor nadaljuje s prikazom Ljubnega od prve svetovne vojne in Maistrovih borcev, ker je bilo med njimi mnogo Ljubencev, Majske deklaracije leta 1917 in obdobja stare Jugoslavije do gospodarske osamosvojitve. Zlasti hitro se je razvijalo obrtništvo in trgovina z lesom, kar je narekovala osamosvojitve od tujega kapitala. Narodni buditelj

so že pred koncem stoletja ustanovili Hranilnico in posojilnico (1894), Kmečko-splavarsko hranilnico in posojilnico (1908), vse to za ohranitev domačega kapitala. Druga svetovna vojna je cvetočo rast kraja skoraj uničila. Okupator je začel uničevati slovenski živelj z izseljevanjem, zapiranjem, potujčevanjem, z uvedbo nemškega jezika v šole, urade in javno življenje. Kratkotrajna osvoboditev kraja in povrnitev nemškega okupatorja je s požigani in razdejanjem še huje prizadela prebivalstvo. Po vojni je bilo potrebno veliko truda in dela ter preoblikovanja oblastnih organov, okrajev, krajevnih skupnosti do osamosvojitve Slovenije.

O igralski, čitalniški, orlovski, zborovski, tamburaški in športni dejavnosti ter prostovoljnem gasilskem društvu, ki so ga ustanovili leta 1898 pod naslovom "Prostovoljna požarna bramba Ksaverijanka", čigar pobudnik je bil Jože Terčak, šolski upravitelj v vasi Radmirje, ki leži ob desnem bregu Savinje, govori prispevek Jožice Osovnik, ki je zapisala, da "o zgodovini kraja in fare bi lahko veliko povedala cerkvena kronika, ki pa je med drugo svetovno vojno bila uničena. Tako je pričujoči zapis nastal na temelju nekaterih pisnih dokumentov in fotografij".

O kraju Okonina in njeni zgodovini in prvem kraju Občine Ljubno, ki leži ob zelo prometni cesti, piše Milena Vršnik in pravi, Da "so v tem majhnem kraju, že v preteklosti živeli pomembni ljudje, ki so ime Okonine ponesli v svet in postavili temelje kulturnemu življenju", med njimi so znani Valentin Orožen (1808 - 1875), Ignacij Zavolšek (1873 - 1950), Oskar Hudales (1905 - 1968).

Pod naslovom prispevka Verski utrip je obsežno poglavje Viljema Pangerla, ki govori tako o fevdalni kot o cerkveni zgodovini, od pražupnije Gornji Grad dalje. Vlada jo je delil dalje svojim velikašem za zasluge ali plačilo. Ti pa so jo "po naročilih fevdalizma delili naprej". V Zgornje Savinjski dolini sta takrat nastali dve zemljiški gosposčini: mozirska in gornjegrajska, ki je obsegala vso Zadrecko in Savinjsko dolino od Nazarij navzgor. Središče te posesti je bil Gornji Grad. Avtor nadalje opisuje ustanovitev in delovanje župnije in cerkve na Ljubnem in podružnične cerkve v Rosuljah in Rastkah. Predstavi župnijo Radmirje z imeni župnikov od leta 1780 dalje. Spregovori tudi

o njenih treh cerkvah: sv. Mihaelu v Radmirju, o cerkvi v Okonini in o cerkvi sv. Barbare na Straži.

O gospodarski dejavnosti v kraju govori prispevek Darje Dobovičnik. Najprej predstavi primarno dejavnost t.j. kmetijstvo s strukturo kmečkih gospodarstev in gozdarstvo, ker pokriva gozd kar 66% celotne površine. V sekundarno dejavnost uvrsti elektro in kovinsko industrijo ter gradbeništvo. V kvartarni sektor pa obrt, trgovino in turizem, kjer vidi pomembno poslanstvo v reševanju brezposelnosti, zvišanju kvalitete življenja in medsebojnih odnosov.

Razvoj šolstva predstavlja prispevek Rajka Pirnata, ki podrobno opisuje ustanovitev šole na Ljubnem, ko je takratni lavantinski škof Leopold 21. avgusta 1805, podpisal protokol o ustanovitvi šole. Šola je bila pod patronatom gornjegrajske graščine, ki je za njeno vzdrževanje prispevala eno tretjino stroškov, dve tretjini pa občina na Ljubnem. Prvi učitelj na šoli je bil Franc Simonetti, ki je poučeval od leta 1805 do 1838. Pouk so imeli v zasebni hiši imenovani "Janezova hiša", ki je bila zelo vlažna in zatohla, da so učenci "omedlevali in bruhal".

Avtor nadaljuje s prikazom delovanja šole na Ljubnem od enorazrednice do razširitve v petrazrednico ter po vojni v sedem in osemletno od nižje gimnazije do popolne osnovne šole. Dodan je seznam imen učiteljev od prvega iz leta 1805 do leta 1997. Prav tako sta obdelani osnovna šola v Radmirju od prve zasilne šole leta 1840 in nato redne leta 1870 ko je bil sprejet državni osnovno šolski zakon. Šola v Rastkah je bila ustanovljena leta 1942 za severni del šolskega okoliša na področju Primoža, Planine in dela Tera. Kot podružnična šola je delovala do šolskega leta 1974/75, ko so jo ukinili zaradi premajhnega števila učencev. Prispevku sledijo zanimivosti iz šolskih kronik.

Zdravstvo je predstavil Aleksander Videčnik, ki pravi, da so si morali do prvih let dvajsetega stoletja "Ljubenci iskati zdravniško pomoč le v Kamniku, Šoštanju in Celju". V prvih letih 20. stoletja pa so prihajali v Ljubno mozirski zdravniki le enkrat na teden. Sedaj pa imajo v kraju za zdravje dobro poskrbljeno.

Kulturna dejavnost je bila in je še sedaj zelo pestra, kar je razvidno iz opisa Lenke Kralj. Avtorica zelo podrobno analizira kulturni razvoj od druge polovice 19. stoletja, ko sta se na Ljubnem razmahnila splavarstvo in trgovina. V začetku stoletja so imeli bralno društvo. Vaščani so zelo radi segali po knjigah. Imeli so tudi moški pevski zbor, ki ga je vodil organist Davorin Budna, ki je pevce učil narodne in umetne pesmi. Navaja vso pestro pevsko dejavnost vse do leta 1997. Prav tako so bili dejavni na dramskem in folklornem

področju. Omenja tudi godčevstvo, ljudske godce, ki so imeli posebno mesto v družabnem življenju in niso smeli manjkati na svatba, pustovanjih in veselicah. Igrali so melodije, ki so jih prenašali iz roda v rod.

O ljubenski potici govori zapis Martina Pušenjaka, ki pravi, da je potica butara, znamenje iz vsakdanjega kmečkega življenja, ki ga prinesejo na cvetno nedeljo k blagoslovu. Izdelovanje potic je imelo različne simbole iz živalskega in kmečkega življenja. "Število šestindevetdeset vrst potic priča o neumornosti in ustvarjalnosti človeškega duha ...".

Splavarstvo v Zgornjesavinjski in Zadrecki dolini predstavlja prispevek dr. Angelosa Baša, ki pravi, da je Savinja plovna od Ljubnega, Dreta pa od Bočne pri Gornjem Gradu: od tu je segalo ozemlje savinjskih in zadreckih splavarjev na vzhodu do Mozirja in bližnje okolice. Naprej pa ob Savinji na območju Letuša, Polzele in Šempetra, so se s splavarstvom ukvarjali v manjši meri, in tega območja ni mogoče prištevati k ozemlju savinjskih splavarjev. Splavarji so splavarili veliko lesa "po Dreti in Savinji in naprej po Savi na Hrvaško v Slavonijo in Srem, s čemer dotekajo temu ozemlju vsako leto znatne vsote denarja".

Primož Budna je v sestavku Od ust do ust iz raznih zapisov in drugih virov zbral rod Reichov, za katerega meni, da je vreden omembe "saj Ljubenci mislimo, da je bil med prvimi tukajšnjimi naseljenci, prav tako pa so bili tudi cerkveni dobrotniki".

Povodenj, ki je leta 1990 prizadela celotno področje Zgornje Savinjske doline podrobno opisuje Rajko Pirnat. Zapis je dokumentiran, saj je bilo še posebej katastrofalno na področju reke Savinje, od Luč tako da je bilo na udaru tudi Ljubno. Podatki so zajeti časovno od ure do ure z opisom razmer. Odločili so se objaviti najpomembnejše zapisnike uradnih organov, "da bi se izognili različnim razlagam... in to lahko tudi največje jamstvo za resničnost podatkov in ocena dogajanj".

Krajši so prispevki o gasilstvu Edija Mavriča Savinjčana, kjer izvemo, da so imeli Ljubenci svojo požarno brambo že leta 1866 in da so varovali ljudi in premoženje pred ognjem in drugimi elementarnimi nesrečami. O dejavnosti turističnega društva prvotno imenovanega Tujsko prometno in olupševalno društvo, ki je bilo ustanovljeno leta 1933 in je po dvajsetih letih 1953 ponovno oživel, je zapisala Jožica Valte. O planinskem društvu je zapis Alojza Mikeka. O smučarskem športu, ki je bil v Ljubnem razširjen že od sankanja leta 1928 dalje do smučarskih skokov v letu 1953, govori zapis Rajka Pirnata. Tudi nogometne igre sežejo v leto 1930, ko so Ljubenci igrali prvo nogometno tekmo z moštvom Mozirja, o tem pa je

spregovoril Franjo Plesnik. O lovski družini, ki šteje 75 članov, je pisal Jože Kralj, njena naloga je bila in še vedno je varovanje divjadi in čuvanje ter ohranjanje naravnega bogastva. O ribištvu, ki je bilo pred letom 1890 do prve svetovne vojne urejeno tako, da so tržani lahko lovili ribe dvakrat na leto, je pisal Franjo Marovt. O delovanju organizacije Zveze borcev in Društva upokojencev, ki skrbijo za svoje člane je zapis Ivana Ermanca.

Publikacija velikega formata je bogato opremljena z barvnimi fotografijami Matevža Lenarčiča ter fotografijami dokumentarne vrednosti. Sedemnajst avtorjev je s članki in prispevki lepo počastilo krajevni jubilej.

Naj zaključim z uvodno besedo ljubenske županje Anke Rakun, ki je apisala:

"Poznavanje lokalne zgodovine je pomembno tudi zaradi celotnega pregleda nacionalne zgodovine našega naroda. K tej zgodovini je tudi naš kraj prispeval svoj delež. Prepričana sem, da bo knjiga našla dostojno mesto v sleherni družini v našem kraju in širši okolici".

Slavica Pavlič

Šolska kronika, Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje, Ljubljana 1997; št. 6 - XXX; 323 strani

Strokovna revija za zgodovino šolstva in vzgoje Šolska kronika, ki jo letno izdaja Slovenski šolski muzej, tudi tokrat prinaša vrsto zanimivih prispevkov. Vsebina zbornika je razdeljena v več sklopov in sicer Članki in razprave, Prispevki in gradivo, Spomini na šolo, In memoriam, Iz muzejskega dela, Poročila in ocene ter Bibliografija.

Sandra Kurnik Zupančič se je s proučevanjem novih in s pozornejšim pregledovanjem že znanih zgodovinskih virov dokopala do natančnejše opredelitve začetka delovanja šole na Jarenini. Gradnjo šolskih stavb in drugih pripadajočih objektov v kraju od začetkov sredi prejšnjega stoletja do druge svetovne vojne analizira predvsem skozi ohranjeno šolsko kroniko obravnavane šole ter z oprtljem na nekatere druge arhivske in časopisne vire. Nadaljevanje bo sledilo v eni od prihodnjih števil Šolske kronike.

Ker se je vsakdo izmed nas tako ali drugače srečal s šolsko kaznijo, kot uvodoma pove v razpravi z naslovom "Šiba novo mašo poje" avtorica Ivanka Zajc Cizelj, nas bo branje tega prispevka

gotovo pritegnilo. Obravnava predpise o šolski kazni in primere šolskih kazni konec 19. in v začetku 20. stoletja v Celju.

V rajni Avstriji so morali biti učitelji dobro podkovani v znanju iz kmetijstva. To poučevanje je bilo posebej nagrajeno, nagrade pa so bili deležni tudi učitelji, ki so skrbeli za urejene šolske vrtove. Kako so do znanja o poljedelstvu, in živinoreji v zvezi s tem prišli učitelji na Kranjskem, izvemo iz članka Tatjane Hojan z naslovom Učiteljski tečaji pred prvo svetovno vojno na Slapu in Grmu.

Natalija Glažar nas s svojim člankom popelje v prvo obdobje samostojne države SHS, v čas med leti 1918 in 1921. Predstavi nam šolsko problematiko, predvsem problem slovenizacije šolstva in organiziranje šolske uprave, odnos šole do države in političnih organizacij ter nekatere programske koncepte.

Razprava Rozine Švent razkriva do sedaj manj znano in neobdelano problematiko begunskega šolstva po letu 1945, ko je domače ognjišče zapustilo 20.000 Slovencev, ki so se v strahu pred maščevanjem zmagovalcev naselili v začasnem taborišču v Vitrinju na Koroškem. Med njimi je bilo tudi veliko otrok, za katere so kljub vsesplošnemu pomanjkanju organizirali ljudsko šolo in gimnazijo. Po ukinitvi taborišča v Vitrinju so šolniki begunci nadaljevali svoje delo v novih taboriščih v Peggezu pri Lienzu, Špitalu, Št. Vidu ob Glini in Judenburgu. Z izseljevanjem beguncev v čezmorske kraje pa so šole okrog 1950. leta prenehale z delovanjem.

Bogdan Kolar razgrne problematiko verskega šolstva pri nas po drugi svetovni vojni in natančneje obdela štiriindvajsetletno delo srednje verske šole v Želimljem pri Ljubljani vse do leta 1991, ko je bila tam ustanovljena gimnazija s pravico javnosti.

V sklopu Prispevki in gradivo nam po že utečeni navadi Slavica Pavlič kratko opiše šole, ki so letošnji jubilaranti (Gimnazija Celje, osnovne šole Rečica ob Savinji, Rodni Vrh, Straše, Borovnica, Sv. Gregor, Trstenik, Bukovica, Iška vas, Prosenjakovci, Sela-Vrhe, Stara Oselica, Strmec, Virštanj, Drenov Grič, Kal nad Hrastnikom, Krtina, Laze, Mekinje, Maribor - Osnovna šola Bojana Illica, Šokat, Velika Pirešica, Žvirče, Cerkno, in Slovenska trgovska šola v Ljubljani).

S pomočjo šolske kronike in na podlagi ustnih virov Vojko Čeligoj predstavi 170 let delovanja ljudske šole na Premu, rojstnem kraju Dragotina Ketteja, Breda Veber pa nam približa preteklost 160 let stare šole v Grižah. Čeprav ima Novomeška gimnazija že kar 250 letno zgodovino, pa so uspeli odpreti prvi dijaški dom šole pred petdesetimi leti. O njegovem razvoju govori prispevek Ivanke

Mestnik.

Za zanimivim naslovom Srce dvojezičnega šolstva na Koroškem avtorja Frančka Lasbaherja se razkriva kratek pregled razvoja tamkajšnjega dvojezičnega šolstva predvsem v času po drugi svetovni vojni, ki ga spremlja vpogled v avstrijsko šolsko zakonodajo. Predstavi nam tudi slovenske šole vseh ravni in vrtnice ter plodno delo pedagoškega združenja slovenskih učiteljev.

Ana Benedetič nam osvetli lik dr. Mihajla Roshtarja, psihologa in enega ustanoviteljev ljubljanske univerze leta 1919 ter uvajalca študija psihologije na njej. Oriše tudi njegov prispevek pri postavitvi temeljev psiholoških znanosti v Pragi in Brnu, kjer je deloval med leti 1920 in 1949 ter zadnje obdobje, ki ga je ponovno doma v Sloveniji, posvetil tej stroki.

Rubrika Spomini na šolo tokrat prinaša prijetna branja štirih prispevkov. Z izredno subtilno zapisanimi spomini na čas okrog mature nam pisateljica in slikarka Zlata Volarič obogati vedenje in razumevanje življenja učiteljskih in učiteljskih v petdesetih letih. Svoje začetniške izkušnje pri poučevanju na šoli za frizersko in oblačilno stroko je v prispevku Za dom in družino zelo plastično prikazal pisatelj Janez Švajncer. Učiteljica Marija Nosan se v prispevku spominja prvega desetletja učiteljevanja po raznih krajih Slovenije od Dupelj in Jezerskega do Dobrovega v Goriških Brdih, kjer je poučevala do leta 1950, sledilo je delovno mesto na nižji gimnaziji v Gorenji vasi v Poljanski dolini, pa zopet Duplje in nazadnje 1956. leta delavski dom BPT v Trzihu. Jože Volarič pa v prispevku z naslovom Učiteljica z dušo in telesom oriše podobo svoje žene Zlate Volarič kot učiteljice in umetnice, ki je znala in zmogla obe poslanstvi medsebojno napa-
jati, ju združevati in bogatiti.

V rubriki In memoriam so objavljeni nekrologi, posvečeni dolgoletnemu sodelavcu in oblikovalcu številnih razstav kiparju Tonetu Demšarju, nekdanjemu kustosu razstavne zbirke šolskega muzeja mag. Vincencu Žnidarju, pedagogu dr. Vladu Schmidtu, pedagogu dr. Rudiju Lešniku ter profesorici Sonji Bižal.

Kar obsežen del zbornika je namenjen predstavitvam muzejskega dela. Tu se lahko seznanimo z dejavnostjo Slovenskega šolskega muzeja v letu 1996, z delom Hrvaškega šolskega muzeja v letu 1996/97, preberemo poročilo z mednarodnega simpozija šolskih muzejev v Leedsu (V. Britanija). Poblizje so predstavljene tudi nekatere razstave, med njimi Spomini na šolo, 50 let Srednje pomorske šole Portorož in razstava o raziskovalnih nalogah mladih raziskovalcev zgodovine na severnem Primorskem. Dobrodošel bo opis stalne zbirke o Matiji Čopu v Žirovnici, zanimivi pa so tudi opisi tujih muzejev in sicer Izraelskega nacionalnega

muzeja, muzeja beduinske kulture, Švicarskega otroškega muzeja v Badnu in Muzeja sodobne nemške zgodovine v Bonnu.

Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje je prav gotovo najprimernejše mesto za objavo poročil in ocen o najrazličnejših publikacijah s področja vzgoje in izobraževanja, ki jih tudi tokrat ne manjka. Prav tako je zbornik poklican tudi za objavljanje bibliografije s področja zgodovine slovenskega šolstva. V tej številki Šolske kronike jo je Marjeta Demšar pripravila za obdobje med leti 1990 in 1995.

Vlasta Tul

Zbornik ob 50-letnici Višje pedagoške šole, Pedagoške akademije in Pedagoške fakultete. Univerza v Ljubljani, Pedagoška Fakulteta, Ljubljana, 1997, 255 strani

Slovesnosti ob petdesetletnici svojega pedagoškega delovanja je Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani počastila tudi z jubilejnim zbornikom, ki je izšel v začetku decembra 1997 kot dopolnilo slavnostne proslave na dan Univerze 4. 12. 1997.

Zbornik so uredili dr. Olga Janša Zorn, dr. Gregor Kocijan in dr. Ivan Škoflek.

Vsebinsko zbornik poleg historiata Od Višje pedagoške šole do Pedagoške fakultete, prinaša še prispevke nekdanjih direktorjev oz. dekanov in bibliografski del, ki zajema pregled objavljenih samostojnih znanstvenih in strokovnih publikacij ter učbenikov, likovnih in glasbenih stvaritev. Zbornik prinaša tudi različne sezname, med katerimi je mogoče najti pregled vseh dekanov in prodekanov, seznam redno zaposlenih učiteljev in sodelavcev od leta 1947 do 1997, seznam nepedagoških delavcev, seznam nagrad in priznanj pedagoških delavcev, seznam doktorjev znanosti in magistrov, ki so to stopnjo dosegli na Pedagoški fakulteti, ter seznam študentov - Prešernovih nagrajencev. Ob koncu je še obsežen pregled diplomantov zadnjih 25 let (za prvih 25 let je bil seznam objavljen leta 1973 v Zborniku ob 25-letnici). Zbornik je tudi bogato opremljen, saj vsebuje 25 barvnih fotografij, ki so vezane na dejavnost fakultete in 15 reprodukcij umetniških del učiteljev oddelka za likovno pedagogiko.

V prispevku Od višje pedagoške šole do Pedagoške fakultete je Olga Janša Zorn na nekaj več kot šestdesetih straneh predstavila zgodovino

fakultete od njene ustanovitve 4. 7. 1947 kot Višje pedagoške šole do leta 1997, ko je od ustanovitve minilo petdeset let. Pedesetletni zgodovinski razvoj fakultete, bi lahko razdelili v tri obdobja:

1. obdobje Višje pedagoške šole (1947 - 1964),
2. obdobje Pedagoške akademije do vpeljave visokošolskega študija (1964 - 1987),
3. obdobje visokošolskega univerzitetnega študija (od 1987 dalje).

Današnja Pedagoška fakulteta ima torej predhodnico v Višji pedagoški šoli (VPŠ), ki je bila ustanovljena z odločbo vlade Ljudske republike Slovenije in slovesno odprta 6. 10. 1947. Njen prvi direktor je postal zgodovinar in geograf prof. Jože Hainz. VPŠ je bila takrat ustanovljena za izobraževanje učiteljev v okviru treh odsekov:

1. usposabljanje predmetnih učiteljev za poučevanje na tedanjih nižjih gimnazijah,
2. usposabljanje defektologov,
3. usposabljanje vzgojiteljev v vzgojnih domovih.

Prve generacije študentov so lahko vpisale naslednje študijske skupine: matematika-fizika, biologija-kemija, slovenščina-srbohrvaščina, ruščina-slovenščina, zgodovina-geografija, defektologija. Število smeri se je v naslednjih letih večalo. Tako so 1950 pridobili študij nemščine, 1951 študij angleščine, glasbene in likovne vzgoje, 1953 študij ročnih spretnosti (pozneje preimenovan v študij tehnike). Krajši čas je bilo mogoče študirati tudi telesno in predvojaško vzgojo.

Ko so bile odpravljene nižje gimnazije in vpeljana enotna osnovna šola (1958), je VPŠ izobraževala učitelje za višje razrede osnovnih šol. Ko pa so v naslednjih letih začeli odpravljati učiteljišča in vpeljevati pedagoške gimnazije, je začelo prevladovati mnenje, da naj bi vsi učitelji osnovnih šol imeli višješolsko izobrazbo. Tako se je VPŠ leta 1964 preoblikovala v Pedagoško akademijo (PA), ki je poleg učiteljev za predmetno stopnjo, izobraževala tudi učitelje za razredno stopnjo osnovne šole.

Tako VPŠ, kot PA so pestili prostorski problemi, ki so bili rešeni šele leta 1983 s preselitvijo v novo stavbo za Bežigradom. Do tedaj pa so imeli sedež v nekdanjem Stiškem dvorcu na Starem trgu, ki je že kmalu po ustanovitvi postal pretesen, saj se je število študentov neprestano povečevalo. Večje povečanje je bilo zlasti po letu 1964, ko je PA dobila več novih študijskih smeri. Takrat so vpeljali poleg razrednega pouka še študij knjižničarstva, štiri leta za tem študij za vzgojitelje v domovih, leta 1975 študij gospodinjstva in leta 1984 študij vzgojiteljev predšolskih otrok. PA je ustanovljala tudi dislocirane enote v Novi Gorici in Novem mestu (1972) ter Kopru (1974). Sredi sedemdesetih let so PA tudi včlanili v Univerzo v Ljubljani.

Največje spremembe je PA doživela v študij-

skem letu pred desetimi leti (1987/88), ko so vpisali prvo visokošolsko generacijo študentov. Prehod na štiriletni univerzitetni študij je za PA pomenil tudi izgubo nekaterih študijskih smeri ki so se v večini izvajale že od začetka. Smeri geografija-zgodovina, jezike, knjižničarstvo je prevzela Filozofska fakulteta, glasbeno pedagogiko Akademija za glasbo, medtem ko je pri naravoslovno-matematičnih smereh prišlo do sporazuma s tedanjima Fakulteto za naravoslovje in tehnologijo in Biotehnično fakulteto o delni izpeljavi nekaterih programov v povezavi z njima. V celoti pa so obdržali programe razredni pouk, likovna pedagogika, defektologija, socialna pedagogika in predšolska vzgoja. Leta 1991 se je PA preimenovala v Pedagoško fakulteto (PeF).

Danes ima PeF devet oddelkov:

- oddelk za temeljni pedagoški študij,
- oddelk za razredni pouk z enoto v Kopru,
- oddelk za defektologijo,
- oddelk za socialno pedagogiko,
- oddelk za likovno pedagogiko,
- oddelk za fiziko in tehniko,
- oddelk za matematiko in računalništvo,
- oddelk za kemijo, biologijo in gospodinjstvo,
- oddelk za predšolsko vzgojo.

Avtorica se v svojem prispevku dotakne tudi vseh študijskih smeri, ki jih na PeF ni več, na kratko pa opiše tudi vse obstoječe oddelke, kot tudi delovanje knjižnice, znanstvenoraziskovalno in umetniško dejavnost ter stalno strokovno izpopolnjevanje pedagoških delavcev oz. permanentno izobraževanje. Svoj prispevek je avtorica popestrila s štirimi fotografijami, štirinajstimi tabelami in desetimi grafikoni.

Za tem prispevkom sledi seznam vseh dekanov in prodekanov v letih 1947 - 1997. V delu imenovan Dekani se spominjajo je vseh 12 dekanov oz. direktorjev z izjemo treh, ki so že umrli, napisalo nekaj utrinkov iz časa svojega mandatarstva. Dekani oz. direktorji so bili: Jože Hainz (1947/48 - 1961/62), Blaž Tomaževič (1962/63 - 1964/65), dr. Aleksandra Kornhauser (1965/66 - 1968/69), dr. Branko Božič (1969/70 - 1972/73, 1979/80 - 1980/81, 1985/86 - 1986/87), Franc Plevnik (1973/74 - 1975/76), Ciril Brezovec (1976/77), dr. Jurij Kunaver (1977/78 - 1978/79), dr. Ivan Škoflek (1981/82 - 1984/85), mag. Ivan Justinek (1987/88 - 1988/89), dr. Veljko Troha (1989/90 - 1990/91), dr. Vinko Skalar (1991/92 - 1994/95), dr. Miran Čuk (od 1995/96 dalje).

V publikaciji sledijo sezname vseh redno zaposlenih učiteljev in sodelavcev ter ostalih redno zaposlenih posameznikov na VPŠ, PA oz. PeF od 1947 do 1997. Na tem mestu pogrešamo seznam zunanjih sodelavcev, ki pa ga ni bilo mogoče pripraviti, ker se arhiv, ki je to dokumentiral, ni ohranil. Večina tistih, ki je sodelovala več let, je

omenjenih v opisu posameznih oddelkov pri zgodovinskem pregledu ustanove. Seznam redno zaposlenih nam pokaže, da je bilo ob ustanovitvi VPŠ le 9 redno zaposlenih učiteljev, ob istočasno 30 honorarnih predavateljih. Leta 1963 je bilo redno zaposlenih učiteljev 19, honorarnih pa še vedno skoraj dvakrat toliko. V sedemdesetih letih se je stanje izboljšalo, tako da je bilo leta 1978 že 68 redno zaposlenih in 83 zunanjih učiteljev, leta 1988 pa bilo razmerje že 77 proti 43 v korist redno zaposlenih učiteljev. V šolskem letu 1996/97 je imela fakulteta 123 redne učitelje in 43 zunanjih sodelavcev.

Dr. Gregor Kocijan in bibliotekarka Vanda Šušteršič sta sestavila Bibliografijo učiteljev VPŠ, PA kot PeF, ki zavzema ok. 130 enot samostojnih strokovno-znanstvenih publikacij, preko 400 enot osnovnošolskih, srednješolskih in visokošolskih učbenikov ter priročnikov, več deset samostojnih in skupinskih razstav likovne ustvarjalnosti ter samostojnih natisov skladb, plošč in kaset glasbene ustvarjalnosti.

V vseh letih delovanja je bilo 29 zaposlenim podeljeno 63 različnih nagrad. Ob tem je treba pripomniti, da so upoštewane le pomembnejše nagrade za strokovne dosežke. Fakulteta pa je od pričetka visokošolskega študija leta 1987 podelila 69 študentskih Prešernovih nagrad. Od pričetka podiplomskega študija, ki poteka na dveh oddelkih (na oddelku za defektologijo in oddelku za socialno pedagogiko), je dobilo naziv doktor znanosti 6, naziv magister pa 11 posameznikov.

Na koncu Zbornika je še seznam diplomantov od leta 1973 do 1997, ki ga je sestavil Anton Tekavec in vsebuje več tisoč imen. V vseh pedeset letih obstoja je na višješolskem programu diplomiralo 8.293 rednih in 3.071 izrednih študentov, na visokem (univerzitetnem) programu pa je doslej diplomiralo 883 rednih in 404 izrednih študentov. Do konca leta 1996 je torej skupaj diplomiralo 12.651 študentov.

Za konec naj omenimo, da je Zbornik, kot piše v uvodu, nastal v želji po ohranitvi in oživitvi vsaj dela spomina na delovanje VPŠ, PA in PeF, saj je ta ustanova prispevala pomemben delež k dvigu kvalitete znanja osnovnošolskih učiteljev in njihovega načina poučevanja, njeni učitelji pa so napisali prenekateri učbenik ali strokovno-znanstveno ter umetniško delo. Glede na to, da PeF vsako leto redno vpiše okrog 1.700 študentov, je poslanstvo preteklih petdeset let še kako pomembno. Del tega poslanstva je lepo razvidno tudi iz opisanega jubilejnega zbornika.

Matija Zorn

Marko Tavčar, Egon Pelikan, Nevenka Troha, Korespondenca Virgila Ščeka 1918 - 1947, Viri št. 11, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1997, 215 strani

Zbirka Viri, ki jo izdaja Arhivsko društvo za Slovenijo, je v svoji enajsti številki predstavila bogato korespondenco slovenskega duhovnika Virgila Ščeka. Knjiga, ki je delo treh avtorjev, predstavlja življenje in delo izredno pomembne osebnosti primorskega prostora iz obdobja, ko je bilo življenje Slovencev, ki so živeli v okviru najprej avstro - ogrske in nato italijanske države, izpostavljeno hudim pritiskom, kar velja zlasti za obdobje fašizma.

Virgil Šček, slovenski duhovnik, rojen v Trstu leta 1889, ki je bil tudi politik krščansko socialne smeri, narodnoobrambni delavec, poslanec v rimskem parlamentu, kulturno prosvetni delavec, urednik in sodelavec raznih publikacij, je s svojim delom zapustil neizbrisno sled angažiranega primorskega intelektualca in s tem poosebil lik številnih anonimnih slovenskih in hrvaških duhovnikov, ki so se desetletja borili za narodno emancipacijo, živeli in delali s preprostim ljudstvom in bili trn v peti italijanskemu nacionalizmu od druge polovice 19. stoletja dalje. Kljub obsežni literaturi o obdobju fašizma in o narodnoosvobodilnem boju, pa se je šele v zadnjem desetletju v slovenskem zgodovinopisju pojavila vrsta študij o duhovniku Virgilu Ščeku, ki obravnavajo njega in njegovo delo v širšem kontekstu dogodkov iz zgodovine Primorske. Naj opozorim na tem mestu ob Pelikanu še na delo Marka Tavčarja, o Ščekovem angažiranju v parlamentu in na pred kratkim objavljeno knjigo Borisa Bandlja, Katoliška socialno politična misel Virgila Ščeka.

Avtorji Korespondence Virgila Ščeka vsak na svoj način predstavljajo njegovo osebnost in delo.

Marko Tavčar je obdelal obdobje Ščekovega vsestranskega udejstvovanja do leta 1927, ko je bil prestavljen iz Gorice v Avber na Krasu. Krajšemu orisu katoliškega političnega gibanja na Goriškem, od preloma stoletja dalje, sledi pregled njegovega delovanja od prvih aktivnih korakov v javno življenje, do predstavitve njegove vloge pri obnovitvi Zbora svečnikov sv. Pavla, preko Ščekovega delovanja v rimskem parlamentu, do analize odnosov, ki so pripeljali do zaostitve v političnem društvu Edinost, kar se je odražalo v sporu med Trstom in Gorico. Izpostavil je zlasti njegovo izjemno aktivnost, delavnost in vodstvene sposobnosti.

Izredno pomembno dopolnitev in obogatitev našega vedenja o Primorski in njenih ljudeh med

obema vojnama, predstavlja osebni arhiv drugega pomembnega predstavnika krščanskih socialcev Engelberta Besednjaka, na osnovi katerega je Egon Pelikan že objavil tehtne prispevke, o izredni dejavnosti krščansko socialne skupine, ki je imela svoj center v Gorici in kjer sta izstopala prav Šček in Besednjak. V Virih je Pelikan obdelal trideseta leta in obdobje narodnoosvobodilnega boja ter seveda vlogo Ščeka v tem obdobju. Zanimive in poglobljene so njegove analize krščansko socialne stranke. V prispevku je povzel značilnosti in vzroke, ki so pripeljali do povsem specifičnega razvoja te stranke na Primorskem. Izpostavil je predvsem fašizem in opredelil tudi politiko Vatikanu do manjšin. V Pelikanovem zapisu zasledimo še opis Ščekovega dela znotraj Tajne krščanske organizacije in njegove vloge pri preureditvi organizacije in pripravi na ilegalno delo v pogojih ostre fašistične diktature. V posebnem poglavju Primorska sredina in njen odnos do OF (1941 - 1945) pa je Pelikan utemljal pojem primorska sredina in njene značilnosti, kakor tudi odločitev, da podpro OF. Poudari, da se je primorska sredina znašla v položaju, ko je bila sumljiva tako OF, zlasti jih je motila njena vloga med ljudstvom, kot SLS saj je bila oportunistična, premalo antikomunistična, antiintegralistična pa tudi nepripravljena sprejeti podrejeno vlogo v odnosu do samozvane ljubljanske "centrale". Primorska sredina se je torej po Pelikanovih besedah odločila za sodelovanje z OF po kapitulaciji Italije, potem ko se je OF izrekla za priključitev Primorske. Ta struja se ni odločila za kolaboracijo in je imela do nje enak odnos kot OF. Za njih je bil odločilen antifašizem in boj za narodni obstoj. Zanimive interpretacije, ocene in razlage, ki jih spremljajo citati iz bogate Besednjakove korespondence, so bralcu v užitek in dajo prispevku pravo vrednost.

Razpravi sledi dokumentirana objava pisem, dvaindvajset jih je, ki časovno sežejo v obdobje 1927 - 1946 in so shranjeni v župnijskem arhivu v Slapu pri Vipavi, v privatnem arhivu E. Besednjaka, v Pokrajinskem arhivu v Kopru in arhivu Antona Vuka.

Delež Nevenke Troha v tej publikaciji je izbor Ščekovih pisem raznim slovenskim politikom v letih 1945 - 1947. V prvem delu prispevka podaja splošen zgodovinski oris dogodkov na Primorskem, od osvoboditve Primorske s Trstom, do jeseni 1947, ko stopijo v veljavo določila pariške mirovne pogodbe. Opiše osvoboditev in jugoslovansko zasedbo, vzpostavitev dveh con, do katere je prišlo po podpisu beograjskega sporazuma 9. 6. 1945, dotakne se uprave, tako jugoslovanske kot zavezniške in povojnih ukrepov, vključno s problematiko fojb. Posebno poglavje je namenjeno slovenski duhovščini na Primorskem po vojni, kjer je na osnovi arhivskih dokumentov spregovorila o odnosu nove oblasti do duhovnikov, opozorila na razne spomenice, ki so jih pripravili duhovniki v podporo prizadevanjem za priključitev Primorske k Jugoslaviji. Opozorila je na prva nesoglasja, ki so se pokazala že poleti 1945, zlasti na Goriškem, okoli glasila Slovenski Primorec, ki se je opredelil kot "svoboden glas proti slovenskemu komunističnemu časopisu". Trohova je tudi opredelila usmeritev tega prvega povojnega katoliškega časopisa in njegovih somišljenikov. Opozorila je na članke iz katerih je mogoče videti tudi politično delovanje te skupine duhovnikov, kot so navodila ob volitvah, komentarji ob pastirskem pismu itd. Vse to je seveda sprožilo odziv in reakcijo novih oblasti v Sloveniji, ki so bile po Trohinem zapisu, v posameznih primerih zelo nasilne in so se ukrepi proti duhovnikom v drugi polovici leta 1947 še zaostriili. Položaj na Tržaškem, je bil manj problematičen, zato je temu področju namenjene manj pozornosti. V drugem delu prispevka so objavljena pisma med Virgilom Ščekom in slovenskimi politikmi, zlasti Borisom Kraigherjem in Brankom Babičem, ki so izredno zanimiva in skrbno dokumentirana.

Prebiranje te bogate korespondence V. Ščeka, nam daje enkratno vpogled v razmere in odnose v vsem obravnavanem obdobju in odpira možnosti ponovnega prebiranja zgodovine, ki je pred časom še ni bilo mogoče zaznati.

Metka Gomač

<p style="text-align: right;">UDK 314(497.4 Svibno)"1499" 929.52(497.4 Svibno)</p> <p>Matjaž BIZJAK, dipl. zgodovinar, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4</p> <p>Posest župnije Svibno in urbar ljubljanskega stolnega kapitlja iz leta 1499</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 46, št. 1 - 2, 1998, str. 1-12</p> <p>V prispevku se avtor loteva obravnave srednjeveške posesti župnije Svibno na podlagi najstarejšega ohranjenega urbarja. Prikazu agrarno-gospodarskih razmer s kratkim opisom merskega in denarnega sistema so dodane nove ugotovitve na področju historične topografije obravnavanega ozemlja in objava teksta omenjenega urbarja.</p>	<p style="text-align: right;">UDK 949.712:930.25(497.12 Turjak)"16"</p> <p>Miha PREINFALK, zgodovinar, SI-1292 Ig, Ig 181</p> <p>Zemljiško gospostvo Turjak pod taktirko Hansa Mordaxa (1514 - 1515)</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 46, št. 1 - 2, 1998, str. 13-33</p> <p>Zemljiško gospostvo Turjak je v odsotnosti gospodov Auerspergov upravljal grajski oskrbnik Hans Mordax. Z obdelavo njegove računske knjige, ki je nastajala v letih 1514 - 1515 in ki prinaša številne podatke o vsakdanjem življenju z začetka 16. stoletja, je avtor članka opisal delovanje zemljiškega gospostva ter predstavil vsakdanje razmere na Kranjskem v tistem času. Članek posega tako na področje materialne in duhovne kulture kot tudi hrane, denarja in merskih enot.</p>
<p style="text-align: right;">UDK 783(497.12 Kamnik)"18" 061.2(497.12):929 sv. Cecilija</p> <p>Metoda KEMPERL, mlada raziskovalka na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2</p> <p>Akadska bratovščina sv. Cecilije v župnijski cerkvi v Kamniku</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 46, št. 1 - 2, 1998, str. 34-40</p> <p>Na podlagi bratovščinske podobice, ki jo hrani Grafični kabinet Narodnega muzeja in drugih arhivskih virov, je postavljen časovni okvir, obveznosti in naloge glasbene akademske bratovščine sv. Cecilije, ustanovljene leta 1731 v župnijski cerkvi na Šutni v Kamniku.</p>	<p style="text-align: right;">UDK 061.236.61(497.12)"18"</p> <p>Matevž KOŠIR, mag., svetovalec direktorja, Arhiv Republike Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1</p> <p>Prostozidarstvo v habsburški monarhiji v 18. stoletju s posebnim ozirom na prostozidarski loži "Združena srca" v Mariboru in ložo "Dobrodelnost in stanovitnost" v Ljubljani</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 46, št. 1 - 2, 1998, str. 41-65</p> <p>Prispevek obravnava prostozidarstvo v habsburški monarhiji v 18. stoletju s posebnim ozirom na Slovenske dežele v loži "Združena srca" v Mariboru (Zu dem vereinigten Herten), ki je bila ustanovljena leta 1782 v Mariboru in se je leta 1783 preselila v Gradec. Loža v Ljubljani je bila postavljena v letu 1792, v začetku leta 1793 pa je po posredovanju dunajske lože (Zum heiligen Joseph) dobila konstitucijo iz Berlina. Po letu 1795 ni bila več aktivna.</p>

<p style="text-align: right;">UDC 949.712:930.25(497.12 Turjak)"16"</p> <p>PREINFALK Miha, Historian, SI-1292 Ig, Ig 181</p> <p>The Seignery Turjak under Hans Mordax (1514 - 1515)</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 46, No. 1 - 2, 1998, pp. 13-33</p> <p>The seignery Turjak was in the absence of the Auerspergs under the administration of the castle keeper Hans Mordax. By analysing his account book from the years 1514 - 1515, which brings numerous data on everyday life from the beginning of the 16th century, the author described the functioning of the seignery. He also presented the everyday conditions in Carniola of that time. The article describes the material and spiritual culture of that time as well as food, money and measuring units.</p>	<p style="text-align: right;">UDC 314(497.4 Svibno)"1499" 929.52(497.4 Svibno)</p> <p>BIZJAK Matjaž, Historian, Historical Institute of the Research Centre of the Slovene Academy of Science and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4</p> <p>The Property of the Parish Svibno and the Record Book of the Ljubljana Cathedral Chapter from the Year 1499</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 46, No. 1 - 2, 1998, pp. 1-12</p> <p>In the contribution the author deals with the medieval property of the parish Svibno on the basis of the oldest preserved record book. Added to the presentation of agrarian-economic circumstances with a short description of the measure and monetary system are new conclusions on the field of historical topography of the treated territory, and the publishing of the text of the mentioned record book.</p>
<p style="text-align: right;">UDK 061.236.61(497.12)"18"</p> <p>KOŠIR Matevž, MA, Councillor of the Director, The Archives of the Republic of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1</p> <p>Freemasonry in the Hapsburg Monarchy in the 18th Century with Special View on the Freemasonic Lodges "Združena srca" in Maribor and "Dobrodelnost in stanovitnost" in Ljubljana</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 46, No. 1 - 2, 1998, pp. 41-65</p> <p>The contribution deals with freemasonry in the Hapsburg Monarchy in the 18th century with special view on the Slovene provinces and the lodges "Združena srca" (Zu dem vereinigten Herzen) in Maribor which was founded in 1782 in Maribor and was moved in 1783 to Gradec (Graz). The lodge in Ljubljana was set in 1792. At the beginning of 1793 it was given - by intervening of the Vienna lodge (Zum heiligen Joseph) - constitution from Berlin. The lodge was no more active after 1795.</p>	<p style="text-align: right;">UDK 783(497.12 Kamnik)"18" 061.2(497.12):929 sv. Cecilija</p> <p>KEMPERL Metoda, Young Researcher, Faculty of Arts, Dept. for the History of Art, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2</p> <p>The Academic Brotherhood of St. Cecilia in the parochial Church in Kamnik</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 46, No. 1 - 2, 1998, pp. 34-40</p> <p>On the basis of an illustration of the brotherhood, kept at the National Museum in Ljubljana, and on the basis of other archival sources, a time frame, duties and tasks of the musical academic brotherhood of St. Cecilia, founded in 1731 in the parochial church on Šutna in Kamnik, is established.</p>

<p style="text-align: right;">UDK 949.712:929 Haruzin A. N. 908.497.12</p> <p>Mariam M. KERIMOVA, dr., Inštitut za etnologijo in antropologijo, Ruska akademija znanosti, Russia 117334 Moscow, Leninsky prosp., 32A</p> <p>Slovenija in Slovenci v delih Alekseja N. Haruzina in Vere N. Haruzin</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 46, št. 1 - 2, 1998, str. 66-82</p> <p>Članek predstavlja tisti del etnološkega in antropološkega dela Alekseja Nikolajeviča Haruzina in njegove sestre Vere Nikolajevne Haruzin, ki je povezan z njunimi študijskimi opisi življenja Slovencev skozi stoletja. Podrobneje so predstavljeni članki, ki opisujejo stavbarstvo, obleke in hrano na Kranjskem v različnih obdobjih.</p>	<p style="text-align: right;">UDK 75(497.12):929 Vavpotič I. 314.743(73=163.6):929 Trunk J.</p> <p>Marjan DRNOVŠEK, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za slovensko izseljenstvo, ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13</p> <p>Podoba Amerike na ilustracijah Ivana Vavpotiča</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 46, št. 1 - 2, 1998, str. 83-110</p> <p>Knjigo Jurija Trunka Amerika in Amerikanci (Celovec 1912) je ilustriral slovenski slikar Ivan Vavpotič. Bil je mojster knjižne ilustracije. Njegovo risbo odlikujejo realizem, smisel za detajle in duhovitost, kar nam dokazujejo tudi (pero)risbe v Trunkovi knjigi. V knjigi je poleg 351 fotografij raznih avtorjev objavljeno še 68 vinjet, 7 velikih ilustracij in 94 inicialk izpod peresa I. Vavpotiča (1877 - 1943). Avtor prispevka objavlja večino Vavpotičevih inicialk in vseh sedem ilustracij, ki jih analizira in komentira tudi s pomočjo Trunkovega teksta. Poudarek je na njihovi vsebinski povednosti in manj na njihovi estetski oziroma likovni izraznosti. Vavpotičeve ilustracije Trunkove knjige so eno redkih - če ne edino - umetniško delo na temo slovenskega izseljenstva pred prvo svetovno vojno.</p>
<p style="text-align: right;">UDK 323.38(497.12)(497.1)</p> <p>Anka VIDOVIČ - MIKLAVČIČ, dr. znanstvena svetnica, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1</p> <p>Poglabljanje češkoslovaških in slovenskih odnosov in oživljanje socialističnega gibanja v okviru "Masarykovih proslav" 1937 in 1938</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 46, št. 1 - 2, 1998, str. 111-118</p> <p>Avtorica v preglednem orisu "Masarykovih proslav", ki so potekale od septembra 1937 do junija 1938 ugotavlja, da so jih spodbudila predvsem kulturno-prosvetna društva Vzajemnost ter krajevne strokovne-sindikalne organizacije. Prispevale so k vzajemnosti med socialističnim gibanjem na Slovenskem in češkoslovaško socialno demokracijo. Obenem pa razširile in utrdile zaupniško mrežo Delavske politike, utemeljile moč organiziranosti, pa tudi poglobile zavest o demokratizmu in o nujnosti narodnoobrambnega gibanja proti fašizmu in boja za mir med narodi.</p>	<p style="text-align: right;">UDK 796(497.12 Ljutomer)(061.2 Sokol)"1903-1941"</p> <p>Anton RATIZNOJNIK, strokovni delavec, Zavod za kulturo in izobraževanje Ljutomer, SI 9240 Ljutomer, Glavni trg 2</p> <p>Sokolsko društvo Ljutomer 1903 - 1941</p> <p>Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 46, št. 1 - 2, 1998, str. 119-128</p> <p>Sokolsko društvo Ljutomer, nastalo 1903 leta, je bilo eno najstarejših in najaktivnejših telovadnih in kulturnih društev v Pomurju. Bilo je simbol narodne zavesti in obrambe proti germanizaciji v Prlekiji. S pomočjo društva so nastala številna sokolska društva in odseki, posebno v času, ko je bil Ljutomerski Sokol središče Okrožne Pomurske zveze, ki je združevala sokolska društva vzhodnega dela Prlekije in Prekmurja.</p>

<p style="text-align: right;">UDC 75(497.12):929 Vavpotič I. 314.743(73=163.6):929 Trunk J.</p> <p>DRNOVŠEK Marjan, Dr., Senior Scientific Co-operator, Institute for Slovene Migrations, Research Centre of the Slovene Academy of Science and Arts, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13</p> <p>The Image of America in the Illustrations of Ivan Vavpotič</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 46, No. 1 - 2, 1998, pp. 83-110</p> <p>Jurij Trunk's book <i>Amerika in Amerikanci</i> (Klagenfurt, 1912) was illustrated by the Slovene artist Ivan Vavpotič, a master of book illustration. His drawing is notable for its realism, eye for detail and wit, qualities also apparent in his pen-and-ink drawings for Trunk's book. In addition to 351 photographs by various photographers, the book contains 68 vignettes, 7 large illustrations and 94 initials from the pen of Ivan Vavpotič (1877 - 1943). The author of the article publishes most of Vavpotič's initials and all seven illustrations, and analyses and comments on them with the help of Trunk's text. The emphasis is on their narrative content rather than on their aesthetic or artistic expressiveness.</p> <p>Vavpotič's illustrations for Trunk's book are one of the few examples - if not the only example - of works of art which deal with the topic of Slovene emigration before the First World War.</p>	<p style="text-align: right;">UDC 949.712:929 Haruzin A. N. 908.497.12</p> <p>KERIMOVA M. Mariam, Dr., Institute of Ethnology and Anthropology, Russian Academy of Sciences, Russia 117334 Moscow, Leninsky prosp., 32A</p> <p>Slovenia and Slovenes in the Works of A. N. Haruzin and V. N. Haruzin</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 46, No. 1 - 2, 1998, pp. 66-82</p> <p>The article presents the part of ethnological and anthropological work of Aleksej Nikolajevič Haruzin and his sister Vera Nikolajevna Haruzin that is connected with their studying descriptions of the life of Slovenes through the centuries. The articles describing architecture, clothing and food in Carniola in different periods are presented in detail.</p>
<p style="text-align: right;">UDC 796(497.12 Ljutomer)(061.2 Sokol)"1903-1941"</p> <p>RATIZNOJNIK Anton, Professional Worker, Institution for Culture and Education, SI-9240 Ljutomer, Glavni trg 2</p> <p>The Gymnastic Society "Sokolsko društvo" Ljutomer 1903 - 1941</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 46, No. 1 - 2, 1998, pp. 119-128</p> <p>The gymnastic society "Sokolsko društvo" - Ljutomer, founded in 1903, was among the oldest and most active gymnastic and cultural societies in the river Mura region. It was a symbol of national conscience and defence against Germanisation in the region Prelekija. With the help of the Ljutomer Gymnastic Society numerous new gymnastic societies and branches were founded, mainly in the time, when the Ljutomer "Sokol" was the centre of the District Association of Pomurje which joined the gymnastic societies of east Prelekija and of the river Mura region.</p>	<p style="text-align: right;">UDC 323.38(497.12)(497.1)</p> <p>VIDOVIČ - MIKLAVČIČ Anka, Dr., Scientific Councillor, Institute for Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1</p> <p>The Deepening of Czechoslovakian - Slovene Relations and the Reviving of the Socialist Movement in the Frame of "Masaryk's Celebrations" in 1937 and 1938</p> <p>Kronika, Magazine for Slovene Local History, 46, No. 1 - 2, 1998, pp. 111-118</p> <p>The author ascertains in her clear description of "Masaryk's Celebrations", which went on from September 1937 to June 1938, that those celebrations were suggested mainly by the cultural-educational societies (Vzajemnost - Solidarity) and the local syndicate organisations. They contributed to solidarity between the socialist movement in Slovenia and the Czechoslovakian social democracy. At the same time they expanded and strengthened the confidential net of the Delavska politika (Worker's Policy) and also deepened the notion on democracy and the need for the national defensive movement against fascism and struggle for peace between nations.</p>

UDK 378(497.12 Ljubljana)(091)"1941-1945"

Aleksander LAVRENČIČ, zgodovinar, Univerza v Ljubljani, Zgodovinski arhiv in muzej, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 12

Izraz "razrešeni" morda ni srečno podan z italijanskim terminom "sospesi".
O razrešitvi akademskih dolžnosti italijanskih honorarnih profesorjev in lektorjev

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 46, št. 1 - 2, 1998, str. 129-138

Italijanske okupacijske oblasti so namenile Univerzi v Ljubljano vlogo "mostu med italijansko in slovensko kulturo". Zato je bil v študijski program že v zimskem semestru 1941/42 uveden pouk italijanskega jezika in predavanja iz italijanske zgodovine in literature. Po nemški zasedbi Ljubljane se honorarni profesorji in lektorji niso vrnili na delovno mesto. Šef pokrajinske uprave v Ljubljani je 10. 2. 1944 odločil, da se italijanski honorarni profesorji in lektorji razrešijo akademskih pravic in dolžnosti.

UDC 378(497.12 Ljubljana)(091)"1941-1945"

LAVRENČIČ Aleksander, Historian, University in Ljubljana, Historical Archive and Museum, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 12

The Expression "Discharged" may not be correctly given with the Italian term "Sospesi".

On Discharging of Academic Duties the Italian Honorary Professors and Lecturers

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 46, No. 1 - 2, 1998, pp. 129-138

The Italian occupational authorities gave the University in Ljubljana the role of "a bridge between the Italian and Slovene cultures". Thus already in the winter semester 1941/42 Italian language was introduced into the studying programme, as well as lectures on Italian history and literature. After the German occupation of Ljubljana the honorary professors and lecturers did not return to their posts. The chief of the provincial direction in Ljubljana decided on the 10th of February 1944 that the Italian honorary professors and lecturers were to be discharged of their academic rights and duties.

Matjaž Bizjak
Miha Preinfalk
Metoda Kemperl
Matevž Košir
Mariam M. Kerimova
Marjan Drnovšek
Anka Vidovič - Miklavčič
Anton Ratiznojnik
Aleksander Lavrenčič

KRONIKA